T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

SEBEB-İ NÜZÛLÜN TEFSİRE ETKİSİ BAKIMINDAN BAKARA SÛRESİ ÖRNEĞİ

(DOKTORA TEZİ)

Abdurrahman ENSARİ

ŞANLIURFA – 2014

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

SEBEB-İ NÜZÛLÜN TEFSİRE ETKİSİ BAKIMINDAN BAKARA SÛRESİ ÖRNEĞİ

(DOKTORA TEZİ)

Abdurrahman ENSARİ

Danışman:
Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ

ŞANLIURFA – 2014

T. C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı'nda 115261102 numaralı Abdurrahman ENSARİ'nin hazırladığı "Sebeb-i Nüzûlün Tefsire Etkisi Bakımından Bakara Sûresi Örneği" konulu Doktora Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 12/12/2014 tarihinde, saat 10:00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

12/12/2014

(Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ

Üye
Prof. Dr. Nurettin TURGAY

Üye
Prof. Dr. Hikmet AKDEMİR

Üye
Doç. Dr. Atilla YARGICI

Üye
Prof. Dr. Murat AKGÜNDÜZ

Bu Tezin Temel İslam bilimleri Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

Prof. Dr. Recep ÇİĞDEM
Enstitü Müdürü
29.12.2014

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntıların, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalına bağlı Tefsir Bilim Dalı 115261102 no'lu doktora öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum "Sebeb-i Nüzûlün Tefsire Etkisi Bakımından Bakara Sûresi Örneği" konulu tezdeki bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntıların, bilimsel atıf kuralları çerçevesinde, kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin bu tezde yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, bu tezimin ve diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

(15/12/2014)

Abdurrahman ENSARİ

İLETİŞİM ADRESİ:

Şırnak Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi /Şırnak

Tlf. :0 535 414 40 87
e-mail : abdurrahmanensari@hotmail.com

ÖNSÖZ

Nüzûlünden günümüze hayat metodumuzun kaynağı olan Yüce Kitab'ın doğru anlaşılması için İslam âlimleri büyük çabalar sarf etmiş, kütüphaneler bu bitmez tükenmez hazinenin çeşitli yönlerini konu alan eserlerle dolmuştur. Bu bağlamda İslam âlimleri Yüce Kitab'ın anlaşılmasına katkı sağlayacak Kur'an ilimleri sahasında da ciddi araştırmalar yapmışlardır. Bunlar arasında önemli bir yere sahip olan ilimlerden biri de Kur'an ayetlerinin nüzûl sebeplerini inceleyen "Sebeb-i Nüzûl" ilmidir.

Sebeb-i Nüzûl ilmi, kendi arasında, bu ilmin usûlünün ele alındığı dirayet açısından sebeb-i nüzûl ve sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlerin serdedildiği rivayet açısından sebeb-i nüzûl kısımlarına ayrılmaktadır. "Sebeb-i Nüzûlün Tefsire Etkisi Bakımından Bakara Sûresi Örneği" adlı bu çalışmada sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetler bu ilmin usûlü açısından incelendikten sonra, bu rivayetlerin tefsire etkisi üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın alanı Kur'ân-ı Kerîm'den Bakara suresiyle, tefsirlerden de genel olarak İbn Cerîr (ö. 310/922), İbn Kesîr (ö. 774/1372), Zemahşerî (ö. 538/1143), Râzî (ö. 606/1209) ve Beydâvî (ö. 685/1286)'nin tefsirleriyle sınırlı tutulmuştur. Bununla sebeb-i nüzûlün tefsire etkisinin Kur'an'ın en uzun sûresi olan Bakara sûresi çerçevesinde ortaya konulması amaçlanmıştır.

Bu çalışma bir giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş kısmında çalışmanın metodu zikredildikten sonra sebeb-i nüzûl ile Bakara sûresi hakkında genel bilgiler verilmiştir.

Bölümler oluşturulurken, Sûre'in ihtiva ettiği konular düşünülerek bir taksime gidilmiştir. Bundan hareketle birinci bölümde itikad ağırlıklı ayetler, ikinci bölümde ahkâm ağırlıklı ayetler, üçüncü bölümde de Ehl-i Kitâb ağırlıklı ayetler bir araya getirilmiştir. Bu bölümler altında bir araya getirilen ayetlerin sebeb-i nüzûlü ile ilgili önemli rivayetler zikredilmiş, ardından bu rivayetlerin tahlili yapılmış sonra da sebeb-i nüzûlün tefsire etkisi üzerinde durulmuştur.

Sonuç kısmında da varılan neticeler genel olarak zikredilmiştir.

Bu çalışmanın en belirgin özelliği sebeb-i nüzûl ile ilgili tefsir ve hadis kaynaklarında yer alan hadislerin sıhhat derecelerini belirtmesi ve ilgili ayetlerle alakalı sebeb-i nüzûle dair zikredilen rivayetlerin ihtiva ettiği farklı sebepleri zikretmeye özen göstermesidir. Bunun akabinde de müfessirlerin, Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir ederlerken sebeb-i nüzûl ile ilgili bu rivayetlerin tefsirlerine etkisini ortaya koymasıdır. Bu ve benzeri özellikleriyle çalışmanın, sahaya yeni bir şeyler kazandıracağı ve sebeb-i nüzûlün tefsire etkisini Kur'an'ın bütünü üzerinde gösterecek kapsamlı çalışmalara ışık tutacağı ümit edilmektedir.

Konunun seçiminden tezin bitimine kadar değerli tavsiyeleriyle bana rehberlik eden, tez danışmanım muhterem hocam Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ bey'e en samimi duygularımla şükranlarımı arz ederim. Fikir, eleştiri ve rehberlikleriyle tezin olgunlaşmasında önemli katkıları bulunan değerli hocalarım Prof. Dr. Hikmet AKDEMİR, Prof. Dr. Nurettin TURGAY, Prof. Dr. Murat AKGÜNDÜZ ve Doç. Dr. Atilla YARGICI'ya gönülden teşekkürü borç bilirim. Ayrıca kaynak temininde ve tezin okunmasında yardımlarını esirgemeyen değerli dostlarıma da yürekten teşekkür ederim.

12.12.2014

Abdurrahman ENSARİ

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER ..... **III**
KISALTMALAR ..... **VII**
ÖZET ..... **VIII**
ABSTRACT ..... **IX**

GİRİŞ

1. METODOLOJİ **1**
1.1. Çalışmanın Konusu ve Kapsamı 1
1.2. Çalışmanın Amacı ve Önemi 4
1.3. Çalışmanın Planı ve Yöntemi 7
2. SEBEB-İ NÜZÛL VE BAKARA SÛRESİNE GENEL BİR BAKIŞ **9**
2.1. Sebeb-i Nüzûle Genel Bir Bakış 9
2.1.1. Tanımı, Doğuşu, Önemi ve Kaynakları 9
2. 1.1.1.Tanımı 9
2.1.1.2. Doğuşu 11
2.1.1.3. Önemi ve Faydası 14
2.1.1.4. Kaynakları 18
2.1.2. Kur'ân-ı Kerîm'in Sebeb-i Nüzûl Açısından Taksimi 19
2.1.3. Sebeb-i Nüzûl İle İlgili Genel Kurallar 20
2.1.3.1. Sebeb-i Nüzûl Bilgisine Ulaşmanın Yolu 20
2.1.3.2. Sebeb-i Nüzûlü İfade Etmede Kullanılan Lafızlar 22
2.1.3.3. Bir Ayetin Birden Fazla Sebeb-i Nüzûlünün Olması 23
2.1.3.4. Bir Sebeb-i Nüzûlün Birden Fazla Ayet İçin Sözkonusu Olması 25
2.1.3.5. Lafzın Umumi, Sebebin Hususi Olması 26
2.1.4. Sebeb-i Nüzûlde Tercih Kuralları 31
2.1.4.1. Rivayetlerdeki Siganın Durumuna Göre Tercih 32
2.1.4.1.1. Sebeb-i Nüzûle Açık Bir Şekilde Delâlet Eden Siga 32
2.1.4.1.2. Sebeb-i Nüzûle İhtimalli Bir Şekilde Delâlet Eden Siga 34
2.1.4.2. Sıhhat Derecesine Göre Tercih 35
2.1.4.3. Müreccih İhtiva Eden Rivayetin Tercih Edilmesi 37
2.1.4.4. Sebebin Birden Fazla Olduğu Sonucuna Varılması 39
2.1.4.5. Sebeb Sayısınca Nüzûlün Tekrarlandığı Sonucuna Varılması 41

2.2. Bakara Sûresine Genel Bir Bakış 45
2.2.1. İsmi ve Ayet Sayısı 45
2.2.2. Mekkî veya Medenî Oluşu 45
2.2.3. Fazileti 46
2.2.4. Konuları 46

1. BÖLÜM
İTİKAD AĞIRLIKLI AYETLERİN
NÜZÛL SEBEBİ VE TEFSİRE ETKİSİ

1.1. İNANÇ AÇISINDAN İNSANLAR 49
1.1.1. Müminlerin Sıfatları 49
1.1.2. Kalbi Mühürlenmiş Kâfirler 54
1.1.3. Münafıklar ve Durumlarını Tasvir Eden Meseller 60
1.1.4. Kur'an'da Zikredilen Mesellerin Faydası 67
1.1.5. İman Edip Salih Amel İşleyen Müminlerin Akibeti 73
1.1.6. Atalarını Körü Körüne Taklit Edenlerin Kınanması 80
1.1.7. Yeryüzünde Bozgunculuk Yapan Münafık Örneği 83
1.1.8. Kendilerini Allah'ın Rızasına Adayanlar 90
1.1.9. Müminlerin Velisinin Allah Kâfirlerin Velisinin İse Tağut Olması 94
1.2. İMAN VE İSLAM'IN ESASLARI 97
1.2.1. Ayırım Yapmadan Bütün Peygamberlere İnanmak 97
1.2.2. Allah'ın Kudretinin Eserleri 99
1.2.3. Gerçek İyiliğin Belirtileri 103
1.2.4. Allah'ın Kullarına Yakın Olması 106
1.2.5. İslam'a Tamamen Girilmesinin Emredilmesi 110
1.2.6. Dinde Zorlamanın Olmaması 115
1.3. MİLLET-İ İBRÂHÎM 119
1.4. BELA VE İMTİHAN 122

2. BÖLÜM
AHKÂM AĞIRLIKLI AYETLERİN
NÜZÛL SEBEBİ VE TEFSİRE ETKİSİ

2.1. İBADETLER 125
2.1.1. Namaz 125
2.1.1.1. Namazda Yönelinen Yer 125

2.1.1.2. Makâm-ı İbrâhîm'de Namaz 130
2.1.1.3. Kıble Yönünün Mescid-i Harâma Tahvili 133
2.1.1.4. Namaza Devam Etmek ve Gereğine Uymak 140
2.1.2. Oruç 141
2.1.3. Hac 147
2.1.3.1. Safâ ve Merve Arasında Sa'y 147
2.1.3.2. Hilalin Durumu ve Evlere Arkasından Girilmemesi 151
2.1.3.3. Hacla İlgili Bazı Hükümler 155
2.1.3.4. Hacca Gidenin Dikkat Etmesi Gereken Bazı Hususlar 160
2.1.3.5. Hacda Ticaretin Serbest Olması 163
2.1.3.6. Bütün Hacılar İçin Arafat Vakfesinin Gerekliliği 167
2.1.3.7. Hac İbadetinin Akabinde Allah'ın Anılması 170
2.1.4. İnfâk 174
2.1.4.1. Kişinin Kendisini Tehlikeye Atmasının Yasaklanması 174
2.1.4.2. Allah Yolunda Kazancın İyisinden İnfâk Edilmesi 178
2.1.4.3. Müslüman Olmayanlara İnfâkta Bulunulması 181
2.2. AHVÂL-İ ŞAHSİYE 183
2.2.1. Müşriklerle Evlenme Yasağı 183
2.2.2. Kadınların Özel Halleriyle İlgili Bazı Hükümler 186
2.2.3. Cinsel İlişki 188
2.2.4. Talâk ve İddet 194
2.2.4.1. Talâkta Sayı ve Muhalaa 194
2.2.4.2. Ric'î Talâk'ın İstismarı 199
2.2.4.3. Boşananların Anlaşmaları Durumunda Yeniden Evlenmelerine Engel Olunmaması 203
2.2.4.4. Boşanmış Kadınların İddet Süresi 206
2.3. SAVAŞ 208
2.3.1. Dokunulmazlıkların Karşılıklı Olması 208
2.3.2. Harâm Aylarda Savaş 210
2.4. KISAS 213
2.5. AHLAKİ, İÇTİMAİ VE TİCARİ BAZI YASAKLAR 217
2.5.1. İçki ve Kumar 217
2.5.2. Yetim Malı Yemek 220
2.5.3. Faiz 224
2.6. AHKÂMDA KOLAYLIK 227

3. BÖLÜM

EHL-İ KİTÂB AĞIRLIKLI AYETLERİN

NÜZÛL SEBEBİ VE TEFSİRE ETKİSİ

3.1. KUTSAL DEĞERLERE SAYGISIZLIKLARI 233
3.1.1. Allah'a Saygısızlıkları 233
3.1.2. Cebrâil'e Saygısızlıkları 236
3.1.3. Kitab'a Saygısızlıkları 241
3.1.4. Peygamberlere Saygısızlıkları 243
3.1.4.1. Nübüvvetini Kesin Bildikleri Peygamberi İnkâr Etmeleri 243
3.1.4.2. Hz. Süleyman'a Sihir İsnat Etmeleri 245
3.1.4.3. Peygamberlerden, Olağanüstü Şeyler İstemeleri 250
3.2. BAZI İDDİALARI 254
3.2.1. Birkaç Günden Başka Azap Çekmeyecekleri İftirası 254
3.2.2. Ahiret Yurdunun Kendilerine Has Olduğu İddiası 257
3.3. BAZI KARAKTERLERİ 259
3.3.1. İkiyüzlülükleri 259
3.3.2. Hakkı Gizlemeleri 262
3.3.3. Anlaşmalarını Bozmaları 264
3.3. İHTİLAFLARI VE MÜSLÜMANLARA BAKIŞLARI 267
3.3.1. Kendi Aralarındaki İhtilafları 267
3.3.2. Müslümanlara Bakışları 270
3.3.3. Müşriklerin Müslümanların İbadet Etmelerine Engel Olmaları 272
SONUÇ 278
KAYNAKÇA 281
ÖZGEÇMİŞ 292

KISALTMALAR

b. : Bin
bkz. : Bakınız
bt. : Bint
çev. : Çeviren
DİA. : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB. : Diyanet İşleri Başkanlığı
h. no: : Hadis numarası
HÜİFD. : Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Hz. : Hazreti
İFAV. : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
MÜİFD. : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ö. : Ölümü
r.a. : Radıyallâhu anhu, anha, anhumâ, anhum
s. : Sayfa
S. : Sayı
s.a.v. : Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
sdl. : Sadeleştiren
ŞİA. : Şamil İslam Ansiklopedisi
ŞÜİF : Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
şrh. : Şerh
t.y. : Baskı tarihi yok
TDV. : Türkiye Diyanet Vakfı
thk. : Tahkik
thr. : Tahric
tlk. : Ta'lik
trk. : Tarkîm
v.b. : Ve benzeri
v.d. : Ve diğerleri
y.y. : Baskı yeri yok

ÖZET

SEBEB-İ NÜZÛLÜN TEFSİRE ETKİSİ BAKIMINDAN BAKARA SÛRESİ ÖRNEĞİ

Bu çalışmada, Kur'an'ın anlaşılmasında tarihsel bağlamın temeli olan sebeb-i nüzûl'ün tefsire etkisi üzerinde durulmuştur. İbn Cerîr (ö. 922), Zemahşerî (ö. 1143), Râzî (ö. 1209), Beydâvî (ö. 1286), İbn Kesîr (ö. 1372)'in eserleri ışığında sebeb-i nüzûlün tefsire etkisinin Bakara sûresi örneğinde tespiti amaçlanmıştır.

Çalışmada temel alınan müfessirlerin, senedi sahih olmasına rağmen sebebi nüzûlü nadiren de olsa dikkate almadıkları belirlenmiştir. Sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetin desteklediği mananın tercih edilmesi, bu rivayete paralel olarak ayetin açıklanması, rivayetin yanlış anlaşılmasının engellenmesi, tedricilik metoduna vurgu yapılması gibi fonksiyonlar icra ettiği tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Bakara Sûresi, Sebeb-i Nüzûl, Tefsir, Hadis, Lafız, Rivayet, Sened

ABSTRACT

THE INFLUENCE OF ASBAB AL-NUZUL ON TAFSĪR: A CASE STUDY OF SURA AL-BAQARAH

This study examines the impact of asbab al-nuzul (reasons for revelation) on tafsir (exegeses of Quran). It aims to find out in the light of the tafsir of surah al-Bakarah of Ibn Jarir al-Tabari (d. 922), Al-Zamakhshari (d. 1143), Al-Razi (d. 1209), Baidawi (d. 1286) and İbn Kathir (d. 1372) whether or not the historical context of Quran had an effect on the composition of tafsirs.

The study has revealed that despite the authenticity of the chain of the narration, some commentators disregarded few narrations of asbab al-nuzul. In addition, it has shown that the narrations regarding the historical context of the verses of Quran had several functions such as the clarification of the meaning of the verses, their explanation in parallel with the narrations, elimination of misinterpretation, and understanding the concept of gradual revelation of the verses.

Key Words: Sura al-Baqarah, Asbab al-Nuzūl (reasons for revelation), Tafsīr (exegeses), Hadith, Lafız (Statement), Narration, Sanad (Chain of the narration)

GİRİŞ

1. METODOLOJİ

1.1. Çalışmanın Konusu ve Kapsamı

"Sebeb-i Nüzûlün Tefsire Etkisi Bakımından Bakara Sûresi Örneği" adlı bu çalışmada Kur'ân-ı Kerîm'in doğru anlaşılmasında en önemli unsurlardan sayılan sebeb-i nüzûl konusu, Kur'an'ın en uzun sûresi olan Bakara sûresi çerçevesinde ele alınmış ve bunun tefsire etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Esbâb-ı Nüzûl ile ilgili yapılmış çalışmalardan öncelikli olarak ana kaynaklar dikkatle incelenmiş, Bakara sûresi ayetlerinin sebeb-i nüzûlü doğru bir şekilde tespit edilmeye çalışılmış ve böylece bu çalışmayla evvela ilgili ayetlerin nüzûl sebeplerinin ne olduğu sorusuna cevap aranmıştır. Çalışma esnasında tespit edilen nüzûl sebeplerinin, ilgili ayetlerin doğru anlaşılmasındaki önemi üzerinde durularak, müfessirlerin ayetleri yorumlamada nüzûl sebeplerinden nasıl yararlandıkları gösterilmiştir. Bununla sebeb-i nüzûlün ayetin anlaşılmasındaki önemi, müfessirlerin ayeti anlamlandırmada sebeb-i nüzûlünden nasıl yararlandıkları, sebeb-i nüzûlü bilinmeden veya dikkate alınmadan ayetlere doğru anlam verilip verilemeyeceği gibi hususlar vuzuha kavuşturulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma Bakara sûresi ile sınırlıdır. Bundan dolayı yararlanılan kaynakların sadece Bakara sûresi ve onunla bağlantılı bölümleri esas alınmıştır. Sebeb-i nüzûl ile ilgili genel kurallar ve sebeb-i nüzûlde tercih kurallarının bilinmesi çalışmanın sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesine katkı sağlayacağından bunlarla ilgili gerekli bilgilere de çalışmada yer verilmiştir.

Bu çalışmada, farklı özelliklere sahip olan beş tefsir kaynağı esas alınmıştır. Bunlar: İbn Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310/922) *Câmiü'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Zemahşerî'nin (ö. 538/1143) *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl*, Fahruddîn er-Râzî'nin (ö. 606/1209) *Mefâtîhu'l-Gayb* ve Beydâvî'nin (ö. 685/1286) *Envâru't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, İbn Kesîr'in (ö. 774/1372) *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, adlı tefsirleridir.

Genel olarak telif edildikleri dönemler açısından belli bir sınırlamaya tabi tutulmayıp ilk dönemlerden günümüze kadar sahayla bağlantılı çalışmalardan ulaşılabilen bütün kitaplar çalışmanın veri kaynakları olacaktır.

İslam âlimleri, Kur'an ayetlerinin sebeb-i nüzûlü sahasında takdire şayan birçok eser telif etmişlerdir. İleride sebeb-i nüzûlün kaynakları başlığı altında daha tafsilatlı olarak zikredilecek olan bu eserlerden bazıları, Vâhidî (ö. 468/1075)'nin *Esbâbü'n-Nüzûl,* İbn Hacer (ö. 852/1448)'in *el-Ucâb fî Beyâni'l-Esbâb* ve Suyûtî (ö. 911/1505)'nin *Lübâbü'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl* adlı eserleridir. Kur'an'ın doğru anlaşılması için yapılmış olan bu ve benzeri çalışmalar, başlangıcından günümüze büyük bir işlevi icra etmişlerdir. Ancak bu eserler, sebeb-i nüzûl ile ilgili birçok rivayeti zikretmemiş olmaları, bazen rivayetin asıl kaynağına değinmemiş olmaları, bazen de zayıf rivayetlere yer vermiş olmaları noktalarından eleştirilmektedir.[1]

İslam âlimlerinin yakın dönemde yapmış oldukları çalışmalar Kur'an'ın bütünü üzerinde yapılan çalışmalar olup bu çalışmalarda genellikle sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlerin zikredilmesi ile yetinilmiştir. Bu çalışmalardan bazıları, Abdulfettâh el-Kâdî (ö. 1403/1982)'nin *Esbâbu'n-Nüzûl ani's-Sahâbeti ve'l-Müfessirîn,* Hasan Tahsin Emiroğlu (ö. 1408/1987)'nun *Kur'an Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri,* Mukbil el-Vâdiî (ö. 1422/2001)'nin *es-Sahîhu'l-Müsned min Esbâbi'n-Nüzûl,* Hâlid el-Müzeynî'nin *el-Muharrar fî Esbâbi Nüzûli'l-Kur'ân min Hilâli'l-Kütübi't-Tis'a,* Abdullâh es-Sâlimî'nin *Ğâyetü'l-Me'mûl fî't-Ta'likâti ala's-Sahîhi'l-Müsned min Esbâbi'n-Nüzûl,* Nâdî el-Ezherî'nin *el-Makbûl min Esbâbi'n-Nüzûl,* İbrahim el-Alî'nin *Sahîhu Esbâbi'n-Nüzûl,* Muhammed Salim Muhaysin'in *Fethu'r-Rahman fî Esbâbi Nüzûli'l-Kur'ân,* Bedreddin Çetiner'in *Fâtiha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl* adlı eserlerdir. Bu eserlerde, sebeb-i nüzûlün tefsire etkisi üzerinde pek durulmamıştır.

Batıdaki Kur'an araştırmaları bölümlerinde, gayri Müslim araştırmacıların da Kur'an ile ilgili yaptıkları çalışmalar vardır. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır:

1- John Wansbrough (ö. 2002)'un *Quranic Studies: Sources and Methods of Scriptural Interpretation.* Bu eser üzerinde çalışma yapan Andrew Rippin, Wansbrough'dan aldığı mektuba dayanarak onun bu kitabı 1968-1977 yılları

[1] Hâlid b. Süleymân el-Müzeynî, *el-Muharrar fî Esbâbi Nüzûli'l-Kur'ân min Hilâli'l-Kütübi't-Tis'a Dirâsetü'l-Esbâbi Rivâyeten ve Dirâyeten*, 1. Baskı, Dammam, Dâru İbni'l-Cevzî, 2006, Cilt 1, s. 8-9.

arasında yazdığını ifade etmektedir.[2] Yaşar Çolak bu kitabın içeriğiyle ilgili bilgi verirken Wansbrough'un talebesi Norman Calder'in onun hakkındaki *"Wansbrough en nihayetinde bir tarihçidir. Onun yoğun edebî analizleri İslam toplumunun tarihini ortaya koyma çabalarının bir parçasıdır."* sözünü nakleder. Daha sonra da şöyle bir değerlendirme yapar: *"Buradan anlıyoruz ki Quranic Studies klasik anlamda bir tefsir çalışması değil, Kur'an, tefsir ve siyer kitaplarına yönelik edebî eleştirilerle İslam toplumunun ortaya çıkış sürecine ışık tutan bir tarih çalışmasıdır."*[3] Dolayısıyla bu kitab'ın, Kur'an ile ilgili bazı eleştiriler ihtiva etse de, tezimizin konusuyla doğrudan ilgili olmadığını söyleyebiliriz.

2- Andrew Rippin'in *The Function of Asbāb al-Nuzūl in Qur'ānic Exegesis*. Andrew Rippin bu makalesini, John Wansbrough'un *Qur'anic Studies: Sources and Methods of Scriptual İnterpretation* isimli kitabında sebebi nüzul rivayetlerinin Yahudi kültürünün, Yahudi dini inanışlarının ve hukukunun bir aktarımı olduğunu, iddia edildiği gibi nüzûl ortamının bilgisine ulaştıran rivayetler verisi sağlamak amacıyla oluşturulmadığı iddiasına cevap olmak üzere yazdığını söylemektedir.[4] Sonuçta ise bu yöndeki iddiaların bilimsel bir karşılığı olmadığını ispat etmektedir.[5] Sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlerin menşeinin ne olduğu hakkındaki iddialara cevap vermenin çalışmamızla direkt olarak alaklı olmadığını söyleyebiliriz.

3- David E. Smith'in *The Structure of al-Baqarah*. David E. Smith bu makalesinde Bakara suresinin yapısından bahsetmektedir. Bakara suresinin yapısını temel 4 bölümde incelemektedir. Bunlar 39. ayete kadar Kur'an ve Hz. Muhammed'in otoritesinin kurulması; 40. ayetten 118. ayete kadar İsrailoğullarının

---

[2] John Wansbrough, *Quranic Studies: Sources and Methods of Scriptural Interpretation,* Foreword, Translations and Expanded Notes by Andrew Rippin, Amherst, New York, Prometheus Books, 2004, s. xii.

[3] Yaşar Çolak, *Batıda İslam Tarihinin Erken Dönemine İlişkin Farklı Metodolojik Yaklaşımlar: John Wansbrough, Michael Cook - Patricia Crone ve Lawrence I. Conrad Örneği,* Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Samsun, 2007, s. 54.

[4] Andrew Rippin, "The Function of Asbâb Al-Nuzul In Qur'anic Exegesis", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies,Universitiy of London,* 51 (1), 1988, s. 1-4.

[5] Andrew Rippin, "The Function of Asbâb Al-Nuzul In Qur'anic Exegesis", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies,* 51 (1): s. 19.

hataları ve başarısızlıkları; 119. ayetten 167. ayete kadar İbrahimî geleneği benimseme aracılığıyla Kur'an ve Hz. Muhammed'in otoritesini tekrar doğrulatma; 168. ayetten surenin sonuna kadar ise temel dini kanunların emredilmesidir.[6] David, sûrenin 2. ve 4. bölümlerinde Allah, Kur'an ve Hz. Muhammed'in otoritesini güçlendirmek için ara ara göndermelerde bulunulduğunu söylemektedir. Ayrıca Kur'an'ın, önceki kutsal kitaplara uyanların hatalarından bahsettiğini; fakat onları ne tamamen kabul ettiğini ne de de tamamen reddettiğini ifade etmektedir.[7] Biz bu çalışmamızda Bakara sûresinin yapısından ziyade, bu sûre çerçevesinde sebeb-i nüzûlün tefsire etkisini araştırdığımızdan makalenin tezimizle doğrudan alakalı olmadığını söyleyebiliriz.

Bizim öncekilerin sahayla ilgili yapmış oldukları bu çalışmalardan istifade edip bazen en doğru bilgiyi ayıklayarak, bazen de yeni; ama gerekli bir şeyler ilave ederek hem ilmî çevrelere katkı sunma, hem de içinde yaşadığımız insanlık ailesine karşı akademik görevimizi yerine getirme sorumluluğumuz vardır. Bu sorumluluğun edası kabilinden, yapmış olduğum araştırma neticesinde, sahayla ilgili sebeb-i nüzûlün Tefsire etkisini ortaya koyan kapsamlı bir çalışmaya vakıf olmadığım gibi Kur'ân-ı Kerîm'in herhangi bir sûresi çerçevesinde de böyle bir çalışmanın yapıldığına rastlamadım. Bundan dolayı, daha sonra bu sahada yapılacak kapsamlı çalışmalara bir numune teşkil etmesi dileğiyle doktora çalışması olarak "Sebeb-i Nüzûlün Tefsire Etkisi Bakımından Bakara Sûresi Örneği" konusunu seçtim.

1.2. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Hz. Peygamber (s.a.v.) "En hayırlınız Kur'an'ı öğrenen ve öğreteninizdir."[8] buyuruyor. Kur'an'ı öğrenmenin yöntemlerinden biri de Kur'an ayetlerinin nüzûl kimliğini bilmektir. Bu da ayetlerin nüzûl sebebini, nüzûl yerini, nüzûl zamanını ve bütün bunların ayetin tefsirindeki rolünü anlamayı gerektirir. Bu yöntemi, ayrıntılarıyla Kur'an'ın bütününe uygulamak daha büyük çabalar gerektirebilir. Fakat

---

[6] David E. Smith, "The Structure of al-Baqarah", *The Muslım World Volum 91 Spring*, 2001, s. 122-132.

[7] David E. Smith, "The Structure of al-Baqarah", *The Muslım World Volum 91 Spring*, 2001, s.133.

[8] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahihu'l-Müsned min Hadîsi Rasûlillâhi Sallallâhu Aleyhi ve Sellem ve Sünenihi ve Eyyâmih*, şrh. ve thk., Muhibbuddîn el-Hatîb, trk: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Kâhire, el-Matbaatu's-Selefiyye, t.y., Fedâilü'l-Kur'ân, 21, h. no: 5027.

"Bir şey bütünüyle elde edilemezse bütünüyle terk edilmez."[9] meşhur kuralı göz önünde bulundurularak, Kur'an'ın bütünü üzerinde yapılacak daha kapsamlı çalışmalara bir numune teşkil etmesi amacıyla, Bakara sûresi çerçevesinde böyle bir çalışmanın yapılması hedeflenmiştir.

Akademik câmiaya, sahayla ilgili yeni bir katkı sunma amacı yanında, "Bir şeyden yoksun olan, onu başkasına veremez."[10] hakikatinden hareketle, çalışmayı yapanın kendisini yetiştirme isteğinin gerçekleşmesi de çalışmanın hedefleri arasındadır.

Kur'ân-ı Kerîm'in doğru anlaşılması, anlaşılmasına katkı sağlayacak olan Kur'an ilimlerini bilmeyi gerektirir. Kişi bu ilimlerde ne kadar çok donanımlı olursa, Kur'an'ı o kadar iyi anlar. Bunlar arasında önemli yere sahip olan ilimlerden biri de şüphesiz ki Kur'an ayetlerinin nüzûl sebeplerini ele alan "Esbâb-ı Nüzûl" ilmidir. Buna delâlet etmesi bakımından Abdullâh b. Mes'ûd'un, *"Kendisinden başka bir ilah bulunmayan Allah'a yemin ederim ki, Allah'ın Kitabı'ndaki her sûrenin nerede nazil olduğunu, Allah'ın Kitabı'ndaki her ayetin kimin hakkında nazil olduğunu bilirim. Allah'ın Kitabı'nı benden daha iyi bilip de develerin ulaşabileceği bir mesafede olan birinin varlığını bilsem mutlaka ona giderim."*[11] sözü son derece önemlidir. Çünkü ayetin nüzûl yerini ve nüzûl sebebini bilmenin, ayetin anlaşılmasına bir katkısı olmasaydı, İbn Mes'ûd'un bu konuda bilgi sahibi olduğunu ve bu bilginin de Allah'ın Kitabı'nı daha iyi anlamak manasına geldiğini ifade eden bu sözünün önemi olmazdı.

Bu sahadaki donanımın, Kur'ân-ı Kerîm'i doğru anlama bakımından bize sağlayacağı katkılardan bazıları şunlardır:

---

[9] İbrâhîm b. Ebû Bekir el-Bukâî, *Mesâidu'n-Nazar li'l-İşrâfi alâ Mekâsidi's-Sûver*, Riyâd, Mektebetü'l-Meârif, 1987, Cilt 1, s. 124.

[10] Muhammed Mustafâ Zühaylî, *el-Kevâidü'l-Fıkhiyye ve Tatbikâtuhu ale'l-Mezâhibi'l-Erbea*, Dimaşk, Dâru'l-Fikr, 2006, Cilt 1, s. 557.

[11] Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 8, n. 5002; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, el-*Camiu's-Sahîh el-Müsemmâ Sahihu Müslim*, Beyrût, Dâru'l-Cîl ve Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Fedâilü's-Sahâbe, 22, h. no: 6487.

1. Sebeb-i nüzûlün bilinmesiyle, anlaşılması sebeb-i nüzûlün bilinmesine bağlı olan ayetlerin önündeki kapalılık perdesi izale edilir, böylece ilgili ayetlerin ihtiva ettiği hüküm ve hikmetler rahat bir şekilde anlaşılmış olur.

2. Sebeb-i nüzûlün bilinmesiyle, Yüce Allah'ın insanları sorunlarıyla baş başa bırakmayıp meydana gelen olaylarla ilgili ayetler indirerek sorunlarını nasıl çözdüğü ve anlaşılması zor zannedilen bazı ayetleri anlamanın ne kadar kolaylaştığı görülür.

3. Sebeb-i nüzûlün bilinmesi, sebebin gerçekleştiği zaman ve mekândan hareketle ayetin nüzûl yeri ve zamanı hakkında da bizi bilgilendirir. Bu da Kur'an'ın teşri tarihini, hakikatleri insanların kabulüne sunmasındaki metodunu ve Kur'an'da neshin varlığını kabul edenlere göre Kur'an'ın nasih ve mensuhunu daha rahat bir şekilde anlamamızı sağlar.

Bu çalışmanın en belirgin özelliklerinden bazıları şunlardır:

1. Hadis kaynaklarında yer alan hadislerin sıhhat derecelerini belirtmesi. *Sahîhi Buhârî* ve *Sahîhi Müslim'*de geçen hadislerin sıhhat derecesi ise araştırılmamış, bu konuda ümmetin bu iki kitabı kabul yönündeki ortak kanaati esas alınmıştır.[12]

[12] Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâisü'l-Hasîs Şerhu İhtisâri Ulumi'l-Hadîs*, 3. Baskı, Kâhire, Mektebetu Dâri't-Turâs, 1979, s. 27-30; Mahmûd Tahhân, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, 9. Baskı, Riyâd, Mektebetü'l-Meârif, 1996, s. 37; Nevevî, Buhari ve Müslim'in rivayet ettikleri hadisler hakkında şöyle der: İkisinin muttasıl senedle rivayet ettikleri hadislerin sıhhatine hükmedilmiştir. Senedinin başından bir veya daha fazla ravinin hazfedildiği hadislerine gelince; bunlardan *kâle, feale, emera, revâ* ve *zekera fülânun* gibi cezm / kesinlik ifade eden sigalarla rivayet edilenlerin izafe edilen kişiden sahih olarak geldiğine hükmedilmiştir. *Yüzkeru, yuhkâ, yukâlu, ruviye, zükire, hukiye* gibi cezm / kesinlik ifade etmeyen sigalarla rivayet edilenlerin izafe edilen kişiden sahih olarak geldiğine hükmedilmemiş; ancak sahih olarak nitelendirilen kitaba alındığı için bu hadisler "vâhî" de değildir. Muhyiddîn en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-Teysîr li Ma'rifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr fî Usûli'l-Hadîs,* thk. Abdullâh Ömer el-Barûdî, 1. Baskı, Beyrût, Dârü'l-Cinân, 1986, s. 23. Bu konuda İbn Salah'ın ifadesi ise şöyledir: Bununla beraber bu hadislerin sahih hadisler arasında zikredilmeleri asıllarının güven verecek ve itimat edilecek kadar sahih olduğuna işaret etmektedir. Celâlüddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *Tedrîbü'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevâvî,* thk., Ahmed Ömer Haşim 1. Baskı, Beyrût, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1985, Cilt 1, s. 94.

2. İlgili ayetlerle alakalı nüzûl sebeplerinin beyanında, zikredilen rivayet lafızlarının tümü olmasa da rivayetlerin ihtiva ettiği manaların tümüne yer vermeye özen göstermesi.

3. Sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlerin tefsire nasıl etki ettiğini ortaya koyması.

Bu ve benzeri özellikleriyle çalışmanın sahaya yeni şeyler kazandıracağı ümit edilmektedir.

1.3. Çalışmanın Planı ve Yöntemi

Bu çalışma bir giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş kısmında çalışmanın konusu, amacı, önemi, planı ve yöntemi hakkında bilgi verildikten sonra sebeb-i nüzûl ve Bakara sûresi ile ilgili genel bilgiler zikredilerek çalışmanın tanıtılması amaçlanmıştır.

Sonraki bölümler oluşturulurken Sûre'nin ayet sırasını takip etme yerine, ihtiva ettiği konular esas alınarak bir taksime gidilmiştir. Bu taksimde de Sûre'nin ihtiva ettiği konuların kesin çizgilerle birbirinden ayırt edilmesinin zor olduğu düşünüldüğünden birbirine yakın olan konuların birer bölüm altında bir araya getirilmesine çalışılmıştır. Bundan dolayı bölüm oluşturulurken örneğin "İtikad ile ilgili ayetler" başlığı yerine "İtikad ağırlıklı ayetler" başlığı tercih edilmiştir. Bu durum göz önünde bulundurularak Bakara sûresi, konuları itibariyle üç bölüme ayrılmıştır.

Birinci bölümde itikad ağırlıklı ayetler bir araya getirilmiştir. Bu ayetler de belli alt başlıklar altında toplatıldıktan sonra ayetlerin sebeb-i nüzûlü ile ilgili önemli rivayetler verilmiş, sonra bu rivayetlerin tahlili yapılarak ayetin sebeb-i nüzûlü sayılıp sayılamayacağı ortaya konmaya çalışılmış ve daha sonra da sebeb-i nüzûlün ayetin tefsirine etkisi üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde ahkâm ağırlıklı ayetler bir araya getirilmiştir. Bu ayetler de belli alt başlıklar altında toplatıldıktan sonra ayetlerin sebeb-i nüzûlü, sebebin tahlili ve sebebin ayetin tefsirine etkisi üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde Ehl-i Kitâb ağırlıklı ayetler bir araya getirilmiştir. Bu ayetler de belli alt başlıklar altında toplatıldıktan sonra ayetlerin sebeb-i nüzûlü, sebebin tahlili ve sebebin ayetin tefsirine etkisi üzerinde durulmuştur.

Sonuç kısmında da varılan neticeler zikredilmiştir.

"Sebeb-i Nüzûlün Tefsire Etkisi Bakımından Bakara Sûresi Örneği" adlı çalışmada genel olarak şu yöntem takip edilmiştir:

Birinci aşamada Esbâb-ı Nüzûl ilmi ile ilgili gerek müstakil, gerekse Ulûmü'l-Kur'an çalışmaları kapsamında ilk dönemlerden günümüze kadar yapılmış çalışmalar araştırılmış, bunların yanında gerekli görüldükçe Fıkıh Usûlü ve Hadis Usûlü kaynaklarına da müracaat edilerek çalışmanın sonraki aşamalarına temel teşkil edecek kurallar tespit edilmeye çalışılmıştır.

İkinci aşamada Esbâb-ı Nüzûl ile ilgili yazılmış kaynak kitaplar taranmış, bu kitaplardan Bakara sûresinin sebeb-i nüzûlü ile ilgili rivayetler incelenmiştir.

Üçüncü aşamada Esbâb-ı Nüzûl ile ilgili yazılmış eserlerin de kaynağı sayılan ana hadis kitaplarının ilgili konuları incelenerek hadis kaynaklarında ilgili rivayetlere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Dördüncü aşamada önemli hadis âlimlerinin bu hadislerle ilgili değerlendirmeleri incelenip hadisin sıhhat durumu belirtilmiştir.

Beşinci aşamada aynı anlamı ifade eden hadislerden sadece en kapsamlı olanı alınmış, ortak anlama ek bir mana katacağı düşünülen farklı lafızlara da dikkat çekilmiştir.

Altıncı aşamada, önemli tefsir kaynaklarının, sebeb-i nüzûl konusunda seçilen hadisleri ne derece kullandıkları ve bu hadislerin tefsirlerine ne kadar etki ettiği incelenmiş, böylece Kur'an ayetlerine anlam vermede sebeb-i nüzûlün önemi anlaşılmıştır.

Genel olarak bu çalışmada zayıf hadislere yer verilmemiştir. Burada bu genel kuralın iki istisnasının olduğu söylenebilir:

1. Zayıf bir hadisin, sebeb-i nüzûl ile ilgili zikredilmiş olan sahih bir hadisteki kapalılığı açıklayıcı veya hadisteki boşluğu tamamlayıcı bir bilgi ihtiva etmesi,

2- Tefsirleri incelenen müfessirlerden birinin, ayetin sebeb-i nüzûlü hakkında varit olan zayıf bir hadisi zikretmiş olup onu ayetin tefsirinde kullanmış olması.

2. SEBEB-İ NÜZÛL VE BAKARA SÛRESİNE GENEL BİR BAKIŞ

2.1. Sebeb-i Nüzûle Genel Bir Bakış

2.1.1. Tanımı, Doğuşu, Önemi ve Kaynakları

2. 1.1.1.Tanımı

Sebeb kelimesi lügatte, kendisi aracılığıyla başkasına ulaşılabilen şey, akrabalık ilişkisi ve ip anlamlarına gelir. Çoğulu "esbâb"dır.[13] Bu kelime Kur'ân-ı Kerim'de birkaç anlamda kullanılmıştır ki bu anlamların bütünündeki ortak özellik sebebin "kendisi aracılığıyla başkasına ulaşılabilen şey" olmasıdır. Bu kullanımlardan bazıları şunlardır:

1. إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ وَآتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا *"Biz onu yeryüzünde kudret sahibi kıldık ve kendisine her konuda bir yol verdik."*[14] ayeti kerimesinde sebeb "amaca ulaştıran yol" anlamında kullanılmıştır.[15]

2. مَنْ كَانَ يَظُنُّ أَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ ثُمَّ لْيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُ مَا يَغِيظُ *"Her kim ona (Muhammed'e) Allah'ın dünyada ve ahirette asla yardım etmeyeceğini zannediyorsa hemen tavana bir ip çeksin, sonra kendini assın da bir baksın; başvurduğu (bu yöntem), öfkelendiği şeyi giderecek mi?"*[16] ayetinde sebeb "ip / halat" anlamında kullanılmıştır.[17]

3. وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانُ ابْنِ لِي صَرْحًا لَعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبَابَ ، أَسْبَابَ السَّمَاوَاتِ فَأَطَّلِعَ إِلَى إِلَهِ مُوسَى *"Firavun dedi ki: "Ey Hâmân! Bana yüksek bir kule yap, belki yollara, göklerin*

---

[13] Muhammed b. Mekrem b. Ali b. Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3. Baskı, Beyrût, Dâru Sadır, 1414, Cilt 1, s. 458-459; Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî, *Muhtaru's-Sihâh*, thk., Mahmûd Hâtır, Beyrût, Mektebetu Lübnân, 1995, s. 326; Muhammed b. Ya'kûb Feyrûzâbâdî, *el-Kamûsu'l-Muhît,* y.y., t.y., s. 123; Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevahiri'l-Kamûs*, y.y., Dâru'l-Hidaye, t.y., Cilt 3, s. 37-39.

[14] Kehf: 18/84.

[15] Celâlüddîn Muhammed el-Mahallî ve Celâlüddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, Beyrût, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1999, s. 303.

[16] Hac:22/15.

[17] Mahallî ve Suyûtî, s. 333.

yollarına erişirim de Mûsâ'nın ilâhını görürüm."[18] ayetinde sebebin çoğulu olan esbab "yollar ve kapılar" anlamlarında kullanılmıştır.[19]

4. إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوُا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ *"Kendilerine uyulanlar o gün azabı görünce, kendilerine uyanlardan uzaklaşacaklar, aralarındaki bütün bağlar kopacaktır."*[20] ayetinde esbab "insanlar arasında bulunan akrabalık ve muhabbet ilişkileri" anlamlarında kullanılmıştır.[21]

Nüzûl kelimesi ise lügatte, "yüksekten aşağıya doğru inmek" demektir. Buna göre "نزل عن دابته، ونزل في مكان كذا" denilince "حط رحله فيه، وأنزله غيره / Falanca yere yükünü indirdi ve başkası onu indirdi." anlamları kastedilir.[22]

İlk dönem âlimlerinin bu kavrama derli-toplu bir tanım yapmamış olmaları dikkati çeken hususlardandır. Onların gayreti daha çok sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetleri zikretmeye yoğunlaşmıştı.[23] Suyûtî'nin sebeb-i nüzûl ile ilgili zikrettiği bir tanım vardır ki, o da efrâdını câmi ve ağyârını mâni bir tanım değildir. Bu tanım daha çok, Vâhidî'nin Fîl sûresi tefsirinde sebeb-i nüzûlün Habeşistanlıların Mekke'ye geliş kıssası olduğunu zikretmesinin, sebeb-i nüzûl kapsamına girmediğini beyan etmek için yapılmıştır.[24]

Sebeb-i nüzûl kavramının derli-toplu tanımına son dönem âlimlerinin eserlerinde rastlanmaktadır. Bu tanımlardan birkaçı şöyledir: Zerkânî (ö. 1367/1947) Sebeb-i nüzûl kavramını "Meydana geldiği günlerde kendisinden bahsetmek veya hükmünü açıklamak için ayet veya ayetlerin indiği hâdise"[25] olarak tanımlar. Subhî Sâlih (ö. 1407/1986) "Kendisi sebebiyle, onu da içererek veya ona cevap olarak ya da hükmünü açıklayarak ayet veya ayetlerin indiği şey"[26] olarak tanımlar. Kattân (ö.

---

[18] Mü'min: 40/36-37.

[19] Ebü'l-Berekât Abdullâh b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hekâikü't-Te'vîl*, thk., Yusuf Ali Bedyevî, 1. Baskı, Dımeşk-Berût, Dâru İbni Kesîr, 2005, Cilt 3, s. 212.

[20] Bakara:2/166.

[21] Mahallî ve Suyûtî, s. 25.

[22] er-Râğıbü'l-Isfehânî, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân*, thk., Safvân Adnân ed-Dâvûdî, 1. Baskı, Dımeşk-Beyrût, Dârü'l-Kalem, 1992, s. 799.

[23] Müzeynî, Cilt 1, s. 104.

[24] Celâlüddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1. Baskı, tlk. Mustafâ Dîb el-Buğa, Dımeşk-Beyrût, Dâru İbni Kesîr, 1987, Cilt 1, s. 101.

[25] Zerkânî, Cilt 1, s. 108.

[26] Subhî Sâlih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 18. Baskı, Beyrût, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1990, s. 132.

1420/1999) ise "Meydana geldiği zaman diliminde kendisiyle ilgili Kur'an ayeti inen olay veya soru",[27] şeklinde tanımlar. Suat Yıldırım ve Ahmet Nedim Serinsu da bu kavramı Subhî Sâlih'in yaptığı tanıma muhteva olarak benzer bir şekilde tanımlarlar; ancak Serinsu tanıma "vahyin nazil olduğu ortamı resmeden" ifadesini ekler.[28]

Kattân'ın tanımı Zerkânî'nin tanımıyla örtüşmektedir. Subhî Sâlih'in tanımı ise içinde yer alan متضمنة له "onu da içererek" ifadesiyle nüzûlün sebebe tahsisini ima ettirecek ihtimali bertaraf etmesi bakımından bir faklılığı varsa da "önceki tarihî olayların sebeb-i nüzûl olamayacağını" ifade eden bir kayda açık bir şekilde delalet etmemektedir. Bu da okuyucuyu sebeb-i nüzûl sayılmayan tarihî olayların da sebeb-i nüzûl sayılacağı yanılgısına götürebilir.

Burada Zerkânî'nin yapmış olduğu tanım, maksadı ifade etmesi bakımından yeterli ve daha kapsamlı görünmektedir.

2.1.1.2. Doğuşu

Her ilimde olduğu gibi, sebeb-i nüzûl ilminin de bir başlangıç noktası vardır. Bilindiği üzere bu ilim doğrudan Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlü ile bağlantılıdır. Çünkü bazı ayetler bir olayın vuku bulması veya bir sorunun sorulması üzerine nazil olmuştur. Vahyin inmesine sebep olan bu olay veya sorular sonraki dönemlerde sebeb-i nüzûl diye isimlendirilecek olan ilmin muhtevasını teşkil etmiştir.

Bu ilimin, doğuşundan müstakil eserlerin telif edildiği döneme kadar, geçirdiği süreci kısaca dört merhaleye ayırabiliriz:

1. Tedvinden önceki merhale: Bununla Peygamber (s.a.v.) ve sahâbe (r.a.) dönemi kastedilmektedir. Bu dönemin ortak özelliği bilginin ağırlıklı olarak ezberlenerek korunmasıydı. Bu dönemde Kur'ân-ı Kerîm resmî olarak yazılmıştır. Fakat hadisler, yazımında her ne kadar ferdî bazı çabalar gösterilmişse de, daha çok sözlü olarak aktarılmış ve ezberlenerek korunmuştur.[29] Dolayısıyla sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetler de bu şekilde aktarılmıştır.

---

[27] Menna' Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 7. Baskı, Kâhire, Mektebetu Vehbe, 1990, s. 78.

[28] Suat Yıldırım, *Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, 3. Baskı, İstanbul, Ensâr Neşriyat, 1989, s. 89; Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'ân ve Bağlam*, İstanbul, Şûle Yayınları, 2008, s. 56.

[29] Mustafâ Sibâî, *es-Sünne ve Mekânetuhâ fî Teşrîi'l-İslâmî*, 4. Baskı, Beyrût-Dımeşk, el-Mektebü'l-İslâmî, 1985, s. 103-104; Müzeynî, Cilt 1, s. 58-59.

2. Tedvin merhalesi: Neredeyse bütün rivayetler hadislerin cem ve tedvinini düşünen ilk kişinin, tâbiînden Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/719) olduğunu göstermektedir. Bu merhaleyi resmî anlamda Ömer b. Abdülaziz başlatmıştır. Ömer b. Abdülaziz 99/717 yılında hilafete geldiği zaman, hadislerin kayıp ve tahriften korunması için tedvin edilmesi gerektiğini düşünmüş ve bunun için valilerine bu endişesini iletip hadisleri yazdırmalarını emretmiştir. Bu işi yapması istenenlerden biri zamanın en büyük imamlardan, Hicâz ve Şâm âlimi İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742)'dir. Zühri, Ömer b. Abdülaziz'in talebine icabet etmiş, Medine ehlinin hadislerini toplayarak ona takdim etmiştir. Zührî'nin bu girişimi, hadisin cemi ve tedviniyle ilgili ilk kapsamlı çalışmadır. Böylece Zührî kendisinden sonraki âlimlere yol açmış ve daha sonra tedvin hareketi gün be gün hızlanıp gelişmiştir.[30]

Hadisin tedvini, doğal olarak nüzûl sebepleriyle ilgili rivayetlerin de tedvini anlamına geliyordu. Dolayısıyla sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetler de diğer hadislerle birlikte tedvin edilmiş oluyordu.

3. Tasnif merhalesi: Bu merhale Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerinin müstakil olarak yazıldığı en parlak çağdır. Bu dönemde hadis sahasında ölümsüz eserler telif edilmiştir.

Bu dönemde telif, ilk olarak "Müsned"ler şeklinde başlamıştır. Müsnedler sahâbînin ismi esas alınarak, sıhhat durumlarına ve konularına bakılmaksızın, rivayet ettikleri bütün hadislerin toplandığı kitaplardır.[31] İlk müsned yazan Ebû Dâvud et-

[30] Mekke'de hadisleri ilk cem eden İbn Cüreyc (ö. 150/767) ve İbn İshâk (ö. 151/768)'tır. Medine'de Saîd b. Ebû Urve (ö. 156/772), Rabi' b. Sabîh (ö. 160/776) ve İmam Mâlik (ö. 179/795)'tir. Basra'da Hammâd b. Seleme (ö. 167/783)'dir. Kûfe'de Süfyân es-Sevrî (ö. 161/777)'dir. Şâm'da Ebû Amr el-Evzaî (ö. 157/773)'dir. Vâsıt'ta Heşyem (ö. 173/789)'dir. Horasân'da Abdullâh b. Mubârek (ö. 181/797)'tir. Yemen'de Ma'mer (ö. 153/770)'dir. Rey'de de Cerîr b. Abdülhamîd (ö. 188/803)'dir. Aynı şekilde Süfyan b. Uyeyne (ö. 198/813), Leys b. Sa'd (ö. 175/791) ve Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776) da hadisleri ilk cem edenlerdendir. Bütün bunlar aynı asırda yaşıyorlardı. Kimin daha önce cem etmeye başladığı bilinmiyor. Bunların hadis tedvini, sahâbîlerden kendilerine ulaşan hadisleri toplamaktan ibaretti. Bazen bu hadisler arasında sahâbe sözleri ve fetvaları da yer alıyordu. Sibâî, s. 104-105.

[31] Sibâî, s. 105-106; Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 1. Baskı, İstanbul, Süha Danışmanlık Araştırma Yayıncılık, 2006, s. 222.

Tayâlisî (ö. 204/819)'dir.[32] İmam Ahmed (ö. 241/855)'in "Müsned"i bu müsnedlerin en genişi sayılır. Müsnedlerde sahâbîlerin sözlerine veya tâbiînin fetvalarına yer verilmemiş, sadece Peygamber'in (s.a.v.) hadisleri cem edilmiştir. Fakat sahih ve zayıf hadisler bir arada zikredilmiş bu da müsnedlerden istifade edilmesini bir hayli zorlaştırmıştır.

Bu durum daha sonra bazı âlimleri sadece sahih hadisleri yazmaya sevk etmiştir. İmam Buhârî (ö. 256/870) "*el-Câmiu's-Sahîh*" adlı eserini yazmış sonra da çağdaşı ve öğrencisi olan İmam Müslim b. Haccâc (ö. 261/875) da "*Sahîh*"ini yazmıştır.[33] Daha sonra da bablara göre tertip edilmiş "*Sünen"*ler telif edilmiştir. Bunların başlıcaları Ebû Dâvud (ö. 275/888), Tirmizî (ö. 279/892), Nesâî (ö. 303/915) ve İbn Mâce'nin (ö. 273/886) sünenleridir.

Bu dönemde sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetler bu hadis kitapları içinde dağınık bir şekilde yer alıyordu.[34]

4. Esbâb-ı Nüzûl'e dair müstakil eserlerin yazılmaya başlandığı dönem: Zerkânî, *Burhân*'ında ve Suyûtî de *İtkân*'ında bu konuda yazılmış en eski eserin Buhârî'nin şeyhi Ali b. el-Medînî'ye[35] (ö. 234/848) ait olduğunu ifade ederler.[36] Buna göre esbâb-ı nüzûl ile ilgili müstakil çalışmanın üçüncü asırda başladığı söylenebilir. Abdulhakîm Muhammed el-Enîs "*Tahkikü'l-Ucâb fî Beyâni'l-Esbâb*" adlı tahkik çalışmasında esbâb-ı nüzûle dair yazılmış eserleri müelliflerinin vefat tarihlerini esas alarak sıralarken ilk sırada Meymun b. Mihrân'ın (ö. 117/735) "*Tafsîl li Esbâb-i't-Tenzîl*" adlı eserini zikretmiştir.[37] Buna göre sahanın ilk müstakil eseri Meymun b. Mihrân'ın yazdığı bu kitaptır. Bu da ilk müstakil çalışmanın ikinci asırda başladığını gösterir.

---

[32] Müzeynî, Cilt 1, s. 40; Ali Yardım, *Hadis I-II*, 4. Baskı, İstanbul, Damla Yayınevi, 2000, Cilt 2, s. 69.

[33] Sibâî, s. 106.

[34] Müzeynî, Cilt 1, s. 40-41.

[35] Bunun tam adı Ebü'l-Hasan Ali b. Abdullâh b. Cafer es-Sa'dî'dir. ez-Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *Tezkiratu'l-Huffâz*, thk., Zekeriyyâ Umeyrât, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998, Cilt 2, s. 13-14.

[36] Zerkânî, Cilt 1, s. 33; Suyûtî, *el-İtkân*, Cilt 1, s. 92.

[37] Abdulhakîm Muhammed el-Enîs, *Tahkikü'l-Ucâb fî Beyâni'l-Esbâb*, 1. Baskı, Dammam, Dâru İbni'l-Cevzî, 1997, Cilt 1 s. 80.

2.1.1.3. Önemi ve Faydası

Bazı insanlar sebeb-i nüzûlü bilmenin bir önemi olmadığını ve onun, nüzûl için salt tarihi bir bilgiden başka bir fayda sağlamadığını söylemişlerdir. Şüphesiz ki bu yanlış bir yaklaşım,[38] merdut bir görüş, Kitab'ı bilen ve müfessirlerin bu konudaki ifadelerine vakıf olan birinin söyleyemeyeceği bir sözdür.[39] Sebeb-i nüzûlü bilmenin bir değil, birden çok faydası vardır.[40] Burada önce sebeb-i nüzûlün önemiyle ilgili bazı âlimlerin görüşlerine, ardında da sebeb-i nüzûlü bilmenin faydalarına kısaca değinilmesinin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Sebeb-i nüzûlün önemiyle ilgili bazı âlimlerin ifadeleri:

1. Zerkeşî (ö. 794/1392)'nin naklettiğine göre, Ebü'l-Feth el-Kuşeyri bu konuda şöyle der: "Sebeb-i nüzûlü bilmek, Yüce Kitab'ın manalarını anlamada kuvvetli bir yoldur. Bu ilim, olayları çevreleyen karineler vasıtasıyla sahâbîlerce biliniyordu."[41]

2. Vâhidî şunu ifade eder: "Sebeb-i nüzûl, üzerinde durulması gereken ve çabaların sarf edilmesine layık olan en önemli şeylerdendir. Çünkü bir ayetin kıssası ve iniş sebebi bilinmeden, o ayetin tefsirinin bilinmesi ve maksadının anlaşılması, mümkün değildir."[42]

3. Suyûtî İbn Dakîk el-Îd (ö. 702/1303)'in bu konuda şöyle dediğini nakleder: "Sebeb-i nüzûlü bilmek, Kur'an'ın manalarını anlamada kuvvetli bir yoldur."[43]

4. İbn Teymiyye (ö. 728/1328) şöyle der: "Sebeb-i nüzûlü bilmek, ayeti anlamaya yardımcı olur. Çünkü sebebi bilmek, müsebbebi bilmeyi sağlar."[44]

---

[38] Bedruddîn Muhammed b. Abdullâh ez-Zerkeşî, *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm, Kâhire, Mektebetu Dâri't-Turâs, t.y. Cilt 1, s. 22; Suyûtî, *el-İtkân,* Cilt 1, s. 92; Zerkânî, Cilt 1, s. 110.

[39] Muhammed Ali es-Sâbûnî, *et-Tibyan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrût, Âlemü'l-Kütüb, 1985, s. 20.

[40] Zerkeşî, Cilt 1, s. 22; Suyûtî, *el-İtkân,* Cilt 1, s. 92; Zerkânî, Cilt 1, s. 110.

[41] Zerkeşî, Cilt 1, s. 22.

[42] Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî en-Nisâbûrî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, tlk. Seyyid Abdülğanî Zâyid, Mansura, Müessesetu Ümmi'l-Kurâ, 2005, s. 12.

[43] Suyûtî, *el-İtkân,* Cilt 1, s. 93.

[44] Takiyuddîn Ahmed, İbn Teymiyye, *Mukaddime fî Usûli't-Tefsîr*, thk., Adnan Zerzûr, 2. Baskı, y.y., 1972, s. 47.

5. Şâtıbî (ö. 790/1388) bu konuda şunu ifade eder: Sebeb-i nüzûlü bilmek, Kitab'ın anlaşılmasını sağlamada vazgeçilmez önemli hususlardandır. Şüphesiz ki kelamın anlaşılmasını sağlayan karineler onunla birlikte nakledilmezse, kelam tamamen veya kısmen anlaşılmaz olur. İşte sebeb-i nüzûlü bilmek, bu kabilden olan bütün problemleri giderir. Dolayısıyla sebebi bilmek, muktezayı hali bilmek demektir."[45]

6. Günümüz âlimlerinden Yûsuf el-Karadâvî de Kur'an'ın anlaşılması ve tefsiri konusundaki sorunlardan bahsederken bunlardan birinin sebeb-i nüzûlün ihmal edilmesi olduğunu zikreder. O bu konuda kısaca şöyle der: Kur'an'nın yanlış anlaşılmasının sebeplerinden biri de sebeb-i nüzûl konusundaki gaflettir. Biz bazı ayetlerin muayyen nüzûl sebeplerinin olduğunu görüyoruz. Bu sebepler anlaşılmalı ve sıyakı ihmal edilmemelidir.[46]

Sebeb-i Nüzûlü bilmenin faydalarından bazıları şunlardır:

1. Ayetin anlaşılmasına yardımcı olur. Bunu Berâ b. Âzib'den (r.a.) nakledilen şu rivayetle açıklayabiliriz: Rasûlullâh (s.a.v.) on altı veya on yedi ay boyunca Beytü'l-Makdis'e yönelerek namaz kıldı. Kıblesinin Ka'be olmasını arzuluyordu. Nihayet (bu ayet indikten sonra) Ka'be'ye yönelerek ikindi namazını kıldı. Onunla birlikte bir cemaat de namaz kıldı. Onunla namaz kılanlardan biri çıkıp mescitte rukû' halinde namaz kılmakta olan bir cemaatin yanına vardı ve onlara şöyle dedi: Allah'ı şahit kılarak derim ki, Rasûlullâh (s.a.v.) ile birlikte Mekke'ye yönelerek namaz kıldım. Bunun üzerine onlar bulundukları hal üzere Ka'be tarafına yöneldiler. Biz, Ka'be'nin kıble kılınmasından önce, Beytü'l-Makdis'e yönelerek namaz kılıp öldürülmüş kimseler hakkında ne diyeceğimizi bilmiyorduk. Bunun üzerine Yüce Allah *"Allah imanınızı boşa çıkaracak değildir."*[47] meâlindeki ayeti inzal buyurdu.[48]

[45] Ebû İshâk eş-Şâtibî, *el-Muvâfekât fî Usûli'ş-Şeria*, 1. Baskı, Beyrût, Dâru'l-Ma'rife, 1994, Cilt 3, s. 311.

[46] Yûsuf el-Karadâvî, *Muhâderâtu Yûsuf el-Karadâvî fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Kerîm,* 1. Baskı, Kâhire: Mektebetu Vehbe, 2011, s. 20.

[47] Bakara: 2/143.

[48] Buhârî, Tefsîr, Bakara, 12, h. no: 4486.

Burada sebeb-i nüzûl, ayetteki "iman" kelimesinden kastedilenin Beytü'l-Makdise yönelerek kılınan namaz olduğunu açıklıyor.[49]

2. Ayetin manasındaki kapalılık giderilir, yanlış anlamaların önüne geçilir. Buna şu örneği verebiliriz: Urve (r.a.) şöyle diyor: "Aişe'ye (r.a.), Yüce Allah'ın, '*Şüphesiz Safâ ile Merve, Allah'ın şiarlarındandır. Onun için her kim hac veya umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret eder ve onları da tavaf ederse, bunda bir günah yoktur.*'[50] ayeti hakkında ne dersin? Allah'a yemin ederim ki insanların Safâ ve Merve'yi tavaf etmemelerinde bir sakınca yoktur." dedim. Bunun üzerine bana: "Ne kadar da kötü konuştun, ey kızkardeşimin oğlu! Eğer bu ayet te'vil ettiğin gibi olsaydı, ifade 'O ikisini tavaf etmemelerinde bir günah yoktur.' şeklinde olurdu. Bu ayet, ensâr hakkında nazil olmuştur. Onlar Müslüman olmadan önce Müşellel denen yerde, kendisine ibadet ettikleri Tağut Menât'ı yüksek sesle yüceltirlerdi. Bunu yapanlar Safâ ve Merve tavafında bulunmayı günah sayarlardı. Müslüman oldukları zaman bunun hakkında Peygamber'e (s.a.v.) 'Ey Allah'ın Rasûlu, biz Safâ ve Merve arasında tavaf yapmayı günah sayıyorduk, bunun hükmü nedir?' diye sordular. Bunun üzerine Yüce Allah '*Şüphesiz Safâ ile Merve, Allah'ın şiarlarındandır.*' ayetini inzâl buyurdu." Aişe (r.a.) şöyle diyor: "Allah Rasûlü (s.a.v.) o ikisinin arasını tavaf etmeyi gerekli kılmıştır. Artık kimsenin bu tavafı terk etme hakkı yoktur."[51] Bu hadisten anlaşıldığı üzere, Urve (r.a.) ayeti yanlış anlamış, Hz. Aişe (r.a.) de sebeb-i nüzûlü zikrederek onun bu hatasını düzeltmiştir.

3. Hükmün teşri hikmetinin anlaşılmasını sağlar.[52] Böylece hem mümine hem de insaflı kâfire faydalı olur. Çünkü inen ayetin hikmetini ve kendisine sağladığı yararı anlamakla müminin imanı artar, bu da onun Allah'ın indirdiğine sadakatle bağlanmasına ve ilgili hükmü gönülden uygulamasına sebep olur. Bu ilahî hükmün insanları sıkıntıya sokmak için gelmediğini, aksine insanların faydasını gözettiğini anlayan insaflı kâfirin de iman etmesini sağlar. Özellikle de bir hükmün teşriinde izlenen tedricilik metodunu anlayınca.[53] Mesela içkinin harâm kılınması ile ilgili ayetlerin sebeb-i nüzûlüne bakıldığında, insanların içkiyi rahat bir şekilde terk

[49] Mahallî ve Suyûtî, s. 22.

[50] Bakara: 2/158.

[51] Buhârî, Hac, 79, h. no: 1643.

[52] Zerkeşî, Cilt 1, s. 22.

[53] Zerkânî, Cilt 1, s. 110.

edebilmelerini sağlamak amacı gözetilerek, bu yasağın tedrici bir metotla geldiği,[54] dolayısıyla da insanların menfaatinin, onları ciddi sıkıntılara sokmadan gerçekleştiği anlaşılacaktır.[55]

4. Sebebin husûsiliğini esas alan görüşe göre, sebeb-i nüzûlün bilinmesi hükmün sebebe has olduğunun anlaşılmasını sağlar.[56] Mücâdele sûresinin başındaki zihâr ayetleri Evs b. Sâmit'in, eşi Havle bt. Sa'lebe'ye zihâr yapması üzerine nazil olmuştur. Bu görüşe göre, bu ayetin ihtiva ettiği hüküm bunlara hastır. Aynı işi yapan diğer insanların hükmü ise, kıyas veya başka bir delil ile bilinebilir. Bu görüşe göre sebeb-i nüzûl bilinmezse bu hükümden neyin kastedildiği anlaşılamaz ve bu anlaşılamayınca da başka bir mesele buna kıyas edilemez. Dolayısıyla da ayet işlevsiz kalmış olur.[57]

5. Ayetteki hükmün sadece zikredilenlerle sınırlı olduğu zannı bertaraf edilmiş olur.[58] Zerkeşi'nin nakline göre İmam Şafiî (ö. 204/819) "*De ki: Bana vahyolunan Kur'an'da bir kimsenin yiyecekleri arasında leş, akıtılmış kan, domuz eti -ki o şüphesiz necistir- ya da Allah'tan başkası adına kesilmiş bir (murdar) hayvandan başka, harâm kılınmış bir şey bulamıyorum.*"[59] ayetinde hasrın kastedilmediğini ifade

---

[54] İçki üç merhalede harâm kılınmıştır. Önce "*Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: "Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için (bazı zahirî) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür."* Bakara: 2/219 ayeti, sonra *"Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, kadar namaza yaklaşmayın."* Nisa: 4/43 ayeti ve son olarak da *"Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?"* Maide: 4/90-91. Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk., Mustafâ es-Seyyid Muhammed v.d., Cîze, Müessesetu Kurtuba ve Mektebetu Evlâdi'ş-Şeyh li't-Turâs, t.y., Cilt 5, s. 333-335. Râzî ise içki ile ilgili dört ayetin indiğinin nakledildiğini ifade eder: Bunlardan ilkinin Mekke'de inen "*Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerden hem içki, hem de güzel bir rızık edinirsiniz.*" Nahl: 16/67 ayeti olduğunu, sonra da yıkarıda zikredilen diğer ayetlerin indiğini belirtir. Ebû Abdullâh Muhammed Fahruddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 3. Baskı, Beyrût, Dâru İhyâi't Turâsi'l Arabî, Cilt 6, s. 394-395. Bu konu ileride Bakara: 2/219. ayeti ile ilgili açıklamada zikredilecektir.

[55] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 290-292; Cilt 4, s. 60-62; Cilt 5, s. 333-335.

[56] Zerkeşî, Cilt 1, s. 22.

[57] Zerkânî, Cilt 1, s. 113.

[58] Zerkeşî, Cilt 1, s. 23.

[59] En'âm: 6/145.

eder. Kâfirler Allah'ın helâl kıldığını harâm, harâm kıldığını da helâl sayarak bu konuda tam bir zıtlık ve muhalefet içinde olduklarından bu ayet onların yaptıklarını nakzedecek şekilde nazil olmuştur. Sanki ayet şöyle demek istiyor: Sizin harâm kıldıklarınızdan başka bir helâl, helâl kıldıklarınızdan da başka bir harâm yoktur. Bu ifade, "Bugün tatlı yeme diyen kişiye, bugün sadece tatlı yiyeceğim." demen gibidir. Buradaki amaç, gerçek anlamda nefy ve isbât olmayıp sadece muhalefettir. Buna göre sanki ayet şöyle demek istiyor: Sizin helâl saydığınız leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilmiş hayvandan başkası harâm kılınmamıştır. Bu, bunların dışında kalanların helâl olduğu anlamına gelmiyor. Çünkü amaç helâlin tespiti değil harâmın tespitidir.[60] Burada bu ayetin nüzûlüne sebep olan durum bilinmezse, ayetten hasr anlaşılmış olur. Yani yenilecek şeyler konusunda, ayette zikredilenlerin dışında bir harâmın olmadığı anlaşılır. Fakat ayetin nüzûlüne sebep olan durumun bilinmesi, ayetten hasr manasının kastedilmediğini ortaya koyuyor.

2.1.1.4. Kaynakları

Genel olarak esbâb-ı nüzûl ile ilgili bilgilere ulaşmayı sağlayacak kaynaklar hadis kitapları, tefsirler, sebeb-i nüzûl ile ilgili yazılmış müstakil eserler ve ulûmu'l-Kur'an ile ilgili yazılmış kitapların sebeb-i nüzûl bölümleridir. Burada, sadece bu alanla ilgili yazılmış müstakil eserlere değinilecektir. Bu eserlerden bazılarının sadece diğer kaynaklarda ismi geçmekte, bazıları yazma eser ve bazıları da matbu halde elimizde bulunmaktadır. Bunlardan bazıları, müelliflerinin vefat tarihleri esas alınarak şöyle sıralanabilir:

1. Meymûn b. Mihrân (ö. 117/735), *Tafsîl li Esbâbi't-Tenzîl*.[61]

2. Ali b. Abdullâh b. el-Medînî (ö. 234/848), *Esbâbu'n-Nüzûl*.[62]

3. Ebü'l-Mutarrif el-Endelüsî (ö. 402/1011), *el-Kasasu ve'l-Esbâb el-Letî Nezele min Eclihe'l-Kur'ân*.[63]

---

[60] Zerkeşî, Cilt 1, s. 23.

[61] Enîs, Cilt 1, s. 80.

[62] Zerkeşî, Cilt 1, s. 22; Mustafâ b. Abdullâh Hâcî Halîfe, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmî'l Kütübi ve'l-Funûn,* Beyrût, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, t.y., Cilt 1, s. 76.

[63] Bunun tam adı Ebü'l-Mutarrif Abdurrahmân b. Muhammed b. Îsâ b. Futays b. Esbâğ el-Endelüsî'dir. Yazdığı bu kitap da yüz cüzden fazladır. Hayruddîn b. Muhammed ed-Dımeşkî ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 15. Baskı, y.y., Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 2002, Cilt 3, s. 325.

4. Ebü'l-Hasan el-Vâhidî (ö. 468/1075), *Esbâbü'n-Nüzûl*.

5. Ebü'l-Muzaffer Muhammed b. Es'ad el-Irakî el-Hanefî el-Hakîmî (ö. 567/1171). Bu kitaptaki rivayetler tamamen senedsizdir.[64]

6. Ebü'l-Ferec Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1200), *Esbâbu'n-Nüzûl*.[65]

7. Ebû İshâk İbrahim el-Ca'berî (ö. 732/1332).[66] Ca'berî, Vâhidi'nin *Esbâbü'n-Nüzûl*'ünün senedini hazfederek ihtisarını yapmış ve ona yeni bir şey de ilave etmemiştir.[67]

8. İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448) *el-Ucâb fî Beyâni'l-Esbâb*.[68]

9. Celâlüddîn es-Suyûtî (ö. 911/1505) *Lübâbü'n Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*.[69]

10. Lubbî Hâfız, Muhammed b. Abdullâh el-Kâdî el-Hanefî (ö.1195/1781), *Lübbü't-Tefâsîr fî Ma'rifeti Esbâbi'n-Nüzûl ve't-Tefsîr*.[70]

2.1.2. Kur'ân-ı Kerîm'in Sebeb-i Nüzûl Açısından Taksimi

Kur'an ayetleri sebeb-i nüzûlünün var olup olmaması açısından ikiye ayrılır:

1. Belli bir sebebe bağlı olmadan inen ayetler: Bu ayetler, Kur'an'ın genel gönderiliş gayesi olan beşeriyetin hidayetini temin etmek amacıyla, Yüce Allah'ın herhangi bir özel sebebe bağlı olmadan indirdiği ayetlerdir. Kur'an ayetlerinin çoğu böyledir. Bu kısım açıktır, tespit edilmesi için özel bir araştırmaya gerek yoktur.[71]

---

[64] Enîs, Cilt 1, s. 81.

[65] Hâcî Halîfe, Cilt 1, s. 76.

[66] Ziriklî, Cilt 1, s. 55.

[67] Suyûtî, *el-İtkân*, Cilt 1, s. 92.

[68] Suyûtî İtkân'ında İbn Hacer'in bu konuda bir kitap yazdığından; ancak vefat ettiği zaman bu kitabın müsvedde olarak kaldığından ve ona da vakıf olmadığından bahseder. Suyûtî, *el-İtkân*, Cilt 1, s. 92. Günümüzde ise bu kitap Abdulhakîm Muhammed el-Enîs tarafından tahkiki yapılarak, *Tahkikü'l-Ucâb fî Beyâni'l-Esbâb* adında basılmıştır.

[69] Suyûtî İtkân'ında bu kitabından şöyle bahseder: "Ben sahada daha önce benzeri yazılmamış bilgi dolu; ama öz olan bir kitap yazdım ve onu *"Lubâbü'n Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl"* olarak isimlendirdim." Suyûtî, *el-İtkân*, Cilt 1, s. 92.

[70] Ali Turgut bunu *İzhu'l Meknûn*'dan nakletmiştir. Ali Turgut, *Tefsir Usulü ve Kaynakları*, İFAV, İstanbul, 1991, s. 139.

[71] Zerkânî, Cilt 1, s. 107; Kattân, s. 75; Muhammed Hazır el-Mecâlî, *el-Vecîz fî Ulûmi'l-Kitâbi'l-Azîz*, Ammân, Cem'iyyetü'l-Muhâfaza ale'l-Kur'âni'l-Kerîm, t.y., s. 71.

Mekkî ayetlerde bu daha fazladır.[72] Bu ayetlerin tesbiti için yapılması gereken nüzûl sebepleri bulunan ayetlerin tespitidir. Bu ayetler tespit edildiği zaman geri kalanların belli bir sebebe bağlı olmadan inen ayetler olduğu anlaşılabilir.

2. Belli bir sebebe bağlı olarak inen ayetler: Bu ayetler Hz. Peygamber'e (s.a.v.) sorulan bir soruya cevap veya zamanında meydana gelen bir hâdiseye çözüm olmak üzere inen ayetlerdir.[73] Medenî ayetlerde sebebe bağlı olarak inen ayetler daha fazladır.[74]

2.1.3. Sebeb-i Nüzûl İle İlgili Genel Kurallar

2.1.3.1. Sebeb-i Nüzûl Bilgisine Ulaşmanın Yolu

Nüzûl sebepleri sadece sahih nakillerle bilinebilir. Bunun dışındaki bir yöntemle nüzûl sebepleri bilgisine ulaşmak mümkün değildir.[75] İçtihatla da sebeb-i nüzûl tespit edilemez.[76] Bu konuda Vâhidî şöyle der: "Kitabın nüzûl sebepleri, sadece nüzûl dönemine şahit olan, sebeplere vakıf olan, bunun bilgisini araştıran ve öğrenmeye ciddiyetle gayret gösterenlerden duyma ve rivayet etme yoluyla tespit edilebilir. Bunun dışında sebeb-i nüzûl ile ilgili söz söylemek caiz değildir." Vâhidî akabinde, bu ilme bilgisizce dalanların Şari' tarafından şiddetli bir azapla tehdit edildiğini ifade eder. Buna, İbn Abbâs'ın Rasûlullâh'tan (s.a.v.) rivayet ettiği şu hadisi delil gösterir: "Bildiğiniz dışında bir şey söyleme hususunda Allah'tan korkun, kim benim adıma bilerek yalan konuşursa ateşte oturacağı yere hazırlansın ve kim Kur'an hakkında bir ilme dayanmadan yalan konuşursa ateşte oturacağı yere hazırlansın."[77] Bu hadisi, benzeri bir şekilde Ahmed ve Tirmizî de tahric[78] etmiş,

---

[72] Mecâlî, s. 71.

[73] Zerkânî, Cilt 1, s. 108.

[74] Mecâlî, s. 71.

[75] Zerkânî, Cilt 1, s. 115.

[76] M. Sait Şimşek, "Esbâbu'n-Nüzûl" *ŞİA*, İstanbul, Şamil Yayınları, Cilt, 2, 1990, s. 115.

[77] Vâhidî, s. 12.

[78] Tahrîc (التخريج): Tahric hadis ilminde iki manada kullanılmıştır. Birisi rivayet, diğeri hadisin kaynaklarını göstermek. Rivayet manasına tahric, bir hadisi isnadıyla birlikte bir kitapta nakletmeye denir. Bazı kitaplarda bir hadis verildikten sonra *harrecehu fulânun* veya *ahrecehu fulânun* denilmişse bu o hadisin o kimse tarafından kendi isnadıyla rivayet edildiği manasınadır. Tahricin ikinci manası, bir kitaptaki hadisleri teker teker ele alarak her birinin diğer isnadlarını göstererek sıhhat durumunu belirtmektir. Bazıları muteber hadis kitaplarından senediyle birlikte hadis nakledilmesine de tahric

ayrıca Tirmizî "hasen" olduğunu belirtmiştir.[79] Vahidî daha sonra selefin bu konudaki hassasiyetine değinir ve buna da Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/728) ile Ubeyde (ö. 101/719) arasında geçen şu konuşmayı örnek gösterir: Ebû Amr'ın bize haber verdiğine göre Muhammed b. Sîrîn şöyle dedi: "Ubeyde'ye Kur'an'dan bir ayeti sordum. Bunun üzerine o bana, 'Allah'tan kork ve doğru söyle! Kur'an'ın hangi hususlarda indirildiğini bilenler gitti.' dedi."[80] Ubeyde'nin burada kast ettiği sahâbîlerdir. İbn Sîrîn, rivayetleri araştırması ve nakildeki titizliği hususunda tâbiîn âlimlerinin en önde gelenlerindendi. Âlimleri, sebeb-i nüzûl konusunda ictihadda bulunma ve görüş ileri sürme gibi şahsi çabaları reddedip sahih rivayetlere bağlı kalmayı şart koşmaya iten unsur bu ve benzeri vakalar olmalıdır.[81]

Buna göre, sebeb-i nüzûl sahâbîlerden rivayet edilmişse makbuldür. Sahâbîlerden gelen rivayetin kabul edilebilmesi için ayrıca başka bir rivayetle takviye edilmesi şartı aranmaz. Çünkü içtihadın alanı kapsamında sayılmayan meselelerde sahâbenin sözü merfû hadis hükmündedir. Duyarak veya müşahede ederek öğrenmekten başka bir yolu olmayan bir haberi, sahâbenin kendi indinden söylemesi mümkün değildir.

Sebeb-i nüzûl mürsel bir hadisle rivayet edilmişse yani senedinden sahâbî düşmüş, tâbiîn onu doğrudan peygamberden rivayet etmişse, bu durumda kabul edilebilmesi için bazı şartlar aranır. Bunlar senedinin sahih olması, râvînin Mücâhid (ö. 103/721) İkrime (ö. 105/723) ve Saîd b. Cübeyr (ö. 95/713) gibi tefsir imamlarından biri olması veya başka bir mürsel hadisle takviye edilmiş olması gibi şartlardır. Bu şartları taşımayan mürsel hadis sebeb-i nüzûl konusunda kabul edilmez.[82]

---

demişlerdir. Bu manaların hepsine şamil olmak üzere hadis tahric eden âlime *muharric* adı verilir. Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 386-387.

[79] Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk., Şuayb el-Arnavut v.d., 2. Baskı, y.y., Müessesetü'r-Risale, 1999, Cilt 3, s. 496, h. no: 2069; Cilt 5, s. 155, h. no: 3024; Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir v.d., 2. Baskı, Mısır, Mektebe ve Matbaatu Mustafâ Halebî, 1978, Tefsîr, 1, h. no: 2951.

[80] Vâhidî, s. 12-13.

[81] Kattân, s. 76.

[82] Suyûtî, *el-İtkân*, Cilt 1, s. 101; Zerkânî, Cilt 1, s. 115.

2.1.3.2. Sebeb-i Nüzûlü İfade Etmede Kullanılan Lafızlar

Sebeb-i nüzûlü ifade etmede farklı lafızlar kullanılmıştır. Bu lafızlardan bazıları sebeb-i nüzûle sarîh / açık bir şekilde delâlet ederken bazıları ise ihtimal ifade eder.

1. Sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet ifade eden lafızlar:

a. Sebeb lafzı kullanılarak "سبب نزول الآية كذا / Ayetin sebeb-i nüzûlü şudur." ifadesi. Bu lafız sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eder ve bundan başka bir ihtimal taşımaz.

b. Sebeb lafzı kullanılmadan, olayın anlatımının hemen akabinde "نزول الآية" maddesinin başına bir fa (ف) harfi getirilerek sebebin beyan edilmesi. Bu lafız da önceki ifade gibi sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eder.

c. Bazen de Hz. Peygamber'e (s.a.v.) soru sorulur. Bu soru üzerine vahiy iner. Peygamber de inen vahiy ile cevap verir. Burada ne birinci maddedeki gibi "سبب / sebeb" lafzı ne de ikinci maddedeki gibi bir fa (ف) harfi kullanılmıştır. Burada ayetin sebeb-i nüzûlü açık bir şekilde durumdan anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu da öncekiler gibi sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eder.[83]

Müzeynî de Zerkanî'den sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden bu üç maddeyi zikrettikten sonra birinci madde ile ilgili olarak şunu ifade eder: "Tez sürem boyunca bu konudaki araştırma ve okumalarımda sebeb-i nüzûlün bu şekilde ifade edildiğine rastlamadım. Dolayısıyla "سبب نزول الآية كذا /Ayetin sebeb-i nüzûlü şudur." ifadesinin vakıada bir varlığı yoktur. Zaten Zerkânî de buna dair bir örnek zikretmemiştir. Oysa kuralların örneklerden elde edildiği bilinmektedir. Muhtemelen Zerkânî böyle bir ifadenin kullanılmış olma ihtimalini tasavvur etmiş; ancak buna dair bir örnek bulmadan tasavvur ettiğini yazıya dökmüştür diye düşünüyorum. Benim garibime giden şey ise daha sonraki müelliflerden bazılarının, bu konuda araştırma yapmadan onun söylediğini aynen nakletmeleridir.[84] Cuma Sehl de bu konuda yapılan araştırmaların sebeb-i nüzûl ile ilgili böyle bir siganın kullanılmadığını gösterdiğini, bazı ulumu'l-Kur'an kitaplarında bunun sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delalet eden sigalardan olduğu yönündeki açıklamanın sağlıklı

[83] Zerkânî, Cilt 1, s. 116.

[84] Müzeynî, Cilt 1, s, 115.

olmadığını ifade etmektedir.[85] Doğrusu biz de Bakara sûresi ile sınırlı olan bu araştırmamızda sebeb-i nüzûlü beyan eden "سبب نزول الآية كذا / Ayetin sebeb-i nüzûlü şudur." şeklinde bir ifade ile karşılaşmadık. Bundan hareketle biz de en azında Bakara sûresi çerçevesinde böyle bir ifadenin vakıada bulunmadığını söyleyebiliriz.

2. Sebeb-i nüzûle ihtimalli şekilde delâlet eden lafız:

Bazen de sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan herhangi biri kullanılmayıp sadece, "نزلت هذه الآية في كذا / Bu ayet şu meseleyle ilgili veya şu meselede nazil olmuştur." gibi bir ifade kullanılır. Bu ifade, sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet etmeyip hem sebeb-i nüzûle, hem de ayetin ihtiva ettiği hükümleri beyan etme gibi başka bir şeye de delâlet etme ihtimali taşır. Bu ihtimallerden birini tayin veya tercih ettirecek şey karinelerdir.[86] Aynı şekilde "أحسب هذه الآية نزلت في كذا / Bu ayetin şu konuda nazil olduğunu sanıyorum." veya "ما أحسب هذه الآية نزلت إلا في كذا / Bu ayetin sadece şu konuda nazil olduğunu sanıyorum." ifadeleri de her iki ihtimali taşıyan ifadelerdendir.[87]

Sahâbe ve tâbiînden biri, "نزلت هذه الآية في كذا / Bu ayet şu meseleyle ilgili veya şu meselede nazil olmuştur." ifadesini kullandığı zaman, ayetin bu hükmü içerdiğini kastettiği anlaşılıyordu.[88] İbn Teymiyye de bu ifadeden, bazen sebeb-i nüzûlün kastedildiğini, bazen de zikredilen şeyin, sebeb-i nüzûl olmasa da ayetin kapsamına girdiğinin kastedildiğini söylüyor.[89]

2.1.3.3. Bir Ayetin Birden Fazla Sebeb-i Nüzûlünün Olması

Bazen sebep birden fazla olduğu halde inen ayet bir tane olabilir.[90] Sebeb-i nüzûl ile ilgili kitaplarda buna dair örnekler vardır.[91] Burada şu örnekle iktifa edelim: Yüce Allah meâlen şöyle buyuruyor: *"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz. Allah, (Ramazan*

[85] Cuma Sehl, *Esbâbü'n-Nüzûl Esânîduhâ ve Eseruhâ fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm,* Doktora Tezi, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi eş-Şeria ve'd-Dirâsâtü'l-İslamiye Fakültesi, Mekke, 1982, s. 290.

[86] Zerkânî, Cilt 1, s. 116.

[87] Kattân, s. 85.

[88] Zerkeşî, Cilt 1, s. 31-32

[89] İbn Teymiyye, s. 48.

[90] Zerkânî, Cilt 1, s. 117-121.

[91] Vâhidî, s. 40-41.

gecelerinde hanımlarınıza yaklaşarak) kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi de tövbenizi kabul edip sizi affetti. Artık eşlerinize yaklaşın ve Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın. Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin, için. Sonra da akşama kadar orucu tam tutun. Bununla birlikte siz mescitlerde itikâfta iken eşlerinize yaklaşmayın. Bunlar, Allah'ın koyduğu sınırlardır. Bu sınırlara yaklaşmayın. Allah, kendine karşı gelmekten sakınsınlar diye, ayetlerini insanlara böylece açıklar.'[92]

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler:

1. Buhârî, Berâ'nın (r.a.) şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Muhammed'in (s.a.v.) ashabı oruçluyken, iftar vakti girdiğinde, iftarlarını açmadan önce yatacak olsalardı, artık ne o gece, ne de gündüzünde akşam oluncaya kadar hiç bir şey yiyemezlerdi. Kays b. Sırma el-Ensârî oruçluydu. İftar vakti girdiğinde eşinin yanına geldi ve ona, 'Yanında yiyecek bir şey var mı?' diye sordu. Eşi 'Hayır; fakat şimdi gidip sana bir şeyler getireyim' dedi. O, gündüzün çalışıyordu, (yorulduğundan) gözlerini uyku bastı. Eşi gelip onu böyle görünce, 'Sana yazık oldu' dedi. Gün ortasında bayıldı. Bu durum Peygamber'e (s.a.v.) anlatıldı. Bunun üzerine, *'Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı.'* ayeti nazil oldu. (Sahâbîler) buna çok sevindiler ve devamında (bu ayetin) *'Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin, için.'* (kısmı) nazil oldu."[93]

2. Buhârî, Berâ'nın (r.a.) şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ramazan orucunun farz kılınması ile ilgili emir geldiğinde, Müslümanlar bütün Ramazan boyunca eşlerine yaklaşamıyorlardı. Bazı kimseler eşlerine yaklaşarak kendilerine zulmediyorlardı. Bunun üzerine Allah *'Allah, (Ramazan gecelerinde hanımlarınıza yaklaşarak) kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi de tövbenizi kabul edip sizi affetti.'* ayetini indirdi."[94]

3. Buhârî, Sehl b. Sa'd'ın (r.a.) şöyle dediğini rivayet etmiştir: *"Beyaz ip siyah ipten ayırt edilinceye kadar yiyin için."* ayeti nazil olmuş; fakat henüz ayetin devamı olan 'مِنْ الْفَجْرِ / *tan yeri ağarıncaya'* açıklaması inmemişti. Bundan dolayı bazı

[92] Bakara: 2/187.

[93] Buhârî, Savm, 15, h. no: 1915.

[94] Buhârî, Tefsîr, Bakara, 27, h. no: 4508.

kimseler oruç tutmak istediklerinde ayaklarına biri siyah diğeri beyaz iki ip bağlar, bu iplerin birbirinden farklı olduğunu görünceye kadar yemeklerini yerlerdi. Bunun üzerine ayetin devamı olan ‘مِنْ الْفَجْرِ / *tan yeri ağarıncaya’* kısmı nazil oldu. Böylece kastedilenin gece ile gündüzün birbirinden ayırt edilmesi olduğunu anladılar.”[95]

Görüldüğü gibi burada ayetin nüzûlü için farklı sebepler zikredilmiştir. Birinci hadiste açlığın, ikinci hadiste bazılarının nefislerine zulmederek eşlerine yaklaşmalarının,[96] üçüncü hadiste ise ayetin bir kısmı olan “beyaz ip siyah ipten ayrılıncaya kadar” ifadesinden kastedilenin anlaşılmamış olmasının, bununla ilgili açıklamanın inmesine sebep olduğu zikredilmiştir.

2.1.3.4. Bir Sebeb-i Nüzûlün Birden Fazla Ayet İçin Sözkonusu Olması

Bazen bir sebep, birden çok ayetin inmesine neden olabilir. Bunun bir sakıncası yoktur. Çünkü bu durum, insanların hidayeti, ikna edilmeleri ve ihtiyaçlarının karşılanması hikmetlerine uygun olduğu gibi ayrıca bunların en iyi şekilde gerçekleşmesini temin eder.[97] Buna iki örnek verelim:

1. Buhârî’nin rivayet ettiğine göre, Saîd b. Müseyyeb (r.a.) babasının şöyle dediğini nakletmiştir: “Ebû Tâlib vefat etmek üzereyken Rasûlullâh (s.a.v.) onun yanına geldi. Ebû Cehil ve Abdullâh b. Ebû Umeyye b. Muğîre’nin de orada olduğunu gördü. (Efendimiz) ona: ‘Ey amca, ‘Lâilâhe illallâh.’ de ki bu kelimeyle Allah katında senin için söyleyebileceğim bir şey olsun.’ dedi. Ebû Cehil ve Abdullâh b. Ebû Umeyye, ‘Abdulmuttalib’in dininden yüz mü çevireceksin?’ dediler. Rasûlullâh (s.a.v.) bu sözünü söylemeye, onlar da aynı ifadeyi tekrarlamaya devam ettiler ve nihayet Ebû Tâlib’in onlara son sözü ‘Abdulmuttalib’in dini üzerinde’ ifadesi oldu ve ‘Lâilâhe illallâh.’ demeyi kabul etmedi. Rasûlullâh (s.a.v.) da ‘Vallahi bana yasak kılınmadığı sürece senin affedilmen için Allah’a dua edeceğim.” dedi. Bunun üzerine *‘Peygamber ve iman edenlerin müşrikler için bağışlama dilemeleri olmaz.’*[98] ayeti nazil oldu. Yüce Allah, Ebû Tâlib hakkında da

[95] Buhârî, Savm, 16, h. no: 1917.

[96] Müzeynî, Cilt 1, s. 126.

[97] Zerkânî, Cilt 1, s. 122.

[98] Tevbe: 9/113.

peygambere hitaben *'Sen dilediğini hidayete erdiremezsin; ancak Allah dilediğini hidayete erdirir.'*[99] ayetini indirdi."[100]

2. Buhârî'nin rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Birçok insanı öldürmüş ve çok defa zina etmiş olan bazı müşrikler Muhammed'e (s.a.v.) gelip şöyle dediler: 'Senin söylediklerin ve kendisine davet ettiğin şeyler çok güzel; ancak yaptıklarımızın bir kefaretinin olduğunu bize bildirirsen seviniriz.' Bunun üzerine, *'Onlar ki Allah ile beraber başka bir ilaha ibadet etmezler, Allah'ın öldürülmesini harâm kıldığı canı haksız yere öldürmezler ve zina etmezler.'*[101] ve *'De ki, ey nefislerine zulmetmiş kullarım, Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin.'*[102] ayetleri nazil oldu."[103]

Görüldüğü gibi bu hadislerin her birinde sebeb-i nüzûl tek olduğu halde inen ayetler ikişer tanedir.

2.1.3.5. Lafzın Umumi, Sebebin Hususi Olması

Aklî taksim, umûm husûs açısından lafzın sebep ile ilişkisini dört maddede sınırlar:

1. Hem sebebin hem de lafzın hususi olması,

2. Hem sebebin hem de lafzın umumi olması,

3. Sebebin umumi lafzın hususi olması,

4. Sebebin hususi lafzın umumi olması.

İlk iki kısım hakkında âlimler arasında ihtilaf yoktur. Çünkü sebep ile lafız arasında tam bir mutabakat vardır.[104] Yani hüküm olarak hususi oluşu ifade eden lafzın sadece has olan sebebinin şahsıyla sınırlı olduğu; umumi oluşu ifade eden lafzın ise umûm ifade eden sebebin bütün fertlerini kapsadığı âlimler arasında ittifak

---

[99] Kasas: 28/56.

[100] Buhârî, Tefsîr, Kasas, 1, h. no: 4772.

[101] Furkân: 25/68.

[102] Zümer: 39/53.

[103] Buhârî, Tefsîr, Zümer, 1, h. no: 4810.

[104] Muhammed Ebû Şühbe, *el-Medhal li Dirâseti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2. Baskı, Kâhire, Mektebetü's-Sünne, 2003, s. 155-156.

konusudur. Çünkü böyle bir durumda sebep ile onun hakkında inen ayet arasında tam bir mutabakat ve eşitlik vardır.[105]

Birinci kısımla ilgili olarak وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى ، الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى "*Temizlenmek için malını hayra veren en muttakî kimse o ateşten uzak tutulacaktır.*"[106] ayetlerini örnek verebiliriz.[107] Bu ayet Ebû Bekir'in, işkence altındaki Bilâl'i satın alıp azat etmesi üzerine nazil olmuştur. Kâfirlerin "Ebû Bekir, Bilâl'i daha önce kendisine yaptığı bir iyilikten dolayı azat etmiştir." demeleri üzerine de وَمَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزَى إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَى وَلَسَوْفَ يَرْضَى "*Onun yanında hiç kimsenin mükâfatlandırılacak bir nimeti yoktur. O, ancak Yüce Rabbinin rızasını kazanmak için verir ve ilerde muhakkak razı olacaktır.*" ayetleri nazil olmuştur.[108] Bu ayetlerin Ebû Bekir hakkında nazil olduğu icma ile sabittir. Hatta Fahruddîn er-Râzî bu ayet ile إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللهِ أَتْقَاكُمْ "*Allah katında en değerli olanınız en takvalı olanınızdır.*"[109] ayetine dayanarak Ebû Bekir'in Rasûlullâh'tan (s.a.v.) sonra en faziletli insan olduğunu söylemiştir.[110] Bu ayetin umûm ifade ettiğini ve Ebû Bekir'in yaptığını yapan herkese şamil olduğunu zanneden yanılmıştır. Çünkü ayette umûm ifade eden bir siga / yapı yoktur. Ayetteki الأتقى ifadesinin başındaki "ال" takısı ahd[111] ifade eder. Ayrıca üzerine geldiği ismi tafdil sigası / yapısı da anlamda ortaklığa manidir. Bütün bunlar lafzın has olduğuna ve hususi olan sebebiyle sınırlı olduğuna delâlet eder.[112]

---

[105] Zerkânî, Cilt 1, s. 125.

[106] Leyl: 92/17-18.

[107] Zerkânî, Cilt 1, s. 125.

[108] Mahallî ve Suyûtî, s. 596.

[109] Hucurât: 49/13.

[110] Râzî, Cilt 31, s. 187; Suyûtî, *el-İtkân*, Cilt 1, s. 98.

[111] Ahd için kullanılan "ال" (ال العهد أو العهدية): Marifelik ifade eden bir edattır. Muhataplar arasında malum olan bir şeyin üzerine girer. Mesela, كَمَا أَرْسَلْنَا إِلَى فِرْعَوْنَ رَسُولًا ، فَعَصَى فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ "Nitekim, Firavun'a da bir peygamber göndermiştik. Ama Firavun o peygambere isyan etti." (Müzzemmil: 73/15-16) ayeti kerimesindeki "الرَّسُولَ" kelimesinin başındaki "ال" takısı ahd ifade eder. Abdullah b. Yusuf b. Hişâm el-Ensârî, *Müğni'l-Lebîb an Kütübi'l-Eârîb*, thk., Mâzin Mubârek ve Muhammed Ali Hamdullâh, 6. Baskı, Beyrût, Dâru'l-Fikr, 1985, s. İbn Hişâm el-Ensârî, s. 72; Muhammed Semîr Necîb el-Lubdî, *Mu'cemu'l-Mustalahâti en-Nahviyye ve's-Sarfiyye*, 1. Baskı, Beyrût, Müessesetü'r-Risâle, Daru'l-Furkân, 1985, s. 164.

[112] Suyûtî, *el-İtkân*, Cilt 1, s. 98.

İkinci kısımla ilgili örnekler çoktur. Buna Âl-i İmrân sûresindeki Bedir ve Uhud savaşları ile ilgili inen ayetler örnek verilebilir.[113]

Üçüncü kısım, her ne kadar aklen mümkün ise de belagat açısından caiz değildir. Çünkü sebep ile müsebbeb (sebepten dolayı inen lafız) arasında uyum yoktur. Bu durum, "Müslümanların şöyle yapması caiz mi sorusuna, diğer Müslümanlar hakkındaki hükme hiç değinmeden, falancanın böyle yapması caizdir." şeklinde cevap vermeye benzer. Bundan dolayı Kur'an ve Sünnet gibi beliğ kelamda böyle bir şey varit olmamıştır.

Dördüncü kısım ise aklen caiz, fiilen de vakidir yani meydana gelmiştir.[114] Bu, üzerinde tartışmaların yoğunlaştığı kısım olduğundan üzerinde biraz durulacaktır.

Lafzın umumi sebebin hususi olması, sebebin lafzından daha özel olmasıdır. Bu durum, aklen caiz olup fiilen de vakidir. Çünkü buna terettüp edecek bir sakınca yoktur. Ayrıca sebep hususi olduğu halde lafzın umumi oluşu, asıl gayeyi gerçekleştirmesi yanında bundan fazlasını da gerçekleştirir.[115]

Usûl âlimleri lafzın umûm ifade etmesinin mi yoksa sebebin hususi oluşunun mu esas alınması gerektiği konusunda ihtilaf etmişlerdir.[116]

Cumhura göre hüküm lafzın bütün fertlerini kapsar. Burada sebebin fertleri olanlarla olmayanlar arasında fark yoktur. Mesela Hilâl b. Ümeyye'nin eşine zina isnat etmesi olayı üzerine inen şu ayetlere bakalım: وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ ، وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ. *"Eşlerine zina isnadında bulunup da kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince, onların her birinin şahitliği, kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ederek şahitlik etmesi, beşinci defa da, eğer yalan söyleyenlerden ise Allah'ın lânetinin kendi üzerine olmasını dilemesidir."*[117] Bu ayetlerin sebeb-i nüzûlünün hususi bir mesele olan Hilâl b. Ümeyye'nin eşine zina isnat etmesi olayı olduğu biliniyor. Fakat ayetteki lafız umûm ifade eden sigalardan olan "الَّذِينَ" ism-i mevsûludur. Ayetin getirdiği hüküm, eşlerine zina isnat eden ve

[113] Zerkânî: Cilt 1, s. 125.

[114] Ebû Şühbe, s. 155-156.

[115] Zerkânî: Cilt 1, s. 126.

[116] Suyûtî, *el-İtkân*, Cilt 1, s. 95.

[117] Nur: 24/6-7.

kendileri dışında olaya şahit olan birinin bulunmadığı durumda, eşler arasında mulâane yapılacağıdır. Dolayısıyla bu ayet her ne kadar Hilâl b. Ümeyye'nin eşine zina isnat etmesi olayı üzerine inmişse de lafzının umûm ifade eden bir siga ile gelmiş olması, ihtiva ettiği hükmün Hilâl b. Ümeyye'ye tahsis edilmeyip aynı olaya maruz kalan herkes için geçerli olduğunu gösterir.

Diğerlerine göre ise sebebin hususi oluşu esas alınır. Bunun anlamı şudur: Ayetin lafzı, indiği olayla sınırlıdır. Dolayısıyla ihtiva ettiği hüküm, hakkında indiği olaya hastır. Benzeri olayların hükmü ise başka bir delilden öğrenilir. Bu delil de şartlarını taşıyorsa kıyas veya ictihaddır. Çünkü benzeri olaylar usûl âlimlerince meşhur olan "Bir kişi hakkındaki hükmüm cemaat hakkındaki hükmümdür."[118] kuralı kapsamına girer. Buna göre kişinin eşine zina isnat etmesi olayı hakkında inen ayetin ihtiva ettiği hüküm, Hilâl'in eşine zina isnat etmesi olayına hastır. Bu olaya benzer diğer olayların hükmü ise bu olaya kıyas edilerek ya da zikredilen kuralın kapsamına alınarak bilinebilir.[119]

Cumhur ile diğerleri arasındaki bu ihtilafta, gözden kaçırılmaması gereken şu iki hususa dikkat etmek gerekir:

1. Bu ihtilaf, umûm ifade eden lafzın sebeb-i nüzûle has olduğuna dair bir karinenin bulunmadığı durumla sınırlıdır. Böyle bir karinenin bulunması durumunda hükmün sebebe münhasır olacağı konusunda âlimler ittifak etmişlerdir.[120] Bu şekilde olanlar Kur'an'da azdır.[121] Buna şu ayetler güzel bir örnektir. Yüce Allah meâlen şöyle buyuruyor:

"(Ey Muhammed!) İman edenlere düşmanlık etmede insanların en şiddetlisinin kesinlikle Yahudiler ile Allah'a ortak koşanlar olduğunu görürsün. Yine onların iman edenlere sevgi bakımından en yakınının da 'Biz Hıristiyanlarız' diyenler olduğunu

[118] Bu kural hadis olmadığı halde birçok yerde hadis olarak geçer; ancak, Tirmizî ve Nesâî'nin rivayet ettikleri, Ümeyme bt. Rakiha'nın "Bir kadın hakkındaki sözüm yüz kadın hakkındaki sözüm gibidir" hadisine benzemektedir ki bu hadis Dârekutni'ye göre Şeyheyn'in rivayet etmesi gereken hadislerdendir. Çünkü her ikisinin de şartlarını taşımaktadır. İsmâîl b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâsi Amma'ş-Tehere Mine'l-Ehâdîsi ala Elsineti'n-Nâs*, y.y., Mektebetü'l-Kudsî, 1351, Cilt 1, s. 364.

[119] Ebû Şühbe, s. 156.

[120] Zerkânî, Cilt 1, s. 127.

[121] Mecâlî, s. 77.

mutlaka görürsün. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır. Onlar büyüklük de taslamazlar. Peygamber'e indirileni (Kur'an'ı) dinledikleri zaman hakkı tanımalarından dolayı gözlerinin yaşla dolup taştığını görürsün. 'Ey Rabbimiz! İnandık. Artık bizi (hakikate) şahitlik edenler (Muhammed'in ümmeti) ile beraber yaz' derler. 'Rabbimizin, bizi salihler topluluğuyla beraber (cennete) koymasını umarken, Allah'a ve bize gelen gerçeğe ne diye inanmayalım?' dedikleri bu söze karşılık Allah onlara, devamlı kalacakları, içinden ırmaklar akan cennetleri mükâfat olarak verdi. İşte bu, iyilik yapanların mükâfatıdır."[122] Bu ayet, Necaşi'nin etbaı olan Habeşistan Hıristiyanları hakkında nazil olmuştur. Onlar Rasûlullâh'a (s.a.v.) gelip Kur'an'ı dinlediklerinde Müslüman olup ağlamışlardı. Bu ayetten, lafzın umûm ifade ettiği anlaşılabilir; ancak ayetin siyakına ve sebeb-i nüzûlüne baktığımızda lafzın umumiliği değil sebebin husûsiliğinin esas alındığı anlaşılacaktır. Bu ayet, aslen Ehl-i Kitâb'dan olup sonra Müslüman olan kimseleri kapsar.[123] Ayette, "Hıristiyan" olarak isimlendirilmeleri, önceki durumlarına istinadendir.[124]

2. Her iki grup da umûm ifade eden lafzın, hem sebeb-i nüzûlü hem de diğerlerini kapsadığı konusunda görüş birliği içindedir. Ancak cumhur, umûm ifade eden lafzın, sebebin dışındakileri doğrudan kapsadığını söylerken, diğerleri ise lafzın kıyas yoluyla ya da başka bir delil ile diğerlerini kapsadığını söylerler.[125]

İbn Teymiyye bu konuda kısaca şöyle demiştir: "Bu ayet, şu konuda indi." ifadesini sık kullanırlar, özellikle de zikredilen bir şahıs ise. Mesela zihâr ayeti Sâbit b. Kays'ın eşi hakkında, kelâle ayeti Câbir b. Abdullâh hakkında, şu ayet veya ayetler Mekke müşriklerinden bir grup veya Yahudi ve Hıristiyanlardan bir grup ya da müminlerden bir grup hakkında nazil olmuştur derler. Bunları söyleyenler bu ayetlerin ihtiva ettiği hükmün sadece bunlara has olup başkalarını bağlamadığını kastetmemişlerdir. Çünkü böyle bir şeyi ne bir Müslüman ne de akıllı bir insan asla söylemez. İnsanlar her ne kadar bir sebep üzerine inen umumi bir lafzın, sebebine has olup olmadığını tartışmışlarsa da hiç kimse Kitap ve Sünnet'in umûm ifadelerinin belli bir şahsa has olduğunu söylememiştir. Söylenecek nihai söz şudur:

[122] Maide: 5/82-85.

[123] Vâhidî, s. 141; Ebü'l-Fidâ İsmâîl İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk., Mustafâ es-Seyyid Muhammed v.d., Müessesetu Kurtuba ve Mektebetu Evlâdi'ş-Şeyh li't-Turâs, Cîze, t.y. Cilt 3, s. 166.

[124] Mecâlî, s. 77.

[125] Zerkânî, Cilt 1, s. 127.

"إنها تختص بنوع ذلك الشخص فتعم ما يشبهه ولا يكون فيها بحسب اللفظ / O, bu şahsın nevine hastır, dolayısıyla benzerlerini de kapsar; ancak benzerleri lafız itibariyle ayetin kapsamında değildir."[126]

Bu ihtilafın en önemli sonucu şudur: Cumhura göre ayetin umûm ifade eden lafzı, sebebin dışında kalanları da kapsar. Dolayısıyla sebebin dışında kalanların hükmü, ittifakla sübûtu kat'i olan ayetle sabittir ki bunun delaleti de bazen kat'i olur. Diğerlerine göre ise ayetin umûm ifade eden lafzı, sebebin dışında kalanları kapsamaz. Sebebin dışında kalanların hükmü ise kıyas veya hadis[127] ile sabittir ki, her ikisinin de delaleti zannîdir.[128]

2.1.4. Sebeb-i Nüzûlde Tercih Kuralları

Sebeb-i nüzûl bilgisinin kaynağı rivayetlerdir. Bir ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili birden fazla rivayet bulunabilir. Bu rivayetlerden her biri diğerinden farklı bir sebeb-i nüzûl zikredebilir. Bu durumda karşımıza şu ihtimaller çıkmaktadır:

1. Rivayetlerin hiç birinde sebeb-i nüzûle delâlet eden sarîh bir siga kullanılmamış olabilir.

2. Rivayetlerin birinde sebeb-i nüzûle delâlet eden sarîh bir siga kullanılmışken diğerinde muhtemel bir siga kullanılmış olabilir.

3. Bütün rivayetlerde sebeb-i nüzûle delâlet eden sarîh bir siga kullanılmış; fakat bu rivayetlerden biri sahih diğerleri sahih olmayabilir.

4. Bütün rivayetler sahih; ancak birini diğerine tercih ettirecek bir müreccih bulunabilir.

5. Rivayetlerden birini diğerine tercih ettirecek bir müreccih de yok; ancak her ikisini de kabul etme yani cem etme imkânı bulunabilir.

6. Her iki rivayeti cem etme imkânı da bulunmayabilir.[129]

Şimdi bunlardan her birini kısaca açıklayalım.

---

[126] İbn Teymiyye, s. 44-47; Suyûtî, *el-İtkân*, Cilt 1, s. 97-98.

[127] Zerkânî "Bir kişi hakkındaki hükmüm cemaat hakkındaki hükmümdür" kuralını hadis olarak zikrettiğinden böyle demektedir. Zerkânî: Cilt 1, s. 125.

[128] Zerkânî: Cilt 1, s. 128.

[129] Kattân, s. 87-89.

2.1.4.1. Rivayetlerdeki Siganın Durumuna Göre Tercih

Sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlere, siga açısından baktığımızda karşımıza iki durum çıkmaktadır:

1. Sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden siga,

2. Sebeb-i nüzûle ihtimalli bir şekilde delâlet eden siga.

Kur'an'ın tefsirinde her iki durumun da kendine göre bir değeri vardır.

Halil Aldemir, tercih kriterlerinden olan "lafza dikkat edilmesi" meselesinin oldukça tartışmaya açık olduğunu, bu kriterin sahabe döneminden itibaren sebeb-i nüzûl ile ilgilenen herkesin aynı kalıplara aynı manayı yüklemesini zorunlu kıldığını, oysa bunu destekleyecek herhangi bir bilginin mevcut olmadığını hatta bunun aksini gösteren tercihlerin söz konusu olduğunu söyler. O, Hud sûresi'nin 114. ayeti hakkında sebeb-i nüzûl ile ilgili olduğunu düşündüğü iki rivayeti de buna örnek olarak zikreder. Bunların ilki Buhari'den naklettiği rivayettir ki bu rivayette anlatılan olayın akabinde فانزلت عليه ifadesi kullanılmış, diğeri de Ahmed b. Hanbel ve Abdurrezzâk'tan naklettiği rivayettir ki bu rivayette de anlatılan olaydan sonra Rasûlullâh'ın olayı anlatanı çağırıp ona ilgili ayeti okuduğu zikredilmiştir.[130] Bizim yaptığımız araştırma ise Ulumu'l-Kur'an kitaplarında bunun kabul görmüş belli bir kriterinin olduğunu göstermektedir.[131] Oluşan bu kritere göre فانزلت عليه ifadesinin yer aldığı rivayet nüzûl sebeb-i diğeri de ayetin tefsiri sayılabilir. Zaten Aldemir'in Ahmed b. Hanbel ve Abdurrezzâk'tan naklettiği rivayetlerde onun da belirttiği gibi sebeb-i nüzûle delalet eden bir lafız bunmayıp sadece hadisin bağlamı buna delalet etmektedir.

2.1.4.1.1. Sebeb-i Nüzûle Açık Bir Şekilde Delâlet Eden Siga

Sebeb-i nüzûle dair rivayetlerin bazılarındaki sebeb-i nüzûl sigası, sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet ediyor, diğerlerindeki ise ihtimalli bir şekilde delâlet ediyorsa, bu durumda sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden rivayetin sebeb-i

---

[130] Halil Aldemir, "Esbâb-ı Nüzûl Rivayetleri Arasında Görülen Çelişkiler ve Çözüm Yolları", *Ekev Akademi Dergisi*, Cilt, 15, S. 48, 2011, s. 11.

[131] Zerkeşî, Cilt 1, s. 31-32; Suyûtî, *el-İtkân*, Cilt 1, s. 100-102; Zerkânî, Cilt 1, s. 116-117; Subhî Sâlih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*, çev. M. Said Şimşek, Konya: Hibaş, t.y., s. 114; Kattân, s. 85-86.

nüzûl olduğuna hükmedilir. Diğerleri ise ayetin tefsiri ve umûm ifade eden manası kapsamına girer.[132] Buna, *"(Mallarınızı) Allah yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever."*[133] ayetinin sebeb-i nüzûlü ile ilgili rivayetler örnek verilebilir.

Buhârî'nin rivayet ettiğine göre, Huzeyfe şöyle dedi: *"(Mallarınızı) Allah yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın*" ayeti, نَزَلَتْ في النفقة / nafaka hakkında nazil olmuştur."[134]

Tirmizî'nin rivayet ettiğine göre Ebû İmrân et-Tecîbî' şöyle dedi: "Biz Rum diyarındaydık. Bizimle çarpışmaları için Rum askerlerinden büyük bir saf (grup) çıkardılar. Müslümanlardan da onlara karşı çarpışmak üzere, onlar kadar veya daha fazla bir grup çıktı. Mısır halkının başında Ukbe b. Âmır vardı. Cemâatin komutanı Fudâle b. Ubeyd idi. Müslümanlardan birinin çarpışmak üzere düşman safına dalıp içlerine girdiğini görenler, 'Subhanallah! Kendi elleriyle kendini tehlikeye atıyor' diyerek bağırdılar. Bunun üzerine Ebû Eyyûb el-Ensârî kalkıp onlara şöyle dedi: 'Ey insanlar siz bu ayeti böyle te'vil ediyorsunuz. Oysa bu ayet biz ensâr hakkında nazil olmuştur. Allah İslam'ı aziz kıldığı ve İslam'ın yardımcıları da çoğaldığı zaman, Peygamber'e (s.a.v.) haber vermeden birbirimize gizlice, 'Mallarımız zayi oldu. Allah da İslam'ı aziz kıldı ve yardımcıları da çoğaldı. Artık mallarımızın ıslahıyla uğraşabiliriz.' dedik. Mallarımıza dalıp zayi olanları toparlamaya başladığımızda Allah yaptığımızı reddederek Peygamber'ine (s.a.v.), *'(Mallarınızı) Allah yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın.'* ayetini indirdi. Dolayısıyla buradaki tehlikeden kastedilen, mallara dalıp onları geliştirmeyle uğraşarak savaşı terk etmemizdi. Sonra Ebû Eyyûb gözlerini kırpmadan Allah yolunda savaşmaya devam etti ve nihayet vefat edip Rum topraklarına defnedildi."[135]

---

[132] Mecâlî, s. 79.

[133] Bakara: 2/195.

[134] Buhârî, Tefsîr, Bakara, 31, h. no: 4516.

[135] Tirmizî, Tefsîr, Sûretü'l-Bakara, h. no: 2972. Tirmizî, bu hadisin "hasen, sahih ve garip" olduğunu belirtir. Ayrıca bu hadisi Ebû Dâvûd, Nesaî, İbn Cerîr, Ebû Ya'lâ Müsned'inde, İbn Hibbân Sahîh'inde ve Hâkim rivayet eder. Hâkim bu hadisin Şeyheyn'in şartlarını taşıdığını ifade eder. Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezi bi Şerhi Camii't-Tirmizî*, 1. Baskı, Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990, Cilt 8, s. 250.

Birinci hadiste sebeb-i nüzûle delâlet eden siga, sebeb-i nüzûle ihtimalli bir şekilde delâlet eden نَزَلَتْ ifadesidir. İkinci hadisteki siga ise sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden وإنما أنزلت هذه الآية فينا ifadesidir. Bundan dolayı sebeb-i nüzûl, ikinci rivayetin delâlet ettiği şeydir.[136]

2.1.4.1.2. Sebeb-i Nüzûle İhtimalli Bir Şekilde Delâlet Eden Siga

Rivayetlerde yer alan sebeb-i nüzûl sigalarına bakılır:

- Bu sigaların bütünü sebeb-i nüzûle delâlet etme konusunda ihtimal ifade eden sigalarsa, mesela rivayetlerin birinde "نزلت في كذا / Ayet şu konuda nazil oldu.", diğerinde de "أحسبها نزلت في كذا / Şu konuda nazil olduğunu sanıyorum." denilerek öncekinden farklı bir şey zikredilmişse,
- ayet, lafzı farklı olan bu rivayetlerin beyan ettiği sebebi kapsayabilecek durumdaysa,[137]
- bunlardan birinin sebeb-i nüzûl olduğunu belirten başka bir karine yoksa,[138] bu durumlarda verilecek karar şudur:

Bunlardan hiç biri sebeb-i nüzûl değil, hepsi ayetin tefsiridir. Bu ifadelerle kastedilen ayetin rivayetlerdeki hükmü kapsadığıdır. Dolayısıyla bu ifadeler, meydana gelen durumun nakledilmesi kabilinden değil, bilakis varılan hükme ayeti delil getirmek kabilindendir.[139]

Buna, şu ayetin nüzûlü ile ilgili rivayetler örnek verilebilir. Yüce Allah meâlen şöyle buyuruyor: "*Şüphe yok ki, inkâr edenler mallarını (insanları) Allah yolundan alıkoymak için harcarlar ve harcayacaklardır. Sonra bu mallar onlara bir iç acısı olacak, sonra da yenilgiye uğrayacaklardır. İnkâr edenler toplanıp cehenneme sürüleceklerdir.*"[140]

İbn İshâk (ö. 151/768) şöyle demiştir: "Bedir günü, Kureyş yenilip Mekke'ye döndü. Ebû Süfyân da kendi ticaret kervanıyla dönmüştü. Abdullâh b. Ebû Rabîa, İkrime b. Ebû Cehl ve Safvân b. Ebû Umeyye, babaları ve çocukları öldürülmüş

[136] Müzeynî, Cilt 1, s. 249.

[137] Suyûtî, *el-İtkân*, Cilt 1, s. 101; Kattân, s. 87.

[138] Kattân, s. 87.

[139] Zerkeşî, Cilt 1, s. 31-32; Suyûtî, *el-İtkân*, Cilt 1, s. 101-102; Zerkânî, Cilt 1, s. 116.

[140] Enfal: 8/36.

Kureyşli bir grupla birlikte, Ebû Süfyân ve bu kervanda ticaret malı bulunan diğer Kureyşlilerle konuşmak üzere yanlarına varıp şöyle dediler: 'Ey Kureyş topluluğu! Muhammed sevdiklerinizi ve seçkinlerinizi öldürdü. Onunla savaşmak için bu mal ile bizi destekleyin. Belki bununla intikamımızı alırız.' Onlar da bunu kabul ettiler." İbn İshâk devamla şöyle diyor: "İbn Abbâs'ın söylediği gibi, ففيهم أنزل الله... / Allah, onlar hakkında bu ayeti indirdi."[141]

İbn Cerîr Hakem b. Utbe'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bu ayet müşriklere kırk ukiyye[142] altın harcayan Ebû Süfyân hakkında nazil olmuştur." O zaman bir ukiyye kırk iki miskal idi.[143]

İbn Cerîr'in İbn Ebza ve Saîd b. Cübeyr'den rivayet ettiğine göre, onlar şöyle dediler: "Bu ayet, Uhud günü Peygamberle savaşmak üzere Araplardan oluşturduğu ordunun yanında, iki bin kişi daha kiralayan Ebû Süfyân hakkında nazil olmuştur."[144]

Bütün bu rivayetlerde, sebeb-i nüzûlü ifade eden sigaların, sebebiyete delaleti ihtimalli olan ifadelerden olduğu görülmektedir. Bundan dolayı bu rivayetlerin, ayetin sebeb-i nüzûlü sayılmadığı; ancak ayetin umûm ifade eden manası kapsamına girdiği söylenebilir.[145]

2.1.4.2. Sıhhat Derecesine Göre Tercih

Sebeb-i nüzûle dair rivayetlerin bütününde yer alan sebeb-i nüzûl sigaları, sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet ediyorsa, bu durumda sebeb-i nüzûlü belirlemede yapılması gereken şey rivayetlerin sıhhat derecelerine bakmaktır. Eğer bu rivayetlerden biri sahih diğeri sahih değilse sahih olan rivayet esas alınır. [146]

---

[141] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Camiü'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türki bi't-Teâvuni Mea'l-Merkezi'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye ve Abdussened Hasan Yemâme, y.y., Hecr li't-Tebâati ve'n-Neşr, t.y., Cilt 11, s. 173; İbn Kesîr, Cilt 4, s. 53.

[142] Ukka, 400 dirheme veya 1248 grama tekabül eden bir ağırlık birimidir. İbrâhîm Mustafâ v.d., *el-Mu'cemü'l-Vasît*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1989, Cilt 1, s. 22.

[143] İbn Cerîr, Cilt 11, s. 171.

[144] İbn Cerîr, Cilt 11, s. 170-171.

[145] Mecâlî, s. 79.

[146] Suyûtî, *el-İtkân*, Cilt 1, s. 102.

Buna, şu ayetin nüzûlü ile ilgili rivayetler örnek verilebilir. Yüce Allah meâlen şöyle buyuruyor: "*Kuşluk vaktine andolsun, karanlığı çöktüğü vakit geceye andolsun ki, Rabbin seni terk etmedi, sana darılmadı da.*"[147]

Buhârî, Cündüb b. Süfyân'ın (r.a.) şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Peygamber (s.a.v.) rahatsızlandı. Bundan dolayı iki veya üç gece kalkamadı. Bir kadın gelip: 'Ey Muhammed, iki veya üç gecedir şeytanının sana yaklaşmadığını görüyorum, umarım ki seni terk etmiştir.' dedi. Bunun üzerine Yüce Allah *'Kuşluk vaktine andolsun, karanlığı çöktüğü vakit geceye andolsun ki, Rabbin seni terk etmedi, sana darılmadı da.'* meâlindeki ayeti indirdi."[148]

İbn Ebî Şeybe, Taberânî (ö. 360/971) ve İbn Merduveyh'in Ümmü Hafs'tan rivayet ettiklerine göre o, Peygamber'in (s.a.v.) hizmetçisi olan annesinin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir köpek yavrusu Peygamber'in (s.a.v.) evine girip sedirin altına saklandı ve orada öldü. Dört gün boyunca Peygamber'e (s.a.v.) vahiy inmedi. Bunun üzerine Rasûlullâh, 'Ey Havle, Allah Rasûlü'nün (s.a.v.) evinde ne oldu ki Cebrâil bana gelmiyor?' dedi. Ben de, 'Ey Allah'ın Rasûlü, bu günden daha hayırlı bir gün görmedik.' dedim. Rasûlullâh abasını aldı ve onu giyip çıktı. Ben kendi kendime, evi düzeltip süpürsem iyi olur, dedim. Eğilip süpürgeyi sedirin altına sürdüğümde süpürgenin ağır bir şeye takıldığını fark ettim. Nihayet onun ölü bir köpek yavrusu olduğunu gördüm. Ellerimle onu alıp evin arkasına attım. Peygamber (s.a.v.) çenesi titrediği bir halde geldi. Vahiy inince onu titreme tutardı. 'Ey Havle üstümü ört.' dedi. Allah ona: *'Kuşluk vaktine andolsun,... Şüphesiz, Rabbin sana verecek ve sen de hoşnut olacaksın'* (meâlindeki) ayetleri indirdi."[149]

Her iki rivayette de sebeb-i nüzûle delâlet eden siga sarîh / açıktır. Her ikisinde de anlatılan olayın akabinde, sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden فَأَنْزَلَ اللَّهُ sigası kullanılmıştır. Fakat birinci rivayet sahih, ikinci rivayet ise sahih değildir.[150] Bundan dolayı sebeb-i nüzûlü belirlemede birinci rivayet tercih edilir.[151]

---

[147] Duhâ: 93/1-3.

[148] Buhârî, Tefsîr, Duhâ, 1, h. no: 4950.

[149] Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, thk. Abdullâh Abdülmuhsin et-Türkî, 1. Baskı, Kâhire, Merkezü Hecr li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 2003, Cilt 15, s. 483.

[150] İbn Hacer Cebrâil'in, sedirin altındaki köpek sebebiyle geç gelmesi kıssasının meşhur olduğunu; fakat ayetin sebeb-i nüzûlü olmasının garip, hatta şaz olduğunu ve sahîh olanla çeliştiğinden merdud

Aldemir sıhhat derecesine göre tercih konusunda rivayetlerin sıhhat durumunun net biçimde ifade edilmesi durumunda bunun en geçerli yöntem olduğunu belirtir. Bu yöntemin en temel problemi olarak da bütün rivayetlerin sıhhatinin tespit edilememiş olmasını, rivayetlerin sıhhat durumunun bir otoriteden diğerine değişiklik arz etmesini ve bazı otoriteler tarafından bir konuda uzlaştırılması zor ya da mümkün olmayan rivayetlerin sahih olmasının belirtilmesini zikreder. Aldemir bu yöntemin asırlar öncesinde tespit edilmesine karşın daha sonraki tefsir kaynaklarında buna pek riayet edilmediğini, müfessirlerin bu yöntemi işletmek yerine ayetin nüzûlü hakkında nakledilen rivayetlerin tamamını veya bir kısmını sıralamakla yetindiklerini ifade eder.[152] Biz de çalışmamız esnasında Aldemir'in bu konuda ifade ettiklerini destekleyecek mahiyette birçok örnekle karşılaştık. Mukâtil b. Süleyman ve Sa'lebî'nin tefsirleri burada örnek olarak zikredilebilir; fakat bu yöntemi önemli ölçüde uygulayan tefsirlerin de bulunduğu göz ardı edilemez. İbn Kesîr'in tefsiri bu konuda örnek olarak zikredilebilir.[153]

2.1.4.3. Müreccih İhtiva Eden Rivayetin Tercih Edilmesi

Sebeb-i nüzûl ile alakalı rivayetlerin bütünü sahih ise bu durumda yapılması gereken birini diğerine tercih etmemizi sağlayacak müreccihlere bakmaktır. Bu rivayetlerin birinde sebeb-i nüzûlü belirleyen bir mürecih bulunuyor diğerinde bulunmuyorsa, içinde müreccih bulunan rivayet sebeb-i nüzûl olarak kabul edilir. Müreccih, bir rivayetin diğerinden daha sahih olması, bir rivayette yer alan râvînin kıssaya bizzat şahit olması ve diğer tercih vecihlerinden biri olabilir.[154]

Buna, şu ayetin nüzûlü ile ilgili rivayetler örnek verilebilir. Yüce Allah meâlen şöyle buyuruyor: *"Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir."*[155]

---

olduğunu ifade eder. Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî,* thk., Abdülaziz b. Bâz, 1. Baskı, Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1989, Cilt 8, s. 920.

[151] Zerkânî, Cilt 1, s. 118.

[152] Aldemir, s. 8-9.

[153] Mukâtil b. Süleymân, *Tefsiru Mukâtil b. Süleymân*, thk., Ahmed Ferid, Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003; Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed, *el-Keşfu ve'l-Beyân*, thk., Ebû Muhammed b. Âşûr, Beyrût, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2002; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm.*

[154] Suyûtî, *el-İtkân*, Cilt 1, s. 104.

[155] İsra: 17/85.

Buhârî, İbn Mes'ûd'un (r.a) şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ben Medine'de, ekin bulunan bir yerde Rasûlullâh (s.a.v.) ile beraberdim. O, hurma ağacından yapılmış bir bastona dayanarak yürüyordu. Bir grup Yahudinin yanından geçti. Bazıları, 'Ona ruh hakkında soru sorun?' dedi. Bazıları da 'Ona bir şey sormayın ki hoşlanmadığınız bir cevap vermesin.' dedi. Akabinde bir kısmı Rasûlullâh'ın (s.a.v.) yanına gelip, 'Ey Ebü'l-Kâsım, bize ruhtan bahset.' dedi. Rasûlullâh (s.a.v.) bir süre bekledi. Ben, O'na vahiy inmekte olduğunu anladığımdan geri çekildim. Vahiy tamamlandıktan sonra şöyle dedi: '*Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir.*"[156]

Tirmizî, İbn Abbâs'ın (r.a) şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kureyşliler Yahudilere, 'Bize şu adama soracağımız bir şeyler söyleyin?' dediler. Yahudiler, 'Ona ruh hakkında soru sorun' dediler. Onlar da ruh hakkında ona soru sordular. Bunun üzerine Yüce Allah '*Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir.*' (meâlindeki) ayeti indirdi." Tirmizî, hadisin bu kanalla "hasen-sahih-garib" bir hadis olduğunu söylemiştir.[157]

Bu rivayetlerin ikisi de sahihtir ve sebeb-i nüzûle delâletleri açıktır. Fakat birinci rivayetten, ayetin Medine'de nazil olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü soruyu soran Yahudilerdir. İkinci rivayetten ise ayetin Mekke'de nazil olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü soruyu soran Kureyşlilerdir. Burada sebeb-i nüzûlün tespiti hususunda, şu iki müreccihten dolayı birinci rivayet esas alınır:

1. Birinci hadisi rivayet eden Buhârî, ikincisini rivayet eden ise Tirmizî'dir. Buhârî'nin rivayet ettiğinin diğerlerinin rivayet ettiğinden daha sahih olduğu sabittir.

2. Birinci hadisi rivayet eden İbn Mes'ûd'un, kıssaya baştan sona şahit olduğu anlaşılmaktadır. İkinci hadisi rivayet eden İbn Abbâs'ın ise kıssaya şahit olduğu hadisten anlaşılmamaktadır.[158]

[156] Buhârî, el-İ'tisâm bi's-Sünne, 3, h. no: 7297.

[157] Tirmizî, Tefsîrü'l-Kur'an, Sûretu Beni İsrâîl, 18, h. no: 3140.

[158] Suyûtî, *el-İtkân*, Cilt 1, s. 105; Zerkânî, Cilt 1, s. 118-119.

2.1.4.4. Sebebin Birden Fazla Olduğu Sonucuna Varılması

Sebeb-i nüzûle dair rivayetlerin bütünü sahih, birini diğerine tercih etmemizi sağlayacak bir müreccih de yoksa bu durumda bu rivayetlerin cem edilebilme imkânının olup olmadığına bakılır. Cem edilebilmeleri mümkün ise, mesela sebeplerin birbirine yakın zamanda gerçekleşmiş olup ayetin her iki sebepten sonra inmiş olması gibi bir durum söz konusu ise, sebebin birden fazla olduğuna hükmedilir. Çünkü anlaşılan budur ve buna bir mani de bulunmamaktadır.[159] İbn Hacer de "Kıssanın müteaddid yani birden fazla olup nüzûlün tek olmasına bir engel yoktur." demiştir.[160]

Buna, şu ayetin nüzûlü ile ilgili rivayetleri örnek verebiliriz. Yüce Allah meâlen şöyle buyuruyor: *"Eşlerine zina isnad edip de kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince, onların her birinin şahitliği; kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair, Allah adına dört defa yemin ederek şahitlik etmesi, beşinci defada da; eğer yalancılardan ise, Allah'ın lânetinin kendi üzerine olmasını ifade etmesiyle yerine gelir. Kocasının yalancılardan olduğuna dair Allah'ı dört defa şahit getirmesi (Allah adına yemin etmesi), beşinci defada da eğer kocası doğru söyleyenlerden ise Allah'ın gazabının kendi üzerine olmasını dilemesi, kadından cezayı kaldırır*."[161]

Buhârî, İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediğini rivayet etmiştir. "Hilâl b. Ümeyye, Peygamber'e (s.a.v.) gelerek eşinin Şerik b. Semha ile zina ettiğini söyledi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) ona, 'Ya şahit getirirsin veya zina iftirası cezasına çarptırılırsın.' dedi. O da, 'Ey Allah'ın Rasûlü bizden biri eşinin üzerinde bir adam görür de, gidip şahit bulmaya mı çalışır?' dedi. Nebi (s.a.v.) ona tekrar 'Ya şahit getirirsin veya zina iftirası cezasına çarptırılırsın.' dedi. Bunun üzerine Hilâl, 'Seni hak ile gönderene yemin ederim ki, ben doğru söylüyorum; şüphesiz ki Allah benim sırtımı had cezasından koruyacak bir şey indirecektir.' dedi. (Çok geçmeden) Cebrâil indi ve ona *'Eşlerine zina isnad edip de kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince… beşinci defada da eğer kocası doğru söyleyenlerden ise Allah'ın gazabının*

[159] Suyûtî, *el-İtkân*, Cilt 1, s. 105-106; Zerkânî, Cilt 1, s. 119.

[160] İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, Cilt 8, s. 576.

[161] Nur: 24/6-9.

kendi üzerine olmasını dilemesi, kadından cezayı kaldırır.' meâlindeki ayetleri indirdi."[162]

Buhârî, Sehl b. Sa'd'ın (r.a.) şöyle dediğini rivayet etmiştir. "Uveymir, Aclân oğullarının büyüğü olan Asım b. Adiyy'nin yanına geldi ve ona: 'Size göre bir adam, eşiyle birlikte olan bir erkeği gördüğünde ne yapmalı? Acaba bu adam, o erkeği öldürür de, siz de buna karşılık o adamı mı öldürürsünüz, yoksa adam başka bir şey mi yapmalı? Bu meseleyi benim için Peygamber'e (s.a.v.) sor.' dedi. Asım, Peygamber'e (s.a.v.) gelerek 'Ey Allah'ın Rasûlü' dedi. Fakat Peygamber (s.a.v.) sorulardan rahatsız oldu. Uveymir, Asım'a 'Ne oldu?' diye sordu. Asım, Peygamber'in (s.a.v.) sorulardan rahatsız olduğunu ve onları ayıpladığını söyledi. Bunun üzerine Uveymir 'Vallahi bu meseleyi Rasûlullâh'a (s.a.v.) sormadan durmam.' dedi. Doğruca Peygamber'e (s.a.v.) gelip şöyle dedi: 'Bir adam, eşiyle birlikte olan bir erkeği gördüğünde o erkeği öldürür de, siz de buna karşılık o adamı mı öldürürsünüz, ya da adam ne yapmalı?' dedi. Bunun üzerine Rasûlullâh (s.a.v.) ona: 'Allah senin ve eşin hakkında Kur'an (ayetleri) indirdi.' dedi ve ardından Allah'ın, Kitabı'nda belirttiği şekliyle mulâanede bulunmalarını emretti. Bunun üzerine o eşiyle mulâanede bulundu. Sonra da 'Ey Allah'ın Rasûlu, onu yanımda tutarsam ona zulmetmiş olurum.' dedi ve onu boşadı. Artık bu uygulama daha sonra mulâanede bulunanlar için bir sünnet oldu."[163]

İkrime'nin İbn Abbâs kanalıyla rivayet ettiği hadis, bu ayetlerin Hilâl b. Ümeyye hakkında nazil olduğunu, Sehl b. Sa'd'ın rivayet ettiği hadis ise bu ayetlerin Uveymir hakkında nazil olduğunu ifade etmektedir. İmamlar ayetin kimin hakkında nazil olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları Uveymir hakkında nazil olduğunu tercih etmiş, bazıları Hilâl b. Ümeyye hakkında nazil olduğunu tercih etmiş, bazıları da bu olay hakkında ilk soru soranın Hilâl b. Ümeyye olduğunu, o sırada Uveymir'in de gelip soru sorduğunu ve bunun üzerine ikisi hakkında bir anda, nazil olduğunu söyleyerek cem yoluna gitmişlerdir. İmam Nevevi de cem görüşüne meyletmiştir. Ondan önce de Hatîb cem görüşüne meylederek şöyle demiştir: "Muhtemelen her ikisi de aynı zamanda gelmiştir."[164]

---

[162] Buhârî, Tefsîr, Sûretü'n-Nûr, h. no: 4747

[163] Buhârî, Tefsîr, Sûretü'n-Nûr, h. no: 4745.

[164] İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî,* Cilt 8, s. 575.

Her iki rivayet de sahihtir. Birini diğerine tercih etmeyi sağlayabilecek bir müreccih de bulunmamaktadır. Gerçekleşme zamanları da birbirine yakın olduğundan her ikisini kabul etmek gerekir. Buna göre şöyle denebilir: İlk soru soran Hilâl b. Ümeyye'dir. Hilâl'in sorusuna cevap gelmeden önce, onun ardından bir defa Asım aracılığıyla, bir defa da direkt bir şekilde Uveymir soru sormuştur. Bunun üzerine Yüce Allah her iki soruya birden cevap olmak üzere bu ayetleri indirmiştir. Böyle bir cem yoluna gidilerek her iki rivayeti kabul etmek, birini kabul edip diğerini reddetmekten daha iyidir. Çünkü ikisini de kabul etmeye mani bir durum söz konusu değildir. Üstelik sahih olduklarından ve aralarında bir zıtlık da bulunmadığından ikisi birden reddedilemediği gibi, birini tercih etmeyi sağlayacak bir müreccih de bulunmadığından birini kabul edip diğerini reddetme imkânı da görünmemektedir. Buna göre her ikisini kabul etmenin gerekli olduğu söylenebilir.[165]

2.1.4.5. Sebeb Sayısınca Nüzûlün Tekrarlandığı Sonucuna Varılması

Sebeb-i nüzûle dair rivayetlerin bütünü sahih, birini diğerine tercih etmemizi sağlayacak bir müreccih yok ve sebeplerin birbirinden uzak zamanlarda gerçekleşmiş olması gibi bir durumdan dolayı rivayetleri cem etme yoluna da gidilemiyorsa, bu durumda yapmamız gereken rivayetleri ihmal etmemek için sebep sayısınca nüzûlün tekrarlandığına hükmetmek olacaktır.[166]

Buna, şu ayeti örnek verebiliriz: Yüce Allah meâlen şöyle buyuruyor: *"Cehennem ehli oldukları açıkça kendilerine belli olduktan sonra, -yakınları da olsalar- Allah'a ortak koşanlar için af dilemek ne Peygambere yaraşır, ne de müminlere."* [167]

Buhârî'nin rivayet ettiğine göre, Saîd b. Müseyyeb babasının şöyle dediğini nakletmiştir: "Ebû Tâlib vefat etmek üzereyken Rasûlullâh (s.a.v.) onun yanına geldi. Ebû Cehil b. Hişâm ve Abdullâh b. Ebû Ümeyye b. Muğire'nin de orada olduğunu gördü. Rasûlullâh (s.a.v.) Ebû Tâlib'e, 'Ey amca 'Lâilâhe illallâh de ki, onu söylediğine Allah katında şahitlik edebileyim' dedi. Ebû Cehil ve Abdullâh b. Ebû Ümeyye, 'Ey Ebû Tâlib, Abdulmuttalib'in dininden yüz mü çevireceksin?' dediler. Peygamber (s.a.v.) Lâilâhe illallâh söylemesini teklif etmeye, onlar da kendi

[165] Suyûtî, *el-İtkân*, Cilt 1, s. 105; Zerkânî, Cilt 1, s. 118-119.

[166] Suyûtî, *el-İtkân*, Cilt 1, s. 106; Zerkânî, Cilt 1, s. 120.

[167] Tevbe: 9/113.

söylediklerini tekrarlamaya devam ettiler ve nihayet Ebû Tâlib'in son sözü, 'Abdulmuttalib'in dini üzerinde' ifadesi oldu ve Lâilâhe illallâh demeyi kabul etmedi. Rasûlullâh (s.a.v.) da bana yasak kılınmadığı sürece bağışlanman için Allah'tan af dileyeceğim dedi. Bunun üzerine Allah onun hakkında *'Cehennem ehli oldukları açıkça kendilerine belli olduktan sonra…'* ayetini indirdi."[168]

Tirmizî, Hz. Ali'nin (r.a.) şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir adamın, müşrik olan ebeveyni için istiğfarda bulunduğunu duydum. Ona, 'müşrik oldukları halde ebeveynine istiğfar da mı bulunuyorsun?' dedim. O da, 'İbrahim müşrik olan babası için istiğfarda bulunmadı mı?' dedi. Bu durumu Peygamber'e (s.a.v.) anlattım. Bunun üzerine *'Cehennem ehli oldukları açıkça kendilerine belli olduktan sonra, -yakınları da olsalar- Allah'a ortak koşanlar için af dilemek ne Peygambere yaraşır, ne de müminlere'* meâlindeki ayet nazil oldu." Tirmizî bu hadisin "hasen" olduğunu söylemiştir.[169]

Hâkim, İbn Mes'ûd'un (r.a.) şöyle dediğini rivayet etmiştir: [170] "Rasûlullâh (s.a.v.) kabirlere bakmak üzere çıktı. Biz de onunla beraber çıktık. Bize oturmamızı emretti, biz de oturduk. Sonra biraz yürüdü, nihayet bir kabrin yanına vardı. Kabrin başında, ona hitaben uzunca bir şeyler söyledi. Sonra da Rasûlullâh (s.a.v.) kalktı. O'nun ağlamakta olduğunu gördük. Biz de ağladığı için ağladık. Sonra bize yöneldi. Ömer b. Hattâb onu karşıladı ve 'Ey Allah'ın Rasûlü, seni ağlatan şey nedir, o bizi de ağlattı ve korkuttu.' dedi. O da gelip yanımıza oturdu ve 'Benim ağlamam sizi korkuttu mu?' dedi. Biz, 'Evet, ey Allah'ın Rasûlü.' dedik. O da, 'Kendisiyle konuştuğumu gördüğünüz kabir, annem Âmine bt. Vehb'in kabriydi. Ben, ziyareti hususunda Allah'tan izin istedim, bana izin verdi. Ona istiğfarda bulunmak için izin istedim, izin vermedi ve bana '*Cehennem ehli oldukları açıkça kendilerine belli olduktan sonra, -yakınları da olsalar- Allah'a ortak koşanlar için af dilemek ne Peygambere yaraşır, ne de müminlere'* ayeti ile *'İbrahim'in, babası için af dilemesi, sadece ona verdiği bir söz yüzündendi…'* ayetleri nazil oldu. Bunun üzerine bir

[168] Buhârî, Cenâiz, 80, h. no: 1360.

[169] Tirmizî, Tefsîrü'l-Kur'an, Sûretü't-Tevbe, h. no: 3101.

[170] Ebû Abdullâh Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek ala's-Sahiheyn* tlk., ez-Zehebî, thk., Mustafa Abdülkadir Atâ, 1. Baskı, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990, Cilt 2, s. 366, h. no: 3292.

evladın annesine karşı duyduğu hisse ben de kapıldım. İşte beni ağlatan budur.' dedi."[171]

Saîd b. Müseyyeb'in babasından aktardığı birinci hadis sahihtir. Hz. Ali'nin (r.a.) rivayet ettiği ikinci hadis "hasen" bir hadistir. Hasen hadis, sahih hadis kadar kuvvetli olmasa da bağlayıcılık itibariyle sahih hadis gibidir. Bundan dolayı bazı âlimler hasen hadisi sahih hadis kapsamında saymışlardır.[172] Abdullâh b. Mes'ûd'un rivayet ettiği üçüncü hadis de Hâkim'in ifadesiyle Buhârî ve Müslim'in şartlarını haiz olduğundan sahihtir.[173]

Bu hadislerin ifade ettiği nüzûl sebepleri faklıdır: Saîd b. Müseyyeb'in babasından aktardığı hadise göre sebeb-i nüzûl Hz. Peygamber'in (s.a.v.) nehiy edilmediği sürece amcası Ebû Tâlib için istiğfarda bulunacağını söylemesidir. Hz. Ali'nin (r.a.) rivayet ettiği hadise göre sebeb-i nüzûl bir adamın müşrik ebeveyni için istiğfarda bulunmasıdır. Abdullâh b. Mes'ûd'un rivayet ettiği hadise göre ise sebeb-i nüzûl Hz. Peygamberin (s.a.v.) annesine istiğfarda bulunmak için Allah'tan izin istemesidir.

Burada yapılması gereken bağlayıcılık dereceleri birbirine yakın olan bu hadislerden hiç birini ihmal etmeden, birbirinden farklı olarak zikrettikleri nüzûl sebeplerinin tümünü kabul edip nüzûlün esbâb sayısınca tekrarlandığına

---

[171] Bir insanın mükellef sayılabilmesi için erginlik çağına ulaşmış olması, akıllı olması ve İslam davetinin kendisine ulaşmış olması gerekir. Yüce Allah bu konuda mealen şöyle buyuruyor: *"Biz, bir peygamber göndermedikçe azap edici değiliz."* İsra:17/15. Buna göre fetret ehli olanlar sorumlu değillerdir. Fetret döneminde yaşayanlardan bazılarının ateşe gireceklerini ifade eden hadislere gelince bu hadisler âhâd hadislerdir. Âhâd hadisler kat'i / kesin bilgi ifade eden delile karşı koyacak güçte değildir. Rasûlullâh'ın (s.a.v.) ebeveyni de fetret ehlindendi. Dolayısıyla onlar da kurtuluşa erenlerdendir. Daha geniş bilgi için bkz.: İbrahim b. Muhammed el-Bacûrî, *Tuhfetü'l-Mürîd ala Cevhereti't-Tevhîd*, 1. Baskı, İstanbul, Mektebetü'l-İrşâd, 2007, s. 80-85; Muhammed Salih b. Ahmed el-Ğursî, *Haşiyetu't-Tahrîri'l-Hamîd li Mesâili İlmi't-Tevhîd*, 1. Baskı, İstanbul, Mektebetü'l-İrşâd, 2007, s. 81-85; Ahmed b. Muhammed el-Malikî es-Sâvî, *Şerhu's-Sâvî ala Cevhereti't-Tevhîd*, thk., Abdulfettâh el-Bezm, 2. Baskı, Dimeşk-Beyrût: Daru İbn Kesîr, 1999, s. 97-102. Saîd Havvâ, *el-Esâsu fi's-Sünneti ve Fikhiha el-Akâidül İslâmiyye*, 1. Baskı, Kâhire, Dâru's-Selâm, 1989, Cilt 1, s. 83-106.

[172] Nevevî, *et-Takrîb ve't-Teysîr*, s. 25.

[173] Fakat Zehebî Hâkim'in rivayet ettiği bu hadis hakkında şöyle der: "İbn Maîn, hadisin senedinde yer alan Eyyûb b. Hânî'nin zayıf olduğunu söylemiştir." Hâkim, Cilt 2, s. 366.

hükmetmektir. Suyûtî "*İtkan*"ında bu hadisleri zikrettikten sonra "Bu hadislerin arasını, esbâb sayısınca nüzûlün tekrarlandığını söyleyerek cem ederiz."[174] demiştir.

Günümüzde bazı kimseler sebeb sayısınca nüzûlün tekrarlanabileceğini kabul etmemişlerdir. Bunu kabul etmeyenlerden biri Muhsin Demirci'dir. O, mükerrer nüzûl ile ilgili makalesinde, metin olgu ilişkisini ortaya koyan birden çok rivayet arasında tercihte bulunmanın imkânsızlığı karşısında bazı bilginlerin mükerrer nüzûl yöntemini bir çıkış yolu olarak ortaya attıklarını söylemiş, bunu söyleyenler arasında da Râzî, Sehâvî, İbn Teymiyye, İbn Kesîr, Zerkeşî, Suyûtî, Zerkânî ve Subhî Sâlih'i zikretmiştir. Sonra da bu görüşü reddedenlerin de bulunduğunu ifade etmiş, Suyûtî'den naklen el-İmâd el-Kindi'nin bunlardan olduğunu belirtmiştir. Daha sonra Suyûtî'den naklen Kindi'nin red gerekçelerini zikretmiş, kendisi de bu görüşü savunduğundan olsa gerek Suyûti'nin, Kindi'nin red gerekçelerine verdiği cevabı ise zikretmemiştir.[175] Sonra da kendi ifadesiyle çağdaş bilginlerden Nasr Hâmid Ebû Zeyd'in de bu görüşte olduğunu ifade etmiştir. Demirci, makalesinin sonuç kısmında da şöyle demiştir: Her ne kadar bazı İslam bilginleri bir takım ayetlerin iki defa indiğini iddia ediyorlarsa da esasen bunun izahı pek mümkün görünmemektedir. Bize göre bir ayetin iki defa inmesi meselesi, varsayımdan başka bir şey değildir. Bu konuda ileri sürülen iddialar sebeb-i nüzûl rivayetlerinde ortaya çıkan çelişkileri çözmek amacına yöneliktir. Aslında ortaya atılan bu teori, problemi çözme bir yana, içinden çıkılmaz başka problemlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.[176] Bize göre yukarıda zikredilen rivayetler aslında mükerrer nüzûl iddiasının sadece bir varsayımdan ibaret olmadığı, bunu reddetmenin bu konuda zikredilen sahih veya hasen rivayetlerin bir kısmını devre dışı bırakmayı gerektirdiği, bu teoriyi kabul etmenin "içinden çıkılmaz başka problemlerin ortaya çıkmasına zemin hazırladığı" gibi bir şeyi de gerektirmediği açıktır. Ayrıca Demirci'nin kendi makalesinde "içinden çıkılmaz bir problem" örneği zikrettiğine de rastlanmamaktadır. Ama bu konuda zikredilen sahih rivayetleri, hadis kriterlerinden farklı bir yöntemle devre dışı bırakmanın diğer hadislere de sirayet edebileceği gerçeği göz önüne alındığında, önü alınamayacak asıl problemlerin o zaman meydana geleceği aşikârdır. Bu meselenin

[174] Suyûtî, *el-İtkân*, Cilt 1, s. 106-107.

[175] Suyûti'nin Kindi'ye cevabı için bkz.: Suyûtî, *el-İtkân*, Cilt 1, s. 114-115.

[176] Bkz.: Muhsin Demirci, "Nas-Olgu İlişkisi Açısından Mükerrer Nüzûl", *MÜİFD*, S. 20, 2001, s. 5-21.

tartışılması başlı başına bir makale konusu olduğundan burada bu kadarıyla yetinilecektir.

2.2. Bakara Sûresine Genel Bir Bakış

2.2.1. İsmi ve Ayet Sayısı

Bakara sûresi birden fazla ismi olan sûrelerdendir.[177] Ebû Hüreyre'nin (r.a.) rivayet ettiği hadiste Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ona "Senâmü'l-Kur'ân"[178] dediği yer almaktadır.[179] Elmalılı (ö. 1361/1942) ise asıl özel isminin "Sûretü'l-Bakara" ve "Sûretü'l-Kürsi" olmak üzere iki tane olduğunu, bunlardan başka da biri özel, diğeri ortak iki lakabının bulunduğunu, birincisinin "Senâmü'l-Kur'ân", ikincisinin de "ez-Zehrâ" olduğunu söylemiştir.[180] Bu sûre "bakara" ismini 67-73. ayetlerde zikredilen ve çeşitli hikmetler ihtiva eden, "bakara" yani "sığır" kıssasından almıştır.[181]

Bakara sûresinin ayet sayısı Medine, Mekke ve Şam ehlinin sayımına göre 285, Kûfe ehlinin sayımına göre 286 ve Basra ehlinin sayımına göre ise 287'dir.[182] Bizim kırâatımız olan Âsım kırâatı Kûfelilere göredir [183]

2.2.2. Mekkî veya Medenî Oluşu

Bir sûrenin veya ayetin Mekkî veya Medenî oluşunda hicreti esas alanlara göre Bakara sûresinin bütünü Medenîdir.[184] İbn Hacer de Bakara sûresinin Medenî olup orada inen ilk sûre oluşunda âlimlerin ittifak ettiklerini söylemiştir.[185]

Sûre, hicretin birinci yılının sonlarında veya ikinci yılının başlarında nazil olmaya başlamıştır. Sûre'nin hac ve umre ahkâmını ayrıca harâm ayda ve harâm beldede müşriklerle savaş ahkâmını içermesi, nüzûlünün beşinci ve altıncı yıla kadar

---

[177] Suyûtî, *el-İtkân*, Cilt 1, s. 166,171

[178] Herhangi bir şeyin senâmı, onun zirvesi demektir. Suyûtî, *el-İtkân*, Cilt 1, s. 171.

[179] Hâkim, Cilt 2, s. 285, h. no: 3027.

[180] Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, sdl. İsmaîl Karaçam, v.d., İstanbul, Azim Dağıtım, t.y., Cilt 1, s. 144.

[181] Zerkeşî, Cilt 1, s. 270.

[182] Muhammed et-Tâhir b. Âşûr et-Tûnisî, *et-Tahriru ve't-Tenvîr*, Tunus, Dâru't-Tunisiyye, 1984, Cilt 1, s. 202.

[183] Yazır, Cilt 1. s. 147.

[184] Zerkeşî, Cilt 1, s. 187-188.

[185] İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî,* Cilt 8, s. 203.

devam ettiğini gösteriyor. Sûre'nin 197-203. ayetleri düşünüldüğünde, nüzûlünün sekizinci yıl sonrasına kadar devam ettiği, Bakara'da yer alan ve Veda Haccı'nda Mina'da nazil olduğu söylenen 281. ayetin son inen ayet olduğu görüşüne göre de nüzûlünün veda haccına kadar devam ettiği söylenebilir.[186]

Mushafta ikinci, nüzûl sıralamasında seksen yedinci sırada olan[187] Bakara sûresi, Mutaffifîn sûresinden sonra Enfâl sûresinden önce nazil olmaya başlamıştır.[188]

2.2.3. Fazileti

Bakara sûresinin fazileti ile ilgili birçok hadis varit olmuştur. Bu hadislerden bir kısmı Sûre'nin fazileti, bir kısmı da Sûre'deki bazı ayetlerin fazileti hakkındadır. Burada her bir kısımdan birer hadis zikretmekle yetinelim:

1. Ebû Hureyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Rasûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Evlerinizi (içinde Kur'an okumayarak) kabirlere çevirmeyiniz. Şeytan, içinde Bakara sûresi okunan evden ürker ve uzaklaşır."[189]

2- Ebû Mes'ûd'dan (r.a.) rivayet edildiğine göre Rasûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Her kim, Bakara sûresinin sonundaki iki ayeti geceleyin okursa bu iki ayet, o gece için ona yeter."[190]

2.2.4. Konuları

Sûre'nin ana konuları genel olarak şöyledir:

1-20. ayetler Kur'an'ı bir hidayet kitabı olarak ilan eder. İmanın temellerini, belirler. İnsanları kabul etme ve reddetme bakımından mümin, kâfir ve münafık olmak üzere üç gruba ayırır[191] ve her bir grubun belirgin özelliğini zikreder.[192]

---

[186] İbn Âşûr, Cilt 1, s. 201-202.

[187] İbn Âşûr, Cilt 1, s. 202; Hayreddin Karaman, v.d., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, Ankara: DİB., 2007, Cilt 1, s. 66.

[188] Suyûtî, *el-İtkân*, Cilt 1, s. 31.

[189] Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 29, h. n: 1860.

[190] Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 10, h. no: 5009; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 43, h. no: 1914.

[191] Ebü'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Han Kayanî, v.d., İstanbul, İnsan Yayınları, 1991, Cilt 1, s. 46.

[192] Saîd Havvâ, *el-Esâsu fi't-Tefsîr*, 2. Baskı, Kâhire, Dâru's-Selâm, 1989, Cilt 1, s. 61.

21-29. ayetlerde Allah, insanlara verdiği nimetleri hatırlatarak onları kendisine kulluk yapmaya çağırır. Kur'an'ın Allah tarafından indirildiğini inkâr edenlerden Kur'an sûrelerine benzer bir sûre getirmelerini isteyerek onlara meydan okur. İnsanları ölümden sonraki dirilişe iman etmeye davet eder.

30-39. ayetleri Âdem'in (a.s.) yeryüzünün halifesi olarak tayininden, Allah'ın kendisine verdiği değerden, eşiyle cennetteki durumundan, şeytanın onlarla olan mücadelesinden ve Âdem'in (a.s.) tövbesinden bahseder.

40-123. ayetlerde, israiloğullarının kibirlenip meydan okuyarak, inadına Hz. Mûsâ'dan (a.s.) birçok şey istedikleri ve bu istekleri gerçekleştiği halde Allah'ın ayetlerini inkâr ettikleri zikredilir. Onların haksız yere peygamberleri öldürdükleri, anlaşmaları bozdukları, bunun sonucunda da lanet ve gazabı hak ettikleri, düşük kimseler kılınıp Allah'ın rahmetinden uzaklaştırıldıkları beyan edilir.[193] Yahudi ve Hıristiyanların Müslümanlardan asla razı olmayacaklarına vurgu yapılır. Bu ayetlerin başında Allah'ın İsrailoğullarına verdiği nimetler hatırlatılarak sakınmaları istenir, sonunda da tekrar Allah'ın verdiği nimet hatırlatılarak hiçbir şeyin fayda veremeyeceği günden sakınmaları emredilir.

124-141. ayetlerde Yahudi, Hıristiyan ve Müslümanların kendisiyle iftihar ettikleri Hz. İbrahim'den (a.s.) bahsedilir. Onun hakkındaki ihtilaflar çözülür. Hz. İbrahim'in (a.s.) insanlara imam kılındığından, oğlu İsmail'le birlikte Kâbe'yi inşa ettiğinden, Mekke'nin güvenli bir belde kılınması, ehlinin rızıklandırılması ve aralarından kendilerini arındıracak bir peygamberin gönderilmesi için dua ettiğinden bahsedilir. Yahudi ve Hıristiyanların kendi dinlerine uyulması durumunda hidayete ulaşılacağı iddialarının doğru olmadığına, sadece İbrahim'in milletine uyanların ve diğer Peygamberlere iman edenlerin hidayette olduğuna değinilir. Bu anlamda Müslümanların hidayet üzere oldukları, onların da Müslümanlar gibi inanmaları durumunda hidayete erecekleri vurgulanır. İbrahim, İsmail, Yakub ve torunlarının Yahudi veya Hıristiyan olduğu iddiasının da tamamen zalimane bir iftira olduğu ifade edilir.

142-152. ayetlerde kıblenin Kudüs'teki Mescid-i Aksa'dan Mekke'deki Mescid-i Harâm'a çevrildiği anlatılır. Mevdûdi bu ayetlerle kıblenin tahvili ile sanki

[193] Vehbe Zühaylî, *et-Tefsîrü'l-Münir*, 1. Baskı, Beyrût -Dimeşk, Dârü'l-Fikr, 1991, Cilt 1, s. 69.

liderliğin İsrailoğullarından alınıp Müslümanlara verildiğinin ifade edildiğini söyler.[194]

153-260. ayetlerde İslam şeriatının ibadet ve muamelelerle ilgili olan namaz, oruç, zekât, hac, Allah yolunda cihad ve savaş hukuku anlatılır. İbadetlerde kameri ayların esas alınışı, Allah yolunda infâk, anne-baba ve akrabaya vasiyet, infâkta bulunulacak kimseler ve yetimlerle ilişki zikredililir. Aile hukuku ile ilgili olan evlenme, boşanma, iddet, îla, nafaka ve süt emzirme hükümleri açıklanır. Ayrıca fitne, haksız yere adam öldürme, içki, kumar, aybaşı halindeyken kadınlarla ilişki gibi günahlar yasaklanır. Öldürene kısas uygulanacağı hükmü getirilir. Peygamberlerin üstünlük derecelerine, Allah'ın yüceliğine, Peygamberlerin mucizelerine değinilir.[195]

261-283. ayetlerde iktisadi yardımlaşmada bulunmak için teşviklerde bulunulur, faiz yerilir, karşılıklı borçlanma, adaletli kâtip, şahitlik, rehin ve diğer muamelelerin prensipleri açıklanır.[196]

284-286. ayetlerde ise Sûre'nin başında da olduğu gibi, imanın temel ilkeleri tekrarlanır. Daha sonra Sûre, Müslümanların İslam'ı tebliğde çektikleri güçlükler nedeniyle, o sırada çok ihtiyaç duydukları bir dua ile son bulur.[197]

[194] Mevdûdî, Cilt 1, s. 47.

[195] Yazır, Cilt 1, s. 146.

[196] Yazır, Cilt 1, s. 146.

[197] Mevdûdî, Cilt 1, s. 47.

1. BÖLÜM

İTİKAD AĞIRLIKLI AYETLERİN NÜZÛL SEBEBİ VE TEFSİRE ETKİSİ

1.1. İNANÇ AÇISINDAN İNSANLAR

1.1.1. Müminlerin Sıfatları

الم (1) ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ (2) الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ (3) وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ (4) أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (5)

1-5. Elif Lâm Mîm. Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir. Onlar gaybe inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar. Onlar sana indirilene de, senden önce indirilenlere de inanırlar. Ahirete de kesin olarak inanırlar. İşte onlar Rab'lerinden (gelen) bir doğru yol üzeredirler ve kurtuluşa erenler de işte onlardır.

Bu ayetlerin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler:

1. Firyâbî (ö. 301/913), Abd b. Humeyd (ö. 249/863), İbn Cerîr, İbnü'l-Münzir (ö. 319/931) ve Vâhidî'nin Mücâhid'den rivayet ettiklerine göre, o şöyle dedi: Bakara'nın başındaki ilk dört ayet[198] müminler hakkında, sonraki iki ayet kâfirler hakkında ve ondan sonraki on üç ayet de münafıklar hakkında nazil olmuştur.[199]

2. Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) "*Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir. Onlar gaybe inanırlar,*

[198] Kûfiler'in sayımına göre "الم" müstakil bir ayettir. Buna göre buradaki ilk dört ayetten kastedilen "الم" ayetinden sonraki dört ayettir. Diğerlerinin sayımına göre ise "الم" müstakil bir ayet değildir. Buna göre buradaki ilk dört ayet "وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ" ayetini de ihtiva eden ayetlerdir. Kâdî, Abdülfettâh Abdülğanî, *Esbâbü'n-Nüzûl ani's-Sahâbeti ve'l-Müfessirîn*, 4. Baskı, Kâhire, Dârü's-Selâm, 2012, s. 12-13.

[199] İbn Cerîr, Cilt 1, s. 245-246; Vâhidî, s. 22; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Cilt 1, s. 128; Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, thk., Muhammed Abdüsselâm Ebu'n-Nîl, Mısır, Dâru'l-Fikri'l-İslâmîyi'l-Hadîs, 1989, s. 195.

namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar." ayetlerine işaret ederek, bu iki ayetin muhacir ve ensârdan olan müminler hakkında nazil olduğunu söyler. "*Onlar sana indirilene de, senden önce indirilenlere de inanırlar. Ahirete de kesin olarak inanırlar."* ayetiyle Yüce Allah'ın, Ehl-i Kitâb'ın müminlerinden Abdullâh b. Selâm ve arkadaşları olan Esîd b. Zeyd, Esîd b. Ka'b, Selâm b. Kays, Sa'lebe b. Ömer ve Selâm adındaki İbn Yâmîn'e işaret ettiğini ifade eder. "*İşte onlar Rab'lerinden olan doğru bir yol üzeredirler ve kurtuluşa erenler de onlardır."* ayetiyle de Yüce Allah'ın tümünü cem ettiğini söyler.[200]

3. Süddî'nin (ö. 127/744) İbn Abbâs, İbn Mes'ûd ve diğer bazı sahâbîlerden naklettiğine göre onlar, bu ayetlerde ilk olarak sıfatları zikredilenlerin Araplardan iman edenler olduğunu, ikinci olarak "*Onlar sana indirilene de, senden önce indirilenlere de inanırlar"* ayetiyle zikredilenlerin de Ehl-i Kitâb'dan iman edenler olduğunu söylemişlerdir.[201]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetlerin tahlili:

İlk iki rivayet sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde bu rivayetlerde kullanılan lafızların, sebeb-i nüzûle delâlet açısından ihtimal ifade eden lafızlardan olduğu görülür. Bundan dolayı bu rivayetler sebeb-i nüzûl hakkında bilgi vermekten ziyade, ayetin tefsiri hakkında fikir vermekte ve anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.

Süddî kanalıyla İbn Abbâs, İbn Mes'ûd ve diğer bazı sahâbîlerden nakledilen rivayet ise sebeb-i nüzûle delâlet eden her hangi bir lafız içermemektedir. Bu rivayet, sadece ikinci rivayeti anlam açısından desteklediği için zikredilmiştir.

Bu rivayetler sened açısından incelendiğinde, birinci rivayeti nakledenlerden birinin İbn Cerîr olduğu görülür. İbn Cerîr bunu Muhammed b. Amr b. Abbâs el-Bâhilî'den, o da Ebû Âsım Dahhâk b. Mahled'den, o da İsâ b. Meymûn el-

[200] Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk., Ahmed Ferid, 1. Baskı, Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003, Cilt 1, s. 28-29; Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *el-Ucâb fî Beyâni'l-Esbâb*, thk., Abdulhakim Muhammed el-Enîs, 1. Baskı, Dammam, Dâru İbni'l-Cevzî, 1997, Cilt 1, s. 228-229.

[201] İbn Cerîr, Cilt 1, s. 244; İbn Kesîr, Cilt 1, s. 272.

Mekkî'den ve o da Abdullâh b. Ebî Necîh kanalıyla Mücâhid'den nakletmiştir.[202] Buna göre birinci rivayet tâbiînden olan Mücâhid'e dayandığı için maktu'[203] bir hadistir. Maktu olduğu halde burada zikredilmesinin sebebi bazı müfessirlerin ayete anlam verirken bundan yararlanmalarıdır.

İkinci rivayeti ise Mükâtil bin Süleymân'ın bir senede dayanmadan doğrudan ifade ettiği görülür. Senedi olmayan bu tür ifadeler sebeb-i nüzûle delil olma açısından bir değer taşımaz.[204]

Üçüncü rivayet olan Süddî'nin rivayetinde ise sebeb-i nüzûle hiç değinilmemiştir. Bu rivayet sadece bir tefsirden ibarettir.

Mükâtil ve Süddî'nin rivayetleri, sebeb-i nüzûlün belirlenmesinde bir delil teşkil etmez. Birazdan göreceğimiz üzere, bu rivayetler İbn Cerîr'in ayetin yorumundaki tercihine uyumlu olduğu için burada zikredilmiştir.

Bu rivayetlerin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr ilk iki ayetin[205] kimler hakkında indiği konusunda te'vil ehlinin ihtilaf ettiklerini söyler, ardından bu konudaki görüşlerini arz eder. İbn Cerîr'in arz ettiği görüşler kısaca şöyledir:

1. İlk iki ayet iman eden Araplar hakkında nazil olmuştur. Ehl-i Kitâb'dan iman edenlerle alakalı değildir.

2. İlk dört ayet Ehl-i Kitâb'dan iman edenler hakkında nazil olmuştur.

---

[202] İbn Cerîr, Cilt 1, s. 245-246.

[203] Maktu' hadis, tâbiîye izafe edilen söz veya fiildir. Nevevî, *et-Takrib ve't-Teysîr*, s. 28-29; Uğur, s. 209. Maktu' hadis, söyleyenine nisbeti sahih bile olsa şer'i hükümlerde hüccet olarak kabul edilmez. Ancak onun merfu kılındığına delâlet eden bir karine varsa, bazı ravilerin tabiîyi zikrettikleri zaman يرفعه "yerfeuh" ifadesini kullanmaları gibi, o zaman hadis Merfu' Mürsel hükmünü almış sayılır. Tahhân, s. 134.

[204] Ayrıca Zehebî "*Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*" adlı eserinde Mukâtil b. Süleymân hakkında kısaca şöyle der: "Mukâtil b. Süleymân, müfessirlerin ileri gelenlerindendir. İbn Mübarek onun hakkında tam da yerinde olan şu ifadeyi kullanmıştır: "Sıka biri olsaydı tefsiri çok güzel", Buhârî de hakkında "Mukâtil bir şey değildir" demiştir. Ben de derim ki: "Âlimler onun terki konusunda görüş birliği yapmışlardır." Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk., Şuayb el-Arnaût, v.d., 3. Baskı, Müessesetü'r-Risale, 1985, Cilt 7, s. 201-202.

[205] Burada kastettiği *Elif, lâm, mîm* den sonraki iki ayettir.

3. İlk dört ayet bütün müminler hakkında nazil olmuştur.[206]

İbn Cerîr bu görüşlerden birincisini tercih eder. Bunun için önce bu görüşü gerekçesiyle birlikte kısaca şöyle arz eder: Bazıları kastedilenlerin Arapların iman edenleri olduğunu ve bunun Ehl-i Kitab'ın iman edenlerini kapsamadığını söylemiştir. Bu sözlerini de bu iki ayetin akabinde gelen "*Onlar sana indirilene de, senden önce indirilenlere de inanırlar."* ayetiyle destekleyerek kısaca şöyle demiştir: Yüce Allah'ın Hz. Muhammed'e (s.a.v.) indirdiği kitaptan önce, Arapların doğruluğunu kalben tasdik edip dille ikrar ettikleri ve uyguladıkları bir kitapları yoktu. Sadece Hıristiyan ve Yahudilerin kitabı vardı. Bundan hareketle Yüce Allah'ın gaybe iman edenlerden sonra Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ve ondan öncekilere indirilenlere iman edenleri zikretmesi, bunlardan her birinin ayrı birer sınıf olduğunu göstermektedir. İbn Cerîr daha sonra bu görüşü tercih ettiğini, ayetin siyakıyla da destekler. Bunu özetle şöyle ifade eder: Yüce Allah ilk iki ayette gaybe iman etmeleri ve diğer vasıflarıyla kendilerinden bahsettiği müminlerle, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ve ondan öncekilere indirilenlere iman etmeleri vasfıyla kendilerinden bahsettiği müminlerin farklı iki sınıf olduklarını beyan etmiştir. Ayetin siyakı da bu taksimin doğruluğuna işaret etmektedir. Çünkü Yüce Allah müminleri iki sınıfa ayırıp her bir sınıfın vasfını zikrettikten sonra kâfirleri de kalbi mühürlenmiş olanlar ve münafıklar olmak üzere iki sınıfa ayırmış, sonra da kullarına her bir sınıfın sıfatını ve onlar için hazırladığı mükâfat ve cezayı zikretmiştir.[207]

İbn Kesîr de bu ayetlerin sebeb-i nüzûlü ile ilgili yukarıda zikredilen üç görüşü kısaca İbn Cerîr'den nakleder, sonra da İbn Cerîr'in bu konudaki tercihini zikreder, daha sonra da ondan farklı olarak değişik kanallarla Mücâhid'den nakledilen üçüncü görüşü tercih eder ve bunu özetle şöyle ifade eder: Zahir olan Mücâhid'in görüşüdür. Bu dört ayet ister Arap, ister acem, ister Ehl-i Kitâb'dan olsun; ister insan, ister cin olsun bu vasıfları taşıyan bütün müminler hakkındadır. Bu sıfatlardan her biri diğerini gerekli kılmakta ve hiç biri diğerinden müstağni değildir. Peygamberlerin getirdiklerine iman etmeden, gaybe inanmak, namaz kılmak ve zekât vermek doğru olmadığı gibi, bunun tersini yapmak da doğru değildir. Nitekim Yüce Allah meâlen şöyle buyurur: "*Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği*

[206] İbn Cerîr, Cilt 1, s. 242-244.

[207] İbn Cerîr, Cilt 1, s. 246-247.

kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse, derin bir sapıklığa düşmüş olur."[208] Bu ayetten başka da bütün müminleri Allah'a, peygamberlerine ve kitaplarına iman etmeye çağıran nice ayetler vardır.[209]

Râzî "*Onlar sana indirilene de, senden önce indirilenlere de inanırlar."* ayetini açıklarken sebeb-i nüzûle değinmeden kısaca şöyle der: "*Onlar gaybe inanırlar"* ayeti, ister daha önce Hz. Musâ ve Hz. İsâ'ya iman etmiş olsun veya olmasın Hz. Muhammed'e (s.a.v.) iman eden herkesi kapsar. Bu ayette zikredilenin sonraki ayette zikredileni kapsaması, umûm ifade eden lafzın husus ifade eden lafzı kapsaması kabilindendir. Medenî olan bu sûrede Yüce Allah *"Müttakiler için yol göstericidir. Onlar ki gaybe inanırlar"* ifadesiyle Müslümanları genel olarak şereflendirmiş, sonra da "*Onlar ki sana indirilene de, senden önce indirilenlere de inanırlar*" ayetiyle de Ehl-i Kitâb'dan olup Rasûlullâh'a (s.a.v.) iman eden Abdullâh b. Selâm ve arkadaşlarına işaret ederek onları adeta özel bir şekilde onurlandırmıştır.[210]

Zemahşerî, Beydâvî ve Nesefî (ö. 710/1310) "*Onlar sana indirilene de, senden önce indirilenlere de inanırlar."* ayetinde kastedilenin Ehl-i Kitâb'ın müminleri olan Abdullâh b. Selâm ve arkadaşları olduğunu söyler ve özetle şöyle devam ederler: Eğer bu ayeti "*Onlar gaybe inanırlar"* ayetine atfedecek olursak bunlar da "müttakiler" kapsamına girer. "Müttakilere" atfedecek olursak o zaman ayet "Bu kitap müttakiler için de yol gösterici, sana indirilene iman eden Ehl-i Kitâb için de yol göstericidir." anlamına gelir. Bu ayetle bizzat öncekilerin kastedildiği de muhtemeldir. Bu ihtimale göre hem önceki sıfatları hem de bu sıfatları haiz oldukları kastedildiği için ayetlerin arasına atıf edatı konmuş olabilir.[211]

---

[208] Nisâ: 4/136.

[209] İbn Kesîr, Cilt 1, s. 272-273.

[210] Râzî, Cilt 2, s. 277.

[211] Cârullâh Mahmûd ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl*, Beyrût, Dâru'l Kitâbi'l-Arabî, 1407, Cilt 1, s. 41-42; Nâsiruddîn Abdullâh eş-Sirâzî el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, Beyrût, Dâru Sâdır, 2001, Cilt 1, s. 25; Ebü'l-Berakât Abdullâh en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hekâiku't-Te'vîl*, thk., Yusuf Ali Bedyevî, 1. Baskı, Dimeşk-Beyrût, Dâru İbn Kesîr, 2005, Cilt 1, s. 42.

Bu ayetlerin tefsirinde İbn Cerîr ile İbn Kesîr'in tercihleri farklı olsa da sebeb-i nüzûlü göz önünde bulundurdukları; Zemahşerî, Râzî, Beydâvî ve Nesefî'nin ise daha çok zahirinden hareketle bu ayetlere anlam verdikleri anlaşılmaktadır.

Burada sebeb-i nüzûl ile ilgili zikredilen rivayetlerin sebeb-i nüzûle delalet açısından ihtimal ifade ettiği, sened açısından zayıf olduğu, ayrıca bu ayetlerin anlaşılmasına bir katkı da sağlamadığı, yani bu rivayetler olmadan da ayetlerin rahatlıkla anlaşılabileceği görülmektedir. Durum böyle olunca sebeb-i nüzûl ile ilgili bu rivayetleri itibara almadan ayetlere anlam verilmesinin daha isabetli olduğu söylenebilir.

1.1.2. Kalbi Mühürlenmiş Kâfirler

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (6) خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (7)

6-7. Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar. Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır.

Bu ayetlerin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler:

1. İbn Cerîr'in İkrime veya Saîd b. Cübeyr kanalıyla İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: Bakara sûresinin yüzüncü ayetine kadar olan baş tarafı Yahudi hahamları ile Evs ve Hazrec münafiklarından belli bazı şahıslar hakkında nazil olmuştur. İbn Abbâs bunları isim ve nesepleriyle birlikte zikreder.[212]

2. İbn Cerîr'in rivayet ettiğine göre Rabî' b. Enes; İbn Münzir ve İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/938) de rivayet ettiklerine göre Ebü'l-Âliye şöyle dedi: "Bu iki ayet, Yüce Allah'ın haklarında '*Allah'ın nimetini küfre değişenleri ve kavimlerini helâk yurduna sürükleyenleri görmedin mi? Onlar cehenneme girecekler. O ne kötü karargâhtır.*'[213] buyurduğu Ahzâb komutanları hakkında nazil olmuştur. Onlar Bedir Savaşı'nda öldürülen kişilerdir."[214]

---

[212] İbn Cerîr, Cilt 1, s. 258.

[213] İbrâhîm: 14/28-29.

[214] İbn Cerîr, Cilt 1, s. 259; Abdurrahmân İbn Ebî Hâtim. *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-Âzîm*, thk., Es'ad Muhammed et-Tayyib, 1. Baskı, Mekke-Riyâd, Mektebetu Nezâr Mustafâ el-Bâz, 1997, Cilt 1, s. 40; İbn Hacer *el-Ucâb*, Cilt 1, s. 230-231; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Cilt 1, s. 154-155.

3. Firyabî, Abd b. Humeyd, İbn Cerîr, İbnü'l-Münzir ve Vâhidî'nin Mücâhid'den rivayet ettiklerine göre, o şöyle dedi: Bakara'nın başındaki ilk dört ayet müminler hakkında, sonraki iki ayet kâfirler hakkında ve ondan sonraki on üç ayet de münafıklar hakkında nazil olmuştur.[215]

4. İbn Cerîr, el-Lalekâî (ö. 418/1027) ve Beyhakî'nin (ö. 458/1066) Ali b. Ebî Talha kanalıyla naklettiğine göre İbn Abbâs şöyle dedi: "Allah Rasûlü (s.a.v.) bütün insanların iman edip hidayet üzere kendisine uymalarını çok arzuluyordu. Yüce Allah (bu ayetlerle) Rasûlü'ne, Allah tarafından kendisine saadet takdir edilenden başkasının iman etmeyeceğini ve aynı şekilde Allah tarafından kendisine şekavet takdir edilenden başkasının sapıtmayacağını haber vermiştir."[216]

İbn Hacer de bunlara benzer rivayetleri arz ettikten sonra şöyle demiştir: "Bu konuda söylenenlerin hulasası, bu ayetlerin Allah'ın iman etmeyeceklerini takdir ettiği kişilere has olduğudur."[217]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetlerin tahlili:

Bu rivayetler sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde, kullanılan lafızların sebeb-i nüzûle delâlet açısından ihtimal ifade eden lafızlardan olduğu görülür. Bundan dolayı bu rivayetler sebeb-i nüzûl hakkında bilgi vermekten çok, ayetin tefsiri hakkında fikir vermekte ve anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.

Bu rivayetler sened açısından incelendiğinde, birinci rivayeti İbn Cerîr'in, İbn Humeyd'den, onun da Seleme'den, onun da İbn İshâk'tan, onun da Zeyd b. Sâbit'in mevlası olan Muhammed b. Ebî Muhammed'den, onun da İkrime'den veya Saîd b. Cübeyr'den, onun da İbn Abbâs'tan rivayet ettiği görülür. Bu rivayet zincirinde yer alanların durumuna kısaca şöyledir:

---

[215] İbn Cerîr, Cilt 1, s. 245-246; Vâhidî, s. 22; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Cilt 1, s. 128; Mücâhid b. Cebr, s. 195.

[216] İbn Cerîr, Cilt 1, s. 258-259; Hibetullâh b. Hasan el-Lâlekâî, *Şerhu Usûli Ehli's-Sünneti ve'l-Cemâa mine'l-Kitâbi ve's-Sünneti ve İcmâi'l-Ümme,* thk., Ahmed Sa'd Hamdân, Riyâd, Dâru't-Taybe, 1402, Cilt 4, s. 578-579; el-Beyhakî, Ahmed Ebûbekir, *el-Esmâu ve's-Sifât*, 1. Baskı, thk., Abdullâh b. Muhammed, Cidde, Mektebetu's-Sevâdî, t.y., Cilt 1, s. 204-205.

[217] İbn Hacer, *el-Ucâb*, Cilt 1, s. 232.

1. Muhammed b. Humeyd er-Râzî. İbn Maîn (ö. 233/848) onun hakkında iyi görüş belirtmiş,[218] Zehebî (ö. 748/1347) ise büyük bir imam olmasına rağmen "munkeru'l-hadîs"[219] olduğunu söylemiştir.[220]

2. Seleme b. Fadl er-Râzî el-Ebrâş (ö. 191/806). Zehebî onun hakkında şöyle demiştir: O, İbn Maîn'e göre "sika",[221] Ebû Hâtim'e göre "La yuhteccu bihi",[222] Nesâî'ye göre "zayıf"tır.[223]

3. İbn İshâk'ın, İbn Abbâs'a ulaşan bu tarikinde yer alan râvîler "sika"dır. Bu tarikte "İkrime veya Saîd b. Cübeyr" şeklinde şüphe ifade eden bir lafzın yer almasının bir zararı yoktur. Çünkü her ikisi de "sika"dır.[224]

Bu rivayet zincirinde yer alan Muhammed b. Humeyd ve Seleme b. Fadl hakkındaki ifadelere göre bu senedin zayıf olduğu söylenebilir. Zayıf olduğu halde buraya alınmasının sebebi, bazı müfessirlerin bunu tefsirlerinde kullanmalarıdır.

İkinci rivayeti nakledenlerden biri İbn Ebî Hâtim'dir. İbn Ebî Hâtim bunu İsâm b. Ruvvâd b. Cerrâh'tan, o da Âdem'den, o da Ebû Ca'fer er-Râzî'den, o da Rebi' b. Enes'ten, o da Ebü'l-Âliye'den nakletmiştir. Bu hadis tâbiînden olan Ebü'l-Âliye'ye dayandığı için "maktu" bir hadistir. Burada zikredilmesinin sebebi bazı müfessirlerin ayete anlam verirken bundan yararlanmalarıdır.

---

[218] Ekrem b. Muhammed Ziyâde el-Fâlûcî el-Eserî, *Mu'cemu Şuyûhi't-Taberî*, 1. Baskı, Ürdün, Dârü'l-Eseriyye ve Kâhire, Dâru İbn Affân, 2005, Cilt 1, s. 466.

[219] Munkeru'l-Hadîs (منكر الحديث): "Hadisleri münkerdir" manasına cerh lafızlarındandır. Hakkında böyle bir hüküm verilen ravinin hadisleri dini konularda hüccet sayılmaz. Ancak büsbütün reddedilmez, itibar için yazılır. Buhârî, diğer cerh ve ta'dil imamlarından ayrı olarak "Munkeru'l-hadis" lafzını "Metruku'l-hadis" lafzı yerine kullanmıştır. Ona göre böyle bir ravinin hadisini rivayet etmek helâl olmaz. Uğur, s. 273.

[220] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Cilt 11, s. 503.

[221] Sika (الثقة): Sika terimi Hadis Usulü'nde umumiyetle adalet ve zapt vasfı taşıyan ravilere denir. Tahhân, s. 231; Uğur, s. 359.

[222] La Yuhteccu Bihi (لا يحتج به): Ravi için kullanılan cerh lafızlardandır. Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani i'tibâr için alınır. Aydınlı, s. 171.

[223] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Cilt 7, s. 503.

[224] İbn Hacer, *el-Ucâb*, Cilt 1, s. 203-206; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Cilt 15, s. 820.

Üçüncü rivayeti de nakledenlerden biri İbn Cerîr'dir. İbn Cerîr bunu Muhammed b. Amr b. Abbâs el-Bâhilî'den, o da Ebû Âsım Dahhâk b. Mahled'den, o da İsâ b. Meymûn el-Mekkî'den ve o da Abdullâh b. Ebî Necîh kanalıyla Mücâhid'den nakletmiştir. Bu sened zincirine yer alan râvîlerin durumu 1-5. ayetlerin sebeb-i nüzûlü ile ilgili rivayetlerin tahlili yapılırken kısaca zikredildi ve orada bunun tâbiînden olan Mücâhid'e dayandığı için maktu' bir hadis olduğu belirtildi. Maktu bir hadis olduğu halde burada zikredilmesinin sebebi bazı müfessirlerin ayete anlam verirken bunu tefsirlerinde kullanmalarıdır.

Dördüncü rivayeti nakledenlerden biri İbn Cerîr'dir. İbn Cerîr bunu Müsennâ b. İbrâhim'den, o Abdullâh b. Sâlih'ten, o da Muâviye b. Sâlih'ten, o da Ali b. Ebî Talhâ'dan, o da İbn Abbâs'tan nakletmiştir. Bu rivayet zincirinde yer alanların durumu kısaca şöyledir:

1. İbn Kesîr Müsennâ b. İbrahim'in "sika" olduğuna işaret etmiştir.[225]

2. Abdullâh b. Salih b. Muhammed b. Müslim el-Cühenî. Zehebî bu râvînin sadûk"[226] olduğunu ve onun rivayet ettiği birçok hadis arasından tenkit edilenlerin sayılı olduğunu söylemiştir.[227] Buharî "Sahih"de onunla istişhatta bulunmuş, Ebû Hâtim onun hakkında, bildiğim kadarıyla "emîn" ve "sadûk" biridir demiş, Nesâî ise "sika" olmadığını söylemiştir.[228]

3. Muaviye b. Salih'in Ali b. Ebî Talha kanalıyla İbn Abbâs'a ulaşan bu tarikinde yer alan râvîler "sika"dır. Her ne kadar Ali b. Ebî Talha İbn Abbâs'a ulaşmamışsa da tefsiri, İbn Abbâs'ın "sika" olan ashabından nakletmiştir. Bundan dolayı Buhârî, İbn Ebî Hâtim ve diğerleri İbn Abbâs'tan bu kanal ile gelen nüshaya itimat etmişlerdir.[229] Bu rivayette sebeb-i nüzûlü ifade eden bir lafız açıkça zikredilmemişse de anlatım tarzı sebeb-i nüzûle delâlet etmektedir. Bundan dolayı bu

---

[225] Eserî, Cilt 2, s. 483.

[226] Sadûk (الصدوق): Râvî hakkında kullanılan ta'dîl lafızlarındandır. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis yazılır ve araştırılır. İbn Salâh böyle bir râvînin hadisinin gözden geçirilmesini, bu lafızlarda onun zapt derecesini gösterecek herhangi bir işaretin bulunmayışıyla açıklamıştır. Uğur, s. 333; Aydınlı, s. 265-266.

[227] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Cilt 10, s. 405.

[228] Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm*, Cilt 5, s. 597.

[229] İbn Hacer, *el-Ucâb*, Cilt 1, s. 206-207.

rivayet, tefsirlerde sebeb-i nüzûl bağlamında yer almış, burada da bu nedenle zikredilmiştir.

Bu rivayetlerin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr, "*Küfre saplananlara gelince"* ayetiyle kimin kastedildiği ve kimler hakkında indiği konusunda te'vil ehlinin ihtilaf ettiğini beyan ettikten sonra, yukarıda verdiğimiz birinci, ikinci ve dördüncü rivayetleri zikreder. Daha sonra da bu rivayetlerden ayetin yorumuna en uygun olanın, İkrime veya Saîd b. Cübeyr kanalıyla İbn Abbâs'tan gelen yorum olduğunu tercih eder. Sonra da niçin bunu tercih ettiğini gerekçeleriyle açıklar.[230]

İbn Kesîr bu ayetlerin tefsirini yaparken özetle şöyle der:[231] Yüce Allah'ın haklarında küfür takdir ettiği kimseleri uyarsan da uyarmasan da onlar senin getirdiklerine iman etmezler. Nitekim Yüce Allah böyle kimseler hakkında şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz, haklarında Rabbinin sözü (hükmü) gerçekleşmiş olanlar, kendilerine bütün mucizeler gelse bile, elem dolu azabı görünceye kadar inanmazlar."*[232] Ehl-i Kitâb'ın muannitleri hakkında da şöyle buyurmuştur: *"Andolsun, sen kendilerine kitap verilenlere her türlü mucizeyi getirsen de, onlar yine senin kıblene uymazlar."*[233] Yani Allah'ın kendileri hakkında şekavet yazdıklarını saadete erdirecek ve saptırdıklarını da hidayete erdirecek kimse yoktur. Bundan dolayı onlar için kendini helak etme. Onlara karşı tebliğ görevini yap şüphesiz ki sana tabi olan büyük bir saadete erecektir. Yüz çeviren kimseler için de üzülüp kendini heder etme. Çünkü *"Senin görevin sadece tebliğ etmektir. Hesap görmek ise bize aittir."*[234] *"Sen, ancak bir uyarıcısın. Allah ise her şeye vekildir."*[235]

Zemahşerî'ye göre "*ellezîne* الذين" kelimesindeki ta'rifin "ahd" için de "cins" için de olması caizdir. Ahd için kullanılmış olması durumunda "*ellezine* الذين" kelimesinden Ebû Leheb, Ebû Cehil, Velîd b. Muğire ve emsalleri gibi belli şahıslar kastedilmiş olabilir. Cins için kullanılmış olması durumunda ise bu kelime inkârda

[230] İbn Cerîr, Cilt 1, s. 258-262.

[231] İbn Kesîr, Cilt 1, s. 276.

[232] Yûnus: 10/96-97.

[233] Bakara: 2/145.

[234] Ra'd: 13/40.

[235] Hûd: 11/12.

tam samimiyet gösterenleri de diğerlerini de kapsar; ancak sonra gelen ayetteki "*Onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir.*" ifadesi öncekinden kastedilenin sadece inkârda tam samimiyet gösterenler olduğuna delâlet eder.[236] Beydâvî'nin terfsirinde de aynı anlam kısa bir şekilde yer almaktadır.[237]

Kurtubî (ö. 671/1273), bu ayetin lafız olarak umûm ifade ettiğini; ancak anlam itibariyle ayetten kastedilenin kendilerine azap hak olmuş ve Allah'ın ilminde küfür üzere ölecekleri belli olan kimseler olduğunu söylemiştir. Sonra da Yüce Allah'ın bu ayetle kimseyi bizzat tayin etmeden insanlar arasında böyle durumda olanların bulunduğunu bildirmek istediğini ifade etmiştir. Kurtubî daha sonra sebeb-i nüzûl olarak İbn Abbâs ve Rabî' b. Enes'ten gelen rivayetlere kısaca değinmiş, ardından da bu ayetlerin Yahudi reisleri ve emsalleri hakkında nazil olduğunu ifade eden İbn Abbâs rivayetinin daha sahih olduğunu belirtmiştir.[238]

İbn Cerîr ve İbn Kesîr'in bu ayetlerin tefsirindeki yorumları farklı olsa da bu yorumlarını yaparlarken ayetlerin sebeb-i nüzûlü hakkında varit olan rivayetleri göz önünde bulundurdukları anlaşılmaktadır. Kurtubî'nin ayetin tefsirini yaptıktan hemen sonra sebeb-i nüzûlü zikretmiş olması, yaptığı yoruma sebeb-i nüzûlün etki ettiğini göstermektedir. Zemahşerî ve Beydâvî'nin daha çok dil ve siyak açısından ayeti yorumladıkları anlaşılıyorsa da, sebeb-i nüzûlü göz önünde bulundurmadıkları söylenemez. Çünkü "*ellezine* الذين" kelimesindeki ta'rifin "ahd" için kullanılmış olması durumunda, bu kelimeden Ebû Leheb, Ebû Cehil, Velîd b. Muğîre ve emsalleri olan belli şahıslar kastedilmiştir, demeleriyle bu ayetlerin sebeb-i nüzûlü olarak yukarıda zikredilen bazı rivayetlere işaret ettikleri anlaşılmaktadır.

Bu ayetin tefsirinde zikredilen sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlere baktığımızda, ilk üç rivayetin sebeb-i nüzûle delalet açısından ihtimal ifade ettiği ve sened açısından da zayıf olduğu görülür. Dördüncü rivayetin ise sebeb-i nüzûle delalet eden bir lafız ihtiva etmediği; ancak sebeb-i nüzûl ile ilgili önceki rivayetlerle anlam açısından örtüştüğü, ayrıca sened açısından da onlardan daha kuvvetli olduğu dikkati çeker. Bu rivayetin tefsirlerde sebeb-i nüzûl bağlamında zikredilmesi de muhtemelen

[236] Zemahşerî, Cilt 1, s. 47.

[237] Beydâvî, Cilt 1, s. 41.

[238] Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Cami' li Ahkami'l-Kur'an*, thk. Ahmed Berdunî ve İbrâhîm Atfayiş, 2. Baskı, Kâhire, Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964, Cilt 1, s. 184.

bu özelliklerinden dolayıdır. Burada sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlerin ayetten kastedilenin belli bazı şahıslar olduğuna delalet etmesi, ayetin zahirinden çıkarılabilecek muhtemel bir yanlış manayı bertaraf etmektedir. Bundan dolayı, daha kuvvetli bir rivayetle de yani dördüncü rivayetle anlamı takviye edilmiş olan, sebeb-i nüzûl ile ilgili bu rivayetlerin tefsirde değerlendirilmesi önemli görülmektedir. Nitekim zikredilen müfessirlerin ifadelerinden de onların bu rivayetler muvacehesinde ayete anlam verdikleri anlaşılmaktadır.

1.1.3. Münafıklar ve Durumlarını Tasvir Eden Meseller

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ (8) يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ (9) فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ (10) وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ (11) أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ (12) وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ (13) وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ (14) اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ (15) أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ (16) مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ (17) صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ (18) أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ (19) يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (20)

8-20. İnsanlardan, inanmadıkları hâlde, "Allah'a ve ahiret gününe inandık." diyenler de vardır. Onlar (kendi akıllarınca) Allah'ı ve müminleri aldatırlar. Oysa sadece kendilerini aldatırlar da farkında değillerdir. Kalplerinde (münafıklıktan kaynaklanan) bir hastalık vardır. Allah da onların hastalıklarını artırmıştır. Söyledikleri yalana karşılık da onlara elem dolu bir azap vardır. Onlara, "Yeryüzünde fesat çıkarmayın!" denildiğinde, "Biz ancak ıslah edicileriz!" derler. İyi bilin ki, onlar bozguncuların ta kendileridir. Fakat farkında değillerdir. Onlara, "İnsanların inandıkları gibi siz de inanın" denildiğinde ise, "Biz de akılsızlar gibi iman mı edelim?" derler. İyi bilin ki, asıl akılsızlar kendileridir, fakat bilmezler. İman edenlerle karşılaştıkları zaman, "İnandık" derler. Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman, "Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay ediyoruz." derler. Gerçekte Allah onlarla alay eder (alaylarından dolayı onları cezalandırır); azgınlıkları içinde bocalayıp dururlarken onlara mühlet verir. İşte onlar, hidayete karşılık sapıklığı satın almış kimselerdir. Bu yüzden

alışverişleri onlara kâr getirmemiş ve (sonuçta) doğru yolu bulamamışlardır. Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer: Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada Allah ışıklarını yok ediverir de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakıverir. Onlar, sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Artık (hakka) dönmezler. Yahut onların durumu, gökten yoğun karanlıklar içinde gök gürültüsü ve şimşekle sağanak hâlinde boşanan yağmura tutulmuş kimselerin durumu gibidir. Ölüm korkusuyla, yıldırım seslerinden parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Oysa Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır. Şimşek neredeyse gözlerini alıverecek. Önlerini her aydınlatışında ışığında yürürler. Karanlık çökünce dikilip kalırlar. Allah dileseydi, onların işitmelerini ve gözlerini de giderirdi. Şüphesiz Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir.

Münafıklar ve durumlarını tasvir eden meseller[239] hakkındaki bu ayetlerin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler:

1. İbn İshâk, İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim'in İbn Abbâs'tan rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: *"İnsanlardan, inanmadıkları halde 'Allah'a ve Ahiret gününe inandık' diyenler de vardır.'* ayeti Evs ve Hazrec münafıklarını ve onlar gibi olanları kastetmektedir."[240]

2. Firyâbî, Abd b. Humeyd, İbn Cerîr, İbnü'l-Münzir ve Vâhidî'nin Mücâhid'den rivayet ettiklerine göre, o şöyle dedi: Bakara'nın başındaki ilk dört ayet müminler hakkında, sonraki iki ayet kâfirler hakkında ve ondan sonraki on üç ayet de münafıklar hakkında nazil olmuştur.[241]

---

[239] Mesel (المثل): Mesel aralarında benzerlik bulunan iki şeyden biri hakkında söylenen bir sözdür ki, bu söz diğeri hakkında söylenen söze benzer. Amaç bunlardan birinin diğerini açıklayıp tasvir etmesidir. Darb-ı Mesel de bir durumun, kendisini açıklayan başka bir duruma benzetilmesidir. Isfehânî, s. 759; İbrâhîm Ahmed Abdulfettâh, *el-Kamûsu'l-Kavîm li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, y.y., el-Ezher Mec'meu'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 1983, Cilt 2, s. 216.

[240] İbn Cerîr, Cilt 1, s. 275; İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, s. 42; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Cilt 1, s. 156; İbn Hacer, *el-Ucâb*, Cilt 1, s. 232.

[241] İbn Cerîr, Cilt 1, s. 245-246; Vâhidî, s. 22; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Cilt 1, s. 128; Mücâhid b. Cebr, s. 195.

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetlerin tahlili:

Bu rivayetler sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde, kullanılan lafızların sebeb-i nüzûle delâlet açısından ihtimal ifade eden lafızlardan olduğu görülür. Bundan dolayı bu rivayetler sebeb-i nüzûl hakkında bilgi vermekten ziyade, ayetin tefsiri hakkında fikir vermektedir.

Bu rivayetler sened açısından incelendiğinde, birinci rivayeti nakledenlerden birinin İbn Cerîr olduğu görülür. İbn Cerir bunu İbn Humeyd'den, o da Seleme'den, o da İbn İshâk'tan, o da Zeyd b. Sâbit'in mevlası olan Muhammed b. Ebî Muhammed'den, o da İkrime'den veya Saîd b. Cübeyr'den, o da İbn Abbâs'tan rivayet etmiştir. Bu sened zincirine yer alan râvîlerin durumu 6-7. ayetlerin sebeb-i nüzûlü ile ilgili rivayetlerin tahlili yapılırken kısaca zikredildi ve bu senedle İbn Abbâs'tan gelen rivayetin "zayıf" olduğu belirtildi. Zayıf olduğu halde burada zikredilmesinin sebebi bazı müfessirlerin bu rivayeti tefsirlerinde kullanmalarıdır.

İkinci rivayeti de nakledenlerden biri İbn Cerîr'dir. İbn Cerîr bunu Muhammed b. Amr b. Abbâs el-Bâhilî'den, o da Ebû Âsım Dahhâk b. Mahled'den, o da İsâ b. Meymûn el-Mekkî'den ve o da Abdullâh b. Ebî Necîh kanalıyla Mücâhid'den nakletmiştir. Bu sened zincirine yer alan râvîlerin durumu 1-5. ayetlerin sebeb-i nüzûlü ile ilgili rivayetlerin tahlili yapılırken kısaca zikredildi ve orada bunun tâbiînden olan Mücâhid'e dayandığı için maktu' bir hadis olduğu belirtildi. Maktu bir hadis olduğu halde burada zikredilmesinin sebebi bazı müfessirlerin ayete anlam verirken bunu tefsirlerinde kullanmalarıdır.

Bu rivayetlerin ayetlerin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr, bu ayetlerin münafıklardan bir grup hakkında nazil olduğu ve bu sıfatların onların sıfatları olduğu hususunda bütün te'vil ehlinin ittifak ettiğini söyler,[242] sonra da bu ayetleri kısaca şöyle açıklar: Rasûlullâh'ın (s.a.v.) Medine'ye yerleşip Müslümanların kuvvetlenmesi akabinde, Medine'deki Yahudiler Müslümanlara kin kusmaya ve açıkça düşmanlık yapmaya başladılar. Medineli müşriklerden bazıları da bu konuda Yahudilerle işbirliği yaptı. Gerçek yüzlerinin bilinmesi durumunda Allah'ın hükmünün kendilerine tatbik edileceği korkusuyla, Müslümanlara gizliden gizliye düşmanlık yaptılar. Bundan dolayı Müslümanlarla

[242] İbn Cerîr, Cilt 1, s. 275-277.

karşılaştıkları zaman Müslüman olduklarını söylüyor, Yahudi ve müşrik dostlarıyla baş başa kaldıklarında ise *"Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay ediyoruz."* diyorlardı. Yüce Allah "*İnsanlardan, inanmadıkları hâlde, "Allah'a ve ahiret gününe inandık" diyenler de vardır.*" ayetiyle bunları kastetmiştir.[243]

İbn Kesîr, nifak hareketinin Medine'de başladığını, bununla ilgili ayetlerin de Medine'de indiğini söyler. Bedir savaşında Müslümanların zafer elde edip kuvvetlenmeleri akabinde, münafıklığın ortaya çıkmaya başladığını ve bunu başlatanın da Abdullâh b. Ubey b. Selûl olduğunu kısaca şöyle anlatır: Rasûlullâh (s.a.v.) Medine'ye hicret etmeden önce Medineliler Hazrec kabilesinden olan Abdullâh b. Ubey b. Selûl'u kendilerine lider yapmaya hazırlanıyorlardı. Fakat hicretten sonra Medinelilerin büyük çoğunluğu İslam'a girdiği için bu anlamda Abdullâh b. Ubey b. Selûl ile ilgilenmez oldular. Bundan dolayı Abdullâh b. Ubey b. Selûl İslam'a ve Müslümanlara karşı kin beslemeye başladı. Bedir savaşında Müslümanların zafer kazanmalarının ardından İbn Ubey İslam'a girdiğini ilan etti. Onunla birlikte, onun yolunda olan müşriklerden ve Ehl-i Kitâb'dan bazı kimseler de İslam'a girdiklerini açıkladılar. Böylece Medine ve civarında dilleriyle Müslüman olduklarını söyleyen; ama gerçekte kâfir olan münafıklar ortaya çıktı. Birçok insan bunların durumunu bilmediğinden Yüce Allah Kur'an'ın değişik sûrelerinde çeşitli sıfatlarını detaylı olarak zikrederek onları tanıtmıştır. Burada da çeşitli sıfatlarını "*İnsanlardan, inanmadıkları hâlde, 'Allah'a ve ahiret gününe inandık' diyenler de vardır…"* ayetleriyle zikretmiştir.[244]

Zemahşerî de kısaca şöyle der: Yüce Allah ilk olarak kalpleriyle dilleri iman konusunda uyumlu olan müminleri, ikinci olarak da kalpleriyle dilleri küfür konusunda uyumlu olan kâfirleri zikrettikten sonra, üçüncü olarak dilleriyle iman ettiklerini söyleyip kalpleriyle inkâr edenlerden bahsetmiş ve onları münafık olarak isimlendirmiştir. Yüce Allah on üç ayette Münafıkların durumunu zikretmiş, onların pislik ve komplolarını açığa çıkarmış, ayıplarını ortaya sermiş, cehaletlerini zikretmiş, alaylarını başlarına çalmış, azgınlıklarından ve bocalamalarından bahsetmiş, hakka karşı sağır, dilsiz ve kör olduklarını beyan etmiş ve onlara en çirkin

[243] İbn Cerîr, Cilt 1, s. 277-278.

[244] İbn Kesîr, Cilt 1, s. 282.

örnekleri mesel olarak sunmuştur.[245] Beydâvî ve Nesefî de buna benzer ifadeler kullanırlar.[246]

Râzî bu ayetleri özetle şöyle açıklar: Bu ayetlerin münafıkları nitelediği konusunda müfessirler ittifak etmişlerdir. Bakara sûresinin ilk ayetlerinde Yüce Allah mümin, kâfir ve münafık olmak üzere üç grup insanın sıfatını zikretmiştir. Önce samimi müminlerin sıfatlarını, sonra muannit kâfirlerin sıfatlarını ve daha sonra da kalbi yalanladığı halde diliyle mümin olduğunu söyleyen münafıkların sıfatlarını arz etmiştir.[247] Râzî, Allah'ın bu ayetlerde münafıkların çirkin sıfatlarından dördünü zikrettiğini söyler ve bunları kısaca şöyle sıralar:

Birincisi "*Onlar (kendi akıllarınca) Allah'ı ve müminleri aldatırlar. Oysa sadece kendilerini aldatırlar da farkında değillerdir. Kalplerinde münafıklıktan kaynaklanan bir hastalık vardır. Allah da onların hastalıklarını artırmıştır. Söyledikleri yalana karşılık da onlara elem dolu bir azap vardır."* ayetlerinde zikredilen "Allah'ı ve müminleri aldatmaya çalışmalarıdır." Burada aldatmanın ne olduğu, Allah'ı aldatmaktan ne kastedildiği, niçin Allah'ı aldatmaya çalıştıkları ve "sadece kendilerini aldatırlar." ifadesinden ne kastedildiğinin bilinmesi gerekir.

İkincisi *"Onlara, "Yeryüzünde fesat çıkarmayın" denildiğinde, "Biz ancak ıslah edicileriz!" derler. İyi bilin ki, onlar bozguncuların ta kendileridir. Fakat farkında değillerdir."* ayetlerinde zikredilen çirkin davranışları, yeryüzünde fesat çıkarmalarıdır. Burada onlara "Yeryüzünde fesat çıkarmayın!" diyenin kim olduğu, yeryüzünde fesat çıkarmanın ne demek olduğu, "Biz ancak ıslah edicileriz!" diyenlerin kimler olduğu, "salah"ın ne demek olduğu üzerinde durulur.

Üçüncü çirkin davranışları, *"Onlara, 'İnsanların inandıkları gibi siz de inanın' denildiğinde ise, 'Biz de akılsızlar gibi iman mı edelim?' derler. İyi bilin ki, asıl akılsızlar kendileridir, fakat bilmezler."* ayetinde ifade edilen davranışlarıdır. Yüce Allah önceki ayette onları, yeryüzünde fesat çıkarmaktan sakındırmış, bu ayette de iman etmeye çağırmıştır. Münafıklar Rasûlullâh (s.a.v.) veya müminler tarafından iman etmeye çağrıldıklarında birbirlerine "Falanca oğullarının sefihleri gibi biz de mi iman edeceğiz." diyorlardı.

---

[245] Zemahşerî, Cilt 1, s. 54.

[246] Beydâvî, Cilt 1, s. 43; Nesefî, Cilt 1, s. 47.

[247] Razî, Cilt 2, s. 299.

Dördüncü çirkin davranışları da "*İman edenlerle karşılaştıkları zaman, 'İnandık.' derler. Fakat şeytanlarıyla yalnız kaldıkları zaman, 'Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay ediyoruz.' derler. Gerçekte Allah onlarla alay eder; azgınlıkları içinde bocalayıp dururlarken onlara mühlet verir.*" ayetlerinde ifade edilen davranışlarıdır.[248]

17-20. ayetlerde verilen misalleri açıklayan bazı rivayetler:

1. İbn Cerîr'in Ali b. Ebî Talha kanalıyla İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: *"Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer…'* ayetiyle Yüce Allah münafıkların halini şöyle tasvir etmektedir: Münafıklar İslam'la onurlanıyorlardı. Çünkü Müslümanlar onları evlendiriyor, onları mirasçı kılıyor ve ganimetleri onlarla paylaşıyorlardı. Öldüklerinde ise Allah onlardan bu izzeti, ateş yakan kişiden ateşin aydınlığını giderdiği gibi gideriyor."[249]

2. İbn İshâk, İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim'in, İkrime veya Saîd b. Cübeyr kanalıyla İbn Abbâs'tan rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Allah münafıklara (bu ayeti) bir mesel kılmıştır. Yani hakkı görüyor, onu söylüyor ve böylece küfrün karanlığından çıkıyorlar. (Fakat daha sonra) birden bire hakkı inkâr edip nifaka girerek onu söndürüyorlar. Böylece Allah da onları küfrün karanlığına terk ediyor ve artık hidayeti görmüyor ve bir hak üzere sabit kalmıyorlar."[250]

3. İbn Cerîr, Katâde'nin (ö. 117/735) *"Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer…"* meâlindeki ayetle ilgili şöyle dediğini rivayet eder: "Münafık 'La ilahe illallâh.' dedi ve bununla dünya kendisine aydınlandı. Çünkü bu kelime sayesinde Müslümanlarla evlendi, Müslümanlarla savaşa çıktı, onlara varis oldu, canını ve malını korumaya aldı. Fakat ölüm anı geldiğinde bu kelime ondan alınır. Çünkü kalbinde bu kelimenin kökü, amelinde de hakikati yoktur."[251] Abdurrezzâk (ö. 211/827) da Katâde'den bunun bir benzerini rivayet etmiştir.[252]

---

[248] Razî, Cilt 2, s. 303, 306-308.

[249] İbn Cerîr, Cilt 1, s. 337; İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, s. 50.

[250] İbn Cerîr, Cilt 1, s. 336-337; İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, s. 52. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Cilt 1, s. 173.

[251] İbn Cerîr, Cilt 1, s. 339; İbn Kesîr, Cilt 1, s. 299; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensur*, Cilt 1, s. 174-175.

[252] Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ân'î, *Tefsîru Abdirrezzâk*, thk., Mahmûd Muhammed Abduh, 1. Baskı, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419, Cilt 1, s. 259, h. no: 17.

4. İbn Cerîr'in Süddî[253] kanalıyla, İbn Abbâs, İbn Mes'ûd ve bazı sahâbîlerden rivayet ettiğine göre, onlar şöyle dediler: *"Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer. Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada Allah ışıklarını yok ediverir de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakıverir."* ayeti, Peygamber'in (s.a.v.) Medine'ye ayak bastığı ilk dönemde İslam'a girip daha sonra da münafık olan insanların durumunu tasvir etmektedir. Münafıkların durumu, karanlıkta bulunan bir kişinin bir ateş yakıp bu ateşin etrafını aydınlatmasıyla çevresindeki kötü şeyleri görüp onlardan sakınmayı öğrendiği esnada, ansızın ateşin sönmesiyle nasıl sakınacağını bilemez hale gelen kişinin durumuna benzer. Çünkü münafık daha önce şirk karanlığı içindeydi. Müslüman olarak helâlı harâmdan ve iyiliği kötülükten ayırt etmeyi öğrendi. Bu haldeyken birden bire küfre girdi ve nihayetinde helâli harâmdan ve iyiliği kötülükten ayırt edemez oldu."[254]

5. Yine İbn Cerîr'in Süddî Kebîr kanalıyla İbn Abbâs, İbn Mes'ûd ve bazı sahâbîlerden rivayet ettiğine göre onlar bu ayetlerin tasvir ettiği durumla ilgili şöyle demişlerdir: "Medineli iki münafık Rasûlullâh'ı (s.a.v.) terk edip müşriklere kaçmışlardı. Yolda Yüce Allah'ın, şiddetli gök gürültüsü, şimşek ve yıldırımlarla kendisinden bahsettiği yağmura yakalandılar. Yıldırım çaktığında, onun şiddetli sesi kulaklarına isabet eder de ölürler korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkıyor, şimşek ışık saçtığında onun ışığında yürüyor, karanlık çöktüğünde de bir şey göremediklerinden yürüyerek bulundukları eski yerlerine dönüyorlardı. Bunun üzerine, 'Ah keşke sabah olsa da Muhammed'e varıp elimizi eline versek!' demeye başladılar. Nihayet Peygamber'e (s.a.v.) gelip iman ettiler, ellerini eline verip biat ettiler ve iyi Müslüman oldular. İşte Yüce Allah, yola çıkan bu iki münafığın durumunu Medine'de bulunan diğer münafıklar için bir mesel kıldı. Çünkü münafıklar Rasûlullâh'ın (s.a.v.) meclisine geldiklerinde, O'nun, haklarında bir şeyin indiğini söyleyeceğinden veya herhangi bir şekilde isimlerinin anılıp öldürüleceklerinden korktukları için, tıpkı Medine'den çıkan o iki münafığın parmaklarıyla kulaklarını tıkadıkları gibi kulaklarını tıkıyorlardı. Şimşek önlerini aydınlattığı zaman onun ışığında yürüyorlar, yani malları ve evlatları arttığında,

[253] Suyûtî'nin *Lubâbü'n-Nükûl* adlı eserinde yer alan bu isnaddaki Süddî, es-Süddî el-Kebir şeklindedir. Bu kayıt önemlidir. Çünkü Suyûtî es-Süddî es-Sağir'in yalancı olduğunu ifade eder. Suyûtî, *Lubâb*, s. 11.

[254] İbn Cerîr, Cilt 1, s. 337-338; İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, s. 51; İbn Kesîr, Cilt 1, s. 297-298.

ganimet ve zafer kazandıklarında bu yolda yürüyor, 'Muhammed'in dini gerçekten doğrudur.' diyor ve bu yol üzerinde sabit kalıyorlardı. Tıpkı şimşek yollarını aydınlattığı zaman bu iki münafığın yollarına devam ettikleri gibi. Karanlık çökünce de dikilip kalıyorlar, yani malları ve evlatları helak olduğu ve başlarına bela geldiği zaman, 'Bu başımıza gelenler Muhammed'in dininden dolayıdır.' diyip gerisin geriye küfre dönüyorlardı. Tıpkı bu iki münafığın şimşek ışık saçmadığı ve üzerlerine karanlığın çöktüğü zamanki durumları gibi.[255]

Hulasa olarak şöyle diyebiliriz: İbn Cerîr bu ayetlerin münafıklardan bir grup hakkında nazil olduğunu ve bu sıfatların onların sıfatları olduğu hususunda bütün te'vil ehlinin ittifak ettiklerini söyler. İbn Kesîr Müslümanların kuvvetlenmeleri akabinde Medine ve civarında dille Müslüman olduklarını söyleyen; ama kalben kâfir olan münafıkların ortaya çıktığını, Yüce Allah'ın Kur'an'ın değişik sûrelerinde ve bu ayetlerde çeşitli sıfatlarını zikrederek onları tanıttığını söyler. Râzî bu ayetlerin münafıkları nitelediği konusunda müfessirlerin ittifak ettiklerini, Bakara sûresinin ilk ayetlerinde Yüce Allah'ın mümin, kâfir ve münafık olmak üzere üç grup insanın sıfatını zikrettiğini söyler. Zemahşerî, Beydâvî ve Nesefi benzer ifadelerle Yüce Allah'ın on üç ayette Münafıkların durum ve davranışlarını zikrettiğini ve en çirkin örnekleri onlara mesel olarak sunduğunu söylerler. Ayrıca bu müfessirler, bu ayetleri genel olarak bu eksende yorumlamışlardır. Müfessirlerin bu ifadeleri ve bu eksendeki açıklamaları üzerinde düşünüldüğü zaman, bu konudaki yorumlarının hem ayetlerin akışına, hem de sebeb-i nüzûl ile ilgili zikredilen rivayetlere uyumlu olduğu görülür.

1.1.4. Kur'an'da Zikredilen Mesellerin Faydası

إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ (26) الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ (27)

26-27. Allah, bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez. İman edenler onun, Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu bilirler. Küfre saplananlar ise, "Allah, örnek olarak bununla neyi kastetmiştir?" derler. (Allah) onunla birçoklarını saptırır, birçoklarını da doğru yola iletir. Onunla ancak fasıkları saptırır. Onlar, Allah'a verdikleri sözü, pekiştirilmesinden sonra

[255] İbn Cerîr, Cilt 1, s. 368-369; Suyûtî, *Lubâb*, s. 12-13.

bozan, Allah'ın korunmasını emrettiği bağları koparan ve yeryüzünde bozgunculuk yapan kimselerdir. Onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler:

1- İbn Cerîr'in Süddî kanalıyla İbn Abbâs, İbn Mes'ûd ve bazı sahâbîlerden rivayet ettiğine göre onlar şöyle demişlerdir: Yüce Allah münafıklarla ilgili olarak *"Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer."*[256] *"Yahut onların durumu, gökten yoğun karanlıklar içinde gök gürültüsü ve şimşekle sağanak hâlinde boşanan yağmura tutulmuş kimselerin durumu gibidir."*[257] misallerini verdiğinde onlar şöyle dediler: "Allah böyle misaller vermeyecek kadar yücedir." Bunun üzerine Yüce Allah: *"İşte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir."* ayetine kadar olmak üzere "*Allah, bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez."* ayetini indirdi.[258] İbn Ebî Hâtim de bunun benzerini Süddî'den, Kurtubî de Ebû Sâlih kanalıyla İbn Abbâs'tan nakleder.[259]

2- Abdurrezzâk, İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim'in Ma'mer kanalıyla Katâde'den ve Kurtubî'nin de Atâ kanalıyla İbn Abbâs'tan rivayet ettiklerine göre onlar şöyle demişlerdir: "Yüce Allah '*Eğer sinek onlardan bir şey kapsa bunu ondan kurtaramazlar.*'[260] '*Allah'tan başkasını dost edinenlerin durumu, kendine bir ev edinen örümceğin durumu gibidir*.'[261] ayetlerinde sinek ve örümcek misallerini verdiği zaman müşrikler: 'Örümcek ve sineğin nesi var ki Kur'an'da zikrediliyor.' dediler. Bunun üzerine Yüce Allah bu ayeti indirdi."[262]

3- İbn Cerîr'in Saîd kanalıyla Katâde'den rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "Yüce Allah, ister küçük ister büyük bir şey olsun hakkı söylemekten çekinmez. Yüce Allah, Kitabı'nda sinek ve örümceği zikrettiğinde kâfirler, Allah bunları zikrederek neyi kastetmiş ki diyerek alay ettiler. Bunun üzerine Yüce Allah: '*Allah,*

---

[256] Bakara: 2/17.

[257] Bakara: 2/19.

[258] İbn Cerîr, Cilt 1, s. 423; Suyûtî, *Lubâb*, s. 13.

[259] İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, s. 68; Kurtubî, Cilt 1, s. 241.

[260] Hac: 22/73.

[261] Ankebût, 29/41.

[262] Abdurrezzâk, Cilt 1, s. 262, h. no: 27; İbn Cerîr, Cilt 1, s. 424; İbn Ebi Hâtim, Cilt 1, s. 69; Kurtubî, Cilt 1, s. 241; Suyûtî, *Lubâb*, s. 13.

bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez…' ayetini indirdi."[263] İbn Cüreyc de Mücâhid'den bunun benzerini rivayet etmiştir.[264] Hasan ve Katâde'den gelen rivayete göre ise Yüce Allah bunları müşriklere mesel olarak sunduğu zaman, Yahudilerin buna gülerek "Bu Allah'ın Kelamı'na benzemiyor." demişlerdi. Bunun üzerine Yüce Allah bu ayeti indirdi.[265]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetlerin tahlili:

Bu rivayetler sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde, bu rivayetlerde kullanılan lafızların sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür.

İmam Suyûtî bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili rivayetleri zikrettikten sonra isnad açısından yaptığı değerlendirmede, İbn Cerîr'in Süddî kanalıyla İbn Mes'ûd ve İbn Abbâs'tan yaptığı rivayete işaret ederek, birinci rivayetin isnad açısından daha kuvvetli, sûre'nin başında geçenlere de daha uyumlu olduğunu söylemiştir.[266]

İbn Kesîr, Katâde'den gelen birinci rivayetin, ayetin Mekkî olduğunu sezdirdiğini; ancak durumun böyle olmadığını, Saîd'in Katâde'den yaptığı rivayetin ise daha uygun olduğunu ifade etmiştir.[267]

Bu rivayetlerin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr bu ayetlerin sebeb-i nüzûlü ile ilgili, yukarda kendisinden de nakledilen farklı rivayetler ekseninde müfessirlerin ihtilaf ettiklerini beyan ettikten sonra kendi tercihini kısaca şöyle açıklar: Bu konuda en isabetli görünen ve doğruya en yakın olan söz İbn Mes'ûd ve İbn Abbâs'ın sözüdür. Çünkü Yüce Allah'ın, burada münafıklar için sunduğu örneklerin hemen akabinde böyle buyurması, bu ayetin, kâfir ve münafıkların bu sûrede zikredilen örneklere itiraz etmelerine cevap olarak indiğini göstermektedir. Böyle dememiz, bu ayetin münafık ve kâfirlerin

[263] İbn Cerîr, Cilt 1, s. 424; İbn Kesîr, Cilt 1, s. 324.

[264] İbn Kesîr, Cilt 1, s. 324.

[265] Kurtubî, Cilt 1, s. 241.

[266] Suyûtî, *Lubâb*, s. 14.

[267] İbn Kesîr, Cilt 1, s. 324.

başka sûrelerde varit olan itirazlarına cevap olarak indiğini söylememizden daha evladır.[268]

İbn Cerîr "*Onlar, Allah'a verdikleri sözü, pekiştirilmesinden sonra bozan, Allah'ın korunmasını emrettiği bağları koparan ve yeryüzünde bozgunculuk yapan kimselerdir*." ayetinin tefsirini yaparken sûrenin 5-6. ayetlerinin başından itibaren buraya kadar olan kısmın sebeb-i nüzûlü hakkındaki tercihini ortaya koyar. Bu konuda kısaca şöyle der: Bana göre bu konudaki en isabetli görüş, bu ayetlerin Medine'de yaşayan kâfirler, Yahudi hahamları, onlara yakın duran İsrailoğulları kalıntıları ve şirk üzerinde ısrar eden münafıklar hakkında indiğini söyleyenlerin görüşüdür.[269] Sonra da özetle şöyle devam eder: Bu ayetler her ne kadar bunlar hakkında inmişse de ayetlerden kastedilen aynı sapıklık üzerinde bulunan herkestir. Burada zikredilen münafıkların ve Yahudi hahamlarının özelliklerini taşıyan diğer bütün münafıklar ve Yahudiler de bu kapsamdadır. Çünkü Bakara sûresinin 5-6. ayetlerinin başından itibaren kıssalarının bitişine kadarki kısım onlar hakkında inmiştir. Âdem'in (a.s.) kıssasından sonraki ayette Yüce Allah'ın, İsrailoğullarına hitaben "*Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimeti hatırlayın. Bana verdiğiniz ahdi*[270] *yerine getirin ki bende size verdiğim ahdi yerine getireyim.*"[271] buyurarak ahde vefa göstermelerini istemesi, "*Onlar ki Allah'a verdikleri sözü, pekiştirilmesinden sonra bozarlar...*" ayetinden kastedilenin onların kafirleri, münafıkları ve onlar gibi dalalet üzerinde bulunan putperest müşrikler olduğunu göstermektedir. Buradaki hitap her

---

[268] İbn Cerîr, Cilt 1, s. 424-425.

[269] İbn Cerîr, Cilt 1, s. 436-437.

[270] Ahid (العهد): Ahd, masdar olarak bir şeyin yerine getirilmesini emretmek, tâlimat vermek, söz vermek mânalarına geldiği gibi, isim olarak, "emir, tâlimat, taahhüt, antlaşma, yükümlülük, itimat veren söz anlamlarına da gelir. Ahidde hem yemin, hem de kesin söz verme anlamı vardır. İslâmiyet'e göre Allah, emirleri yoluyla ve peygamberleri vasıtasıyla insanlardan ahid almıştır. Yahudi ve hıristiyanlardan alınan ahid de bunlar arasındadır. Allah, İsrâiloğulları'ndan, namaz kılıp zekât vereceklerine, peygamberlerine inanıp onları destekleyeceklerine ve Allah'a güzel takdimelerde bulunacaklarına, Allah'tan başkasına tapmayacaklarına, anaya babaya, yakınlara, yetimlere, düşkünlere iyilik edeceklerine birbirlerinin kanlarını dökmeyeceklerine, birbirlerini yurtlarından çıkarmayacaklarına dair söz almıştır. Fakat onlar, Allah'a verdikleri sözü yerine getirmemiş, ahidlerini bozmuş ve bunu alışkanlık haline getirmişlerdir. Abdurrahman Küçük, "Ahid" *DİA*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt, 1, 1988, s. 532-533.

[271] Bakara: 2/40.

ne kadar özellikleri zikredilen iki gruba ise de, aslında hitap emir ve nehye mazhar olup bu iki grubun yolunu izleyen bütün insanlaradır. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Yüce Allah bu mesellerle sadece Allah'a itaat etmeyi terk edenleri, emir ve yasaklarının sınırını aşanları, ayrıca Yüce Allah'ın gönderdiği kitaplarda kendilerinden aldığı sözü bozanları saptırır. Allah'ın bu kitaplarda kendilerinden aldığı söz Hz. Muhammed'e (s.a.v.) uymaları, getirdiğine tabi olmaları ve bu konudaki gerçekleri gizlemeyip beyan etmeleridir.[272]

İbn Kesîr de yukarda sebeb-i nüzûl ile ilgili zikredilen farklı rivayetleri İbn Cerîr'den naklettikten ve bunun sebeb-i nüzûl konusunda müfessirlerin ihtilafı olduğunu beyan ettikten sonra, İbn Cerîr'in bu konudaki tercihinin uygun olduğunu söyler.[273]

Zemahşerî bu ayeti açıklarken kısaca şöyle der: Bu ayeti kerime cahil ve inatçı kâfirlerin, düşük ve basit şeylerin mesel olarak sunulmasını garipseyip inkâr etmelerinin yerinde bir yaklaşım olmadığını beyan etmek üzere inmiştir. Şüphesiz ki manayı daha güzel bir şekilde ortaya koymak, üzerindeki kapalılığı gidermek ve hayal edileni gözler önüne sermek için mesel ile anlatım yöntemine başvurulur. Kendisi için mesel sunulan şey değerli ise mesel de onun gibi değerli olur, hakir ve düşük ise mesel de onun gibi hakir ve düşük olur. Allah'a ortak koşulan ilahların durumundan daha kötü bir durum bulunmadığından dolayı, gevşeklik ve zayıflıkta örümcek evi ilahların durumu için bir mesel; o ilahlar da sinekten daha değersiz olduklarından dolayı sivrisinek ve daha aşağısı da onlar için bir mesel kılınmıştır. Bunun mesel olarak sunulmasında çekinilecek bir şey de yoktur. Çünkü tam da yerinde olan bir meseldir. Bundan dolayı insaflı olan ve olaylara akılla yaklaşan müminler bunu duyduklarında, hiçbir şüpheye kapılmadan bunun hak olduğunu anlamışlardır. Akıllarını cehalet bürümüş kâfirler ise bunu anlamamış veya anlamış olsalar bile hevalarına düşkünlükleri insaflı davranmalarına engel olmuştur. Bundan dolayı hakkı duyduklarında karşı koyup inkâr etmişlerdir. Bu durum müminlerin imanlarının artmasına, fasıkların da sapıklığa batmalarına sebep olmuştur.[274]

[272] İbn Cerîr, Cilt 1, s. 437-438.

[273] İbn Kesîr, Cilt 1, s. 325.

[274] Zemahşerî, Cilt 1, s. 111-112

Râzî'nin bu ayeti açıklarken sebeb-i nüzûlü de göz önünde bulundurduğu sezilen yorumu kısaca şöyledir: Yüce Allah Kur'an'ın mucize olduğunu deliliyle beyan ettikten sonra, kâfirlerin bunu reddetmek için ileri sürdükleri bir şüphelerini zikretmiş ve ona cevap vermiştir. Şüpheleri şudur: Kur'ân-ı Kerîm'de arı, sinek, örümcek, karınca gibi şeyler geçmektedir. Fusahanın kelamında bu tür şeylerin zikredilmesi uygun değildir. Dolayısıyla bu tür şeylerin Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilmesi mucizeliğine zarar verdiği gibi fesahatine da halel getirmektedir. Yüce Allah da buna şöyle cevap vermiştir: Bu düşük şeylerin zikredilmesi, yüce hikmetler ihtiva ediyorsa, kelamın fesahatine zarar vermez; ayrıca bu, ilgili ayetin kendisinden önceki ayetlerle nasıl irtibatlı olduğuna da işaret etmektedir.[275]

Râzî bu açıklamadan sonra zikredilen sebeb-i nüzûle göre ayeti kısaca şöyle açıklar: Bir görüşe göre bu ayet, "Yahudilerin sinek ve örümceğin ne değeri var ki Allah onları mesel olarak sunuyor?" diyerek tenkitte bulunmaları üzerine inmiştir. Başka bir görüşe göre ise Münafıkların ateş, karanlıklar, gök gürültüsü ve şimşekle örnek verilmesini tenkit etmeleri üzerine inmiştir. Bir diğer görüşe göre de bu tenkidi yapan müşriklerdir.[276] Kaffâl burada hepsinin ihtimal dâhilinde olduğunu söyer ve bunları gerekçeleriyle birlikte açıkladıktan sonra da kısaca şöyle devam eder: Burada hepsinin ihtimal dâhilinde olması mümkündür. Çünkü kâfirler de Yahudiler de münafıklar da Rasûlullâh'a (s.a.v.) eziyet etme konusunda beraberdiler. Sûrenin başından buraya kadar Yahudilerden, münafıklardan ve müşriklerden bahsedilmiştir. Zaten bunların bütünü kâfirlerdendir.[277]

Görüldüğü gibi sebeb-i nüzûl ile ilgili yukarda zikredilen her üç rivayeti nakledenlerden biri İbn Cerîr'dir. İbn Cerîr bu üç rivayetten, ayetin siyakına en uygun olduğunu düşündüğü, İbn Mes'ud ve İbn Abbâs rivayetini tercih eder. İbn Kesîr de İbn Cerîr'den bu farklı rivayetleri naklettikten sonra bu konuda onun tercihinin uygun olduğunu söyler. Râzî'nin de ifadelerinden, bu ayetlerin yorumunda sebeb-i nüzûl ile ilgili farklı rivayetleri göz önünde bulundurduğu anlaşılmaktadır. Râzî'nin İbn Cerîr ve İbn Kesîr'den farkı, onun bu rivayetler arasında bir tercihte bulunmadan, bu konuda zikrettiği bütün rivayetlerin sebeb-i nüzûl olma ihtimali

[275] Razî, Cilt 2, s. 361.

[276] Razî, Cilt 2, s. 361.

[277] Razî, Cilt 2, s. 361.

taşıdığını ifade edip bunun sebebini açıklamasıdır. Zemahşerî'nin de, ayeti yorumlarken sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetleri göz önünde bulundurduğu, yukarıdaki ifadelerinden net bir şekilde anlaşılmaktadır.

İbn Cerîr "*Onlar, Allah'a verdikleri sözü, pekiştirilmesinden sonra bozan, Allah'ın korunmasını emrettiği bağları koparan ve yeryüzünde bozgunculuk yapan kimselerdir*." ayetinin tefsirinde, sebeb-i nüzûlü ile ilgili tercihini yapar. Sonra da "sebebin has lafzın âm olduğuna delalet eden" şu ifadeyi kullanır: "Bu ayetler her ne kadar bunlar hakkında inmişse de ayetlerden kastedilen aynı sapıklık üzerinde bulunan herkestir."

1.1.5. İman Edip Salih Amel İşleyen Müminlerin Akibeti

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (62)

62. Şüphesiz iman edenler, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sabiîlerden her kim Allah'a ve ahiret gününe gerçekten iman eder ve salih amel işlerse, elbette onlara Rabbleri katında ecirleri vardır, onlara bir korku yoktur ve onlar mahzun da olmayacaklardır.[278]

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler:

1. Vâhidî'nin Abdullâh b. Kesîr kanalıyla Mücâhid'den rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "Selmân, Rasûlullâh'a (s.a.v.), manastırda ibadet eden önceki arkadaşlarının kıssasını anlattığı zaman Rasûlullâh (s.a.v.), 'Onlar ateştedir.' dedi. Selmân, 'Sanki o anda dünyam karardı.' dedi. Hemen akabinde bu ayet indi. Bu defa da Selmân, 'Sanki üzerimden bir dağ kalktı.' dedi."[279]

2. İbn Ebî Hâtim'in İbn Ebî Necîh kanalıyla Mücâhid'den rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "Selmân (r.a.) şöyle dedi: Rasûlullâh'a (s.a.v.) daha önce kendileriyle beraber olduğum din mensuplarının durumunu sordum. Namazlarından ve ibadetlerinden bahsettim. Bunun üzerine bu ayet indi."[280]

---

[278] Buna benzer başka bir ayet de mealen şöyledir: *Şüphesiz iman edenler, Yahudiler, Sabiîler ve Hıristiyanlardan her kim Allah'a ve ahiret gününe gerçekten iman eder ve salih amel işlerse, elbette onlara korku yoktur ve onlar mahzun da olmayacaklardır.* Maide: 5/69.

[279] Vâhidî, s. 24.

[280] İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, s. 126; İbn Kesîr, Cilt 1, s. 431.

3. İbn Ebî Hâtim'in Süddî'den rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "Bu ayet Selmân el-Fârisî'nin ashabı hakkında inmiştir. O, Rasûlullâh'la (s.a.v.) konuşurken arkadaşlarını hatırladı. Onların durumunu anlattı ve şöyle dedi: 'Onlar namaz kılıyor, oruç tutuyor, sana iman ediyor ve senin peygamber olarak gönderileceğine şahadet ediyorlardı.' Selmân onlara olan övgüsünü tamamlayınca Rasûlullâh (s.a.v.), 'Ey Selmân onlar cehennemliktir.' dedi. Bu Selmân'a çok ağır geldi. Bunun üzerine Allah bu ayeti indirdi. Böylece Yahudilerin imanı, Hz. Îsâ (a.s.) gelinceye kadar Tevrat'a bağlı kalıp Hz. Mûsâ'nın (a.s.) sünnetine uymaktı. Hz. Îsâ (a.s.) geldikten sonra ise Hz. Muhammed (s.a.v.) gelinceye kadar İncil'e ve Hz. Îsâ'nın (a.s.) şeriatına bağlı kalan kişi, imanı makbul bir mümin sayılırdı. Hz. Muhammed (s.a.v.) geldikten sonra, önceki din mensuplarından ona uymayan, İncil'i ve Hz. Îsâ'nın (a.s.) sünnetini terk etmeyen kişi helak olmuştur. Bunun benzeri Saîd b. Cübeyr'den de rivayet edilmiştir.[281] Ayrıca İbn Cerîr Selmân'ın (r.a.) bu kıssasını Mûsâ b. Hârun kanalıyla Süddî'den detaylı bir şekilde nakleder.[282]

4. İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim'in Ali b. Ebî Talha kanalıyla İbn Abbâs'tan rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Yüce Allah *'Şüphesiz iman edenler, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sabiîlerden her kim Allah'a ve ahiret gününe gerçekten iman eder ve salih amel işlerse'* ayetinden sonra *'Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, (o din) ondan kabul edilmeyecek ve o ahirette zarara uğrayanlardan olacaktır.'*[283] ayetini indirmiştir."[284]

Buradaki ilk üç rivayetin ifade ettiği ortak mana, Selmân-i Farisî'nin Rasûlullâh'a (s.a.v.) önceki arkadaşlarının durumunu anlatması veya sorması üzerine bu ayetin nazil olduğudur.

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetlerin tahlili:

İlk üç rivayet sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde, bu rivayetlerde kullanılan lafızların sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür. Buradaki dördüncü rivayet ise sebeb-i nüzûle delâlet eden

[281] İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, s. 127; İbn Kesîr, Cilt 1, s. 431.

[282] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 40-45; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Cilt 1, s. 389-394.

[283] Âl-i İmran: 3/85.

[284] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 45-46; İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, s. 126.

bir rivayet olduğu için değil de sadece ayetten kastedilenin anlaşılmasını kolaylaştıran bir açıklama ihtiva ettiği için zikredilmiştir.

Bu rivayetler sened açısından incelendiğinde, birinci rivayeti Vahidî'nin sahih bir senedle İbn Cüreyc'den, onun da Abdullâh b. Kesîr'den, onun da Mücâhid'den naklettiği,[285] ikinci rivayeti de İbn Ebî Hâtim'in sahih bir senedle Mücâhid'den naklettiği[286] görülür. Buna göre bu rivayetin Mücâhid'e kadarki senedinin sahih olduğu anlaşılıyor. Mücâhid'in Selmân'ı duyup duymadığına gelince; Abdulmuhsin et-Türkî *Camiu'l-Beyan* üzerindeki tahkikinde Mücâhid'in Selmân'ı duymadığını söylemiştir.[287] Buna göre bu hadis "mürsel"dir.[288] Ebû Ömer Nâdî el-Ezherî'ye göre ise bu rivayet zahiren mürseldir; ancak Mücâhid Selmân'a yetişmiş olduğundan ondan duymuş olma ihtimali de vardır.[289]

Üçüncü rivayet hakkında, Mustafa es-Seyyid Muhammed ve arkadaşlarının, İbn Kesîr'in tefsirine yaptıkları tahkikte, İbn Ebî Hâtim'in kendi senediyle Süddî'den yaptığı bu rivayetin isnadında zayıflık bulunduğunu, ayrıca Süddî ile Selmân arasında da inkita olduğunu belirtirler.[290] Zayıf olduğu halde bu rivayetin burada zikredilmesinin sebebi, bazı müfessirlerin başka delillerden de yararlanarak, bu rivayetin ifade ettiği manayı takviye edecek açıklamalarda bulunmalarıdır.

Bu rivayetlerin ayetin tefsirine etkisi:

Bu ayetin tefsiri yapılırken üzerinde durulan temel tartışma noktası iman edenlerin, Yahudilerin, Hıristiyanların ve Sabiîlerin, Allah'a ve ahiret gününe iman etmelerinden kastedilenin ne olduğu iman edenlerden kastedilenlerin kimler olduğu ve "Acaba bunlar peygamberimizin bisetinden önce yaşayanlar mı, onun zamanda yaşayanlar mı yoksa her iki dönemi görenler midir?" sorularına aranan cevap

[285] İbn Hacer, *el-Ucâb*, Cilt 1, s. 255.

[286] İbn Hacer, *el-Ucâb*, Cilt 1, s. 256.

[287] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 45.

[288] Mürsel (المرسل): Muhaddislere göre, tâbiînden birinin sahabîyi atlayarak doğrudan peygamberden naklettiği hadistir. Fıkıh ve usul âlimlerine göre ise senedinde ravi düşmesi / eksikliği bulunan hadistir. Tahhân, s. 71-72; Aydınlı, 217; Selahattin Polat, "Mürsel," *DİA,* İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt, 32, 2006, s. 52.

[289] Ebû Ömer Nâdî el-Ezherî, *el-Makbûl min Esbâb-i'n-Nüzûl*, 1. Baskı, Mısır, Matbaatü'l-Emâne, 1997, s. 60.

[290] İbn Kesîr, Cilt 1, s. 431, dipnot: 439.

olmuştur. Sebeb-i nüzûlü göz önünde bulundurup bulundurmamaya göre de bu sorulara verilen cevapta farklılıklar oluşmuştur.

Müfessirlerin sebeb-i nüzûlü göz önünde bulundurmadan bu ayete verdikleri anlam genel olarak şöyledir:

İbn Cerîr tercih ettiği anlamı kısaca şöyle ifade eder: Ayet-i kerimede iman edenlerin iman etmelerinden kastedilen bir dinden başka bir dine geçmeleri değil, imanları üzerinde sabit kalmalarıdır. Yahudî, Hıristiyan ve Sabiîlerin iman etmelerinden kastedilen ise onların Hz. Muhammed'i (s.a.v.) ve onun getirdiklerini tasdik etmeleridir. Buna göre bunlardan her kim Hz. Muhammed'e (s.a.v.), onun getirdiklerine ve ahiret gününe iman eder, salih amel işler, tebdil ve tağir yapmaz ve bu hal üzere ölürse, ona yaptığının karşılığı Rabbi tarafından verilecektir.[291] İbn Cerîr'in bu açıklamasından anlaşılan, bu ayette zikredilen Yahudî, Hıristiyan ve Sabiîlerden kastedilenler Hz. Muhammed'in (s.a.v.) zamanında yaşayanlar olmalıdır. Çünkü onların imanından kastedilenin Hz. Muhammed'i (s.a.v.) ve onun getirdiklerini tasdik etmeleri olduğunu ifade etmektedir. Bu da Hz. Muhammed (s.a.v.) zamanında yaşamalarını gerektirmektedir.

Zemahşerî'nin verdiği anlam ise kısaca şöyledir: Burada iman edenlerden kastedilen sadece dilleriyle iman eden münafıklardır. من آمن "*her kim iman eder*" ifadesinden kastedilen de, bu kâfirlerden her kim samimi bir şekilde iman eder, İslam'a gerçek bir şekilde girer وعمل صالحا فلهم أجرهم "*Ve salih amel işlerse, iman ve amelleriyle gerekli kıldıkları karşılıkları kendilerine verilecektir.*"[292] Zemahşerî'nin açıklamasından anlaşıldığına göre, bu ayetteki iman edenlerden ve Yahudî, Hıristiyan ve Sabiîlerden kastedilenler Hz. Muhammed'in (s.a.v.) zamanında yaşayanlardır. Beydavî de Zemahşerîn'in verdiği bu anlamın aynısını, ayete ikinci bir anlam olarak قيل *"denilmiştir."* şeklinde ifade eder ki, bu da Beydavî'in bu anlamı benimsemediğini göstermektedir.[293]

Râzî, müfessirlerin إن الذين آمنوا "*Şüphesiz iman edenler"* ifadesinden kastedilenin ne olduğu konusunda ihtilaf ettiklerini söyler. İhtilaf sebebinin de ayetin sonundaki من آمن بالله واليوم الآخر "*her kim Allah'a ve ahiret gününe iman eder"* ifadesi

[291] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 38-39.

[292] Zemahşerî, Cilt 1, s. 146.

[293] Beydâvî, Cilt 1, s. 84-85.

olduğunu, bu ifadenin, إن الذين آمنوا "*Şüphesiz iman edenler"* ifadesinden kastedilenin من آمن بالله "*her kim Allah'a iman eder*" ifadesinden kastedilenden farklı olmasını gerektirdiğinden kaynaklandığını ifade eder. Sonra da bu ayete İbn Abbâs'ın, Süfyân-i Sevrî'nin ve mütekellimlerin verdiği üç anlamı verir; ancak bunlar arasında tercih yapmaz. Verdiği her üç manada da sebeb-i nüzûlün etkili olmadığı söylenebilir.[294]

Râzî'nin İbn Abbâs'a nispet ettiğine göre إن الذين آمنوا "*Şüphesiz iman edenler"* ifadesinden kastedilenler Hz. Muhammed'in (s.a.v.) bisetinden önce, batıl inançlardan uzak bir şekilde Hz. Îsâ'ya iman etmiş olan kimselerdir. Bunlar Kus b. Sâide, Rahip Bahira, Habîb en-Neccâr, Zeyd b. Amr b. Nüfeyl, Varaka b. Nevfel, Selmân-ı Fârisî, Ebû Zer el-Ğifârî ve Necâşî'nin gönderdiği heyette yer alanlar ve bunlar gibi olan diğer insanlardır. Sanki Yüce Allah şöyle buyurmuştur: Muhammed'in (s.a.v.) bisetinden önce iman edenlerden ve Yahudi ve Hıristiyanlardan batıl din üzerinde bulunanlardan her kim Muhammed'in (s.a.v.) bisetinden sonra Allah'a, ahiret gününe ve Muhammed'e (s.a.v.) iman ederse, yaptığının karşılığı Rabbi katında kendisine verilecektir. Râzî'nin Süfyân-i Sevrî'ye nispet ettiği anlam, Zemahşerî'nin verdiği anlam; mütekellimlere nispet ettiği anlam da İbn Cerîr'in verdiği anlamdır.[295]

Müfessirlerin sebeb-i nüzûlü göz önünde bulundurarak ayete verdikleri anlam da genel olarak şöyledir:

İbn Kesîr bu ayete, sebeb-i nüzûlüne ugun bir şekilde anlam verir. O kısaca şöyle der: Yüce Allah bu ayette, önceki ümmetlerden iyilik yapıp itaat edenlere en iyi karşılık verileceğine dikkat çekmiştir. Aynı şekilde kıyamete kadar Ümmi Peygambere uyanlara da ebedi saadet verilecektir.[296] İbn Kesîr daha sonra nüzûl sebeplerini zikreder. Ardından da İbn Kesîr, Ali b. Ebî Talha'nın İbn Abbâs'tan naklettiği şu rivayeti arz eder: Yüce Allah bu ayetten sonra "*Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, (bilsin ki o din) ondan kabul edilmeyecek ve o ahirette hüsrana uğrayanlardan olacaktır.*" ayetini indirmiştir. Bu rivayeti arz ettikten sonra İbn Kesîr kısaca şu açıklamayı yapar: Bu rivayet, bu tefsire münafi değildir. Çünkü İbn

[294] Razî, Cilt 3, s. 535.

[295] Razî, Cilt 3, s. 536.

[296] İbn Kesîr, Cilt 1, s. 430.

Abbâs'ın bu sözü, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamber olarak gönderilişinden sonra onun şeriatına uygun olmayan hiçbir yolun ve amelin kimseden kabul edilmeyeceği anlamına gelir. Rasûlullâh'ın nübüvvetinden öncekiler ise kendi zamanlarında gönderilen peygamberlere uymakla yükümlüydü. Kendi zamanlarında gönderilen pegamberlere tabi olanlar hidayet üzeredirler.[297]

Beydâvî'ye göre إن الذين آمنوا "*Şüphesiz iman edenler"* ifadesinden kastedilen dilleriyle iman ettiğini söyleyenlerdir. Bu ifade, ister samimi olarak ister nifak yoluyla söylenmiş olsun, dilleriyle Hz. Muhammed'in (s.a.v.) dinine uyduklarını söyleyenleri kapsamaktadır. من آمن بالله واليوم الآخر "*her kim Allah'a ve ahiret gününe iman eder"* ifadesiyle de, nesh olmadan önce dinine bağlı olan, kalbiyle mebde ve meâdı[298] tasdik eden ve kendi şeriatlarının gereğini uygulayan kimseler kastedilmiştir. Beydâvî'nin ayete verdiği bu anlam, sebeb-i nüzûlüne de muvafık olan anlamdır. Bu anlamı tercih ettiğini direkt ifade etmese de sebeb-i nüzûlüne muvafık olmayan diğer manayı قيل *"denilmiştir"* ile ifade etmesi sebeb-i nüzûlüne muvafık olan manayı tercih ettiğini göstermektedir.[299] Hatta Şihâbüddin Ahmed el-Hafâcî, Beydâvi'nin tefsirine yazdığı haşiyesinde, Beydâvî'nin sebeb-i nüzûle muvafık olduğu için bu manayı tercih ettiğini ifade etmiştir.[300]

Seyyid Kutub (ö. 1385/1966) da ayetin sebeb-i nüzûlüne muvafık olduğuna inandığım şu açıklamasını yapar: "Ayet açıkça şunu ifade etmektedir: Burada zikredilenlerden Allah'a ve ahiret gününe inananlara ve salih amel işleyenlere Rab'leri tarafından yaptıklarının karşılığı verilecek, onlara korku yoktur ve mahzun da olmayacaklardır. Ayette asabiyet veya kavmiyet gibi şeyler değil, sadece iman

---

[297] İbn Kesîr, Cilt 1, s. 431.

[298] Mebde ve Meâd (المبدأ والمعاد): Sözlükte başlamak, meydana gelmek; bir işi başlatmak, icat etmek anlamında bed' ve geri dönmek, yeniden yapmak, bir işe ikinci defa başlamak mânasında avd (avdet) köklerinden türeyen mebde' ve meâd zaman ismi olup başlangıç ve yeniden dönüş zamanı demektir. Terim olarak mebde Allah'ın mahlûkatı ilkin yarattığı sürecin, meâd ise dünya hayatının son bulmasıyla ebedî olan âhiret hayatını başlatacağı dönemin adıdır. M. Sait Özervarlı, "Mebde ve Meâd", *DİA*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt, 28, 2003, s. 211.

[299] Beydâvî, Cilt 1, s. 84-85.

[300] Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed el-Hafâcî, *Hâşiyetüş-Şihâb ala Tefsiri'l-Beydâvî*, thk., Şeyh Abdürrezzâk el-Mehdî, 1. Baskı, Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997, Cilt 2, s. 275.

hakikati itibara alınmıştır. Tabi ki bu, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) bisetinden öncekiler içindir. Bisetten sonrakiler içinse imanın son şekli belirlenmiştir."[301]

Sonuç olarak ayetin sebeb-i nüzûlünü de göz önünde bulundurarak, ayette zikredilenlerden kastedilenlerin, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten iman eden, salih amel işleyen ve kendi zamanlarında gönderilen peygamberlere iman eden kimseler olduğu söylenebilir. Bir yanlış anlamaya sebebiyet vermemesi için burada şunu ifade etmek gerekir:[302] Bugün artık ne bir Yahudinin, ne bir Hıristiyanın, ne bir Sabiînin, ne bir Mecûsinin ve ne de başka birinin, davetin ulaşmış olması şartıyla, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğine iman etmeden kurtuluşu söz konusu değildir.[303] Bu gerçeği Peygamberimiz (s.a.v.) herhangi bir kuşkuya yer vermeyecek bir şekilde şöyle beyan etmiştir: "*Muhammed'in nefsi elinde olan Allah'a yemin olsun ki, Yahudi olsun, Hıristiyan olsun bu ümmetten olan biri beni duyar da, sonra da kendisiyle gönderildiğim şeye iman etmeden ölürse mutlaka ateşe girenlerden olur*."[304] Buna göre ayette zikredilen Yahudilerden kastedilenler Hz. Îsa'nın bisetinden öncekiler olup Allah'a ve ahiret gününe iman eden ve salih amel işleyenlerdir. Hz. Îsâ'nın bisetinden sonraki Yahudilerden olup Hz. Îsâ'ya iman etmeyenler helak olmuştur. Hıristiyanlardan da kastedilenler, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) bisetinden öncekiler olup Allah'a ve ahiret gününe iman eden ve salih amel işleyenlerdir. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) bisetinden sonraki Hıristiyanlardan olup Hz. Muhammed'e (s.a.v.) iman etmeyenler helak olmuştur.

---

[301] Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 16. Baskı, Dâru'ş-Şurûk, Kâhire, 1990, Cilt 1, s. 75-76.

[302] Süleyman Ateş'in bu ayet üzerindeki yorumundan anlaşıldığı kadarıyla bir kimsenin, İslam dinine girmese dahi Kur'an'ın Allah kelamı, Hz. Muhammed'in de hak peygamber olduğunu inkâr etmemesi koşuluyla Allah'a şirksiz iman etmesi, Ahiret gününe inanması ve salih amel işlemesi cennete girmesi için yeterlidir. Süleyman Ateş, İstanbul, Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988, Cilt 1, s. 174-175. Bu görüşün dayandığı diğer deliller ve bunların değerlendirilmesi için bkz.: Mustafa Delebe, *Cumhuriyet Dönemi Müfessirlerine Göre Ehl-i Kitabın Ahiretteki Durumu,* Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2008.

[303] Saîd Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, Kâhire, Dâru's-Selâm, 2. Baskı, 1989. Cilt 1, s. 154.

[304] Müslim, İman, 72, h. no: 403.

1.1.6. Atalarını Körü Körüne Taklit Edenlerin Kınanması

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ (170)

170. Onlara, "Allah'ın indirdiğine uyun!" denildiği zaman, "Hayır! Biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol)a uyarız!" dediler. Peki, ama ataları bir şey anlamayan, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı?

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü:

İbn Cerîr ve İbn Kesîr bu ayetin, İslâm'a davet edilen bir Yahudi topluluğunun, "Biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız!" demeleri üzerine nazil olduğunu söyledikten sonra bununla ilgili rivayetleri zikrederler.[305]

Bu rivayetlerden biri şöyledir: İbn Cerîr, İbn Ebî Hâtim ve İbn Kesîr'in İbn Abbâs'tan rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Rasûlullâh (s.a.v.) Yahudileri İslam'a davet etti. Bu konuda teşvikte bulundu. Allah'ın azab ve intikamından sakındırdı. Rasûlullâh'ın (s.a.v.) bu davetine Râfi' b. Hârice ve Mâlik b. Avf şöyle cevap verdiler: 'Ey Muhammed biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız. Çünkü onlar bizden daha bilgili ve daha iyi insanlardı.' Bunun üzerine Yüce Allah, *'Onlara, 'Allah'ın indirdiğine uyun!' denildiği zaman, 'Hayır! Biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol)a uyarız!' dediler.'* ayetini indirdi."[306]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetin tahlili:

Bu rivayet sebeb-i nüzûle delâlet etmesi açısından incelendiğinde, burada kullanılan lafzın, sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür. Sened açısından incelendiğinde ise bunu nakledenlerden birinin İbn Cerîr olduğu ve onun bunu İbn Humeyd'den, onun da Seleme'den, onun da İbn İshâk'tan, onun da Zeyd b. Sâbit'in mevlası olan Muhammed b. Ebî Muhammed'den, onun da İkrime'den veya Saîd b. Cübeyr'den, onun da İbn Abbâs'tan rivayet ettiği görülür. Bu sened zincirine yer alan râvîlerin durumu 6-7. ayetlerin sebeb-i nüzûlü ile ilgili rivayetlerin tahlili yapılırken kısaca zikredildi ve bu senedle İbn Abbâs'tan gelen rivayetin "zayıf" olduğu belirtildi. Zayıf olduğu halde buraya alınmasının sebebi bazı müfessirlerin bunu tefsirlerinde kullanmalarıdır.

[305] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 42; İbn Kesîr, Cilt 2, s. 146.

[306] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 42; İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, s. 281; İbn Kesîr, Cilt 2, s. 146.

Bu rivayetin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr ve İbn Kesîr bu ayeti, sebeb-i nüzûlünden daha umûm ifade eden bir şekilde açıklamışlardır. İbn Cerîr'in buna delâlet eden açıklaması kısaca şöyledir: Bu kâfirlere, Allah'ın size helâl kıldıklarından yiyin, Şeytan'nın adımlarını izlemeyi ve onun yolunda yürümeyi bırakın dendiğinde onlar, biz atalarımızın helâl kıldıklarını helâl, harâm kıldıklarını da harâm sayarak onların yollarına tabi oluruz derler. Yüce Allah da onları kastederek şöyle buyuruyor: "*Peki, ama ataları"* yani bu kâfirlerin Yüce Allah'ı inkâr üzere hayat süren ataları *"Bir şey anlamayan, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı"* onların yoluna uyacaklar?[307] İbn Kesîr'in buna delâlet eden açıklaması ise şöyledir: Bu müşrik kâfirlere, Allah'ın kendi Rasûlü'ne indirdiği kitaba uyun ve üzerinde bulunduğunuz dalalet ve cehaleti terk edin dendiği zaman onlar, biz putlara tapma ve Allah'a ortaklar edinme konusunda atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız, derler.[308]

Râzî bu ayetteki واذا قيل لهم *"onlara dendiği zaman"* ifadesinde yer alan هم *"onlar"* zamiri hakkında âlimlerin ihtilaf ettiklerini söylemiş, buna göre de ayetten kimlerin kastedildiğinin farklı şekillerde anlaşıldığını belirtmiştir. Bu konudaki görüşleri kısaca şöyle zikretmiştir:

1. Bu zamir, "*İnsanlar arasında Allah'ı bırakıp da O'na ortak koşan kimseler vardır*"[309] ayetindeki مَنْ *"kimseler"* kelimesine racidir. Buna göre واذا قيل لهم *"onlara dendiği zaman"* ifadesinden kastedilenler Arap olan müşriklerdir.

2. Bu zamir, *"Ey insanlar"*[310] ayetindeki الناس *"insanlar"* kelimesine racidir. Buna göre ayet sanki şöyle diyor: Bu beyinsizlere bakın neler söylüyorlar?

3. İbn Abbâs'tan gelen rivayete göre bu ayet Yahudilerden bir grup hakkında nazil olmuştur. Buna göre ayet müste'nefedir,[311] لهم *"onlara"* lafzındaki kinaye de,

---

[307] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 43-44.

[308] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 146.

[309] Bakara: 2/165.

[310] Bakara: 2/21.

[311] Müste'nef cümle (الجملة المستأنفة): Müste'nef cümleye ibtidâ'i cümle (الجملة الإبتدائية) de denir. Müste'nef cümle ikiye ayrılır: Birincisi, konuşmanın kendisiyle başladığı cümlelerdir. Buna, sûre başlarındaki cümleler örnek verilebilir. İkincisi de kendisinden önceki cümleden bağımsız olan cümlelerdir. Buna da مات فلان رحمه الله "Falanca öldü. Allah ona rahmet etsin." ifadesindeki "Allah ona

zamirinin mezkûr olmayan bir şeye raci olmasıdır. Çünkü zamir ya malum olana ya da mezkûr olana raci olur.[312]

Râzî'nin bu tefsiri, aslında Zemahşerî'nin *"Keşşâf"*ında kısaca ifade ettiğinin bir açıklaması mahiyetindedir.[313]

Beydâvî ise bu ayetin Kur'an'a ve Allah'ın indirdiği diğer delillere tabi olmaya davet edilen, buna karşılık taklidi tercih eden müşrikler hakkında nazil olduğunu söylemiş, sonra da şöyle demiştir: Bir görüşe göre de bu ayet Rasûlullâh'ın (s.a.v.) İslam'a davet ettiği bir Yahudi topluluğun böyle demeleri üzerine nazil olmuştur. Bu görüşe göre "Allah'ın indirdiği" ifadesi Tevrat'ı da kapsar. Çünkü o da İslam'a çağırmaktadır.[314]

İbn Cerîr ve İbn Kesîr bu ayetin sebeb-i nüzûlünü zikretmişlerse de ayeti, sebeb-i nüzûlünden daha umûm ifade eden bir şekilde açıklamışlardır. Râzî ise ayetteki واذا قيل لهم *"onlara dendiği zaman"* ifadesinde yer alan هم *"onlar"* zamirinin raci olduğu kişiler hakkında âlimlerin ihtilaf ettiklerini söyledikten sonra, bu ihtilaflara göre ayetin farklı şekillerde anlaşıldığını ifade etmiş ve bu anlamlar içinde sebeb-i nüzûle muvafık olan anlamı da zikretmiştir. Beydâvî ise sebeb-i nüzûlü esas alarak ayete anlam vermiştir.

Burada sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetin sened açısından zayıf olduğu, ayrıca ona bağlı kalmadan da ayetin rahat bir şekilde anlaşılabileceği göz önünde bulundurulduğu zaman, İbn Cerîr ve İbn Kesîr'in açıkladıkları gibi, sebeb-i nüzûlü de kapsayan genel bir şekilde ayeti açıklamanın daha isabetli olduğu söylenebilir.

---

rahmet etsin" cümlesi örnek verilebilir. Çünkü bu cümle kendisinden önceki cümleden bağımsızdır. İbn Hişâm el-Ensârî, s. 500.

[312] Razî, Cilt 5, s. 188.

[313] Zemahşerî, Cilt 1, s. 213.

[314] Beydâvî, Cilt 1, s. 119.

1.1.7. Yeryüzünde Bozgunculuk Yapan Münafık Örneği

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ (204) وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ (205) وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ (206)

204-206. İnsanlardan öylesi de vardır ki, dünya hayatına ilişkin sözleri senin hoşuna gider. Bir de kalbindekine Allah'ı şahit tutar. Hâlbuki o, düşmanlıkta en amansız olandır. O, ayrılınca yeryüzünde bozgunculuk yapmağa, ekin ve nesli yok etmeğe çalışır. Allah ise bozgunculuğu sevmez. Ona "Allah'tan kork" denildiği zaman, gururu onu daha da günaha sürükler. Artık böylesinin hakkından cehennem gelir. O ne kötü yataktır!

Bu ayetlerin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler:

1. Süddî, bu ayet hakkında şöyle der: "Bu ayet Zühre oğullarının müttefiki olan Ahnes b. Şerik es-Sakafî hakkında nazil olmuştur. Bu şahıs Medine'ye, Rasûlullâh'ın (s.a.v.) yanına gelip açıkça Müslüman olduğunu ifade etmiş, Rasûlullâh (s.a.v.) da buna sevinmişti. O şöyle demişti: 'Ben Müslüman olmak istediğim için geldim, Allah da benim sadık olduğumu biliyor.' ayetteki '*Bir de kalbindekine Allah'ı şahit tutar.'* ifadesi onun bu sözüne işaret ediyor. Sonra da Rasûlullâh'ın (s.a.v.) yanından ayrılmış, yolda karşılaştığı bazı Müslümanların ekinlerini yakıp merkeplerini de boğazlayarak telef etmişti. Bunun üzerine Yüce Allah: *'O, ayrılınca yeryüzünde bozgunculuk yapmaya, ekin ve nesli yok etmeye çalışır.'* ayetini indirdi."[315]

2. İbn Cerîr'in Saîd b. Cübeyr veya İkrime kanalıyla İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "Mekke ile Medine arasında Racî' denen yerde Hubeyb'in arkadaşları şehit olduğu zaman bazı münafıklar şöyle dediler: 'Bu şekilde öldürülüp helak olanlara yazık oldu. Ne evlerinde oturup selamette kalabildiler, ne de arkadaşlarının (peygamberinin) mesajını ulaştırabildiler.' Bunun üzerine Yüce Allah hem münafıkların bu sözleri hakkında, hem de şehitlerin Allah katında ulaştıkları mertebe hakkında bu ayetleri indirdi."[316]

---

[315] Süddî el-Kebîr, *Tefsîru's-Süddî el-Kebîr*, cem ve thk., Muhammed Atâ Yusuf, 1. Baskı, Mansûra, Dârü'l-Vefâ, 1993, s. 146; İbn Cerîr, Cilt 3, s. 572; Vâhidî, s. 49; Suyûtî, *Lubâb*, s. 40.

[316] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 573-574.

3. İbn Cerîr'in, Ebû Ma'şer Necih'ten rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "Saîd el-Mekbûrî'nin Muhammed b. Ka'b el-Kurezî ile müzakere ettiğini duydum. Saîd şöyle dedi: 'Bazı kitaplarda, bazı kimselerin dillerinin baldan tatlı; fakat kalplerinin son derece acı olduğu zikredilir. Onlar, yumuşak koyun postuna bürünmüş, dini kullanarak dünyayı kazanmaya çalışan kimselerdir.' Allah şöyle demiştir: 'Bana karşı mı cesur davranırlar, benim adımı kullanarak mı aldanırlar? İzzetime yemin olsun, onlara öyle bir bela veririm ki sakin kişiyi şaşkına çevirir.' Bunun üzerine Muhammed b. Ka'b 'Bu Allah'ın Kitabı'nda yer alıyor.' dedi. Saîd, 'Allah'ın Kitabı'nın neresinde' dedi. Muhammed b. Ka'b '*İnsanlardan öylesi de vardır ki, dünya hayatına ilişkin sözleri senin hoşuna gider…'* ayetinde dedi: Saîd, bu ayetin kimler hakkında indiğini biliyorum dedi. Muhammed b. Ka'b da, 'Ayet belli bir kişi hakkında iner, sonra da geneli kapsar' dedi."[317] İbn Ebî Hâtim'in tefsirinde de benzeri bir rivayet yer alır.[318]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetlerin tahlili:

Bu rivayetler sebeb-i nüzûle delâlet açısından incelendiğinde, birinci ve ikinci rivayette kullanılan lafızların, sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür. Üçüncü rivayette ise ayetin kimin hakkında nazil olduğunun bilindiği belirtilmiş; ancak bu şahsın kim olduğu sarahaten ifade edilmemiştir. Ayrıca bu rivayette sebeb-i nüzûl hakkında genel bir kural zikredilmiştir.

Bu rivayetler sened açısından incelendiğinde, birinci rivayeti nakledenlerden birinin İbn Cerîr olduğu görülür. İbn Cerîr bunu Mûsa b. Hârûn'dan, o da Amr b. Hammâd'dan, o da Esbât'tan, o da Süddî'den tahric etmiştir. Bu rivayet, tâbiînden olan Süddî'ye dayandığı için "mürsel"dir.

İkinci rivayeti İbn Cerîr iki ayrı senedle İbn İshak'tan, o da İbn Abbâs'tan nakletmiştir. Bu senedlerden biri İbn Cerîr'in Ebû Kureyb'den, onun da Yûnus b. Bukeyr'den, onun da İbn İshâk'tan, onun da Muhammed b. Ebî Muhammed'den, onun da Saîd b. Cübeyr veya İkrime kanalıyla İbn Abbâs'tan yaptığı rivayettir.

[317] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 575; İbn Kesîr, Cilt 2, s. 269.

[318] İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, s. 364.

1. Ebû Kureyb el-Hemedânî el-Kûfî (ö. 248/862). Zehebî ve Eserî bu râvînin "sika" ve "hafız"[319] olduğunu söylemişlerdir.[320]

2. Yunus b. Bukeyr el-Vâsıl el-Kûfî (ö. 199/814). Zehebî bu râvînin "hafız" ve "sadûk" olduğunu söylemiştir. İbn İshâk ve başkalarından rivayette bulunmuş, Ebû Kureyb ve başkaları da kendisinden rivayette bulunmuşlardır.[321]

3. İbn İshâk'ın, İbn Abbâs'a ulaşan bu tarikinde yer alan râvîler "sika"dır.[322] Nadî el-Ezherî, bu tarikle İbn Abbâs'a ulaşan senedin "hasen" olduğunu söylemiştir.[323]

Üçüncü rivayeti İbn Kesîr de İbn Cerîr'den naklettikten sonra şöyle demiştir: "Kurezî'nin söylemiş olduğu bu söz 'hasen-sahih'tir."[324]

Bu rivayetlerin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr bu ayetleri kısaca şöyle açıklar: Bu, Allah'ın münafıklar için zikrettiği sıfatlardan biridir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Ey Muhammed İnsanlardan öylesi vardır ki açık olarak sarf ettiği sözler senin hoşuna gider, kalbindekine de Allah'ı şahit tutar. Oysa o, düşmanlıkta en amansız olan ve batıl için şiddetle mücadele edendir." Sonra İbn Cerîr, müfessirlerin bu ayetin kimler hakkında nazil olduğu konusunda ihtilaf ettiklerini söyler ve ardından bu konudaki üç görüşü, bu görüşleri destekleyen rivayetlerle birlikte zikreder. Zikrettiği görüşler kısaca şöyledir:

1. Bazıları Ahnes bin Şerîk'in, Medine'ye, Rasûlullâh'ın (s.a.v.) yanına gelip Müslüman olmak istediği ve sırf bunun için Medine'ye geldiğine dair yemin ettiği, oradan ayrıldıktan sonra da Müslümanların bazı mallarını telef ettiği zaman bu

---

[319] Hafız (الحافظ): Hadis ilminde yüksek derecelere ulaşmış kişilere verilen lakablardandır. Bu terimin farklı şekillerde tanımı yapılmıştır. Bu tanımlardan biri şöyledir: Hafız, yüz bin hadisi senedleriyle birlikte hıfzeden, senedleri teşkil eden ravilerin hayat hikâyelerini, cerh ve ta'dil açısından her biri hakkında verilmiş hükümleri bilen hadis âlimidir. Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis delil olarak alınır. Uğur, s.116-117; Aydınlı, s. 127-128.

[320] Eserî, Cilt 1, s.730; Zehebî, *Siyerû A'lâmi'n-Nubelâ*, Cilt 11, s. 394.

[321] Zehebî, *Siyerû A'lâmi'n-Nubelâ*, Cilt 9, s. 245-246; Ziriklî, Cilt 8, s. 260.

[322] İbn Hacer, *el-Ucâb*, Cilt 1, s. 203-206; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Cilt 15, s. 820.

[323] Nâdî el-Ezherî, s. 89.

[324] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 269.

ayetlerin nazil olduğunu söyler. Buna yukarıda sebeb-i nüzûl olarak zikredilen birinci rivayeti örnek verir.

2. Bazıları da bu ayetlerin, Reci' seriyesinde Müslümanların başlarına gelen felaket üzerine ileri geri konuşan münafıklar hakkında nazil olduğunu söyler. Buna da yukarıda sebeb-i nüzûl olarak zikredilen ikinci rivayeti örnek verir.

3. Bazıları da bu ayetlerin içleri ve dışları farklı olan bütün münafıkları kastettiğini söyler. Buna da yukarıda sebeb-i nüzûl olarak zikredilen üçüncü rivayeti örnek verir.[325]

İbn Cerîr, ayetin *"O, ayrılınca yeryüzünde bozgunculuk yapmağa, ekin ve nesli yok etmeğe çalışır. Allah ise bozgunculuğu sevmez."* kısmına da anlam verdiği zaman sebeb-i nüzûlünü esas aldığı anlaşılıyor. Çünkü وَإِذَا تَوَلَّى ifadesine, İbn Abbâs'tan yaptığı nakle dayanarak "*bu münafık sana sırtını dönüp yanından ayrıldığı zaman*" anlamını veriyor. İbn Cüreyc'den yaptığı nakle dayanarak da bazılarının bu ifadeye "*kızınca*" anlamını verdiğini söylüyor. Sonra da sebeb-i nüzûlünü de göz önünde bulundurarak her iki görüş muvacehesinde ayete şöyle anlam veriyor: "Ey Muhammed! Bu münafık kızgın bir şekilde senin yanından ayrıldıktan sonra yeryüzünde Allah'ın yasak kıldığı şekilde davranır, orada Allah'a isyan etmeye çalışır, yol keser, Allah'ın kullarına her çeşit sıkıntıyı verir. Yani Ahnes b. Şerik es-Sekafî'nin yaptığı gibi yapar. O, bazı Müslümanların ekinlerini yakmış ve merkeplerini öldürmüştü."[326]

İbn Cerîr daha sonra Mücâhid'in ayetteki وَإِذَا تَوَلَّى kelimesine "*valilik görevine geldiği zaman*" anlamını verdiğini,[327] buna göre ayetin "O, başa geldiği zaman yeryüzünde düşmanlık ve zulüm yapmak için uğraşır. Böylece fitne ve fesat yayılır. Bu da Allah'ın yağmuru kesmesine ekin ve nesli helak etmesine sebep olur." anlamına geldiğini söyler. Bunun ardından da Mücâhid'in *"İnsanların kendi işledikleri (kötülükler) sebebiyle karada ve denizde bozulma ortaya çıkmıştır.*

[325] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 571-574.

[326] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 580-581.

[327] Aslında İbn Cerîr'in Mücâhid'e nisbet ettiği ifadeden bu mana kesin bir şekilde anlaşılmamaktadır. Ancak Ebû Hayyân Mücâhid'in ayete bu anlamı verdiğini net bir şekilde zikretmiş, bu da İbn Cerîr'in maksadını anlamamızı kolaylaştırmıştır. Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî. *el-Bahru'l-Muhît*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl, Beyrût, Dârü'l-Fikr, 1420, Cilt 2, s. 328.

Dönmeleri için Allah, yaptıklarının bazı (kötü) sonuçlarını (dünyada) onlara tattıracaktır."[328] ayetini okuduğunu nakleder. İbn Cerîr Mücâhid'den bunu naklettikten sonra, Mücâhid'in bu açıklamasının ayete verilebilecek muhtemel bir anlam olsa da, ayetin zahirine uygun olan anlamın Süddî'den naklettiği anlam olduğunu söyler ve bu yüzden de onu tercih ettiğini ifade eder.[329]

İbn Kesîr "*İnsanlardan öylesi de vardır ki, kendisini Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya adamıştır."* ayetini de bu ayetlerle beraber ele alır ve bu ayetlerin sebeb-i nüzûlü ile ilgili görüşleri kısa bir şekilde zikrettikten sonra şöyle der: "Bir görüşe göre de bu ayetler genel olarak bütün münafıklar ve bütün müminler hakkındadır. Bu görüş Katâde, Mücâhid, Rabî' b. Enes ve diğerlerinin görüşüdür ve sahih olan da budur." Daha sonra da İbn Kesîr, İbn Cerîr'den bu ayetlerle ilgili yukarıda zikredilen nüzûl sebeplerinden ikinci ve üçüncü rivayeti nakleder, Süddî'nin rivayetine ise değinmez.[330] İbn Kesîr'in Süddî'nin rivayetine değinmemesi muhtemelen "Bu ayetler genel olarak bütün münafıklar ve bütün müminler hakkındadır." diyen görüşü tercih etmesinden kaynaklanmaktadır. İbn Kesîr'in bu görüşü tercih ettiği şu ifadelerinden anlaşılmaktadır:

1. İbn Kesîr'in "Bu görüş Katâde, Mücâhid, Rabî' b. Enes ve diğerlerinin görüşüdür." dedikten sonra "Sahih olan da budur." demesinden,[331]

2. "*İnsanlardan öylesi de vardır ki, kendisini Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya adamıştır."* ayetinin tefsirinde de İbn Kesîr'in, "Yüce Allah münafıkların çirkin sıfatlarını bildirdikten sonra, müminlerin güzel sıfatlarını zikretmek üzere şöyle buyurmuştur." demesinden. Ayrıca İbn Kesîr bu ayetin Süheyb er-Rûmî hakkında nazil olduğuna delâlet eden rivayetleri arz ettikten sonra, çoğunluğun bu ayeti, Allah yolunda cihad eden herkes hakkında nazil olduğu şeklinde yorumladıklarını söyler.[332]

Zemahşerî bu ayetleri açıklarken sebeb-i nüzûlü açık bir şekilde ifade etmez; ancak "*İnsanlardan öylesi de vardır ki"* ayetinden kastedilen kişinin Ahnes b. Şerik

[328] Rum: 30/41.

[329] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 583.

[330] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 268-269.

[331] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 269.

[332] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 271-272.

olduğunu söyler ve buna göre ayeti açıklar. Sonra, bu ayetin münafıklar hakkında umûm ifade ettiğini قيل *"denilmiştir"* kelimesiyle, ayetteki وَإِذَا تَوَلَّى kelimesine "*valilik görevine geldiği zaman*" anlamının verildiğini de قيل *"denilmiştir"* kelimesiyle ifade ederek bu görüşleri benimsemediğine işaret eder.[333]

Râzî ise bu ayetlerin tefsirinde farklı bir yöntem izler. O daha çok önceki ayetlerle olan irtibatından yola çıkarak bu ayetlerin münafıklar hakkında nazil olduğunu ifade eder. Bunu özetle şöyle açıklar: Yüce Allah hac menâsikine katılanların iki grup olduğunu, bu gruplardan birinin "Ey Rabbimiz bize dünyada iyilik ver!" diyen kâfirler, diğerlerinin de "Ey Rabbimiz bize dünyada da iyilik ver ahirette de iyilik ver!" diyen müminler olduğunu zikretmiştir. Geriye münafıklar kalmıştır. Bu ayetlerde de münafıklardan ve onların sıfat ve fiillerinden bahsetmiştir. Bu durum Kur'an'ın nazmı ile alakalı bir şeydir. Bütün bunlardan amaç da kalplere ve organlara taalluk eden fiiller hususunda kulları doğru yola sevk etmek ve hiçbir şeyi Allah'tan gizleyemeyeceklerini onlara bildirmektir.[334]

Râzî, bu ayetlerin kimler hakkında nazil olduğu konusunda müfessirlerin iki görüş üzere ihtilaf ettiklerini de kısaca şöyle ifade eder: Bazıları bu ayetlerin belli bazı kimselere has olduğunu, bazıları da bu ayetlerin zikredilen sıfatları taşıyan herkese şamil olduğunu söylemiştir. Bu ayetlerin belli bazı kimselere has olduğunu söyleyenler de kendi aralarında ihtilaf etmişlerdir: Bazıları bu ayetlerin Ahnes b. Şerik hakkında, bazıları da Reci olayı hakkında nazil olduğunu söylemiştir.[335]

Râzî daha sonra bu ayetlerin, zikredilen sıfatları taşıyan herkese şamil olduğu görüşünü tercih ettiğini kısaca şöyle açıklar: Muhakkik olan müfessirlerin çoğunun görüşü bu ayetlerin, zikredilen sıfatları taşıyan herkese şamil olduğu yönündedir. Nitekim Muhammed b. Ka'b el-Kurezî'den de nakledildiğine göre bu konuda kendisiyle başkası arasında geçen bir tartışmada o şöyle demiştir: Bu ayet bahsedilen kişi hakkında nazil olmuşsa da, bir kişi hakkında inen bir ayetin bu sıfatları haiz herkese şamil gelmesine bir mani yoktur. Meselenin hakikatine göre ayete anlam verecek olursak şöyle deriz: Ayetteki وَمِنَ النَّاسِ ifadesi, "*insanlardan bazısı*" demektir. "Bazı" kelimesi bir kişi anlamına gelebildiği gibi çok kişi anlamına da gelebilir.

[333] Zemahşerî, Cilt 1, s. 250-251.

[334] Razî, Cilt 5, s. 343-344.

[335] Razî, Cilt 5, s. 344.

Ayetteki وَيُشْهِدُ اللَّهَ ifadesi, "*Allah'ı şahit tutar.*" demektir. Bu fiildeki "o" zamirinden kastedilenin bir kişi olması gerekmez. Çünkü bu zamirin lafza değil de manaya raci olma ihtimali vardır ki, mana da çoğuldur. Ayrıca ayetin bahsettiğimiz müsebbib hakkında nazil olması da umûm anlamını kastetmesine mani değildir. Bunu da şu şekillerde açıklayabiliriz:

1. Hükmün münasip olan bir vasfa mebni olması illiyet ifade eder. Buna göre Yüce Allah bir kavmi kötülemişse ve bunu da onları belli bazı sıfatlarla niteleyerek yapmışsa, bu durum kötülenmelerinin bu sıfatlarla nitelenmelerinden kaynaklandığı anlamına gelir. Bu da bu sıfatları haiz olan herkesin kötülenmesini gerekli kılar.

2. Bunun umûma yorumlanması daha faydalıdır. Çünkü bütün mükelleflerin çirkin olan bu yoldan uzaklaşmalarını sağlar.

3. Böyle yorumlamak ihtiyat açısından da daha uygundur. Çünkü ayeti umûma yorumladığımız zaman bahsedilen şahıs ayetin kapsamına girer, fakat ayeti bahsedilen şahsa özelleştirdiğimizde onun ihtiva ettiği hüküm başkası için sabit olmaz. Dolayısıyla ayetin umûma hamledilmesi daha uygundur.[336]

İbn Cerîr'in ayete sebeb-i nüzûl ile ilgili farklı rivayetler muvacehesinde farklı manalar verildiğini, Mücâhid'in ise ayete bunlardan daha farklı bir mana verdiğini zikrettikten sonra, sebeb-i nüzûle muvafık olan anlamlardan biri olarak Süddî'nin verdiği anlamı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Zemahşerî'nin de bu ayetleri açıklarken sebeb-i nüzûlü açık bir şekilde ifade etmeden "*İnsanlardan öylesi de vardır ki"* ayetinden kastedilen kişinin Ahnes b. Şerik olduğunu söylemesi, buna göre ayeti açıklaması ve diğer görüşleri قيل "*denilmiştir*" ile ifade etmesi onun sebeb-i nüzûle muvafık olan anlamı tercih ettiğini göstermektedir. Râzî ise bu ayetlerin tefsirinde farklı bir yöntem izlemiş, daha çok bu ayetlere önceki ayetlerle olan irtibatından yola çıkarak anlam vermiştir. Daha sonra bu ayetlerin kimler hakkında nazil olduğu konusunda müfessirlerin görüşlerine değinmiş ve akabinde bu ayetlerin, zikredilen sıfatları taşıyan herkese şamil olduğu görüşünü tercih etmiştir. İbn Kesîr de "Bu ayetler genel olarak bütün münafıklar ve bütün müminler hakkındadır." diyen görüşü tercih etmiştir.

[336] Razî, Cilt 5, s. 344.

Bu ayetlerin sebeb-i nüzûlü ile ilgili rivayetler ve müfessirlerin bu konudaki açıklamaları incelendiğinde Râzî'nin yaptığı yorumun hem sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlerin ihtiva ettiği manayı kapsadığı, hem bu ayetlerin siyak ve sibakına[337] uygun olduğu, hem de ayetlerin zahirine muvafık olduğu görülür. Bundan dolayı Râzî'nin bu konudaki tercihinin daha isabetli olduğu söylenebilir.

1.1.8. Kendilerini Allah'ın Rızasına Adayanlar

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ (**207**)

207. İnsanlardan öylesi de vardır ki, kendisini Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya adamıştır.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler:

1. İbn Ebî Hâtim'in Saîd b. Müseyyeb'den rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "Süheyb hicret etmek üzere Rasûlullâh'ın (s.a.v.) bulunduğu tarafa doğru yola koyuldu. Kureyş müşriklerinden bir grup da onun peşine düştü. Süheyb bineğinden indi ve ok torbasında bulunan okları çıkarıp peşine takılanlara şöyle seslendi. 'Ey Kureyş topluluğu! Benim aranızdaki en iyi okçu olduğumu bilirsiniz. Allah'a yemin ederim ki ok torbamdaki bütün okları size fırlatmadıkça bana ulaşamazsınız. Sonra da elimde bir parçası kaldığı sürece kılıcımla sizi doğrarım. Daha sonra da dilediğinizi yaparsınız. Ya da dilerseniz Mekke'de bulunan malımın yerini, yolumdan çekilmeniz karşılığında size söyleyebilirim.' Bunun üzerine onlar, 'Mekke'deki malının bulunduğu yeri bize bildir, biz de senin yolundan çekilelim.' dediler. Bu şekilde anlaştılar, o da malının bulunduğu yeri onlara söyledi. Allah da

[337] Siyak kavramı istılahî olarak "sözün gelişi, ifade tarzı, uslup, tarz, anlatım biçimi" gibi manalarda kullanıldığı gibi, bir terkip olarak "*siyâku'l-kelâm*" da "sözün gelişi, sevk edilişi" anlamına gelmektedir. Gene1 olarak siyak, bir sözün kullanılmasını gerekli kılan ya da bu söze uygun düşen ortam anlamında kullanılmaktadır. Sibak kavramı da istılahî olarak, "bir şeyin geçmişi, öncesi, üst tarafı, başlangıcı, dil açısından bir ifadenin öncesi, yukarısı" gibi manalarda kullanıldığı gibi; bir terkip olarak *sibâku'l-kelâm*, "sözün baş tarafı ile olan bağlantısı, sözün evvelinden, öncesinden gelen mana, evveliyet" karşılığı olarak kullanılır. Genel olarak siyak-sibak kavramları birlikte kullanıldığı zaman, öncesine ve sonrasına bakarak, sözün hangi anlamda kullanıldığını tespit etmeye çalışmak anlamına gelir. Bu durumda sibak kavramının önceki, siyakın ise sonraki anlamına gelmiş olduğu kabul edilir. Ali Bakkal, "Kur'an'ı Anlamada Siyak-Sibakın Önemi", *Tarihten Günümüze Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü*, 1. Baskı, İstanbul, İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, S, 1, 2009, s. 12-13.

Rasûlüne '*İnsanlardan öylesi de vardır ki, kendisini Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya adamıştır.'* ayetini indirdi. Rasûlullâh (s.a.v.) Süheyb'i görünce ona: 'Ey Ebû Yahya! Bu kârlı bir alış-veriş, Ey Ebû Yahya! Bu kârlı bir alış-veriş, Ey Ebû Yahya! Bu kârlı bir alış-veriş.' dedi ve ardından da bu ayeti okudu." Ebü'l-Âliye ve Rebi' b. Enes'ten de bunun benzeri rivayet edilmiştir.[338]

2. Abdurrezzâk, İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim'in Katâde'den rivayet ettiklerine göre bu ayetten kastedilenler muhacirler ve ensârdır.[339]

3. İbn Cerîr'in İkrime'den rivayet ettiğine göre bu ayet Süheyb b. Sinân ile Ebû Zer el-Ğifârî hakkında nazil olmuştur. Ebû Zer, ailesi tarafından yakalandı; ancak o ellerinden kurtulup kaçtı ve Peygamber'in (s.a.v.) yanına geldi. Hicret etmek istediği zaman da Zahran Geçidi'nde önüne çıkıp onu engellemeye çalıştılar; ancak o yine de onlardan kurtulup Peygamber'in (s.a.v.) yanına gelebildi. Süheyb'e gelince, onu da ailesi hicretten alıkoymaya çalıştı; ancak o, malını vererek kendisini onlardan kurtarabildi. Hicret etmek üzere yola koyulduğunda da Kunfuz b. Umeyr b. Cüd'ân onu yakaladı. Ona da, yolundan çekilmesi karşılığında malının geri kalanını verdi; böylece o da yolundan çekildi.[340]

4. İbn Cerîr'in İbn Ebî Hazm'dan rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "Hasan'ın bu ayeti okuduğunu, ardından da bu ayetin kimin hakkında indiğini biliyor musunuz diye sorduğunu ve sonra da bunu açıkladığını duydum. O şöyle dedi: Bu ayet öyle bir Müslüman hakkında nazil olmuştur ki, savaşta bir kâfirle karşılaşır, ona: 'Allah'tan başka ilah olmadığını söyle ki, hakkın gerektirdiği bir şey olmadıkça, malını ve canını dokunulmaz kılasın.' der, o da bunu kabul etmez. Bunun üzerine o Müslüman, 'Allah'a yemin ederim ki ben canımı Allah'a feda ediyorum.' diyerek çarpışmak üzere öne atılır, çarpışır ve nihayet şehit olur."[341]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetlerin tahlili:

Bu rivayetler sebeb-i nüzûle delâlet açısından incelendiğinde, birinci rivayette kullanılan lafzın sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu

[338] İbn Ebî Hâtim, s. 368-369; İbn Kesîr, Cilt 2, s. 272.

[339] Abdurrezzâk, Cilt 1, s. 330, h. no: 242; İbn Cerîr, Cilt 3, s. 591; İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, s. 369.

[340] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 591.

[341] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 593.

görülür. Diğer rivayetler ise bu konuda ihtimal ifade eder, dolayısıyla bunlar daha çok tefsir kabilinden sayılır.

Sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden birinci rivayeti tahric edenlerden biri İbn Ebî Hâtim'dir. İbn Ebî Hâtim bunu Mûsâ b. İsmail'den, o da Hammâd b. Seleme'den, o da Ali b. Zeyd'den, o da Saîd b. Müseyyeb'den rivayet etmiştir. Bu rivayet tâbiînden olan Saîd b. Müseyyeb'e dayandığı için "mürsel"dir.

Bu rivayetlerin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr bu ayeti açıklarken şöyle der: "Yüce Allah bununla şöyle demek istiyor: İnsanlardan öylesi vardır ki, kendi canını Allah'ın mücahitlere vaat ettiği şey karşılığında satar. Tıpkı '*Allah Müminlerden canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın almıştır.*'[342] ayetinde ifade edildiği gibi."[343]

İbn Cerîr, bu ayetin kimler hakkında indiği konusunda müfessirlerin ihtilaf ettiklerini söyledikten sonra kısaca şöyle der: Bazıları bu ayetin mühacirler ve ensâr hakkında nazil olup kastedilenin Allah yolunda cihat edenler olduğunu söylemiş, bazıları muhacirlerden belli şahıslar hakkında nazil olduğunu söylemiş, bazıları da Allah yolunda cihat etmek üzere canını Allah'a adayanlar hakkında nazil olduğunu söylemiştir. İbn Cerîr bu görüşlerle beraber, bunları destekleyen rivayetleri de zikreder. Daha sonra kendi tercihini kısaca şöyle açıklar: Burada söylenecek isabetli söz şudur: Yüce Allah bu ayette, sırf O'nun rızası için canını adayandan bahsetmiştir. Allah'a itaat uğrunda, İslam düşmanlarına karşı cihatta, canını ortaya koyup öldürülen veya öldürülmese dahi ölümüne savaşan, ya da aynı şeyi iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma konusunda yapan herkes bu ayetin kapsamına girer. Sonra da İbn Cerîr kısaca şöyle der: Bu ayetin Süheyb hakkında indiğini ifade eden rivayetler inkâr edilecek değildir. Çünkü Allah tarafından Rasûlullâh'a (s.a.v.) herhangi bir sebeple inen bir ayetin, ayetin zahirinin kapsadığı diğer şeylere de şamil olacağı reddedilemez.[344]

İbn Kesîr'in naklettiğine göre İbn Abbâs, Enes, Saîd b. Müseyyeb, Ebû Osmân en-Nehdî, İkrime ve bir cemaat bu ayetin Süheyb b. Sinan er-Rûmî hakkında nazil

[342] Tevbe: 9/111.

[343] İbn Cerîr: 3/589-590.

[344] İbn Cerîr: Cilt 3, s. 591-594.

olduğunu söylemişlerdir. Şöyle ki, Süheyb Mekke'de müslüman oldu. Hicret etmek istediği zaman Mekkeliler, onun malını alıp gitmesine engel oldular; ancak malını kendilerine bırakması koşuluyla gitmesini kabul ettiler. Süheyb de onlardan kurtulmak için malını onlara bırakarak hicret etti. Allah da onun hakkında bu ayeti indirdi. İbn Kesîr bu ayetin Süheyb hakkında nazil olduğuna delâlet eden bazı rivayetleri de zikrettikten sonra kısaca şöyle diyerek adeta kendi tercihini beyan eder: Çoğunluk bu ayeti, Allah yolunda cihad eden herkes hakkında nazil olduğu şeklinde yorumlamışlardır. Nitekim Hişâm b. Âmir çarpışmak üzere karşı tarafa dalıp saflarını yardığı zaman bazı insanlar Hişâm'ın bu davranışına karşı gelmiş, bunun üzerine Ömer b. Hattâb, Ebû Hüreyre ve diğerleri bu ayeti okuyarak onlara cevap vermişlerdir.[345]

Zemahşerî bu ayetin tefsirinde sadece sebeb-i nüzûl ile ilgili bazı görüşlere değinir, bu konudaki tercihini de "Allah yolunda cihad edenler hakkında nazil olduğu" yönünde belirttiği, diğer görüşlere قيل ifadesiyle işaret etmesinden anlaşılmaktadır.[346] Beydâvî'nin de bu konuda söyledikleri Zemahşerî'nin söylediklerine yakındır.[347]

Razi bu ayetin tefsirinde kısaca şöyle der: Yüce Allah önceki ayette dinini dünyasına feda edenin durumundan bahsetmiş, bu ayette de dünyasını, canını ve malını dinine feda edenden bahsetmiştir. Râzî daha sonra bu ayetin sebeb-i nüzûlüne dair bazı rivayetleri zikreder, ardından da sebeb-i nüzûl olarak zikrettiklerini de kapsayan şu açıklamasını yapar: "İnsanın din için katlandığı bütün sıkıntılar bu kapsama girer. Allah yolunda cihad eden mücahit, Ebû Ammâr ve annesinin yaptığı gibi bu uğurda canını veren, kâfirlerden kaçıp Müslümanlara sığınan, Süheyb'in yaptığı gibi malını vererek kâfirlerden kendisini kurtaran ve zalim sultan huzurunda hakkı söyleyen herkes bu kapsama girer." Razi daha sonra, ayetin kapsamına girebilmek için katlanılan sıkıntının şeriata uygun olması gerektiğini söyler. Katlanılan sıkıntının şeriata uygun olmaması durumunda yapılacak işin, kişinin kendi

[345] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 271-272.

[346] Zemahşerî, Cilt 1, s. 251.

[347] Beydâvî, Cilt 1, s. 133.

canını tehlikeye atmak kabilinden sayılacağını ifade eder ve buna cünüp olan bir kişinin ölüm korkusu bulunduğu halde gusletmesini örnek verir.[348]

Görüldüğü gibi İbn Cerîr sebeb-i nüzûl hakkında söylenenleri zikretmiş, zikredilenlerin ayetin anlamı kapsamına girdiğini söylemiş ve ayeti, zahirinin kapsadığı her şeye şamil olacak şekilde yorumlamıştır. İbn Kesîr de bu ayetin Süheyb hakkında nazil olduğuna delâlet eden bazı rivayetleri zikrettikten sonra, çoğu âlimlerin bu ayetin, Allah yolunda cihad eden herkes hakkında nazil olduğunu ifade ettiklerini söylemiştir. İbn Kesîr'in açıklamalarından onun da bunu tercih ettiği anlaşılmaktadır. Zemahşerî, Râzî ve Beydâvî'nin tercihleri de İbn Cerîr'in tercihine benzer şekildedir.

1.1.9. Müminlerin Velisinin Allah Kâfirlerin Velisinin İse Tağut Olması

اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (257)

257. Allah, iman edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Kâfirlerin velileri ise tâğûttur. (O da) onları aydınlıktan karanlıklara (sürükleyip) çıkarır. Onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalırlar.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü:

İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim'in Abde b. Ebî Lübâbe kanalıyla Mücâhid veya Miksem'den rivayet ettiklerine göre, o bu ayetten kastedilenler hakkında şöyle dedi: "Öncekilerden bir grup Îsâ'ya iman etmiş, bir grup da onu inkâr etmişlerdi. Allah, Hz. Muhammed'i (s.a.v.) peygamber olarak gönderince, Îsâ'ya inanmayanlar ona inandılar, Îsâ'ya inananlar ise ona inanmadılar. Yüce Allah da onlar hakkında şöyle buyurdu: '*Allah, iman edenlerin dostudur.*' Onları Îsâ'ya küfretme (karanlığından) Muhammed'e (s.a.v.) iman etme (aydınlığına) çıkarır. '*Kâfirlerin velileri ise tâğûttur.'* Yani Hz. Îsâ'ya iman edip Hz. Muhammed'e (s.a.v.) inanmayanların '*(O da) onları aydınlıktan karanlıklara çıkarır.*' "[349] İbn Cerîr, Abde b. Ebî Lübâbe'den

[348] Razî, Cilt 5, s. 351.

[349] İbn Cerîr, Cilt 4, s. 564-565; İbn Ebî Hâtim, Cilt 2, s. 497.

de bunun benzerini rivayet etmiş,[350] Ebû Mâlik, Mukâtil b. Hayyân, Rebî b. Enes ve Katâde'den de bunun benzeri rivayet edilmiştir.[351]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetin tahlili:

Bu rivayet sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde, kullanılan lafzın sebeb-i nüzûle delâlet açısından ihtimal ifade eden lafızlardan olduğu görülür. Bundan dolayı bu rivayetler sebeb-i nüzûl hakkında bilgi vermekten çok, ayetin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Sened açısından incelendiğinde ise bunu rivayet edenlerden birinin İbn Cerîr olduğu görülür. İbn Cerîr'in bunu, İbn Humeyd'den, o da Cerîr'den, o da Mansûr'dan, o da Abde b. Ebî Lübâbe'den, o da Mücâhid'den veya Miksem'den rivayet etmiştir. Bu rivayet zincirinde yer alanlardan Muhammed b. Humeyd er-Râzî, "hafızun zaîf"tir. İbn Maîn onun hakkında iyi görüş belirtmiş,[352] Zehebî ise onun büyük bir imam olmasına rağmen "munkeru'l-hadîs" olduğunu söylemiştir.[353] Buna göre bu rivayet en azında bu senedle zayıftır. Zayıf olduğu halde burada zikredilmesinin sebebi bazı müfessirlerin bunu tefsirlerinde kullanmış olmalarıdır.

Bu rivayetin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr bu ayetin tefsirinde önce sebeb-i nüzûle hiç değinmeden ayeti zahirine uygun olarak genel bir şekilde açıklar, sonra da bu ayet hakkında varit olan bazı rivayetleri zikreder. Bu rivayetleri naklederken önce ayetin zahirine uygun manayı destekleyen rivayetleri sonra da sebeb-i nüzûl olma ihtimali taşıyan rivayetleri arz eder[354] ve ardından da kısaca şöyle der: Mücâhid ve Abde b. Ebî Lübâbe'den naklettiğimiz görüş ayetin anlamının has olduğuna delâlet eder. Eğer böyle olursa o zaman ayet Hz. Muhammed'i (s.a.v.) inkâr eden Hıristiyanlarla, gerek Hz. Îsâ'nın nübüvvetini kabul etmeyen diğer din mensuplarından olsun gerekse putperestlerden olsun, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) iman eden kişiler hakkında inmiştir.[355]

---

[350] İbn Cerîr, Cilt 4, s. 565.

[351] İbn Ebî Hâtim, Cilt 2, s. 497.

[352] Eserî, Cilt 1, s. 466.

[353] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Cilt 11, s. 503.

[354] İbn Cerîr, Cilt 4, s. 562-565.

[355] İbn Cerîr, Cilt 4, s. 565.

Râzî bu ayette "zulumat ve nur"dan kastedilenin küfür ve iman olduğu konusunda müfessirlerin görüş birliği yaptığını söyledikten sonra Yüce Allah'ın *"Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır."* sözünün, zahiren onların önce küfürde olduğuna, sonra da Yüce Allah'ın onları küfürden çıkarıp imana getirdiğine delâlet ettiğini ifade eder. Daha sonra bu konuda ileri sürüldüğünü belirttiği iki görüşü kısaca şöyle dile getirir:

Birinci görüş bu lafza zahirine göre anlam vermektir. Buna göre bu ayet daha önce kâfir olup sonra Müslüman olanlara hastır. Bu görüşü ileri sürenler ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler zikretmişlerdir. Bunlardan biri Mücâhid'den gelen rivayettir. İkincisi, bu ayetin Hz. Îsâ'ya, Hıristiyanların inandığı şekilde inanan sonra da Hz. Muhammed'e (s.a.v.) iman eden bir topluluk hakkında indiğini söyleyen rivayettir ki buna göre Hz. Îsâ'ya imanları "İttihad" görüşüne dayandığı için küfürdü. Yüce Allah onları bu karanlıklardan İslam'ın nuruna çıkarmıştır. Üçüncüsü, bu ayetin daha önce kâfir olan, sonra da Hz. Muhammed'e (s.a.v.) iman eden herkes hakkında nazil olduğunu ifade eden rivayettir.

İkinci görüş, bu ayetin lafzının, ister küfre girdikten sonra olsun ister küfre girmeden önce olsun, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) iman eden herkesi kapsayacak şekilde yorumlanmasıdır.[356]

Zemahşerî, Beydâvî ve İbn Kesîr bu ayetin sebeb-i nüzûlüne değinmeden onu zahirine uygun olarak genel bir şekilde açıklarlar.[357] Sadece Beydâvî "Bu ayetin irtidad eden bir kavim hakkında nazil olduğu söylenmiştir."[358] şeklinde sebeb-i nüzûle delalet eden bir ifade kullanır.

İbn Cerîr "Mücâhid ve Abde b. Ebî Lübâbe'den naklettiğimiz görüş ayetin anlamının has olduğuna delâlet eder." derken ayetin tefsirinde sebeb-i nüzûlü esas almıştır. Râzî'nin de naklettiği görüşlerden anlaşıldığı kadarıyla, bu ayete verilen anlamlardan biri sebeb-i nüzûle dayanmaktadır. Beydâvi ise "Bu ayetin irtidad eden bir kavim hakkında nazil olduğu söylenmiştir." şeklinde sebeb-i nüzûle delalet eden bir ifade kullanmıştır ki bu ifade tarzı da onun bunu benimsemediğine işaret

[356] Râzî, Cilt 7, s.18-19.

[357] Zemahşerî, Cilt 1, s. 304; Beydâvî, Cilt 1, s. 155; İbn Kesîr Cilt 2, s. 450.

[358] Beydâvî, Cilt 1, s. 155

etmektedir. Zemahşerî ve İbn Kesîr ise bu ayetin tefsirinde sebeb-i nüzûle değinmemişlerdir.

Sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetin bir taraftan delalet açısından ihtimal ifade etmesi, diğer taraftan sened açısından zayıf olması; ayrıca ayetin anlaşılmasına önemli bir katkı sağlamadığı gibi, umum ifade eden manasını tahsis ettiği görülmektedir. Bunların bütünü birlikte düşünüldüğünde, Zemahşerî, Beydâvî ve İbn Kesîr'in açıkladıkları gibi, ayeti sebeb-i nüzûlüne değinmeden zahirine uygun olarak yorumlamanın daha uygun olduğu söylenebilir.

1.2. İMAN VE İSLAM'IN ESASLARI

1.2.1. Ayırım Yapmadan Bütün Peygamberlere İnanmak

قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَى وَعِيسَى وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ (136)

136. Deyin ki: "Biz Allah'a, bize indirilene, İbrahim, İsmail, İshâk, Yakub ve Yakuboğullarına indirilene, Mûsâ ve Îsâ'ya verilen ile bütün diğer peygamberlere Rab'lerinden verilene iman ettik. Onlardan hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz ve biz ona teslim olmuş kimseleriz.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü:

İbn Cerîr'in Saîd b. Cübeyr veya İkrime kanalıyla İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "Aralarında Ebû Yasir b. Ahtab, Râfi' b. Ebî Râfi', Âzer, Hâlid, Zeyd, İzâr b. Ebî İzâr ve Eşyâ'ın bulunduğu bir grup Yahudi Rasûlullâh'a (s.a.v.) gelip hangi peygamberlere inandığını sordu. Peygamberimiz: 'Allah'a, bize indirilene, İbrahim, İsmail, İshâk, Yakup ve Yakupoğullarına indirilene, Mûsâ ve Îsâ'ya ve diğer peygamberlere Rab'lerinden verilene iman ettim. Onlardan hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz ve biz ona teslim olmuş kimseleriz.' dedi. Peygamberimiz Îsâ'yı zikredince, onun peygamberliğini inkâr ederek, 'Biz Îsâ'ya da, ona inana da inanmıyoruz." dediler. Bunun üzerine Yüce Allah bu ayeti indirdi. Onlar hakkında da, '*De ki: 'Ey kitap ehli! Sadece Allah'a, bize indirilene ve daha önce indirilmiş*

olan (ilâhî kitap)lara inandığımızdan ve çoğunuzun da fasıklar olmasından ötürü bizden hoşlanmıyorsunuz. '[359] ayetini indirdi."[360]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetin tahlili:

Bu rivayet sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde, burada kullanılan lafzın sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür. Sened açısından incelendiğinde ise bunu rivayet edenlerden birinin İbn Cerîr olduğu ve bunu iki ayrı senedle İbn İshâk'tan, onun da İbn Abbâs'tan rivayet ettiği görülür. Bu senedlerden biri İbn Cerîr'in Ebû Kureyb kanalıyla yaptığı rivayettir. Bu rivayet ile ilgili bilgi daha önce verildi ve bu senedle İbn Abbâs'tan gelen rivayetin "hasen" olduğu belirtildi.

Bu rivayetin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr bu ayetin hemen akabinde ifade ettiğine göre Yüce Allah bu ayetle şunu demek istiyor: "Ey Müminler size, Yahudi ve Hıristiyan olun ki hidayete eresiniz, diyenlere şöyle söyleyin: 'Biz, Allah'a iman ettik.' yani onu tasdik ettik."[361]

İbn Cerîr daha sonra "*Onlardan hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz."* kısmını açıklarken de kısaca şöyle der: Biz, Yahudilerin Hz. Îsâ (a.s.) ve Muhammed'den (s.a.v.) uzak durup diğer peygamberleri kabul ettikleri gibi, Hıristiyanların da Hz. Muhammed'den (s.a.v.) uzak durup diğer peygamberleri kabul ettikleri gibi yapmıyoruz. Yani biz onlar gibi peygamberlerden bazılarına inanıp bazılarını inkâr etmiyor, bazılarına tabi olup bazılarından uzaklaşmıyoruz. Bilakis hepsinin Allah'ın peygamberleri olduklarına, hakkı ve hidayeti getirdiklerine şahadet ediyoruz. İbn Cerîr bu açıklamasından sonra sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayeti zikreder.[362]

---

[359] Maide: 5/59.

[360] Elimdeki İbn Cerîr tefsirinde yer alan rivayette, "Bunun üzerine Yüce Allah *'Deyin ki: Biz Allah'a, bize indirilene, İbrâhîm, İsmail, İshâk, Yakub ve Yakuboğullarına indirilene, Mûsâ ve İsa'ya verilen ile bütün diğer peygamberlere Rab'lerinden verilene iman ettik. Onlardan hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz ve biz ona teslim olmuş kimseleriz'* ayetini indirdi" kısmı yer almamaktadır. Bu kısım İbn Hacer'in, *el-Ucâb*'ında İbn Cerîr'den yaptığı nakilde yer almaktadır. İbn Cerîr, Cilt 2, s. 597; İbn Hacer, *el-Ucâb*, Cilt 1, s. 381-382.

[361] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 595.

[362] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 596-597.

İbn Kesîr ise bu ayetin tefsirini yaparken ayetin ifade ettiği manayı genel olarak ifade eder, sebeb-i nüzûle hiç değinmez.[363] Zemahşerî, Râzî ve Beydâvî de bu ayetin tefsirinde sebeb-i nüzûle değinmezler.[364]

Bu ayetle ilgili sebeb-i nüzûlü, bu müfessirlerden sadece İbn Cerîr zikretmiştir. Muhtemelen anlamı açık olduğundan dolayı diğer müfessirler sebeb-i nüzûlünü zikretmeye gerek duymamışlardır.

1.2.2. Allah'ın Kudretinin Eserleri

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (**164**)

164. Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler:

1. İbn Ebî Hâtim ve İbn Merduveyh'in İbn Abbâs'tan rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Kureyş, Rasûlullâh'a (s.a.v.), 'Allah'a dua et, bize Safa'yı altın yapsın da biz düşmanlarımıza karşı onunla güçlenelim.' dedi. Yüce Allah Rasûlüne, 'Ben istediklerini verir, Safa'yı onlara altın yaparım. Fakat bundan sonra da inkâr edecek olurlarsa, onları hiç kimseyi cezalandırmadığım bir şekilde cezalandırırım.' şeklinde vahyetti. Rasûlullâh (s.a.v.): 'Ey Rabbim beni kavmimle baş başa bırak da onları gün be gün İslam'a çağırayım.' dedi. Bunun üzerine Yüce Allah '*Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında'* ayetini indirdi."[365]

2. Abd b. Humeyd ve İbn Cerîr'in Saîd b. Cübeyr'den rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: " 'Kureyş, Yahudilere, Mûsâ'nın size getirdiği mucizeleri bize anlatın.' dedi. Onlar da âsa ve beyaz el mucizesini anlattılar. Hıristiyanlardan da Îsâ'nın getirdiği mucizeleri anlatmalarını istedi. Onlar da Îsâ'nın Allah'ın izniyle körü ve

[363] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 103.

[364] Zemahşerî, Cilt 1, s. 195; Râzî, Cilt 4, s. 72; Beydâvî, Cilt 1, s. 108.

[365] İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, s. 273; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* Cilt 2, s. 108.

alacalıyı iyileştirdiğini ve ölüyü dirilttiğini anlattılar. Bunları duyan Kureyş Peygamber'e (s.a.v.), 'Allah'a dua et, bize Safa'yı altın yapsın da onunla inancımız artsın ve düşmanlarımıza karşı güçlü olalım.' dedi." Bu rivayetin devamı önceki rivayete benzer şekildedir.[366]

3. İbn Cerîr, İbn Ebî Hâtim ve Vâhidî'nin Ebû Necih kanalıyla Ata'dan rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Medine'de Rasûlullâh'a (s.a.v) *'Sizin ilâhınız bir tek ilâhtır. O'ndan başka ilâh yoktur. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir.'*[367] ayeti indiğinde Mekke'deki Kureyş müşrikleri şöyle dediler: 'Bütün insanlara tek bir ilah nasıl yetebilir ki?' Bunun üzerine Yüce Allah '*Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında'* ayetini indirdi. Bunu düşünerek onun tek bir ilah olduğunu, her şeyin ilahı ve yaratıcısı olduğunu anlayabilirsiniz."[368] Süfyân es-Sevrî, İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim de bunun benzerini Saîd b. Mesrûk kanalıyla Ebû Duhâ'dan rivayet etmişlerdir.[369]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetlerin tahlili:

Bu rivayetler sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde, kullanılan lafızların sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür. Sened açısından incelendiğinde ise şunlar görülür: Birinci rivayeti, Suyûtî'nin belirttiğine göre, İbn Ebî Hâtim ve İbn Merduveyh "Mevsûl[370] olan ceyyid[371] bir tarîk"[372] ile İbn Abbâs'tan rivayet etmiştir.[373]

İkinci rivayeti nakledenlerden biri İbn Cerîr'dir. İbn Cerîr bunu İbn Humeyd'den, o da Ya'kûb el-Kummî'den, o da Cafer'den, o da Saîd'den rivayet etmiştir. Bu hadis, tabiînden olan Saîd b. Cübeyr'e dayandığı için "mürsel"dir. Ayrıca senedinde, "Munkeru'l-hadîs" olduğu söylenen Muhammed b. Humeyd er-

---

[366] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 7; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Men'sûr*, Cilt 2, s. 108.

[367] Bakara: 2/163.

[368] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 5-6; İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, s. 272; Vâhidî, s. 38-39.

[369] Ebû Abdullâh Süfyan b. Saîd b. Mesrûk es-Sevri, *Tefsîru Süfyân'i-Sevrî*, 1. Baskı, Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983, s. 54; İbn Cerîr, Cilt 3, s. 6; İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, s. 272; Vâhidî, s. 39.

[370] Mevsûl (الموصول): İlk kaynağına, ait olduğu kimseye kesintisiz bir senedle ulaşan hadistir. Mevsûle muttasıl diyenler de vardır. Uğur, s. 225-226; Aydınlı, s. 189.

[371] Ceyyid (الجيد): 1. "Hasen li Zatihi" mertebesinden yüksek olmakla beraber "Sahih" derecesine vardığından tereddüt edilen hadis; 2. "Sahih" hadis; 3. "Makbul" hadis. Aydınlı, s. 67.

[372] Tarîk (الطريق): Hadisin senedine verilen bir diğer isim. Uğur, s. 392.

[373] Suyûtî, *Lubâb*, s. 29.

Râzî[374] yer almaktadır. Buna rağmen buraya alınmasının sebebi, bazı müfessirlerin bunu tefsirlerinde kullanmış olmalarıdır.

Üçüncü rivayeti nakledenlerden biri İbn Cerîr'dir. İbn Cerîr bunu Müsennâ'dan, o da Ebû Huzeyfe'den, o da, Şibl'den, o da İbn Ebî Necih'ten, o da Atâ'dan rivayet etmiştir. Bu hadis, tabiînden olan Atâ'ya dayandığı için "mürsel"dir. İbn Hibbân Atâ b. Ebî Rebâh'ı (ö. 114/732) "es-Sikât"ında zikretmiş; fıkıhta, ilimde, vera'da ve fazilette tâbiînin ileri gelenlerinden olduğunu söylemiştir. Ali b. el-Medinî onun mürselleri hakkında şöyle demiştir: "Mücâhid'in mürselleri bana Atâ'nın mürsellerinden daha çok sevimlidir. Çünkü Atâ herkesten alırdı." Ahmed b. Hanbel de onun mürsellerinin zayıf olduğunu söylemiştir.[375]

Bu rivayetlerin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr, Yüce Allah'ın hangi sebebe binaen bu ayeti Peygamberine (s.a.v.) indirdiği konusunda tevi'l ehlinin ihtilaf ettiklerini ifade ettikten sonra bu ihtilafları kısaca şöyle zikreder:

1. Bazıları şöyle demiştir: Rasûlullâh'ın (s.a.v) *"Sizin ilâhınız bir tek ilâhtır. O'ndan başka ilâh yoktur. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir."*[376] ayetini ashabına okuduğunu duyan müşrikler, "Bunun böyle olduğunun delili nedir? Biz bunu kabul etmiyoruz, birçok ilahımızın olduğuna inanıyoruz." dediler. Bunun üzerine, Yüce Allah aleyhlerine hüccet olması için Rasûlüne bu ayeti indirdi. İbn Cerîr bunu söyleyenlere delil olarak yukarıda verilen Atâ'nın rivayetini zikreder.

2. Bazıları da şöyle demiştir: Müşrikler Rasûlullâh'tan (s.a.v.) bir mucize istediler. Bunun üzerine Yüce Allah Rasûlüne (s.a.v.) göklerin ve yerin yaratılışında ve onunla beraber zikredilen diğer şeylerde Allah'ın vahdaniyetine ve mülkünde ortağının olmadığına, düşünenler için apaçık deliller olduğunu bildiren bu ayeti indirdi. İbn Cerîr bunu söyleyenlere delil olarak yukarıda verilen Ebû Duhâ ve Saîd b. Cübeyr'in rivayetleri yanında başka rivayetler de zikreder.[377]

---

[374] Eserî, Cilt 1, s. 466; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Cilt 11, s. 503.

[375] Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1. Baskı, Hindistan, Matbaatu Dâireti Meârifi en-Nizâmiyye, 1326, Cilt 7, s. 199-203.

[376] Bakara: 2/163.

[377] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 5-8.

İbn Cerîr daha sonra da tercihini şöyle belirtir: "Burada söylenecek isabetli söz şudur: Yüce Allah bu ayette, mâsivadan müstağni olarak, vahdaniyetini ve ulûhiyette tek oluşunu kullarının dikkatine sunmuştur. Sebeb-i nüzûl açısından bu ayetin Atâ'nın söylediği şey hakkında da, Saîd b. Cübeyr ve Ebû Duha'nın söylediği şey hakkında da inmiş olması muhtemeldir. Elimizde, bu iki gruptan birinin söylediğinin diğerinin söylediğine karşı daha sahih olduğunu söyletecek bir haber yoktur. Bu iki rivayetten hangisi sahih olursa olsun ayetten kastedilen söylediğimiz şeydir."[378]

İbn Kesîr ise bu ayetin tefsirini yaparken ayetin ifade ettiği manayı genel olarak zikreder, sonra da sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlere geçer. Önce İbn Abbâs'ın, sonra Atâ'nın, daha sonra da Ebû Duhâ'nın rivayetini zikreder ve bu rivayetler arasında bir tercihte bulunmaz. Fakat İbn Kesîr bu ayetin tefsirini yaparken لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ kısmının açıklamasında "Bütün bunlarda Allah'ın vahdaniyetine işaret eden apaçık deliller vardır" ifadesi, Ata'nın sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayeti ekseninde bir açıklamadır.[379]

Râzî bu ayetin tefsirine başlarken şöyle der: "Yüce Allah vahdaniyete hükmettikten sonra, bu ayetle önce varlığını, sonra da zıtlardan ve ortaklardan uzak olup tek olduğunu ispatlayan sekiz çeşit delil zikretmiştir." Sonra da Râzî "Bu delilleri açıklamaya geçmeden önce bazı meseleleri izah etmemiz gerekir." der ve bu meselelerden biri olarak İbn Cerîr'den bu ayetin sebeb-i nüzûlünü nakleder. Fakat üzerinde hiçbir yorum yapmaz. Daha sonra da uzun uzadıya bu sekiz delili açıklamaya çalışır.[380]

Zemahşerî ve Beydâvî ise bu ayetin sebeb-i nüzûlüne hiç değinmezler.[381]

İbn Cerîr'in değerlendirmesinden anlaşıldığı kadarıyla sebeb-i nüzûl ile ilgili naklettiği her iki rivayetten birini diğerine tercih etmeyi sağlayacak bir delilin elinde bulunmadığıdır. Ancak İbn Cerîr'in tefsirinde yer almayan İbn Abbâs rivayeti, Suyûti'nin değerlendirmesine göre, sebeb-i nüzûl olarak tercih edilmeye uygun olan bir rivayettir. Şayet İbn Cerîr'in tefsirinde bu rivayet yer alsaydı, onun tefsirini etkiler miydi sorusuna verilecek cevap muhtemelen "Hayır." olacaktır. Çünkü

[378] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 8.

[379] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 139-141.

[380] Râzî, Cilt 4, s. 152-173.

[381] Zemahşerî, Cilt 1, s. 210-211; Beydâvî, Cilt 1, s. 116-117.

yukarıda, tefsirinden aktarılan iki rivayetten biri, anlam olarak bu rivayete yakın olduğu halde o, "Bu iki rivayetten hangisi sahih olursa olsun ayetten kastedilen söylediğimiz şeydir." demiştir. Bu da, tefsirinde İbn Abbâs'ın rivayeti yer alsaydı bile ayetle ilgili açıklamasını etkilemeyeceği anlamına gelmektedir. İbn Kesîr sebeb-i Nüzûl ile ilgili rivayetler arasında bir tercihte bulunmaz; ancak Ata'nın rivayetine uygun bir şekilde ayete anlam vermesi, ilgili rivayetin tefsirine etki ettiğine delalet etmektedir. Râzî de bu ayetin sebeb-i nüzûlünü İbn Cerîr'den nakleder. Fakat bunun üzerinde hiçbir yorum yapmaz. Ayetin tefsiriyle ilgili yaptığı açıklamalarında da sebeb-i nüzûlün bir etkisi görülmemektedir.

1.2.3. Gerçek İyiliğin Belirtileri

لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ (177)

177. İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz(den ibaret) değildir. Asıl iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitap ve peygamberlere iman edenlerin; mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyene ve (özgürlükleri için) kölelere verenlerin; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin ve zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenlerin tutum ve davranışlarıdır. İşte bunlar, doğru olanlardır. İşte bunlar, Allah'a karşı gelmekten sakınanların ta kendileridir.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü:

Abdurrezzâk ve İbn Cerîr'in Katâde'den rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: Yahudiler batıya, Hıristiyanlar da doğuya yönelerek namaz kılarlardı. Bunun üzerine "*İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz değildir."* ayeti indi. Ebû Ca'fer er-Râzî de bunun benzerini Rebi' b. Enes'ten tahric etmiştir.[382]

[382] Abdurrezzâk, Cilt 1, s. 302, h. no: 160*;* İbn Cerîr, Cilt 3, s. 75-76; Ucâb, Cilt 1, s. 421; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Men'sûr,* Cilt 2, s. 138.

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetin tahlili:

Bu rivayet sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde, burada kullanılan lafzın sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür. Sened açısından incelendiğinde ise bunu Katâde'den nakledenlerden birinin Abdurrezzâk olduğu görülür. Abdurrezzâk bunu Ma'mer'den, o da Katâde'den rivayet etmiştir. Bu rivayet tâbiînden olan Katâde b. Diâme'ye dayandığı için maktu' bir hadistir. Burada zikredilmesinin sebebi bazı müfessirlerin ayete anlam verirken bundan yararlanmalarıdır.

Bu rivayetin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr bu ayeti kısaca şöyle açıklamıştır: Müfessirler bu ayetin yorumu hakkında ihtilaf etmişlerdir:

1. Bazıları şöyle demiştir: Allah bu ayetle, iyilik sadece namaz kılmak değil, bilakis iyilik size açıkladığım hasletlerdir demek istiyor. İbn Cerîr bunun akabinde de ayeti bu şekilde açıklayan rivayetleri zikretmiştir.

2. Bazıları şöyle demiştir: Allah bu ayetle Yahudi ve Hıristiyanları kastetmiştir. Yahudiler namaz kıldıklarında batıya, Hıristiyanlar ise doğuya yöneliyorlardı. Yüce Allah da onlar hakkında bu ayeti indirerek, iyiliğin onların işlediği ameller olmadığını; aksine iyiliğin, Yüce Allah'ın bu ayette onlara bildirdiği şeyler olduğunu açıklamıştır. Sonra da İbn Cerîr bunun sebeb-i nüzûl olduğunu açıklayan rivayetleri zikretmiştir.

İbn Cerîr daha sonra bu konudaki tercihini kısaca şöyle açıklamıştır: Bu iki görüşten evla olanı bu ayetle Yahudi ve Hıristiyanların kastedildiğini söyleyen Katâde ve Rebi' b. Enes'in sözüdür. Çünkü önceki ayetlerde onlar kınanmış ve onlara hazırlanmış olan azaptan bahsedilmiştir. Bu ayet de önceki ayetlerle aynı siyaktadır. Durum böyle olunca ayetin anlamı şöyle olur: Ey Yahudi ve Hıristiyanlar iyilik bazılarınızın doğuya, bazılarınızın batıya yönelmesi değil; bilakis iyilik ayette zikredilenlerdir.[383]

İbn Kesîr ise kısaca şöyle demiştir: Bu ayetin tefsiri hakkında söylenecek şey şudur: Yüce Allah müminlere önce Beytü'l-Makdis'e, sonra da Ka'be'ye

[383] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 74-77.

yönelmelerini emrettiğinde bu durum Ehl-i Kitâb'dan ve müminlerden bazılarına ağır geldi. Bunun üzerine Yüce Allah bunun hikmetini açıklayan bu ayeti indirdi. Hikmet şudur: Yüce Allah'a itaat etmek, emirlerini uygulamak, emrettiği tarafa yönelmek ve şeriatına uymaktır. İşte iyilik, takva ve kâmil iman budur. Allah'ın emri ve şeriatı gereği olmadığı sürece doğuya veya batıya yönelmenin iyilik ve itaatle bir alakası yoktur. Bundan dolayı Yüce Allah *"İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz(den ibaret) değildir*" buyurmuş, kesilen kurbanlar hakkında da *"Onların etleri ve kanları asla Allah'a ulaşmaz. Fakat O'na sizin takvanız ulaşır."*[384] buyurmuştur."[385]

Râzî'nin, Kaffâl'dan aktardığına göre o kısaca şöyle demiştir: Bu ayetin nüzûlü hakkında farklı şeyler söylenmiştir. Bizim uygun gördüğümüz şudur: Bu ayet, "üzerinde bulundukları kıbleden onları çeviren nedir?" diyerek müminleri tenkit eden cahillere işaret etmektedir. Hâlbuki Yahudiler batıya, Hıristiyanlar da doğuya yöneliyorlardı. Bunun üzerine Yüce Allah da iyilik sıfatının sadece doğuya veya batıya yönelmekle gerçekleşmediğini bilakis onun, ayette ifade edilen şeylerin toplamıyla gerçekleşeceğini açıklamıştır.[386]

Râzî ayetteki hitabın genel mi veya özel mi olduğu konusunda da âlimlerin ihtilaf ettiklerini söylemiştir. Buna göre:

1. Bazıları hitap edilenin Ehl-i Kitâb olduğunu, onların Beytü'l-Makdis'e yönelme konusunda ısrarcı davranmaları üzerine Yüce Allah onlara "İyilik bu yol değil aksine iyilik şunlardır." demiştir.

2. Bazıları hitap edilenin müminler olduğunu, onların Ka'be'ye yönelme arzuları gerçekleştiği zaman artık amaca ulaştıklarını zannettiklerinde Allah'ın onlara böyle hitap ettiğini söylemiştir.

3. Bazıları da hitabın hem Ehl-i Kitâb'ın hem de müminlerin tamamına olduğunu söylemiştir. Kıblenin tahvili gerçekleşince dinin asıl maksadı kıble meselesiymiş gibi müminlerde büyük bir sevinç, diğerlerinde ise eskiye sıkı sıkıya bağlılık gerçekleşmiştir. Yüce Allah da onlara bu şekilde hitap ederek, bütün

[384] Hac: 22/37.

[385] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 155-156.

[386] Râzî, Cilt 5, s. 213.

ibadetlerin ifa edilmesi gerektiğini ve iyiliğin doğuya veya batıya yönelmek olmayıp ayette ifade edilen şeylerin tümünün yerine getirilmesi olduğunu beyan etmiştir. Ayetin zahirine uygun olan mana da budur. Çünkü zahirinde bir tahsis yoktur. Buna göre sanki Yüce Allah şöyle demiştir: Arzulanan iyilik kıble meselesi değil; aksine arzulanan iyilik ayette zikredilen hasletlerdir.[387]

Zemahşerî buradaki hitabın Ehl-i Kitâb'a olduğunu söylemiş ve bunu kısaca şöyle açıklamıştır: Yahûdiler batı tarafında olan Beytu'l-Makdis'e yönelerek, Hıristiyanlar ise doğu tarafına yönelerek ibadet ederlerdi. Rasûlullâh'ın (s.a.v.) kıblesi Ka'be kılınınca bu iki grup bu konuda tartışmaya daldı ve her biri kendi kıblesine yönelmenin "iyilik" olduğu zannına kapıldı. Bu ayet de onların söylediklerini reddetti, "iyiliğin" onların üzerinde bulunduğu durum olmayıp ayette beyan edilen şeyler olduğunu açıkladı. Zemahşerî'nin hitabın genel olduğu görüşünü veya asıl üzerinde durulması gereken meselenin kıble meselesi olmadığı görüşünü benimsemediği onun ifade tarzından anlaşılmaktadır. Çünkü o bu görüşleri قيل *"denilmiştir"* ile ifade etmektedir.[388] Beydâvî de muhteva olarak aynı açıklamayı yapmıştır.[389]

İbn Cerîr, Zemahşerî ve Beydâvî bu ayetin birbirine yakın, ama farklı şekillerde tefsir edildiğini belirtmişlerdir. Fakat kendi tercihlerinin sebeb-i nüzûle muvafık olan anlam olduğu anlaşılmaktadır. İbn Kesîr ve Râzî'nin açıklamalarından anlaşılan onların ayetin sebeb-i nüzûlüne dayanarak, ayeti zahirinin de ifade ettiği "hitabın umûmîliği" çerçevesinde açıkladıkları ve daha çok bu anlama vurgu yaptıklarıdır.

1.2.4. Allah'ın Kullarına Yakın Olması

وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ (186)

186. Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakınım. Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm. O hâlde, doğru yolu bulmaları için benim davetime uysunlar, bana iman etsinler.

[387] Râzî, Cilt 5, s. 211.

[388] Zemahşerî, Cilt 1, s. 217-218.

[389] Beydâvî, Cilt 1, s. 121.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler:

1. İbn Cerîr, İbn Ebî Hâtim, Ebu'ş-Şeyh ve İbn Merduveyh'in naklettiklerine göre, Sulb b. Hakîm babasının, o da dedesinin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir adam Rasûlullâh'a (s.a.v.) gelip 'Ey Allah'ın Rasûlü Rabbimiz yakın mıdır ki, ona alçak sesle dua edelim? Yoksa uzak mıdır ki, ona yüksek sesle dua edelim?' dedi. Rasûlullâh (s.a.v.) ise buna cevap vermedi. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu."[390]

2. Abdurrezzak'ın Hasan'dan rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "Sahâbîler Rasûlullâh'a (s.a.v.) Rabbimiz nerede diye soru sormuş, bunun üzerine bu ayet nazil olmuştur."[391]

3. İbn Cerîr'in, İbn Cüreyc kanalıyla Ata'dan rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: " '*Rabbiniz şöyle dedi: 'Bana dua edin, duanıza cevap vereyim'*[392] ayeti indiği zaman, sahâbîler 'hangi vakitte?' dediler. Bunun üzerine '*Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakınım'* ayeti indi."[393]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetlerin tahlili:

Bu rivayetler sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde, kullanılan lafızların sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür.

Bu rivayetler sened açısından incelendiğinde birinci rivayeti nakledenlerden birinin İbn Cerîr olduğu görülür. İbn Cerîr bunu İbn Humeyd'den, o da Cerîr'den, o da Abde es-Sicistânî'den, o da Sulb b. Hakîm'den, o da babasından ve o da dedesinden rivayet etmiştir. Ahmed Muhammed Şâkir, İbn Cerîr'in tefsirine yaptığı tahkikte, bu hadisin senedinde yer alan râvîler hakkında bilgi verdikten sonra, bu hadis hakkında "Zaif cidden" hükmünü vermiştir.[394]

---

[390] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 223; İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, s. 314; Ebu'ş-Şeyh el-Esbehanî, *el-Azame*, thk. Rizaullah b. Muhammed İdris el-Mubarekfûrî, 1. Baskı, Riyâd, Dâru'l-Âsıme, 1408, Cilt 2, s. 535.

[391] Abdurrezzâk, Cilt 1, s. 314, h. no: 196; İbn Cerîr, Cilt 3, s. 223.

[392] Mü'min: 40/60.

[393] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 223-224.

[394] İbn Cerîr, Muhammed Ebû Ca'fer et-Taberî, *Camiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, 1. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, y.y., 2000, Cilt 3, s. 480.

İkinci rivayeti Abdurrezzâk, Ca'fer b. Süleyman'dan, o da Avf'tan, o da Hasan'dan rivayet etmiştir. Ahmed Muhammed Şâkir bu hadisin senedinde yer alan râvîler hakkında bilgi verdikten sonra, Avf'ın Hasan Basrî'den hadis rivayet etmekle meşhur olduğunu söylemiştir. Sonra da bu isnadın Hasan'a kadar sahih olduğunu; ancak Hasan bunu herhangi bir sahâbîye isnad etmediğinden hadisin "mürsel" olduğunu; bundan dolayı da "zayıf" olduğunu söylemiştir.[395]

Üçüncü rivayeti nakledenlerden biri İbn Cerîr'dir. O, bunu Ahmed b. İshâk el-Ehvâzî'den, o da Ebû Ahmed ez-Zebirî'den, o da Süfyân'dan, o da İbn Cüreyc'den ve o da Atâ'dan rivayet etmiştir. Buna göre bu rivayet Atâ'ya dayandığı için "mürsel"dir. Atâ b. Ebî Rebâh'ın durumu Bakara 164. ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili rivayetlerin tahlili kısmında geçmişti. Onun mürselleri hakkında, orada da belirtildiği üzere, Ali b. el-Medinî ve Ahmed b. Hanbel'in görüşleri esas alındığında bu rivayetin sened açısından zayıf olduğu söylenebilir.

Bu değerlendirmeye göre bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bu rivayetler zayıftır. Zayıf oldukları halde burada zikredilmelerinin sebebi bazı müfessirlerin, özellikle de İbn Cerîr'in, ayete anlam verirken bunlardan yararlanmış olmasıdır.

Bu rivayetlerin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr Yüce Allah'ın bu ayetle kısaca, ey Muhammed kullarım benim nerede olduğumu soracak olurlarsa şüphesiz ki ben onlara yakınım, bana dua ettiklerinde, dualarını duyar ve cevap veririm demek istediğini ifade ettikten sonra bu ayetin kimler hakkında indiği hususunda ihtilaf edildiğini belirtmiş ve bu konudaki görüşleri zikretmiştir.[396] Bu görüşlerden bir kısmı kısaca şöyledir:

1. Bazıları şöyle demiştir: Bu ayet bir kişinin Rasûlullâh'a (s.a.v.) "Ey Muhammed Rabbimiz yakın mıdır ki O'na alçak sesle dua edelim, yoksa uzak mıdır ki O'na yüksek sesle dua edelim." demesi üzerine nazil olmuştur. İbn Cerîr buna yukarıdaki Sulb b. Hakîm kanalıyla gelen rivayet ile Abdurrezzâk'ın rivayetini örnek vermiştir.

2. Bazıları da şöyle demiştir: Bu ayet bir kavmin Rasûlullâh'a (s.a.v.) hangi vakitte Allah'a dua etmelerinin uygun olacağını sormaları üzerine nazil olmuştur. İbn

[395] İbn Cerîr, Ahmed Muhammed Şâkir tahkiklisi, Cilt 3, s. 481.

[396] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 222-225.

Cerîr buna da farklı senedlerle Atâ'dan gelen rivayetleri örnek vermiştir. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: "Ey Muhammed kullarım, hangi vakitte bana dua etmelerinin uygun olacağını sana soracak olurlarsa, şüphesiz ki ben her zaman onlara yakınım, bana dua ettiklerinde dualarını duyar ve cevap veririm."[397]

İbn Kesîr de bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili rivayetleri zikretmiş ancak bu rivayetler arasında bir tercihte bulunmamıştır.[398]

Zemahşerî ve Beydâvî bu ayetteki bazı kelimeleri açıklamakla yetinmişlerdir. Sebeb-i nüzûl ile ilgili de sadece "Bir a'rabinin / bedevinin Rasûlullâh'a (s.a.v.) 'Rabbimiz yakın mıdır ki, ona alçak sesle dua edelim; yoksa uzak mıdır ki, ona yüksek sesle dua edelim' dediği ve bunun üzerine bu ayetin indiğinin rivayet edildiğini" söylemişlerdir.[399]

Râzî ise bu ayetle ilgili burada zikredilenler de dâhil olmak üzere sekiz sebeb-i nüzûl rivayeti zikretmiş, bunlardan hiçbirini senediyle birlikte zikretmediği gibi herhangi birini tercih de etmemiştir. Ancak sebeb-i nüzûl olarak zikrettiği rivayetlerden bir tanesini, bu ayetin önceki ayetle irtibatını sağlamada kullanmıştır. Bunu şöyle açıklamıştır: Yüce Allah öncekilere orucu farz kıldığı gibi onlara da orucu farz kıldı. Bu da iftardan sonra uyumaları halinde artık oruç yasaklarının başlayacağı anlamına geliyordu. Bu durum sahabîlere ağır geldi. Hatta bazıları bu yasağı ihlal ettiler. Fakat yaptıklarına da pişman oldular. Tevbe etmek için Rasûlullâh'a (s.a.v) gelip durumlarını arz ettiler. Bunun üzerine Yüce Allah tevbelerinin kabul edildiğini bildiren bu ayeti indirdi. [400]

İbn Cerîr bu ayetin sebeb-i nüzûlü hakkında farklı rivayetler zikretmiş, bu rivayetlere uygun şekilde ayete anlam vermiş ve bunlardan birini diğerine açık bir şekilde tercih etmemiştir. Fakat İbn Cerîr'in sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetleri zikretmeden önce, ayete Sulb b. Hakîm ile Abdurrezzâk'ın rivayetlerine uygun gelen anlamı vermiş olması, sebeb-i nüzûl konusunda bu rivayetlere meylettiğine işaret etmektedir. İbn Kesîr'in, rivayetler arasında herhangi bir tercihte bulunmasa da, sebeb-i nüzûl ile ilgili nakilleri de kapsayan rivayetlerle ayeti açıklaması, tefsirinde

[397] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 222-224.

[398] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 186-187.

[399] Zemahşerî, Cilt 1, s. 228-229; Beydâvî, Cilt 1, s. 125.

[400] Râzî, Cilt 5, s. 260.

bu rivayetleri önemsediğini göstermektedir. Râzî de zikrettiği sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetler arasında bir tercihte bulunmamış; ancak bu rivayetlerden birini, bu ayetin önceki ayetle bağlantısını sağlamada kullanmıştır. Bu da mezkûr rivayetin tefsirinde etkili olduğunu gösterir. Zemahşerî ve Beydâvî'nin sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayeti arz etme sigalarından anlaşılan, onların sebeb-i nüzûl olarak zikrettikleri rivayeti benimsemedikleridir.

1.2.5. İslam'a Tamamen Girilmesinin Emredilmesi

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ (208)

208. Ey iman edenler! İslâm'a tamamen girin. Şeytanın adımlarına uymayın. Çünkü o, size apaçık bir düşmandır.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler:

1. İbn Ebî Hâtim'in İkrime kanalıyla İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "Yüce Allah'ın '*Ey iman edenler! İslâm'a tamamen girin.'* ayetinden kastedilen Ehl-i Kitâb'dan iman edenlerdir. Çünkü onlar Allah'a iman etmeleri yanında kendileri hakkında inmiş olan Tevrat'ın bazı emir ve hükümlerine de bağlıydılar. Bu ayet onlara şöyle diyor: 'Artık Muhammed'in (s.a.v) getirdiği dinin hükümlerine sıkı sıkıya bağlanın ve o hükümlerden hiçbir şeyi terk etmeyin, Tevrat ve içindekilere sadece inanmanız yeterlidir.' "[401] İbn Kesîr de bunu İbn Ebî Hâtim'den nakletmiştir.[402]

2. İbn Cerîr'in İkrime'den rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "Yüce Allah'ın '*Ey iman edenler! İslâm'a tamamen girin.'* ayeti Yahudilikten İslam'a girmiş olan Sa'lebe, Abdullâh b. Selâm, İbn Yâmîn, Ka'b'ın iki oğlu Esed ile Esîd, Sem'ye b. Amr ve Kays b. Zeyd hakkında inmiştir. Bunlar, 'Ey Allah'ın Rasûlu, cumartesi günü kutsal saydığımız günlerdendi, bize izin ver de bu güne verdiğimiz değeri verelim. Tevrat da Allah'ın Kitabı'dır, bize izin ver de gecemizi onunla ihya edelim.' dediler. Bunun üzerine bu ayet indi."[403]

[401] İbn Ebî Hâtim, Cilt 2, s. 369-370; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Cilt 2, s. 490-491.

[402] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 273-274.

[403] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 599-600.

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetlerin tahlili:

Bu rivayetler sebeb-i nüzûle delâlet etmeleri açısından incelendiğinde, birincisi rivayetin sebeb-i nüzûle delâlet eden bir lafız içermediği görülür; ancak muhtevasının bize sebeb-i nüzûl hakkında fikir verdiği açıktır. İkinci rivayet ise sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden bir lafız içerdiğinden bu rivayetin sebeb-i nüzûle delâletinin açık olduğu söylenebilir.

Bu rivayetlerden birincisi sebeb-i nüzûle delâlet eden bir lafız içermemektedir. Bundan dolayı bu rivayetin sened açısından incelenmesi elzem görülmemektedir.

İkinci rivayeti İbn Kesîr kısaca şöyle zikreder: İkrime bu ayetin Yahudi ve diğerlerinden Müslüman olan bir grup hakkında nazil olduğunu zannetmiştir. Bunlar cumartesi gününü kutsal sayabilmek ve gecelerini de Tevrat'la ihya edebilmek için Rasûlullâh'tan (s.a.v.) izin isteyen Abdullâh b. Selâm, Esed b. Ubeyd, Sa'lebe ve diğer bir grup kimselerdir. Bu talepleri üzerine Rasûlullâh (s.a.v.) onlara İslam'ın getirdiklerini uygulayıp onun dışında kalanları terk etmelerini emretti. İbn Kesîr bunu zikrettikten sonra bu rivayetle ilgili şöyle bir değerlendirme yapar: Abdullâh b. Selâm'ın bunlarla birlikte zikredilmesinde problem vardır. Çünkü Abdullâh b. Selâm'ın, Tevrat'ın nesh olduğuna ve hükmünün kaldırıldığına kesin olarak inandığı halde cumartesiyi ihya etme konusunda izin istemesi uzak bir ihtimaldir.[404]

Bu rivayetler hakkında söylenenler, bunların sebeb-i nüzûl konusunda sadra şifa olmadıklarını göstermektedir. Buna rağmen burada zikredilmelerinin sebebi, bazı müfessirlerin ayete anlam verirken bunlardan yararlanmalarıdır.

Bu rivayetlerin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr السلم kelimesi hakkında söylenenleri naklettikten sonra tercihini şöyle açıklar: "ادخلوا في السلم Hakkındaki en güzel te'vil, manasının 'İslam'a girin.' demek olduğunu söyleyenlerin sözüdür."[405] Daha sonra da bunu tercih edişinin sebebini açıklar.[406]

İbn Cerîr İslam'a girmeye davet edilenlerin kimler olduğu konusunda ihtilaf edildiğini ifade ettikten sonra kısaca şöyle der: Bazıları bunların Hz. Muhammed'e

[404] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 273.

[405] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 597.

[406] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 598-599.

(s.a.v.) ve onun getirdiklerine inananlar olduğunu, bazıları önceki peygamberlere inandıkları halde Hz. Muhammed'i (s.a.v.) yalanlayanlar olduğunu, bazıları da Ehl-i Kitâb olduğunu söylemiştir.[407]

Kastedilenlerin, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) iman edenler olması durumunda bunun izahının özetle şöyle olacağını ifade eder: Bunların İslam'a davet edilmelerinden amaç, İslam'ın bütün ahkâmıyla amel etmelerinin ve hiçbir şeyi ihmal etmemelerinin istenmesidir. Buradaki كافة kelimesi de السلم kelimesinin sıfatı kabilindendir. Buna göre ayetin anlamı şöyle olur: Ey Muhammed'e ve onun getirdiklerine iman edenler, İslam'ın bütün değerlerini uygulamaya koyulun ve hiçbir şeyini de zayi etmeyin. Daha sonra da İbn Cerîr İkrime'nin sebeb-i nüzûl hakkındaki rivayetiyle bu anlamı takviye eder.[408]

Son olarak bu konudaki tercihini de özetle şöyle açıklar: Yüce Allah iman edenlere, İslam'ın bütün ahkâmıyla amel etmelerini emrediyor. İman edenler kapsamına, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ve onun getirdiklerine iman edenler de önceki peygamberlere ve onların getirdiklerine iman edenler de girer. Allah her iki grubu da İslam'ın ahkâmını uygulamaya, farzlarını korumaya ve hiçbir şeyini zayi etmemeye çağırıyor. Ayet, "iman" isminin kapsamına giren herkesi içine alıyor. Bundan dolayı bazılarını tahsis etmenin bir dayanağı yoktur.[409]

İbn Kesîr bu ayete kısaca şöyle anlam verir: Yüce Allah bu ayetle kendisine inanan ve Rasûlünü tasdik eden mümin kullarına güçleri yettiği kadar, İslam'ın bütün ilke ve hükümlerine sarılmalarını, bütün emirlerini uygulamalarını ve bütün yasaklarından kaçınmalarını emrediyor. [410]

İbn Kesîr السلم ve كافة kelimelerinin anlamı hakkında da şunları nakleder:

"Avfî'nin İbn Abbâs, Mücâhid, Tavûs, Dahhâk, İkrime, Katâde, Süddî ve Ebû Zeyd'den naklettiğine göre السلم kelimesinden kastedilen "İslam"dır. Dahhak'ın İbn Abbâs'tan naklettiğine göre ayrıca Ebü'l-Âliye ve Rebi' b. Enes'e göre kastedilen "itaat"tır. Katâde'ye göre ise kastedilen "barış"tır.

[407] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 599-600.

[408] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 599.

[409] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 600-601.

[410] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 273.

İbn Abbâs, Mücâhid, Ebü'l-Âliye, İkrime, Rebi' b. Enes, Süddî, Mukâtil b. Hayyân ve Katâde'ye göre كافة kelimesi جميعا "*topluca, tümü, bütünü"* demektir. Buna göre Mücâhid ayete, bütün amelleri ve iyilikleri uygulayın, anlamını vermiştir.[411]

İbn Kesîr bazı müfessirlerin كافة kelimesini ادخلوا fiilindeki zamire "hal" kıldığını buna göre ayetin "Hepiniz topluca İslâm'a girin." anlamına geldiğini söylediğini belirtir, sonra da kendi görüşünü kısaca şöyle ifade eder": Sahih olan birinci anlamdır. Buna göre bütün Müslümanların, imanın bütün şubelerini ve İslam'ın bütün ahkâmını güçleri yettiği kadar uygulamaları emredilmiştir. Bu görüşünü İbn Ebî Hâtim'in İkrime kanalıyla İbn Abbâs'tan yaptığı rivayetle de takviye etmiştir.[412]

Râzî bu ayetin anlaşılmasında problem bulunduğunu, bu problemin de müfessirlerin çoğunun السلم kelimesine "İslam" anlamını vermelerinden kaynaklandığını söylemiştir. Râzî bu kelimeye "İslam" anlamı verilmesi durumunda ayetin "Ey İman edenler İslam'a girin" anlamına geleceğini ifade etmiştir. Râzî'ye göre iman ile İslam aynı şeyler olduğundan böyle demenin caiz olmadığı bilinen bir şeydir. Daha sonra Râzî müfessirlerin bu sorundan kurtulmak için bu ayete değişik şekillerde mana verdiklerini belirtmiş ve kendisinin de ilave ettiği üç mana ile beraber ayete toplam sekiz mana verilmiştir. Bu manalardan bazıları kısaca şöyledir:

1. Bu ayet Ehl-i Kitâb'dan Müslüman olan bir grup hakkında inmiştir. Bunu söyleyenler sebeb-i nüzûl hakkında İbn Cerîr'in İkrime'den naklettiği rivayete dayanmışlardır. Buna göre ayetin anlamı şöyle olur: "Ey iman edenler! İnanç ve amel olarak İslam'ın bütününe girin."

2. Ayetten kastedilenler münafıklardır. Buna göre ayetin anlamı şöyle olur: "Ey dilleriyle iman edenler! Bütün varlığınızla İslam'a girin."

3. Ayetten kastedilenler Ehl-i Kitâb'dan Hz. Muhammed'e (s.a.v.) iman etmemiş olanlardır. Buna göre ayetin anlamı şöyle olur: "Ey önceki kitaplara iman edenler Muhammed'e ve ona indirilene de iman ederek İslam'a tam olarak girin."

[411] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 273.

[412] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 273-274.

4. Ayetten kastedilenler müminlerdir. Buna göre ayetin anlamı şöyle olur: "Ey iman edenler! Hayatınızın gelecek dönemlerinde de İslam üzere kalmaya devam edin. İslam'ın ve onun herhangi bir hükmünün dışına çıkmayın."[413]

Râzî, ayetteki كافة kelimesinin neye ait olduğu konusunda Kaffâl'den nakilde bulunur. Buna göre Kaffâl kısaca şöyle demiştir: كافة kelimesinin kendilerine İslam'a girme emri verilenlere ait olması da, İslam'a raci' olması da caizdir. İslam'a girme emri verilenlere ait olması durumunda ayetin anlamı, "Hepiniz topluca İslam'a girin" olur. İslam'a raci' olması durumunda ise ayetin anlamı "İslam'ın bütününe girin" olur. Vâhidî ikinci anlamın tefsirin zahirine daha uygun olduğunu söylemiştir.[414]

Zemahşerî ve Beydâvî ayetin manasını arz ederken hitabın kime ait olduğuyla ilgili Râzî'den naklettiklerimize benzer ifadeler kullanmışlardır.[415]

İbn Cerîr "*İslam'a girin*" ifadesinin muhataplarının, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) iman edenler olması durumunda İslam'a girmelerinden kastedilenin, İslam'ın bütün ahkâmıyla amel etmeleri ve onun hiçbir şeyini ihmal etmemeleri olacağı şeklindeki yorumunu, İkrime'nin sebeb-i nüzûl hakkında zikrettiği rivayet ile takviye etmiştir. İbn Kesîr de ayete verdiği aynı anlamı İkrime'nin İbn Abbâs'tan yaptığı rivayetle takviye etmiştir. Râzî de bu ayetin Ehl-i Kitâb'dan Müslüman olan bir grup hakkında indiğini söyleyenlerin sebeb-i nüzûl hakkında İbn Cerîr'in İkrime'den naklettiği rivayete dayandıklarını ve buna göre ayetin anlamının "Ey iman edenler! İnanç ve amel olarak İslam'ın bütününe girin." şeklinde olacağını belirtmiştir.

Burada sebeb-i nüzûl ile ilgili zikredilen rivayetler hakkında söylenenlere bakıldığında, bu rivayetlerin sebeb-i nüzûl konusunda sadre şifa olmadıkları görülür. Fakat müfessirlerin bu ayetle ilgili açıklamalarından çıkan sonuç, bu ayete sağlıklı anlam verilmesinde bu rivayetlerin önemli bir rol üstlendiğini göstermektedir.

[413] Râzî, Cilt 5, s. 352-353.

[414] Râzî, Cilt 5, s. 353.

[415] Zemahşerî, Cilt 1, s. 252; Beydâvî, Cilt 1, s. 134.

1.2.6. Dinde Zorlamanın Olmaması

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (256)

256. Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O hâlde, kim tâğûtu reddedip Allah'a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam kulpa yapışmıştır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler:

1. Ebû Dâvud, Nesâî, İbn Cerîr, İbn Ebî Hâtim, İbn Hibbân (ö. 354/965) ve Beyhakî'nin (ö. 458/1065) Saîd b. Cübeyr kanalıyla İbn Abbâs'tan rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Ensâr kadınlarının çocukları çoğunlukla ölürdü. Bundan dolayı onlar 'Eğer çocuğum yaşarsa onu Yahudi yapacağım diye ahd ederlerdi.' Nadır oğulları sürgün edildikleri zaman, aralarında Ensâr çocukları da vardı. Ensâr, 'Çocuklarımızı bırakmayız.' dediler. Bunun üzerine Yüce Allah bu ayeti indirdi."[416]

2. Saîd b. Mansûr (ö. 227/841), İbn Cerîr ve Beyhakî'nin Ebû Bişr kanalıyla Saîd b. Cübeyr'den rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Bu ayet özellikle Ensâr hakkında inmiştir. Ben, 'Özellikle Ensâr hakkında mı?' dedim. O da 'Evet.' dedi ve şöyle devam etti: 'Onlardan bir kadının çocuğu az olsaydı veya yaşamasaydı 'Eğer bir çocuğu olursa onu Yahudilere bırakacağı' şeklinde bir ahitte bulunur, bunu yapmakla da onun uzun ömürlü olmasını dilerdi. İslam geldiğinde, Yahudilerin arasında Ensâr'ın çocukları vardı. Nadir oğulları sürgün cezasına çarptırıldıkları zaman Ensâr, 'Ey Allah'ın Rasûlu, aralarında kardeşlerimiz ve çocuklarımız vardır.' dediler. Rasûlullâh (s.a.v.) bir şey demedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Rasûlullâh

[416] Ebû Dâvud es-Sicistânî, *Sünenu Ebî Dâvud*, tlk., Elbânî, Beyrût, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, t.y., Cihad, 126, h. no: 2684; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk., Hasan Abdülmünim Şelebî, 1. Baskı, Beyrût, Müessesetü'r-Risâle, 2001, Cilt 10, s. 36, h. no: 10983; Ebûbekir el-Beyhakî, *Sünenü'l-Kubrâ*, thk., Muhammed Abdulkadir Atâ, Mekke, Mektebetu Dâri'l-Bâz, 1994, Cilt 9, s. 186, h. no: 18419; Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Sahîhu İbn Hibbân bi Tertîbi İbn Belbân*, 2. Baskı, thk., Şuayb el-Arnaût, Beyrût, Müessetü'r-Risâle, 1993, Cilt 1, s. 352, h. no: 140; İbn Cerîr, Cilt 4, s. 546; İbn Ebî Hâtim, Cilt 2, s. 493; Suyûtî de bunu *ed-Dürrü'l-Mensûr,* Cilt 3, s. 194-195'de zikreder, ayrıca İbnü'l-Münzir, Nehhâs, İbn Mendeh ve İbn Merduveyh'in de bunu tahric ettiğini belirtir.

(s.a.v.) de 'Onlar serbest bırakılmıştır; sizi seçerlerse sizden, onları seçerlerse onlardan olurlar.' dedi. Onları da Yahudilerle beraber sürgün etti."[417]

3. İbn Cerîr'in İkrime veya Saîd b. Cübeyr kanalıyla İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "Bu ayet Sâlim b. Avf oğullarından olan Husayn adındaki bir ensârî hakkında inmiştir. Onun Hıristiyan olmuş iki oğlu vardı. O ise Müslümandı. Allah Rasûlü'ne (s.a.v.) 'İslam'a girmeleri için onları zorlamayayım mı? Onlar Hıristiyanlıktan başka bir şey kabul etmiyorlar.' dedi. Allah bunun hakkında bu ayeti indirdi."[418]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetlerin tahlili:

Bu rivayetler sebeb-i nüzûle delâlet etmeleri açısından incelendiğinde, kullanılan lafızların sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür.

Bu rivayetler sened açısından incelendiğinde, birinci rivayet hakkında Şuayb el-Arnaut'un "Sahîhu İbn Hibbân" kitabına yaptığı tahkikinde şöyle dediği görülür: "Bu hadisin isnadı her ikisinin (Buhârî ve Müslim'in) şartına göre sahihtir."[419]

İkinci rivayet hakkında Saîd b. Mansûr'un Süneni'ni tahkik eden Sa'd b. Abdullâh şöyle demiştir: Bu rivayetin senedi "mürsel" olduğu için zayıftır. Ancak bu sened, bunu mürsel olarak rivayet eden Saîd b. Cübeyr'e kadar sahihtir.[420]

Üçüncü rivayeti nakledenlerden biri İbn Cerîr'dir. İbn Cerîr bunu İbn Humeyd'den, o da Seleme'den, o da İbn İshâk'tan, o da Zeyd b. Sâbit'in mevlası olan Muhammed b. Ebî Muhammed'den, o da İkrime'den veya Saîd b. Cübeyr'den, o da İbn Abbâs'tan rivayet etmiştir. Bu sened zincirinde yer alan râvîlerin durumu 6-7. ayetlerin sebeb-i nüzûlü ile ilgili rivayetlerin tahlili yapılırken kısaca zikredildi ve bu senedle İbn Abbâs'tan gelen rivayetin "zayıf" olduğu belirtildi. Zayıf olduğu

---

[417] Ebû Osmân Saîd b. Mansûr, *et-Tefsîr min Süneni Saîd b. Mansûr*, thk., Sa'd b. Abdullâh, 1. Baskı, Riyâd, Dâru's-Samîî, 1997, Cilt 3, s. 957-958, h. no: 428; Beyhakî, *Sünenü'l-Kubrâ*, Cilt 9, s. 186, h. no: 18420; İbn Cerîr, Cilt 4, s. 548; Suyûtî de bunu *ed-Dürrü'l-Mensûr*'unda Cilt 3, s. 195'de zikreder ayrıca Abd b. Humeyd ve İbnü'l-Münzir'in de bunu tahric ettiğini belirtir.

[418] İbn Cerîr, Cilt 4, s. 548. Buna benzer rivayetler için bkz.: Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Cilt 3, s. 197-198.

[419] İbn Hibban, Cilt 1, s. 352.

[420] Saîd b. Mansûr, Cilt 3, s. 958.

halde buraya alınmasının sebebi bazı müfessirlerin bunu tefsirlerinde kullanmış olmalarıdır.

Bu rivayetlerin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr bu ayetin manası hakkında müfessirlerin ihtilaf ettiklerini söyledikten sonra özetle şöyle der: Bazıları bu ayetin, İslam gelmeden önce evlatlarını Yahudi veya Hıristiyan yapan; İslam geldikten sonra da onları Müslüman olmaya zorlayan, Ensâr'dan bir topluluk veya bir şahıs hakkında indiğini söylemişlerdir. Bazıları bu ayetin, Ehl-i Kitâb'ın cizye vermeleri durumunda din konusunda zorlanmayacakları anlamına geldiğini, ayetin kâfirlerden belli bir kesime has olduğunu ve ayetin mensuh olmadığını söylemişlerdir. Bazıları da bu ayetin mensuh olduğunu; çünkü savaş farz kılınmadan önce indiğini söylemişlerdir. İbn Cerîr bu görüşleri arz ettikten sonra her birinin akabinde onun bu konuda dayandığı rivayetleri zikreder.[421]

İbn Cerîr daha sonra bu ayetin belli bir kesimle alakalı olarak nazil olduğunu, *"Dinde zorlama yoktur."* ifadesiyle Ehl-i Kitâb, Mecûsi ve diğer dinlere mensup olup cizye vermeleri koşuluyla dinleri üzerinde kalabilenler hakkında indiğini ve ayetin hiçbir şekilde mensuh olmadığını söyleyen görüşü tercih eder. Sonra da kısaca şöyle devam eder: Bir kişi bu ayetin, çocuklarını Müslüman olmaya zorlayan Ensâr hakkında indiğini ifade eden rivayetlere ne dersin diyecek olursa, biz ona şöyle deriz: Bu rivayetler sahihtir; ancak ayet bazen özel bir durum hakkında iner; ama hükmü genel olup aynı türden olan bütün manaları kapsar. İbn Abbâs ve diğerlerinin zikrettikleri üzere, haklarında bu ayet inen kişiler, İslam gelmeden önce Yahudiliği benimsemiş kimselerdi. Yüce Allah da onların zorla İslam'a girdirilmelerini yasakladı. Bu hükmü de, diğer dinlere mensup olup cizye vererek dinleri üzerinde kalabilen herkesi kapsayacak şekilde, bu ayetle indirdi.[422]

İbn Kesîr, ayeti zahirine uygun olarak kısaca şöyle açıklar: Kimseyi İslam'a girmesi için zorlamayın; çünkü İslam açık ve nettir. Bu konuda kimsenin zorlanmasına ihtiyaç yoktur. Allah kimin gönlünü açmış ve basiretini aydınlatmışsa o İslam'a girer; kimin de kalbini körleştirmiş, kulağını ve gözünü mühürlemişse onun da zorla islam'a girmesinin bir faydası yoktur. Sonra İbn Kesîr âlimlerin, bu ayetin

[421] İbn Cerîr, Cilt 4, s. 546-553.

[422] İbn Cerîr, Cilt 4, s. 553-554.

Ensâr'dan bir topluluk hakkında nazil olduğunu; fakat hükmünün genel olduğunu söylediklerini belirtir, ardından da sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetleri zikreder.[423]

İbn Kesîr bu ayetin savaşmayı emreden ayetle mensûh olduğunu söyleyen görüşü de zikreder. Bu görüşe göre bütün ümmetlerin İslam'a davet edilmeleri gerekir. İslam'ı kabul etmemeleri durumunda, cizye vermeyi de kabul etmezlerse, öldürülünceye kadar kendileriyle savaşılır. Bu da İkrah / zorlama demektir. Sonra da İbn Kesîr savaşı emreden bazı ayetleri zikreder.[424]

Zemahşerî ve Beydâvî *"Dinde zorlama yoktur."* ayeti hakkında kısaca şöyle derler: Bu ayet ya umûm ifade edip "Ey Peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et ve onlara karşı çetin ol."[425] ayetiyle mensuh olmuş, ya da sebeb-i nüzûlünün de delâlet ettiği gibi Ehl-i Kitâb'a hastır.[426]

Râzî bu ayetin tefsirinde sebeb-i nüzûle değinmemiştir.[427]

İbn Cerîr'in bu ayetin belli bir kesimle alakalı olarak nazil olduğunu ve bu ayetin hiçbir şekilde mensuh olmadığını tercih etmesiyle ile ilgili rivayetleri esas aldığı anlaşılmaktadır. Çocuklarını Müslüman olmaya zorlayan ensar hakkında indiğini ifade eden rivayetlerin sahih olduğunu belirtmesi ardından; sebeb-i nüzûlde lafzın umumiliğinin esas alınacağını ifade etmesi yine ayetin sebeb-i nüzûl bağlamında bir açıklamasıdır. İbn Kesîr'in, âlimlerin bu ayetin Ensâr'dan bir topluluk hakkında nazil olduğu; fakat hükmünün genel olduğunu ifade ettikleri sözü, İbn Cerîr'in yorumuyla aynı paraleldedir. Fakat İbn Kesîr daha sonra bu ayetin mensuh olduğunu ifade edenlere göre de ayeti açıklamış ve bu anlamıyla ikrah / zorlama bulunduğunu ifade etmiştir. Zemahşerî ve Beydâvî'nin, "Bu ayet ya sebeb-i nüzûlünün delalet ettiği Ehl-i Kitâb'a hastır veya mensuhtur." şeklindeki ifadelerinde birinci şıkkın sebeb-i nüzûle dayanan bir açıklama olduğu açıktır.[428]

---

[423] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 444-446.

[424] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 446.

[425] Tevbe: 9/73.

[426] Zemahşerî, Cilt 1, s. 304; Beydâvî, Cilt 1, s. 154-155.

[427] Râzî, Cilt 5, s. 15.

[428] Hikmet Akdemir, bazı müfessirlerin seyf ayetiyle mensuh olduğu iddia edilen ayetler hakkındaki görüşlerini toplu olarak bir tablo üzerinde göstermiştir. Tabloda İbn Hazm (ö. 456/1063)'ın bu ayetin seyf ayetiyle mensuh olduğunu kabul ettiğine; İbn Cerîr ve Ebu Hayyân (ö. 745/1344)'ın mensuh

1.3. MİLLET-İ İBRÂHÎM

وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (135)

135. (Yahudiler) "Yahudi olun" ve (Hıristiyanlar da) "Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız" dediler. De ki: "Hayır! Biz, hanif olan İbrahim'in milletine[429] *uyarız. O, Allah'a ortak koşanlardan değildi."*

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü:

İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim'in Saîd b. Cübeyr veya İkrime kanalıyla İbn Abbâs'tan rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: Gözünün biri kör olan Abdullâh b. Sûriyâ Rasûlullâh'a (s.a.v.) şöyle dedi: Hidayet ancak bizim üzerinde bulunduğumuz dindir. Ey Muhammed bize tabi ol ki hidayete eresin. Hıristiyanlar da bunun benzerini söylediler. Bunun üzerine Allah bu ayeti indirdi.[430]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetin tahlili:

Bu rivayet sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde, burada kullanılan lafzın sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür.

Bu rivayet sened açısından incelendiğinde rivayet edenlerden birinin İbn Cerîr olduğu ve bunu iki ayrı senedle İbn İshâk'tan, onun da İbn Abbâs'tan rivayet ettiği

---

olduğunu kabul etmediklerine; Bağavî (ö. 516/1122), İbn Atiyye (ö. 541/1146) ve İbnü'l-Cevzi'nin ise bu konuda görüşlerini beyan etmediklerine işaret etmiştir. Akdemir makalesinin nihayetinde Seyf ayeti ile mensuh olduğu söylenen asgari 158 ayetten hiçbirinin mensuh olmadığı sonucuna varmıştır. Bkz.: Hikmet Akdemir, "Seyf Ayetiyle Mensuh Olduğu İddia Edilen Ayetler Üzerine Bir İnceleme" *HÜİFD,* Cilt 13, S. 20, 2008, s. 5-25.

[429] Cürcânî (ö. 816/1413) din kavramını "Akıl sahiplerini Rasûl'ün (s.a.v.) getirdiklerini kabul etmeye çağıran ilahî kanun" şeklinde tanımladıktan sonra "din ve millet" kavramlarının hakikatte eş anlamlı olduğunu, kullanım açısından ise aralarında fark bulunduğunu belirtir. Sonra bunu şöyle açıklar: Şeriat, itaat edilen olması açısından "din", itaat edenleri toplaması açısından "millet" müracaat edilen olması açısından da "mezhep" olarak isimlendirilir. Daha sonra da şöyle der: Bir görüşe göre de aralarındaki fark dinin Allah'a, milletin Rasûl'e ve mezhebin de müctehide nisbet edilmesidir. Ali b. Muhammed eş-Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, 1. Baskı, Beyrût, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983, s. 105-106.

[430] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 589-590; İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, s. 241; Suyûtî, *Lubâb,* s. 26.

görülür. Bu senedlerden biri İbn Cerîr'in Ebû Kureyb kanalıyla yaptığı rivayettir. Bu sened zincirine yer alan râvîlerin durumu 204-206. ayetlerin sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetleri tahlil edilirken zikredildi ve bu senedle İbn Abbâs'tan gelen rivayetin "hasen" olduğu belirtildi.

Bu rivayetin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr bu ayeti şöyle açıklar: *"Yüce Allah (Yahudiler) 'Yahudi olun' ve (Hıristiyanlar da) 'Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız' dediler."* ayetiyle şunu demek istiyor: Yahudiler Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ve ashabına "Yahudi olun ki doğru yolu bulasınız", Hıristiyanlar da onlara "Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız" dediler."[431] İbn Cerîr bunu söyledikten hemen sonra yukarıda arz ettiğimiz sebeb-i nüzûlü zikreder. Ardından da özetle şöyle devam eder: Bu ayette Yüce Allah peygamberine en güçlü delili, en öz bir şekilde sunarak muhaliflerine nasıl cevap vereceğini öğretiyor. O şöyle diyor: Ey Muhammed seni ve ashabını *"Yahudi olun" ve "Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız"* diyerek Yahudilik ve Hıristiyanlığa çağıranlara şöyle de: Aslında hepiniz gelin de Allah'ın beğendiği, O'nun seçtiği, uymamızı emrettiği ve onun dini olduğuna hep beraber şahitlik ettiğimiz İbrahim'in dinine uyalım. Üzerinde ihtilaf ettiğimiz diğer dinleri bırakalım. Şüphesiz ki onun dini Hanif olan İslam diniydi.[432]

İbn Kesîr de bu ayetin tefsirinde sebeb-i nüzûlü zikretmekle yetinir. Ardından da "Hanif" kelimesinin anlamı hakkında söylenenleri açıklar.[433]

Râzî bu ayetin tefsirinde sebeb-i nüzûle hiç değinmeden kısaca şöyle der: Yüce Allah İslam Dini'nin doğruluğunu delillerle ortaya koyduktan sonra, bu ayetle de din konusunda taklitte ısrar edenlere susturucu bir cevap veriyor. Cevap şöyledir: Eğer dinin yolu taklit ise bu konuda taklit edilmeye en uygun olan İbrahim'in (a.s.) dinidir. Çünkü ihtilaf halinde olan farklı din mensuplarının tümü, İbrahim'in (a.s.) dininin doğruluğu konusunda ittifak etmişlerdir. Eğer dinde taklit esas alınacaksa ittifak edilene tabi olmak ihtilaf edilene tabi olmaktan daha iyidir. Dolayısıyla

[431] İbn Cerîr: Cilt 2, s. 589.

[432] İbn Cerîr: Cilt 2, s. 589-590.

[433] İbn Kesîr: Cilt 2, s. 102.

İbrahim'in (a.s.) dinine bağlanıp Yahudilik ve Hıristiyanlığı terk etmek daha doğrudur.[434]

Zemahşerî, bu ayetin *"O, Allah'a ortak koşanlardan değildi."* kısmını açıklarken burada Ehl-i Kitâb'a ve diğerlerine tariz yapıldığını; çünkü onların İbrahim'e tabi olduklarını iddia ettikleri halde aslında şirk üzerinde olduklarını söylüyor. Aynı ifadeyi Beydâvî de kullanıyor.[435] Râzî de ayetin bu kısmını açıklarken, bu ayetin Yahudilik ve Hıristiyanlık mezhebinde şirk bulunduğuna işaret ettiğini söylüyor. Sonra da Yahudilerden bazılarının Üzeyr Allah'ın oğludur, Hıristiyanların da Mesih Allah'ın oğludur sözlerini buna delil gösteriyor. Daha sonra da "Hanif" kelimesinin İbrahim (a.s.) dinine uyanlara verilen isim olduğunu, İbrahim'in (a.s.) haccetmek, sünnet olmak gibi bazı özel hükümler getirdiğini, bu anlamda Arapların ona uyduğunu; ancak şirk koşmakla ondan ayrıldıklarını ve *"De ki: "Hayır! Biz, hanif olan İbrahim'in dinine uyarız. O, Allah'a ortak koşanlardan değildi."* ayetinin de buna işaret ettiğini söylüyor.[436]

İbn Cerîr'in ayete verdiği kısa anlamın hemen akabinde sebeb-i nüzûlü zikretmesi, İbn Kesîr'in de bu ayetin tefsirinde sebeb-i nüzûlü zikretmekle yetinmesi, ikisinin de sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetten yararlandığını gösterir. Zaten sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayet, ayetin ifade ettiğini manayı açıklamaktadır. Zemahşerî, Râzî ve Beydâvî ise bu ayetin açıklamasında sebeb-i nüzûle değinmemişlerdir.[437]

Burada sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetin ifade ettiği anlam ile ayetin zahirinden anlaşılan anlam birbiriyle örtüşmektedir. Böyle durumlarda sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetin zikredilip edilmemesi ayetin anlaşılmasına önemli bir katkı sağlamamaktadır. Bunu için bazı müfessirlerin sebeb-i nüzûlü zikrettiği bazılarının ise zikretmediği görülür.

---

[434] Râzî, Cilt 4, s. 70.

[435] Zemahşerî, Cilt 1, s. 94-95; Beydâvî, Cilt 1, s. 108.

[436] Râzî, Cilt 4, s. 71.

[437] Zemahşerî, Cilt 1, s. 194-195; Râzî, Cilt 4, s. 70-71; Beydâvî, Cilt 1, s. 108.

1.4. BELA VE İMTİHAN

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ وَزُلْزِلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصْرُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ (214)

214. Yoksa siz, sizden öncekilerin başına gelenler, sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Peygamber ve onunla beraber iman edenler, "Allah'ın yardımı ne zaman?" diyecek kadar darlığa ve zorluğa uğramışlar ve sarsılmışlardı. İyi bilin ki, Allah'ın yardımı pek yakındır.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü:

Abdurrezzâk, İbn Cerîr ve İbn Münzir'in Katâde'den rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Bu ayet Hendek savaşında nazil olmuştur. O gün Peygamber (s.a.v.) ve ashabının başına büyük sıkıntılar gelmiş ve çepeçevre kuşatılmışlardı. Durumları, Yüce Allah'ın *'Hani gözler kaymış ve yürekler ağızlara gelmişti.'*[438] ayetinde ifade ettiği hale gelmişti."[439]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetin tahlili:

Bu rivayet sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde, bunun açık bir şekilde sebeb-i nüzûle delâlet eden bir lafız ihtiva etmediği görülür. Bu rivayet daha çok ayetin nazil olduğu zamandan ve o zaman diliminde Müslümanların içinde bulundukları durumdan bahsetmektedir. Burada zikredilmesi Müslümanların içinde bulundukları durumun ayetin nüzûlüne sebep olduğu gibi bir anlamı ifade ettiği içindir. Bazı sebeb-i nüzûl kitaplarında bu rivayetin zikredilmesi[440] de aynı sebebe dayanmış olabilir.

Bu rivayet sened açısından incelendiğinde, bunu Katâde'den nakledenlerden birinin Abdurrezzâk olduğu görülür. Abdurrezzâk bunu Ma'mer'den, o da Katâde'den rivayet etmiştir. Bu hadis Katâde b. Diâme'ye dayandığı için maktu' bir hadistir. Burada zikredilmesinin sebebi bazı müfessirlerin ayete anlam verirken bundan yararlanmış olmalarıdır.

---

[438] Ahzab: 33/10.

[439] Abdurrezzâk, Cilt 1, s. 332, h. no: 250; İbn Cerîr, Cilt 3, s. 637; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Cilt 2, s. 500.

[440] Vahidî, s. 50; İbn Hacer, Ucâb, Cilt 1, s. 532-533; Suyûtî, *Lubâb*, s. 41; Kadî, 36.

Bu rivayetin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr bu ayetin tefsirinde ayetin zahirine uygun olarak kısaca şöyle der: Ey Allah ve Rasûlüne iman edenler, önceki peygamberlere tabi olanların başlarına gelen sıkıntı ve çileler sizin de başınıza gelmeden, onların imtihan edildiği gibi siz de imtihan edilmeden, onların sarsıldığı gibi siz de sarsılmadan cennete gireceğinizi mi sanıyorsunuz? Düşmanlarından öyle sıkıntılara maruz kaldılar ki, adeta Allah'ın yardımının geciktiğini düşündüler ve bunun için Allah'ın yardımı ne zaman gelecek dediler. Yüce Allah da yardımının yakın olduğunu, onları düşmanlarına üstün kılacağını haber verdi. Sonra da va'dini gerçekleştirdi, savaş ateşini söndürdü ve onları kâfirlere galip kıldı.[441]

İbn Cerîr bu genel açıklamasından sonra kısaca şöyle der: Müfessirlerin zannına göre bu ayet Hendek savaşında, müminlerin şiddet ve korkuya kapıldıkları soğukluk ve açlığa maruz kaldıkları bir zamanda nazil olmuştur. Yüce Allah Müslümanların o zamanki durumlarını şöyle tasvir etmiştir: "*Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani (düşman) ordular üzerinize gelmişti de biz onların üzerine bir rüzgâr ve göremediğiniz ordular göndermiştik. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görmektedir. Hani onlar size hem üst tarafınızdan hem alt tarafınızdan gelmişlerdi. Hani gözler kaymış ve yürekler ağızlara gelmişti. Siz de Allah'a karşı çeşitli zanlarda bulunuyordunuz.*"[442] Daha sonra İbn Cerîr bu ayetin nüzûlü ile ilgili yukarıdaki rivayeti zikreder. [443]

İbn Kesîr de bu ayeti, sebeb-i nüzûle hiç değinmeden, zahirine muvafık olarak genel bir şekilde açıklar sonra da Müslümanların çektikleri sıkıntıyı tasvir eden Habbâb b. Eret hadisi ile hendek savaşındaki durumu örnek verir. Habbâb b. Eret'ten sahih olarak rivayet edildiğine göre o şöyle dedi: "Biz 'Ey Allah'ın Rasûlü, bizim için Allah'tan yardım dilemeyecek misin, bizim için dua etmeyecek misin?' dedik. Bunun üzerine o şöyle dedi: 'Sizden önceki ümmetlerden birinin başının ortasına testere bırakılır, ayaklarına varıncaya kadar kesilerek ikiye ayrılırdı; ama bu onu dininden ayırmazdı, eti kemiğinden ayrılıncaya kadar demir taraklarla taranırdı; ama bu onu dininden ayırmazdı.' Sonra şöyle dedi: 'Vallahi Allah bu işi tamamına

[441] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 636.

[442] Ahzâb: 33/9-10.

[443] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 636-637.

erdirecektir. Öyle ki Sana'dan Hadremevt'e bir süvari Allah'tan başka hiç kimseden korkmadan, kurtun da koyununa vereceği zarar dışında hiçbir şeyden çekinmeden yolculuk yapabilecektir. Fakat siz acele eden bir kavimsiniz.'[444]

Râzî bu ayeti açıklarken, önce bu ayetin önceki ayetle olan irtibatına değinir, sonra bu ayetin nüzûl ortamı hakkında Katâde'den rivayet edilenin yanında başka rivayetler de zikreder; ancak bunları senedsiz olarak verir ve daha sonra da İbn Cerîr ve İbn Kesîr'in ayete verdiği anlama yakın genel bir anlam verir.[445]

Zemahşerî ve Beydâvî bu ayetin önceki ayetle olan irtibatına değinirler; fakat ayetin sebeb-i nüzûlüne veya nazil olduğu ortamına değinmezler.[446]

İbn Cerîr ve İbn Kesîr bu ayeti, zahirine uygun bir şekilde açıklamışlardır. İbn Kesîr açıklamasından sonra Müslümanların içinde bulundukları sıkıntıya Habbâb b. Eret'ten rivayet edilen hadisin tasvir ettiği durum ile Hendek savaşındaki durumu örnek vermiş; ama sebeb-i nüzûl ile ilgili bir ifade kullanmamıştır. İbn Cerîr ise açıklamasından sonra 'Te'vil ehlinin zannına göre bu ayet Hendek savaşında, müminlerin sıkıntıya maruz kaldıkları bir zamanda nazil olmuştur.' şeklinde bir ifade kullanmıştır. Bu ifade sebeb-i nüzûlden ziyade nüzûl zamanına delalet etmektedir. Ayrıca bu ifade tarzı da onun bunu benimsemediğine işaret etmektedir. Râzî de Katâde'den rivayet edilenin yanında başka rivayetler zikretmiş, sonra da bu ayete İbn Cerîr ve İbn Kesîr'in verdiği anlama yakın bir anlam vermiştir.

Burada sebeb-i nüzûl ile ilgili zikredilen rivayetin lafız açısından sebeb-i nüzûle delalet eden bir ifade ihtiva etmediği, ayrıca sened açısından da zayıf olduğu göz önünde bulundurulduğu zaman bu rivayetin sebeb-i nüzûl olarak zikredilmesinin sağlıklı olmadığı söylenebilir. Müfessirlerin ifadelerinden de onların bu rivayeti sebeb-i nüzûl olarak görmedikleri anlaşılmaktadır.

[444] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 281-282.

[445] Râzî, Cilt 6, s. 377-379.

[446] Zemahşerî, Cilt 1, s. 256-257; Beydâvî, Cilt 1, s. 135-136.

2. BÖLÜM

AHKÂM AĞIRLIKLI AYETLERİN NÜZÛL SEBEBİ VE TEFSİRE ETKİSİ

2.1. İBADETLER

2.1.1. Namaz

2.1.1.1. Namazda Yönelinen Yer

وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (115)

115. Doğu da, Batı da Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler:

1. Müslim ve İbn Cerîr'in İbn Ömer'den rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Rasûlullâh (s.a.v.) Mekke'den Medine'ye yönelip döndüğü zaman bineğinin üzerinde, yöneldiği tarafa doğru namaz kılıyordu. İşte bu ayet bunun hakkında nazil olmuştur."[447] Tirmizî'nin rivayetinde "Sünnet namaz kılıyordu." ifadesi yer almaktadır.[448]

Buhârî'nin, Câbir b. Abdullâh'tan rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: Rasûlullâh (s.a.v.) sünnet namazları bineğinin üzerinde, bineğinin yöneldiği tarafa yönelerek kılardı; ancak farz namaz kılmak istediği zaman, bineğinden iner kıbleye yönelerek namaz kılardı.[449]

2. Tirmizî, İbn Mace, İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim'in tahric ettiklerine göre Âmr b. Rabîa babasının şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir seferde (yoculukta) kapkaranlık bir gecede Rasûlullâh (s.a.v.) ile beraberdik. Bir yerde konakladık. İnsanlar taş toplayarak namaz kılınacak bir yer hazırladılar ve orada namaz kıldılar. Sabah olunca kıbleden farklı tarafa yönelerek namaz kıldığımızı anladık.

[447] Müslim, Salâtü'l-Müsafirîn, 4, h. no: 1646; İbn Cerîr, Cilt 2, s. 453.

[448] Tirmizî, Tefsirü'l-Kur'an, Sûretü'l-Bakara, h. no: 2958.

[449] Buhârî, Salât, 31, h. no: 400.

Rasûlullâh'a (s.a.v.) gelerek 'Ey Allah'ın Rasûlu, bu gece kıbleden farklı bir tarafa yönelerek namaz kıldık.' dedik. Bunun üzerine Allah, '*Doğu da, Batı da Allah'ındır.'* ayetini indirdi. Rasûlullâh (s.a.v.) de 'Namazınız geçerlidir.' dedi.[450]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetlerin tahlili:

Bu rivayetler sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde, burada kullanılan lafızların sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür.

Bu rivayetler sened açısından incelendiğinde, birinci hadisi Müslim'in rivayet ettiği görülür. Tirmizî'nin rivayeti de, onun ifade ettiği üzere "hasen-sahih"tir.[451] Buharî'nin rivayetinde ise sebeb-i nüzûle delâlet eden bir lafız bulunmamaktadır; ancak bu rivayet, bahsedilen namazın sünnet namaz olduğuna delâlet etmesi açısından önemlidir ve burada da bundan dolayı zikredilmiştir.

İkinci rivayet hakkında Tirmizî şöyle demiştir: "Bu hadisin isnadı kuvvetli değildir. Bunun sadece Eş'as es-Semmân yoluyla geldiğini biliyoruz. Eş'as b. Saîd Ebu'r-Rabî' es-Semmân ise hadis konusunda "zayıf" biridir.[452] Zayıf olduğu halde burada zikredilmesinin sebebi bazı müfessirlerin bu rivayetten hareketle bazı yorumlarda bulunmuş olmalarıdır.

Buna göre sebeb-i nüzûl konusunda birinci rivayet tercih edilir.

Bu rivayetlerin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili yukarıdaki rivayetler de dâhil olmak üzere birçok rivayet zikrettikten sonra[453] kendi tercihini kısaca şöyle açıklar: Yüce Allah'ın bu ayette özellikle doğu ve batının kendi mülkü olduğunu zikretmesi, kullarına doğu ve batı arasındaki her şeyin de maliki olduğunu bildirmek istediği içindir. Mahlûkât onun mülkü olduğuna göre, O'nun emir ve yasaklarına uymalı, farz kıldıklarını yapmalı ve kıble edinmelerini emrettiği tarafa yönelmelidir. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Doğu ile batı arasında bulunan bütün mahlûkât Allah'ın mülküdür. Allah, dilediği şekilde onların kulluk yapmalarını ister, haklarında istediği

[450] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 454; İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, s. 211; Tirmizî, Ebvâbu's-Salât, h. no: 345.

[451] Tirmizî, Tefsirü'l-Kur'an, Sûretü'l-Bakara, h. no: 2958.

[452] Tirmizî, Ebvâbu's-Salât, h. no: 345.

[453] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 449-455.

hükmü verir. Yapmaları gereken şey sadece itaattir. Ey müminler yüzünüzü kıbleme çevirin, hangi tarafa yönelirseniz orası kıblemdir.[454] Bu ayet umûm ifade eden bir yapıda gelmiş ancak kastedilen anlam hastır yani özeldir. Buna göre *"Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır."* ayeti şu anlamlara gelebilir:

1. Seferde iken sünnet namazlarınızda; düşmanla yüz yüze çarpışırken farz ve sünnet namazlarınızda hangi tarafa yönelirseniz yönelin orası Allah'ın kıblesidir. İbn Ömer'in sözü ve bu bağlamda zikredilen diğer rivayetler buna delâlet eder.

2. Nerede bulunursanız bulunun namazlarınızda yönelmeniz gereken kıble orasıdır. Çünkü her yerden Ka'be'ye yönelmeniz mümkündür.

3. Bana dua ederken hangi tarafa yönelirseniz yönelin beni orada bulursunuz ve duanıza icabet ederim.[455]

İbn Kesîr bu ayeti kısaca şöyle açıklar: Bu ayette Mekke'den çıkarılan ve mescitlerini terkeden Rasûlullâh'a (s.a.v.) ve ashabına bir teselli vardır. Onlar Mekke'de iken Ka'be'yi önlerine alarak Beytü'l-Makdis'e yönelip namaz kılarlardı. Rasûlullâh (s.a.v.) Medine'ye geldiğinde on altı veya on yedi ay boyunca Beytü'l-Makdis'e yönelerek namaz kıldı. Sonra da Allah onu Ka'be'ye yöneltti. Bunun için Yüce Allah "*Doğu da, batı da Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır."* buyuruyor.[456] İbn Kesîr bu genel açıklamasından sonra İbn Cerîr'den, yukarıdaki rivayetler de dâhil olmak üzere, ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetleri nakleder ve bunlar arasında bir tercih yapmaz.[457]

Râzî kısaca şöyle der: Âlimler bu ayetin sebeb-i nüzûlü hakkında ihtilaf etmişlerdir. Çoğunluğun görüşüne göre bu ayet namaz hakkında nazil olmuş, bazılarına göre ise namazla alakası olmayan bir mesele hakkında nazil olmuştur. Râzî bu açıklamasından sonra birinci görüşün şu iki sebepten dolayı daha kuvvetli olduğunu belirtir:

1. Bunun sahâbî ve tâbiînin çoğundan rivayet edilmiş olmasıdır ki onların sözleri bu konuda hüccettir.

---

[454] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 455-456.

[455] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 456-457.

[456] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 28-29.

[457] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 30-35.

2. *"Nereye dönerseniz"* ifadesi zahiren namazda kıbleye yönelmeyi ifade eder. Bundan dolayı da "*Yüzünüzü çevirin*"[458] ifadesinden kastedilenin bundan başka bir şey olması düşünülemez.[459]

Râzî, bu ayetin namaz hakkında nazil olduğunu söyleyenlerin ayeti farklı şekillerde açıkladıklarını ifade ettikten sonra bu açıklamalardan bazılarını kısaca şöyle zikreder:

1. Allah müminleri kıble olarak Beytü'l-Makdis'ten Ka'be'ye yöneltmek istemiştir. Bundan dolayı doğunun, batının ve diğer bütün yönlerin kendisinin mülkü ve mahlûku olduğunu beyan ederek, insanların nereye yönelmelerini emrederse oranın kıble olacağını ifade etmiştir. Böylece Yüce Allah bu ayeti, kıblenin değiştirilmesi için bir mukaddime kılmıştır.

2. Kıblenin tahvili gerçekleştiği zaman Yahudiler itiraz etmiş, onlara cevap olmak üzere bu ayet inmiştir.

3. Rasûlullâh (s.a.v.) ile birlikte bulunulan bir gazvede, kapkaranlık bir gecede, kıble yönünü bulamadıklarından ictihadla farklı taraflara yönelerek namaz kılan, sabah olunca da hata ettiklerini anlayan bir topluluk hakkında nazil olmuştur.

4. Bu ayet seferde bineğinin yöneldiği tarafa yönelerek namaz kılan kimseler hakkında nazil olmuştur.

Râzî daha başka görüşler de zikrettikten sonra şöyle der: Bu görüşlerden hangisi doğruya daha yakındır denecek olursa şöyle cevap verilir: Yüce Allah'ın "*Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır."* ifadesinden kişinin muhayyer bırakıldığı anlaşılmaktadır. Oysa muhayyerlik sadece iki durumda geçerlidir. Birincisi binek üzerinde kılınan sünnet namazlarda, ikincisi de seferde karanlık veya başka bir sebepten dolayı ictihadın imkânsızlaştığı durumda. Bu iki durumun dışında muhayyerlik söz konusu değildir.[460]

Zemahşerî ise ayete kısaca şöyle anlam verir: "*Doğu da batı da Allah'ındır"* yani doğu diyarları da batı diyarları da Allah'ındır. Bütün yeryüzü onun mülküdür ve onun tasarrufu altındadır. *"Nereye dönerseniz"* Allah'ın yüzü işte oradadır ifadesi,

[458] Bakara: 2/144.

[459] Râzî, Cilt 4, s. 18.

[460] Râzî, Cilt 4, s. 18-19.

nereden kıbleye yönelirseniz yönelin anlamındadır. Bu anlama geldiğinin delili Yüce Allah'ın *"(bundan böyle), yüzünü Mescid-i Harâm yönüne çevir. Siz de nerede olursanız olun, yüzünüzü hep onun yönüne çevirin."*[461] ayetidir. *"Allah'ın yüzü oradadır."* yani razı olduğu ve yönelmenizi emrettiği taraf orasıdır. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Mescid-i Harâm'da veya Beytü'l-Makdis'te namaz kılmanız engellenirse, ben size bütün yeryüzünü mescit kıldım, siz de dilediğiniz yerde namaz kılın ve bulunduğunuz yerden kıbleye yönelin. Kıbleye yönelmeniz için belli bir yerde bulunmanız gerekmez. Çünkü her yerden kıbleye yönelmeniz mümkündür. Zemahşerî bu şekilde ayeti açıkladıktan sonra sebeb-i nüzûl ile ilgili bazı rivayetlere değinir. Fakat onlar arasında bir tercihte bulunmaz.[462]

Beydâvî de Zemahşerî gibi ayete anlam verir, sonra da sebeb-i nüzûlü ondan farklı bir şekilde arz eder: Bu ayetin sebeb-i nüzûlü hakkında İbn Ömer'den gelen rivayeti "İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre" şeklinde ifade eder. Kıble yönünü bulamadığından ictihadla farklı taraflara yönelerek namaz kılan, sabah olunca da hata ettiklerini anlayan bir topluluk hakkında nazil olduğunu belirten diğer rivayeti de قيل "*denilmiştir*" şeklinde ifade eder ve ardından da bu rivayete göre müctehid hata eder, sonra da hata ettiği anlaşılırsa namazını yeniden kılmasının gerekmediğini söyler.[463]

Beydâvî'nin ifade tarzından, sebeb-i nüzûl konusunda İbn Ömer'in rivayetini tercih ettiği anlaşılmaktadır. Sebeb-i nüzûlüne göre ayetten hüküm çıkarılabileceğini de قيل "*denilmiştir*" ile ifade ettiği rivayet üzerinde göstermiştir. Fakat bu rivayeti zayıf gördüğünden çıkan bu sonucu benimsemediği de anlaşılmaktadır.

İbn Cerîr'in sebeb-i nüzûl ile ilgili birçok rivayeti zikrettikten sonra kendi tercihini belirtmesi, ayete anlam vermede sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetleri önemsediğini gösterir. Özellikle de ayetin umûm ifade eden bir yapıda geldiğini; ancak anlamının has olduğunu ifade ettikten sonra bu çerçevede ayete verdiği anlamlardan bazısının sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlere dayandığı açıktır.

Râzî'nin, âlimlerin ayetin sebeb-i nüzûlü hakkında iki görüş üzere ihtilaf ettiklerini belirtmesi, sonra da her iki görüşü destekleyen gerekçeler ve rivayetler zikretmesi onun sebeb-i nüzûlü itibara aldığını gösterir. Râzî Yüce Allah'ın "*Nereye*

[461] Bakara: 2/144.

[462] Zemahşerî, Cilt 1, s. 180.

[463] Beydâvî, Cilt 1, s. 102.

dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır." ifadesini açıklarken kısaca şöyle der: Bu ayetten kişinin muhayyer bırakıldığı anlaşılmaktadır. Oysa muhayyerlik sadece iki durumda geçerlidir. Birincisi binek üzerinde kılınan sünnet namazlarda, ikincisi de seferde karanlık veya başka bir sebepten dolayı ictihadın imkânsızlaştığı durumda. Bu iki durumun dışında muhayyerlik söz konusu değildir. Râzî bu açıklamasıyla sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlere dayanarak ayetin anlamının has olduğunu ifade ettiği anlaşılmaktadır.

Beydavi'nin ifade tarzından, bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili zikrettiği rivayetlerden birini zayıf gördüğü anlaşılmaktadır. Fakat zayıf gördüğü bu rivayete dayanarak ayetten çıkarılabilecek hükme işaret etmesi ise sebeb-i nüzûlün tefsire etkisini göstermesi bakımından önemlidir.

Zemahşerî ve İbn Kesîr'in genel açıklamalarında sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlerin bir eseri görünmemektedir. Fakat daha sonra, aralarında bir tercih yapmamalarına rağmen, sebeb-i nüzûl ile ilgili bazı rivayetleri zikretmeleri bu rivayetleri önemsedikleri anlamına gelir.

İbn Cerîr ve Râzî'nin "Bu ayet umum ifade eden bir yapıda gelmiş; ancak kastedilen mana hastır." anlamına gelen ifadeleri فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ ayetine "*Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır."* şeklinde anlam verdiklerini, sonra da sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlere dayanarak kastedilen mananın has olduğu sonucuna vardıkları anlaşılmaktadır. Ayete verilen bu anlama göre bu ayetin doğru anlaşılabilmesi için sebeb-i nüzûlünün bilinmesi önem arz etmektedir. Zemahşerî ise فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا ifadesine "*Nereden kıbleye yönelirseniz yönelin"* anlamını vermiş, فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ ifadesiyle de yönelinmesi emredilen tarafın kıble olduğunun beyan edildiğini söylemiştir. Ayete verilen bu anlama göre sebeb-i nüzûl bilinmese de ayet doğru anlaşılabilir.

2.1.1.2. Makâm-ı İbrâhîm'de Namaz

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ (125)

125. Hani, biz Kâbe'yi insanlara toplantı ve güven yeri kılmıştık. Siz de Makâm-ı İbrâhîm'den kendinize bir namaz yeri edinin. İbrahim ve İsmail'e şöyle

emretmiştik: "Tavaf edenler, kendini ibadete verenler, rükû ve secde edenler için evimi (Kâbe'yi) tertemiz tutun."

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü:

Buhârî'nin Enes'ten (r.a.) rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "Ömer şöyle dedi: 'Üç meselede Rabbime muvafık oldum.'[464] Ben: 'Ey Allah'ın Rasûlu, Makâm-ı İbrâhîm'den bir namaz yeri edinsek' dedim, bunun üzerine '*Makâm-ı İbrâhîm'den kendinize bir namaz yeri edinin'* ayeti indi. Ben: 'Ey Allah'ın Rasûlu, eşlerine örtünmelerini emretsen, çünkü iyi insanlar da, kötü insanlar da onlarla konuşuyorlar.' dedim, bunun üzerine hicâb ayeti indi. Bir gün Peygamber'in eşleri onu çekemedikleri için yanında toplanmışlardı. Ben onlara: 'Eğer o sizi boşayacak olursa onun Rabbi, sizin yerinize, sizden daha hayırlı eşler ona verebilir' dedim, bunun üzerine bu şekilde ayet indi."[465]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetin tahlili:

Bu rivayet sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde, burada kullanılan lafzın sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür. Sened açısından incelendiğinde ise bunu rivayet edenin Buharî olduğu görülür.

Bu rivayetin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr, bu ayetin tefsirinde "Makâm-ı İbrâhîm" ve "Musallâ" kelimelerinden kastedilenin ne olduğu hakkındaki görüşleri ve bunlarla ilgili tercihini kısaca şöyle zikreder:

1. Makâm-ı İbrahim, bazılarına göre haccın bütünüdür. Bazılarına göre Arafat, Müzdelife ve Cemerât'tır. Bazılarına göre Harem'dir. Bazılarına göre İbrahim'in (a.s.) Mescid-i Harâm içindeyken kaldığı yerin adıdır. Bazılarına göre de Ka'be'nin inşası esnasında İbrahim'in (a.s.) iskele olarak kullandığı taşın adıdır. İbn Cerîr bu açıklamadan sonra kendi tercihini özetle şöyle açıklar: Bize göre en isabetli görüş

[464] Aslında Ömer'in (r.a) kastetttiği Rabbi'nin kendisine muvafakat edip düşündüğüne uygun ayet indirdiğidir. Fakat edebe uygun olması için muvafakatı kendine isnad ederek "Rabbime muvafık oldum" demiştir. Ya da böyle demekle görüşünün yeni, hükmün ise kadim olduğuna işaret etmiştir. İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî,* Cilt 1, s. 665.

[465] Buhârî, Salât, 32, h. no: 402; Benzeri bir rivayet için ayrıca bkz.: Buhârî, Tefsîr, 9, h. no: 4483.

"Makâm-ı İbrâhîm"den kastedilenin, Mescid-i Harâm'da bu isimle bilinen yer olduğunu söyleyen görüştür. Ömer b. Hattâb'dan yaptığımız rivayet ile Câbir'den bize gelen haber buna delâlet etmektedir: Câbir şöyle demiştir: "Rasûlullâh (s.a.v.) Haceru'l-Esved'i istilam[466] ettikten sonra üç defa remel[467] yaparak ve dört defa da yürüyerek Ka'be'yi tavaf etti. Sonra Makâm-ı İbrâhîm'e gidip '*Makâm-ı İbrâhîm'den kendinize bir namaz yeri edinin.'* ayetini okudu. Ardından da Makam'ı kendisiyle Beytullâh'ın arasına alarak iki rekât namaz kıldı."[468] Tercih ettiğimiz görüşü destekleyen bu haber olmasaydı bile, yine söylenmesi gereken bu olacaktı. Çünkü bir sözü, kabul edilmesi gerekli olan bir delil bulunmadıkça, meçhul olan gizli manasına değil, bilinen zahir manasına yorumlamak gerekir.[469]

2. Musallâ ise bazılarına göre "Med'â" yani dua edilen yer bazılarına göre de Makâm-ı İbrâhîm'in yakınında namaz kılınan yerdir. Kastedilenin "Med'â" olduğunu söyleyenler, Makâm-ı İbrâhîm'den kastedilenin haccın bütünü olduğunu söyleyenlerdir. Buna göre ayetin anlamı şöyle olur: Arafat'ı, Müzdelife'yi, Meş'ar'ı, Cemerât'ı ve İbrahim'in (a.s.) hac menâsikini icra ettiği diğer yerleri "Med'â" edinip oralarda bana dua edin ve İbrahim'i (a.s.), tabi olunan imam edinin. İbn Cerîr bunun hakkındaki tercihini de özetle şöyle açıklar: Musallâ'dan neyin kastedildiği hakkında en isabetli görüş, Ömer b. Hattâb ve Câbir b. Abdullâh'ın Rasûlullâh'ın uygulaması olarak bildirdikleri Makâm-ı İbrâhîm'in yakınında namaz kılınan yerdir.[470]

Râzî de "Makâm-ı İbrâhîm" ve "Musallâ" kelimelerinden, Kurtubî ve İbn Kesîr de "Makâm-ı İbrâhîm" kelimesinden kastedilenin ne olduğu hakkındaki görüşleri zikrettikten sonra İbn Cerîr'in tercihiyle aynı tercihte bulunurlar.[471] Zemahşerî ve

---

[466] Sözlükte "selamlamak" anlamına gelen istilam, dinî bir kavram olarak, Ka'beyi tavaf ederken Haceru'l-Esved'i öpmek, ona yaklaşmak mümkün olmaması halinde Haceru'l-Esved'e karşı el kaldırıp işaret ederek onu selamlamak demekir. Fikret Karaman v.d., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006, s. 336.

[467] Sözlükte "süratli gitmek, koşmak" anlamlarına gelen remel, dinî bir kavram olarak, tavafta kısa adımlarla koşarak ve omuzları silkerek çalımlı bir şekilde yürümek demektir. Ardından sa'y yapılacak tavafların ilk üç şavtında erkeklerin remel yapması tavafın sünnetlerindendir. Fikret Karaman v.d., s. 551.

[468] Câbir b. Abdullâh'tan gelen bu hadis için bkz.: Müslim, Hac, 19, h. no: 3009.

[469] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 525-529.

[470] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 529-530.

[471] Râzî, Cilt 4, s. 43-44; Kurtubî, Cilt 2, s. 112-113; İbn Kesîr, Cilt 2, s. 59-64.

Beydâvî'nin de ifadelerinden anlaşılan "Makâm-ı İbrâhîm"in anlamı hakkında İbn Cerîr'le aynı görüşte olduklarıdır. Çünkü genel olarak Makâm-ı İbrâhîm'e İbn Cerîr'in verdiği anlamı verdikten sonra diğer görüşlere değinirler.[472]

Bu müfessirlerin ifadelerinden anlaşılan, sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetin tefsirlerinde önemli bir etkisinin olmadığıdır.

2.1.1.3. Kıble Yönünün Mescid-i Harâma Tahvili

سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (142) وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ (143) قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ (144)

142-144. Birtakım kendini bilmez insanlar, "Onları yönelmekte oldukları kıbleden çeviren nedir?" diyecekler. De ki: "Doğu da, Batı da Allah'ındır. Allah, dilediği kimseyi doğru yola iletir." Böylece, sizler insanlara birer şahit olasınız ve Peygamber de size bir şahit olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık. Her ne kadar Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de biz, yönelmekte olduğun ciheti ancak; Rasûl'e tabi olanlarla, gerisingeriye dönecekleri ayırt edelim diye kıble yaptık. Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir. Şüphesiz Allah, insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir. Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu görüyoruz. Elbette seni, hoşnut olacağın kıbleye çevireceğiz. (Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Harâm yönüne çevir. Siz de nerede olursanız olun, yüzünüzü hep onun yönüne çevirin. Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, bunun Rabblerinden (gelen) bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah, onların yaptıklarından habersiz değildir.

Bu ayetlerin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler:

1. Buhârî ve İbn Ebî Hâtim'in Berâ b. Azib'den rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Peygamber (s.a.v.) On altı veya on yedi ay boyunca Beytü'l-Makdis'e yönelerek namaz kıldı; ancak kıblesinin Mescid-i Harâm olmasını arzuluyordu. Bunun üzerine Yüce Allah '*Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu*

[472] Zemahşerî, Cilt 1, s. 185; Beydâvî, Cilt 1, s. 105.

görüyoruz...' ayetini indirdi. Artık o da Kâbe'ye yönelerek namaz kıldı. Bu defa kendini bilmez birtakım insanlar, yani Yahudiler *'Onları yönelmekte oldukları kıbleden çeviren nedir?'* dediler. Bunun üzerine Allah *'De ki: Doğu da, Batı da Allah'ındır. Allah, dilediği kimseyi doğru yola iletir.'* ayetini indirdi."[473]

2. Buhârî'nin Berâ b. Azib'den rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "Peygamber (s.a.v.) Medine'ye ilk geldiğinde Ensâr'dan olan dedelerinin veya dayılarının yanında kaldı. On altı veya on yedi ay boyunca Beytü'l-Makdis'e yönelerek namaz kıldı. Fakat kıblesinin Mescid-i Harâm olmasını arzuluyordu. Mescid-i Harâm'a yönelerek ilk kıldığı namaz ikindi namazı oldu. Bir cemaat da onunla birlikte namaz kıldı. Onunla namaz kılanlardan biri çıkıp rukû halinde bulunan bir cami cemaatinin yanından geçti ve onlara 'Allah'ı şahit kılarım ki, Rasûlullâh'la (s.a.v.) birlikte Mekke'ye yönelerek namaz kıldım.' diyerek seslendi. Bunun üzerine onlar da bulundukları yerde Ka'be'ye yöneldiler. Rasûlullâh'ın (s.a.v.) Beytü'l-Makdis'e yönelerek namaz kılması Yahudilerin ve Ehl-i Kitâb'ın hoşuna gidiyordu. Mescid-i Harâm'a yönelerek namaz kılmaya başladığı zaman Yahudiler buna tepki gösterdiler. Daha önce Beytü'l-Makdis'e yönelerek namaz kılıp o hal üzere vefat eden ve öldürülenler vardı. Biz bunlar hakkında ne diyeceğimizi bilmiyorduk. Bunun üzerine Yüce Allah '*Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir.'* ayetini indirdi.[474] Bunun benzerini İbn Cerîr de Berâ b. Azib'den rivayet etmiştir.[475]

3. İbn Cerîr'in Süddî'den rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "Rasûlullâh (s.a.v) Mescidü'l-Harâm'a yöneltildiği zaman insanlar ihtilafa düşüp farklı gruplara ayrıldılar. Münafıklar şöyle dediler: 'Onlara ne oluyor ki, bir süre bir kıbleye yöneldiler sonra da onu terk edip başka bir kıbleye yöneldiler?' Müslümanlar ise şöyle dediler: 'Keşke Beytü'l-Makdis'e yönelerek namaz kılmış ve bu hal üzere vefat etmiş kardeşlerimizin halini bilseydik, acaba Allah bizim ve onların kıldığı namazları kabul etti mi?' Yahudiler de şöyle dediler: 'Muhammed memleketini ve doğduğu yeri özledi. Eğer bizim kıblemiz üzerinde kalmaya devam etseydi, onun beklediğimiz Peygamber olduğunu umardık.' Mekke müşrikleri de şöyle dediler: 'Muhammed'in, din konusunda kafası karıştı, kıble olarak size yöneldi. Sizin kendisinden daha doğru

[473] Buhârî, Salât, 31, h. no: 399; İbn Ebî Hâtim: Cilt 1, s. 248.

[474] Buhârî, İman, 30, h. no: 40.

[475] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 620-621.

bir yolda olduğunuzu anladı. Artık dininize girmesi de yakındır.' Bu ifadeler üzerine Allah münafıklar hakkında '*Birtakım kendini bilmez insanlar, 'Onları yönelmekte oldukları kıbleden çeviren nedir?' diyecekler... Her ne kadar Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de...'* ayetlerini, diğerleri hakkında da sonraki ayetleri indirdi."[476] Buna benzer bir rivayeti de Zübeyr b. Bekkâr "Ahbârü'l-Medine"de Osmân b. Abdurrahmân'dan nakleder.[477]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetlerin tahlili:

Bu rivayetler sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde, kullanılan lafızların sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür. Sened açısından incelendiğinde ise birinci ve ikinci hadisi Buharî'nin rivayet ettiği görülür. Üçüncü rivayet ise sebeb-i nüzûl için bir mesnet olmaktan ziyade, bu konuda zikredilen rivayetlerin bir hulasası niteliği taşıdığı için burada tefsir kabilinden zikredilmiştir.

Bu rivayetlerin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr ve Râzî Rasûlullâh'ın (s.a.v.) Beytü'l Makdis'e yönelerek namaz kılmasının kendi tercihi mi, yoksa Allah'ın emri mi olduğu konusunda âlimlerin ihtilaf ettiklerini söylerler, bununla ilgili bazı rivayetleri naklederler; ancak bu konuda bir tercihte bulunmazlar.[478]

İbn Cerîr "*Birtakım kendini bilmez insanlar, "Onları yönelmekte oldukları kıbleden çeviren nedir?" diyecekler. De ki: "Doğu da, Batı da Allah'ındır. Allah, dilediği kimseyi doğru yola iletir."* ayetini kısaca şöyle açıklar: Ey iman edenler yönelmekte olduğunuz Yahudilerin kıblesini bırakıp Mecid-i Harâm'a yönelirseniz, kendini bilmez birtakım insanlar "Bunları namazlarında yönelmekte oldukları kıbleden çeviren nedir?" diyecekler. Böylece Yüce Allah Rasûlüne ve ona inananlara, kıblenin değiştirilmesi durumunda Yahudi ve müşriklerin ne diyeceklerini bildirmiştir. Buna karşı nasıl cevap vereceklerini de "Ey Muhammed sana böyle dediklerinde sen de onlara, *'Doğu da, Batı da Allah'ındır. Allah, dilediği*

[476] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 640-641.

[477] Suyûtî, *ed-Dürü'l-Mensûr*: Cilt 2, s. 13.

[478] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 622-624; Râzî, Cilt 4, s. 95.

kimseyi doğru yola iletir.' şeklinde cevap ver." diyerek ifade etmiştir.[479] İbn Cerîr bu ayeti kısaca böyle açıkladıktan sonra Rasûlullâh (s.a.v.) ve ashabının Beytü'l-Makdis'e yönelerek namaz kıldıkları süreyi ve ona yönelmelerinin sebebini açıklayan rivayetleri zikreder. Ayrıca kıble değiştirildiği zaman Yahudi ve münafıkları, sarf ettikleri sözlere iten şeyin ne olduğunu beyan eden, yukarıda bir kısmı da zikredilmiş rivayetleri nakleder.[480]

İbn Cerîr Yüce Allah "*Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir."* ayetindeki "iman" kelimesinden "namaz"ı kastetmiştir dedikten sonra, buradaki imandan kastedilenin namaz olduğuna delâlet eden, bir kısmı da yukarıda verilen rivayetleri zikreder. Sonra da bu ayette imanın namazla bağlantısının kurulmasını şöyle açıklar: Yüce Allah, Beytü'l-Makdis'e yönelip namaz kılma sûretiyle, Rasûlünün emrini yerine getirenlerin, ona itaat edenlerin, onu tasdik edenlerin amelini boşa çıkarmayacaktır. Bu işin boşa çıkarılması yapılana mükâfat / sevap olarak bir karşılığın verilmemesidir.[481]

İbn Cerîr Yüce Allah'ın "*Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu görüyoruz. Elbette seni, hoşnut olacağın kıbleye çevireceğiz. (Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Harâm yönüne çevir."* ayetinini açıklarken şöyle der: "Bize ulaştığına göre, kıble Beytü'l-Makdis'ten Mescid-i Harâm'a çevrilmeden önce, Rasûlullâh (s.a.v.) Mescid-i Harâm'ın kıble kılınmasına yönelik vahyin gelmesi beklentisiyle gökyüzüne doğru bakıyordu. Bu ayet buna işaret etmektedir." Bu açıklamasından sonra İbn Cerîr bu anlama delâlet eden rivayetleri zikreder." Daha sonra İbn Cerîr, Rasûlullâh'ın (s.a.v.) neden Ka'be'nin kıble kılınmasını istediği konusunda ihtilaf edildiğini belirtir. Bununla ilgili görüşleri kısaca şöyle arz eder: Bazıları Yahudilerin "Hem kıblemize uyuyor hem de dinimize muhalefet ediyor." demelerinden dolayı Rasûlullâh'ın (s.a.v.) Ka'be'nin kıble kılınmasını istediğini, bazıları da İbrahim'in (a.s.) kıblesi olduğundan dolayı Rasûlullâh'ın (s.a.v.) bunu istediğini söylemiştir. İbn Cerîr bunun akabinde her iki görüşü ileri sürenleri destekleyen rivayetleri zikreder.[482]

[479] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 618.

[480] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 618-625.

[481] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 650-653.

[482] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 656-658.

İbn Kesîr السفهاء "*kendini bilmez insanlar"* kelimesinden kastedilenlerin kimler olduğu konusunda şunları nakleder: "Zeccâc müşrik Araplar olduklarını, Mücâhid Yahudi hahamları olduklarını, Süddî münafıklar olduklarını söylemiştir. Sonra da İbn Kesîr şöyle der: Aslında ayet umûm ifade edip bunların bütününü kapsamaktadır."[483] Râzî de bunun benzerini naklettikten sonra bu kelimenin umûm ifade ettiğini tercih etmiştir.[484]

İbn Kesîr bu açıklamadan hemen sonra bu ayetlerin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bir kısmı yukarıda zikredilen bazı rivayetleri zikreder[485] sonra da kısaca şöyle der: Bu konuda birçok hadis varit olmuştur. İşin özü şudur: İbn Abbâs ve cumhurun ifade ettiklerine göre Rasûlullâh'ın (s.a.v.), Beytü'l Makdis'e yönelmesi emredilmişti. O Mekke'de iken Ka'be'yi önüne alarak Beytü'l Makdis'e yöneliyordu. Medine'ye hicret ettikten sonra böyle yapması imkânsızlaştı. On küsür ay, durum böyle devam etti. Rasûlullâh (s.a.v.) kıble'nin Ka'be kılınması için Allah'a çok dua ediyor ve gökyüzüne bakıyordu. Nihayet duası kabul oldu. Yüce Allah, *"Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu görüyoruz. Elbette seni, hoşnut olacağın kıbleye çevireceğiz. Yüzünü Mescid-i Harâm yönüne çevir. Siz de nerede olursanız olun, yüzünüzü hep onun yönüne çevirin."* ayetini indirdi. Böylece Ka'be'ye yönelmesi emredildi. Bu emir geldiğinde bu defa münafık ve Yahudilerden bazıları "Ne oluyor, *'Onları yönelmekte oldukları kıbleden çeviren nedir?'* neden bazen buna, bazen şuna yöneliyorlar." dediler. Bunun üzerine Yüce Allah onlara cevap olarak *"De ki: "Doğu da, Batı da Allah'ındır."* ayetini indirdi. Bununla hüküm ve tasarrufun tamamen Allah'a ait olduğu, *"Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir."* ayetiyle de daha önce Beytü'l Makdis'e yönelerek kılınan namazların sevabının zayi olmayacağı belirtilmiştir. Sahih hadiste ifade edildiği üzere bazı insanların, daha önce Beytü'l-Makdis'e yönelerek namaz kılıp vefat etmiş olanların durumu ne olacak demeleri üzerine *"Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir."* ayeti nazil olmuştur.[486]

[483] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 107.

[484] Râzî, Cilt 4, s. 79.

[485] Bu rivayetler için bkz.: İbn Kesîr, Cilt 2, s. 107-109.

[486] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 109-110, 115-116.

Râzî سَيَقُولُ السُّفَهاءُ "*Birtakım kendini bilmez insanlar şöyle diyecekler"* ayetini kısaca şöyle açıklar: Bu ayetin yorumu hakkında iki görüş vardır: Birincisi Kaffal'ın tercih ettiği görüştür. Bu görüşe göre bu lafız, zahiren gelecek zaman ifade etse bile bazen geçmiş zaman anlamında da kullanılabilir. Tıpkı bir adamın, yaptığı işi tenkit eden kişiye, "Senin bunu tenkit edeceğini biliyordum." demesi gibi. Buna göre onlar, *"Onları yönelmekte oldukları kıbleden çeviren nedir?"* dedikleri zaman bu ayet nazil olmuştur. Bunun böyle olduğuna delâlet eden rivayetler varit olmuştur. İkinci görüşe göre ise Yüce Allah onlar böyle demeden önce, böyle diyeceklerini haber vermiştir. Bunun iki faydası vardır; birincisi gayptan haber verdiği için bu bir mucizedir, ikincisi de Rasûlullâh (s.av.) onların söyleyecekleri hakkında önceden bilgilendirildiği için bu sözlerini duyduğunda fazla etkilenmeyecektir.[487]

Râzî وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ *"Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir."* ayetinde bazı meseleler olduğunu söyledikten sonra birinci meselede ayetin sebeb-i nüzûlünü şöyle açıklar: "Ebû Ümâme, Sa'd b. Zürâre, Bera b. Âzib, Berâ b. Ma'rur ve başka bazı Müslümanlar ilk kıble üzere vefat ettiler. Bunların aşiretlerinden olanlar şöyle dediler: 'Ey Allah'ın Rasûlu, kardeşlerimiz ilk kıble üzere vefat ettiler, onların durumu ne olacak' Yüce Allah bunun üzerine bu ayeti indirdi." Sonra da Râzî kısaca şöyle der: Bu ayetin sebeb-i nüzûlü bilinmelidir; aksi halde bu kelamın birbiriyle bağlantısı sağlanamaz. Sorun şudur: Neshin "bedâ"[488]yı gerektirdiğini söyleyenler hükmün değişmesi, önceki hükmün batıl ve fasit olmasını gerektirir demişlerdir. Buna göre kıblenin tahvilinden önce kılınmış olan namazların batıl olması gerekir. Yüce Allah da bu sorunu şöyle çözmüştür: 'Nesih bir maslahattan diğerine, bir hükümden diğerine nakilden ibarettir. Bunlardan birincisi ikincisi gibidir.' Yani birincisine nesihten önce bağlı olanlar ikincisine nesihten sonra bağlı olanlar gibi dine bağlıdırlar. Durumu böyle olanın ameli boşa gitmez. Bu durum içki harâm kılındıktan sonra, 'Daha önce içki içip vefat edenlerin durumu ne olacak' diyenlerin

[487] Râzî, Cilt 4, s. 79.

[488] Bedâ (البداء): Sözlükte gizli bir şeyin sonradan ortaya çıkması, kişinin bir konuda beliren birkaç görüşten birini tercih etmesi mânalarına gelen bedâ, terim olarak Allah'ın belli bir şekilde vuku bulacağını haber verdiği bir olayın daha sonra başka bir şekilde gerçekleşmesi şeklinde tarif edilir. Avni İlhan, "Bedâ", *DİA,* İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt, 5, 1992, s. 290.

sorusuna Yüce Allah'ın '*İman edip salih ameller işleyenlere… daha önce tatmış olduklarından dolayı bir günah yoktur.*'[489] ayetiyle verdiği bu cevaba benzer.[490]

Zemahşerî bu ayetlerin tefsirinde sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlere neredeyse hiç değinmez. وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ ayetini de *"İman üzerine sabit kalmanızı zayi etmeyecek ve bu kararlılığınıza büyük bir karşılık hazırlamıştır."* şeklinde açıklar. Bu ayetin sebeb-i nüzûlü olarak zikredilen rivayetlere de itimat etmemiş olacak ki, bu ayete "Tahvilden önce Beytü'l-Makdis'e yönelerek namaz kılmış olanların namazlarının zayi olmayacağı" şeklinde de anlam verildiğini قيل "*denilmiştir*" sigası ile ifade eder.[491]

Beydâvî ise وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ ayetine kısaca şöyle anlam verir: *"Yüce Allah iman üzerine sabit kalmanızı veya önceki kıbleye yönelerek kıldığınız namazları zayi etmeyecektir."* Beydâvî ayete verilen ikinci anlamı İbn Abbâs'tan sebeb-i nüzûl ile ilgili olarak gelen rivayetle destekler.[492]

İbn Cerîr ve İbn Kesîr'in, sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlerden de yararlanarak bu ayetleri açıkladıkları ifadelerinden rahat bir şekilde anlaşılmaktadır. Râzî'nin *"Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir."* ayetinin sebeb-i nüzûlünü zikrettikten sonra, bu ayetin sebeb-i nüzûlünün bilinmemesi durumunda kelamın birbiriyle bağlantısının sağlanamayacağını ifade etmesi, sebeb-i nüzûlün bilinmesinin gerekliliğini ortaya koyması bakımından önemlidir.

Zemahşerî'nin açıklamalarından onun bu ayetlerin tefsirinde sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetleri itibara almadığı anlaşılmaktadır. Beydâvî ise *"Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir."* ayetine hem Zemahşerî'nin hem de diğerlerinin verdiği şekilde iki anlam vermiş, diğerlerine göre verdiği anlamı sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetle desteklemiştir. Dolayısıyla Beydâvî'nin ayete verdiği iki anlamdan birinin sebeb-i nüzûle muvafık olduğu söylenebilir.

[489] Mâide: 5/93.

[490] Râzî, Cilt 4, s. 92.

[491] Zemahşerî, Cilt 1, s. 200-201.

[492] Beydâvî, Cilt 1, s. 111.

2.1.1.4. Namaza Devam Etmek ve Gereğine Uymak

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ (238)

238. Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü:

Buhârî, Müslim, İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim'in Zeyd b. Erkam'dan rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: Rasûlullâh (s.a.v.) zamanında namazda konuşurduk. Kişi namazda yanındaki arkadaşıyla konuşurdu. Nihayet bu ayet nazil oldu. Böylece namazda susmamız emredildi ve konuşmamız da yasaklandı.[493]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetin tahlili:

Bu rivayet sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde, burada kullanılan lafzın sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür. Sened açısından incelendiğinde ise bunu rivayet edenin Buharî ve Müslim olduğu görülür.

Bu rivayetin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr sebeb-i nüzûl ile ilgili yukarıda zikredilen rivayeti de arz ettikten sonra kısaca şöyle der: Buna göre ayetin yorumu şöyle olur: Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun, namazda birbirinizle konuşmayın, Kur'an okumanın, layıkıyla Allah'ı zikretmenin ve ona dua etmenin dışında başka bir şeyle meşgul olmayın. Namazın sınırlarını aşarak veya namazda yapmanız gerekeni yapmayarak Allah'a isyan etmeyin.[494]

İbn Kesîr وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ ayetini, *"Allah'ın huzurunda gönülden boyun eğerek namaza durun."* şeklinde açıklar ve bu emrin namazda konuşmamayı gerektirdiğini söyler, sonra da sebeb-i nüzûl ile ilgili, yukarıda zikredilen hadise ilaveten, bu manayı takviye eden başka hadisler de zikreder.[495]

---

[493] Buhârî, el-Amelu fi's-Salât, 2, h. no: 1200; Müslim, Mesâcid, 8, h. no: 1231; İbn Cerîr, Cilt 4, s. 380; İbn Ebî Hâtim, Cilt 2, s. 449.

[494] İbn Cerîr, Cilt 4, s. 384.

[495] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 404-405.

Zemahşerî ve Beydâvî وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ ayetinin, tefsirinde daha çok ayette geçen القنوت kelimesini açıklarlar. Beydâvî sebeb-i nüzûle hiç değinmez, Zemahşerî ise İkrime'den, onların namazda konuştukları ve bu ayetle namazda konuşmalarının yasaklandığının rivayet edildiğini ifade ederek sebeb-i nüzûle işaret eder.[496]

Râzî وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ ayetinin tefsirinde القنوت kelimesinin manası hakkındaki görüşleri delilleriyle beraber zikreder. Bu görüşlerden biri de sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayete dayanmaktadır. Râzî'nin zikrettiği görüşlerden bazıları kısaca şunlardır:

1. İbn Abbâs, Hasan, Şa'bî, Saîd b. Cübeyr, Tavûs, Katâde, Dahhâk ve Mukâtil'e göre kunût, tam bir şekilde itaat etmek demektir.

2. İbn Mes'ud ve Zeyd b. Erkam'a göre susup konuşmamak demektir. Bu anlam sebeb-i nüzûl ile ilgili zikredilen rivayete dayanmaktadır.

3. Mücâhid'e göre kunût, Allah'ın heybeti karşısında tam olarak boyun eğip, bütün organların sükûna ermesi, sağa-sola dönmeden kişinin kendisini ibadete vermesidir.

4. Ali b. İsâ'nın tercih ettiği görüşe göre kunût, bir şeyi yapmaya devam etmek, ona bağlı kalıp üzerine durmaya sabretmektir. Istılahta, Allah'a itaat ve dinine hizmet konusunda devamlılık demektir.[497]

Beydâvî ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili rivayete hiç değinmemiştir. Diğer müfessirler ise sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetten yararlanarak ayeti açıklamışlardır.

2.1.2. Oruç

أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ (**187**)

187. Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz. Allah, kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi de tövbenizi kabul edip sizi affetti. Artık eşlerinize yaklaşın ve Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın. Fecrin beyaz ipliği siyah iplikten sizce

[496] Zemahşerî, Cilt 1, s. 288; Beydâvî, Cilt 1, s. 147.

[497] Râzî, Cilt 6, s. 488.

seçilinceye kadar yiyin, için. Sonra da akşama kadar orucu tamamlayın. Bununla birlikte siz mescitlerde itikâfta iken eşlerinize yaklaşmayın. Bunlar, Allah'ın koyduğu sınırlardır. Bu sınırlara yaklaşmayın. Allah, kendine karşı gelmekten sakınsınlar diye, ayetlerini insanlara böylece açıklar.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler:

1. Buhârî ve İbn Cerîr'in Berâ b. Azib'den rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Muhammed'in (s.a.v.) ashabı oruçluyken, iftar vakti girdiğinde, iftarlarını açmadan önce yatacak olsalardı, artık ne o gece, ne de gündüzünde akşam oluncaya kadar hiç bir şey yiyemezlerdi. Kays b. Sırma el-Ensârî oruçluydu, iftar vakti girince eşinin yanına geldi ve ona, 'Yanında yiyecek bir şey var mı?' diye sordu. Eşi 'Hayır, şimdi gidip sana bir şeyler getireyim' dedi. Kays, gündüzün çalışıyordu. Bundan dolayı yorgundu, gözlerini uyku bastı. Eşi gelip onu böyle görünce: 'Sana yazık oldu, uyudun mu?' dedi. Öğle vakitlerinde bayıldı. Bu durum Peygamber'e (s.a.v.) anlatıldı. Bunun üzerine, '*Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı*.' ayeti nazil oldu. Buna çok sevindiler ve devamında ayetin *'Fecrin beyaz ipliği siyah iplikten sizce seçilinceye kadar yiyin, için.'* kısmı indi."[498]

2. Buhârî'nin, Berâ'dan rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "Ramazan orucunun farz kılınması ile ilgili emir geldiğinde, (Müslümanlar) bütün ramazan boyunca eşlerine yaklaşamazlardı. Bazı kimseler eşlerine yaklaşarak kendilerine zulmettiler. Bunun üzerine Yüce Allah '*Allah, kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi de tövbenizi kabul edip sizi affetti.'* ayetini indirdi."[499]

3. Ahmed, İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim'in Ka'b b. Mâlik'ten rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Ramazanda insanlar oruç tuttuklarında akşam olur da iftarlarını açmadan uyuyacak olsalardı, artık diğer gün iftar açıncaya kadar yeme, içme ve kadınlarla ilişki kendilerine yasak olurdu. Gecenin bir miktarını Rasûlullâh'ın (s.a.v.) yanında geçiren Ömer b. Hattâb eve döndüğünde eşi uyumuştu. Onu uyandırdı ve beraber olmak istedi. Eşi, 'Ben uyumuştum.' dedi. Ömer ise 'Hayır, uyumamıştın.' dedi ve sonra onunla ilişkide bulundu. Ka'b b. Mâlik de aynı şeyi yapmıştı. Sabah

[498] Buhârî, Savm, 15, h. no: 1915; İbn Cerîr, Cilt 3, s. 235.

[499] Buhârî, Tefsîr, 27, n. 4508; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Cilt 2, s. 272.

olunca Ömer b. Hattâb Rasûlullâh'a (s.a.v.) gelerek olup biteni anlattı. Bunun üzerine Allah '*Allah, kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi*.' ayetini indirdi."[500]

4. Buhârî, Müslim, İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim'in Sehl b. Sa'd'den (r.a.) rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: " '*Beyaz ip siyah ipten ayırt edilinceye kadar yiyin için*' ayeti nazil olmuş; fakat henüz ayetin devamı olan '*tan yeri ağarıncaya*' açıklaması inmemişti. Bundan dolayı bazı kimseler oruç tutmak istediklerinde ayaklarına biri siyah diğeri beyaz iki ip bağlar, bu iplerin birbirinden farklı olduğunu görünceye kadar yemeklerini yerlerdi. Bunun üzerine ayetin devamı olan '*tan yeri ağarıncaya'* kısmı nazil oldu. Böylece kastedilenin gece ile gündüzün birbirinden ayırt edilmesi olduğunu anladılar."[501]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetlerin tahlili:

Bu rivayetler sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde, kullanılan lafızların sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür.

Bu rivayetler sened açısından incelendiğinde şunlar görülür: Birinci ve ikinci hadisi Buharî, dördüncü hadisi Buhârî ve Müslim rivayet etmişlerdir. Suyûtî "ed-Dürrü'l-Mensûr"da, Şuayb el-Arnaut ve Adil Mürşid de "Müsned"in tahkikinde üçüncü hadisin "hasen" bir senedle rivayet edildiğini bildirmişlerdir.[502]

Bu rivayetlerin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr, "*Allah, kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi de tövbenizi kabul edip sizi affetti. Artık eşlerinize yaklaşın ve Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın*." ayetini açıklarken şu soruyu sorar: "Bu ayeti kerimedeki تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ '*kendinize zulmetmekte olduğunuzu'* ifadesinden kastedilen nedir ki Yüce Allah işlenen bu suç üzerine 'Allah tövbenizi kabul edip sizi bağışladı?' buyuruyor." İbn Cerîr bu soruya verilen cevap hakkında kısaca iki şeyin söylendiğini, bunlardan birinin cinsel ilişki olduğunu, diğerinin de yeme ve içmenin harâm olduğu zamanda

[500] Ahmed, Cilt 25, s. 86, h. no: 15795; İbn Cerîr, Cilt 3, s. 236. İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, s. 316.

[501] Buhârî, Savm, 16, h. no: 1917; Müslim, Sıyam, 8, h. no: 2587; İbn Cerîr, Cilt 3, s. 236; İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, s. 316.

[502] Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Cilt 2, s. 273; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1. Baskı, thk., Şuayb el-Arnaut ve Adil Mürşid, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1995, h. no: 15795.

yiyip içmek olduğunu belirtir. Sonra da bir kısmı yukarıda verilen sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlerle bunu takviye eder.[503]

İbn Cerîr, *"Fecrin beyaz ipliği siyah iplikten sizce seçilinceye kadar yiyin, için. Sonra da akşama kadar orucu tamamlayın."* ayetini açıklarken bu ayetin yorumunda ihtilaf edildiğini söyler ve bunu kısaca şöyle açıklar:

1. Bazıları bu ayeteki الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ *"beyaz ip"* ifadesinden kastedilenin "gündüzün aydınlığı" الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ *"Siyah ip"* ifadesinden kastedilenin de "gecenin karanlığı" olduğunu söylemiştir. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Oruç ayında gecenin başından, fecrin doğuşuyla gündüzün aydınlığının başlangıcına kadar yiyiniz ve içiniz, Allah'ın size takdir ettiği çocuğa sahip olma dileğiyle eşlerinizle beraber olunuz. İbn Cerîr ayeti bu şekilde yorumlayanların gerekçesini arz ederken onların bu yorumlarında, sebeb-i nüzûl ile ilgili yukarıda verdiğimiz Sehl b. Sa'd'den gelen rivayet de dâhil olmak üzere, dayandıkları bazı rivayetleri zikreder. Ayeti bu şekilde yorumlayanların "Fecr"den kastettiklerinin fecri sadık[504] olduğu İbn Cerîr'in bu konuda zikrettiği rivayetlerden açık bir şekilde anlaşılmaktadır.[505]

2. Bazıları da bu ayetteki الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ *"beyaz ip"* ifadesinden kastedilenin "güneşin aydınlığı / ışığı" الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ *"Siyah ip"* ifadesinden kastedilen de "gecenin karanlığı" olduğunu söylemiştir.[506]

Daha sonra İbn Cerîr birinci görüşü tercih eder ve ikinci görüşü de dayanaklarıyla beraber uzun uzadıya zikrederek çürütür.[507] İbn Kesîr de İbn Cerîr'in bazı kimselerden bunu naklettiğine değindikten sonra şöyle der: "Hiçbir âlimin bu görüşte sabit kalabileceğini zannetmiyorum. Çünkü bu görüş Kur'an'ın *'Fecrin beyaz ipliği siyah iplikten sizce seçilinceye kadar yiyin, için. Sonra da akşama kadar orucu tamamlayın.'* ayetine muhaliftir. Ayrıca 'Sahihayn'da Kâsım'ın Hz. Aişe'den

[503] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 233-242.

[504] Fecr, fecr-i kâzip ve fecr-i sâdık olmak üzere iki türlüdür. Fecr-i kâzip, fecrin doğuşundan önce, ufukta göğe doğru dikine yükselen aydınlık için kullanılan bir tabirdir. Fecr-i sâdık ise gece karanlığının kaybolmaya başlayıp güneş ışığının belirtilerinin görünmeye başladığı, ufuktaki aydınlığın enlemesine, uzunlamasına ufka yayıldığı vakittir. Fecr-i sâdıkla sabah namazının vakti girer ve imsak vakti başlar. Fikret Karaman v.d., s. 174.

[505] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 248-253.

[506] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 253.

[507] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 254-263.

(r.a) rivayet ettiğine göre Rasûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: 'Bilal'in ezanı sizi sahurdan alıkoymasın; çünkü o, geceleyin ezan okur. İbn Ummu Mektum'un ezanını duyuncaya kadar yiyip için çünkü o, fecir doğmadan ezan okumaz.' Bu lafız Buhâri'ye aittir."[508]

İbn Kesîr, bu ayeti kısaca şöyle açıklamıştır: Yüce Allah bu ayetle müminlere, İslam'ın ilk dönemlerindeki uygulamaya göre bir kolaylık sağlamıştır. İslam'ın ilk dönemlerinde oruçlu olan kişiye, iftarını açtıktan sonra yeme, içme ve cinsel ilişkide bulunma yatsı namazına kadar veya yatsıdan önce uyuyana kadar helâl sayılırdı. Yani uyuduktan veya yatsı namazını kıldıktan sonra artık ona; yeme, içme ve cinsel ilişkide bulunma diğer geceye kadar harâm olurdu. Müslümanlar bunun için büyük sıkıntılara girdiler. İbn Kesîr, bu genel açıklamadan sonra bunu destekleyen ve bir kısmı da yukarıda verilen sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetleri zikreder.[509]

Râzî de İbn Kesîr'in bu açıklamasına benzer bir açıklama yapar, ayrıca İbn Kesîr'den farklı olarak bu görüşün müfessirlerin çoğunun görüşü olduğunu ve onlara göre sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlerin de İslam'ın ilk dönemlerinde böyle bir yasağın bulunduğuna delâlet ettiğini ve bu ayetle bu yasağın nesh edildiğini söyler.[510]

İbn Kesîr ayetin *"Fecrin beyaz ipliği siyah iplikten sizce seçilinceye kadar yiyin, için. Sonra da akşama kadar orucu tamamlayın."* kısmını kısaca şöyle açıklar: Bu ayetle Yüce Allah oruçlu olan kişiye yeme, içme ve cinsel ilişkiyi ramazan gecelerinde, sabahın aydınlığı gecenin karanlığından belli oluncaya kadar mubâh kılmıştır. Bu mubâhlık süresini de "*beyaz ip siyah ipten sizce seçilinceye kadar"* şeklinde ifade etmiştir. Burada مِنَ الْفَجْرِ *"tan yeri ağarıncaya"* ifadesiyle de muhtemel bir yanlış anlamayı ortadan kaldırmıştır." İbn Kesîr bu açıklamanın hemen akabinde "*beyaz ip siyah ipten sizce seçilinceye kadar"* ifadesinin gerçekten yanlış anlaşıldığını ifade etmiştir. Sonra da bu yanlış anlamayı izale etmek üzere Yüce Allah'ın مِنَ الْفَجْرِ *"tan yeri ağarıncaya"* ifadesini indirdiğini beyan eden, sebeb-i

[508] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 200-201.

[509] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 194-197.

[510] Râzî, Cilt 5, s. 267-268.

nüzûl ile ilgili yukarıda verilen Buhârî'nin Sehl b. Sa'd'den olan rivayeti yanında başka rivayetler de zikreder.[511]

Râzî de ayetin *"Fecrin beyaz ipliği siyah iplikten sizce seçilinceye kadar"* kısmını açıklarken bununla ilgili bazı meseleler var der ve ilk meselede sebeb-i nüzûle değinir.[512]

Zemahşerî ve Beydâvî de ayete İbn Kesîr'in verdiği anlama yakın genel bir anlam verdikten sonra bu anlamı takviye eden nüzûl sebeplerine dair bazı rivayetler zikrederler. Her ikisi de مِنَ الْفَجْرِ "*tan yeri ağarıncaya*" ifadesinin الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ "*beyaz ip*" ifadesinin açıklaması olduğunu söylerler.[513]

İbn Cerîr '*kendinize zulmetmekte olduğunuzu'* ifadesinden kastedilenin ne olduğunu sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlere dayanarak açıklar. Ayrıca *"beyaz ip"* ifadesinden kastedilenin fecri sadıkın doğuşuyla gündüzün aydınlığının başlangıcı, *"siyah ip"* ifadesinden kastedilenin de gecenin karanlığı olduğunu söyleyenlerin bu açıklamalarında sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlere dayandıklarını ifade eder ve kendisi de bu görüşü tercih eder.

Zemahşerî, Râzî, Beydâvî ve İbn Kesîr de bu ayeti genel olarak sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlere dayanarak açıklarlar. Ayrıca İbn Kesîr'in "*beyaz ip siyah ipten sizce seçilinceye kadar"* ifadesinin gerçekten yanlış anlaşıldığı ve bunun *"tan yeri ağarıncaya"* ifadesinin inmesiyle giderildiği şeklindeki açıklaması da sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlere dayanır.

Râzî'nin, sebeb-i nüzûl ile ilgili bu rivayetlerin İslam'ın ilk dönemlerinde oruçla ilgili bazı yasakların bulunduğuna delalet ettiğini ve bu yasakların inen bu ayetle kaldırıldığını belirtmesi, nüzûl öncesi durum hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir.

[511] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 197-198.

[512] Râzî, Cilt 5, s. 273.

[513] Zemahşerî, Cilt 1, s. 229-231; Beydâvî, Cilt 1, s. 126.

2.1.3. Hac

2.1.3.1. Safâ ve Merve Arasında Sa'y

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ (158)

158. Şüphesiz Safa ile Merve, Allah'ın (dininin) sembollerindendir. Onun için her kim hac veya umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret ederse onları tavaf etmesinde kendisi için bir sakınca yoktur. Her kim de gönlünden koparak bir hayır işlerse, şüphesiz Allah, mükâfatını veren ve her şeyi bilendir.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler:

1. Buhârî, Müslim, İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim'in Hz. Aişe'den (r.a.) rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Urve bana şöyle dedi: 'Yüce Allah'ın '*Şüphesiz Safa ile Merve, Allah'ın (dininin) sembollerindendir…*' ayeti hakkında ne dersin? Ben onları (Safa ile Merve'yi) tavaf etmeyenlere bir günah olmayacağını düşünüyorum.' Aişe, 'Ey kız kardeşimin oğlu, ne kötü konuştun, eğer senin anlam verdiğin gibi olsaydı ayet '*Onları tavaf etmezse, bunda bir sakınca yoktur.'* şeklinde olurdu' dedi ve şöyle devam etti. 'Ensâr Müslüman olmadan önce Müşellel'de, kendisine ibadet ettikleri Menat putunu yüksek sesle anıyorlardı. Bunu yapanlar Safa ile Merve'yi tavaf etmeyi günah sayıyorlardı. Bu durumu Rasûlullâh'a (s.a.v.), 'Ey Allah'ın Rasûlü, biz cahiliye döneminde Safa ile Merve'yi tavaf etmeyi günah sayıyorduk, buna ne dersin' şeklinde sordular. Bunun üzerine Allah bu ayeti indirdi. Sonra da Rasûlullâh (s.a.v.) onları tavaf etmeyi yol edindi; artık hiç kimse için onları tavaf etmeyi terk etmek olmaz."[514]

2. Buhârî, İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim'in Enes'ten (r.a.) rivayet ettiklerine göre Enes'e (r.a.) Safa ve Merve hakkında soru sorulmuş, o da şöyle dedi: "Biz Safa ve Merve'yi tavaf etmenin cahiliye işlerinden olduğunu düşünürdük. Bundan dolayı İslam geldiğinde bundan çekindik. Bunun üzerine Yüce Allah '*Şüphesiz Safa ile*

[514] Buhârî, Hac, 79, h. no: 1643; Müslim, Hac, 43, h. no: 3139, 3140; İbn Cerîr, Cilt 2, s. 718-719; İbn Ebi Hâtim, Cilt 1, s. 266-267.

Merve, Allah'ın (dininin) sembollerindendir...' ayetini indirdi."[515] İbn Abbâs'tan da buna benzer rivayetler gelmiştir.[516]

3. İbn Cerîr'in Urve'den rivayet ettiğine göre Hz. Aişe (r.a.) şöyle dedi: "Ensâr'dan bazıları cahiliye döneminde ibadet maksadıyla Menat'ı anarak seslerini yükseltirlerdi. -Menat, Mekke ile Medine arasında bulunan bir put idi- Bunlar Müslüman olduktan sonra Rasûlullâh'a (s.a.v.): 'Ey Allah'ın Rasûlü, biz cahiliye döneminde Menat'a saygı için Safa ve Merve arasında sa'y yapmazdık, şimdi sa'y yapmamızda bir günah var mı?' dediler. Bunun üzerine Yüce Allah '*Şüphesiz Safa ile Merve, Allah'ın (dininin) sembollerindendir…*' ayetini indirdi. Urve diyor ki Aişe'ye: 'Safâ ve Merve arasında sa'y yapmamaya aldırmıyorum; çünkü Allah '*Bunda bir sakınca yoktur.*' buyuruyor.' dedim. Bunun üzerine o da bana: 'Ey kız kardeşimin oğlu, Allah'ın ''*Şüphesiz Safa ile Merve, Allah'ın (dininin) sembollerindendir.'* buyurduğunu görmüyor musun?' dedi."[517]

Sahihi Müslim'de de bunun benzeri yer almaktadır. Devamında da Müslim'de yer aldığına göre Zührî şöyle dedi: "Ben bunu Ebûbekir b. Abdurrahmân b. Haris b. Hişâm'a anlattım. O da bunu beğendi ve 'İşte bu ilimdir.' dedi ve şöyle devam etti: 'İlim erbabından bazılarının şöyle dediğini duydum: 'Araplardan Safa ve Merve arasını tavaf etmeyenler 'Şu iki taşın arasını tavaf etmemiz cahiliye adetlerindendir.' diyorlardı.' Ensâr'dan bazıları da şöyle diyordu: 'Ka'be'yi tavaf etmemiz bize emredildi; fakat Safa ile Merve'yi tavaf etmemiz bize emredilmedi.' Bunun üzerine Yüce Allah: '*Şüphesiz Safa ile Merve, Allah'ın (dininin) sembollerindendir.*' ayetini indirdi. Ebûbekir devamında: 'Ben bu ayetin her iki grup hakkında indiğini düşünüyorum.' dedi."[518]

4. Saîd b. Mansur ve İbn Cerîr'in Âmir eş-Şa'bi'den rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Safâ'da İsâf, Merve'de de Naile adında birer put vardı. Cahiliye döneminde insanlar Ka'be'yi tavaf ettikleri zaman ikisinin arasında sa'y yapıyor ve her iki puta ellerini sürerek mesh ediyorlardı. Rasûlullâh (s.a.v.) gelince, Müslümanlar: 'Ey Allah'ın Rasûlü, Safa ve Merveyi tavaf etmek şiarlardan değildir,

[515] Buhârî, Tefsîr, 21, h. no: 4496; İbn Cerîr, Cilt 2, s. 715; İbn Ebi Hâtim, Cilt 1, s. 267.

[516] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 716

[517] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 719.

[518] Müslim, Hac, 43, h. no: 3140

insanlar bu iki put için bunları tavaf ediyorlar.' dediler. Bunun üzerine Allah '*Şüphesiz Safa ile Merve, Allah'ın (dininin) sembollerindendir.'* ayetini indirdi."[519]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetlerin tahlili:

Bu rivayetler sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde, kullanılan lafızların sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür.

Bu rivayetler sened açısından incelendiğinde şunlar görülür: Birinci hadisi Buhârî ve Müslim, ikinci hadisi Buharî, üçüncü hadisi de benzeri şekilde Müslim rivayet etmiştir. Dördüncü hadis ise maktu' bir hadis olduğu için zayıftır. Burada zikredilmesinin sebebi bazı müfessirlerin ayete anlam verirken bundan yararlanmış olmalarıdır.

Bu rivayetlerin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr bu ayetin '*Şüphesiz Safa ile Merve, Allah'ın (dininin) sembollerindendir.'* kısmını açıklarken bunun zahiren haber olup mana olarak emir olduğunu, dolayısıyla bu ayetin Safa ile Merve arasında sa'y yapılmasını emrettiğini söyler. "*Her kim hac veya umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret ederse onları tavaf etmesinde kendisi için bir sakınca yoktur."* kısmını da şöyle açıklar: "Yani o kişiye, bu ikisini tavaf etmesinde bir sakınca ve günah yoktur." Sonra da bu iki ifade arasında çelişki yok mudur, sorusuna bu konuda yapılmış bazı açıklamalarla cevap verir. Kısaca şöyle der: "Bazılarına göre anlam şöyledir: Rasûlullâh (s.a.v.) kaza umresi yaptığı zaman, cahiliye döneminde bu ikisinin arasını tavaf etmiş olanlardan bazı kimseler, bunun günah olduğunu sandılar. Çünkü cahiliye döneminde bu ikisi, üzerinde bulunan putlar için tavaf ediliyordu. Bunun üzerine Yüce Allah onlara tavafı emreden '*Şüphesiz Safa ile Merve, Allah'ın (dininin) sembollerindendir.*' ayetini indirdi. Müşrikler bu tavafı küfür için yapıyorlardı. Siz ise bana olan imanınızın gereği olarak, Rasûlümü tasdik ederek, emrime itaat ederek yapıyorsunuz. Onun için tavafınızda bir sakınca yoktur." Bazılarına göre de bu ayet cahiliye döneminde, ikisi arasında sa'y yapmayan, İslam geldiğinde de sa'y yapmaktan

[519] İbn Mansûr, Cilt 2, s. 636, h. no: 234; İbn Cerîr, Cilt 2, s. 714.

çekinen bir topluluk hakkında inmiştir. İbn Cerîr bu görüşleri arz ettikten sonra her birinin akabinde onu destekleyen rivayetleri zikreder.[520]

İbn Cerîr bu konuda kendi tercihini de kısaca şöyle ifade eder: Yüce Allah Ka'be'yi tavaf etmeyi dininin şiarlarından kıldığı gibi Safa ile Merve arasındaki tavafı da dininin şiarlarından kılmıştır. Bu konuda bir ihtilaf söz konusu değildir. Âlimlerin ihtilafı ise bu tavafın hükmü ile alakalıdır: Bazılarına göre bu tavafı terk eden bizzat kazasının yapılmasını gerektiren hacın menâsiklerinden birini terk etmiş olur. Bazılarına göre bu tavafı terk eden fidye vermeyi gerektiren bir menâsiki terk etmiş olur. Bazılarına göre de bu tavaf sünnettir. Dolayısıyla bu tavafı terk edene bir şey gerekmez.[521]

İbn Kesîr de yukarıda bir kısmını verdiğimiz sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlere dayanarak bu ayeti açıklar. Ardından Rasûlullâh'ın (s.a.v.) tavafla ilgili uygulamasından bahseden ve bu konudaki emrini ifade eden bazı hadisleri zikreder. Sonra âlimlerin tavafın hükmüyle ilgili görüşlerine değinir ve daha sonra da bu tavafın aslının Hacer annemizin susayan yavrusuna su aramak amacıyla Safa ile Merve arasındaki tavafına dayandığını belirterek açıklamasını tamamlar.[522]

Zemahşerî ve Beydâvî, cahiliye döneminde Safa ve Merve üzerinde put bulunduğunu, İslam geldikten sonra da Müslümanların bu sa'yı, putlara ibadeti anımsattığı için günah saydıklarını, "*Onları tavaf etmesinde kendisi için bir sakınca yoktur."* ayetinin de bunun üzerine nazil olduğunu ifade eden rivayeti zikrederler. Sonra da bu rivayete dayanarak bu ayetin Müslümanların sa'y yapmalarında kendileri için bir sıkıntı veya günah bulunmadığını ifade ettiğini söylerler. Daha sonra da âlimlerin sa'yin hükmü hakkındaki görüşlerine değinirler.[523]

Râzî *'Onları tavaf etmesinde kendisi için bir sakınca yoktur.'* ayetini kısaca şöyle açıklar: Bu ayetin zahiri sa'y yapmanın günah olmadığına delâlet eder. Yapılmasında günah bulunmayan şeyin kapsamına da hem vacip, hem mendub, hem de mubah girer. Bunlardan birini tercih etmek başka bir delilin bulunmasını gerektirir. Râzî daha sonra bu sa'yin hükmü konusunda âlimlerin ihtilaf ettiklerini

[520] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 712-720.

[521] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 720-721.

[522] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 132-136.

[523] Zemahşerî, Cilt 1, s. 208; Beydâvî, Cilt 1, s. 115.

kısaca şöyle zikreder: Şâfiîlere göre rükün olduğundan terki durumunda dem ile telafi edilemez. Hanefilere göre ise rükün olmadığı için terki durumunda dem gerekir. İbn Zübeyr, Mücâhit ve Ata'ya göre ise terki durumunda bir şey gerekmez. Sonra da Râzî, Şâfiî ve Hanefilerin delillerini zikreder, Hanefilerin delillerine cevap verir ve cevaplarında sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetleri de kullanır. Râzî itibara almadığından olsa gerek, üçüncü görüşün delillerine ise değinmez.[524]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili yukarda verilen Buhârî ve Müslim'in rivayetlerinden anlaşıldığı üzere *'Onları tavaf etmesinde kendisi için bir sakınca yoktur.'* ayetini Hz. Aişe'nin (r.a.) yeğeni Urve b. Zübeyr'in bile yanlış anlamıştır. Bu yanlışı Hz. Aişe (r.a.) sebeb-i nüzûl ile ilgili yaptığı açıklama da dâhil olmak üzere bazı izahlarla düzeltmiştir. Bu rivayetler, sebeb-i nüzûlün tefsire etkisini göstermesi bakımından önemlidir. İbn Cerîr, İbn Kesîr, Zemahşerî ve Beydâvî'nin ifadelerinden anlaşıldığına göre onlar,*'Onları tavaf etmesinde kendisi için bir sakınca yoktur.'* ayetini sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlere dayanarak açıklamışlardır. Sonra da âlimlerin bu sa'yın hükmü ile ilgili görüşlerini zikretmişlerdir. Râzî ise sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlere değinmiş; ancak ayeti bu rivayetlere dayanarak açıklamaktan ziyade başka yöntemlere başvurarak açıklamıştır.

2.1.3.2. Hilalin Durumu ve Evlere Arkasından Girilmemesi

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (189)

189. Sana, hilâlleri soruyorlar. De ki: "Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir. İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir. Ama iyilik (eden, Allah'a muhalefetten) sakınandır. Evlere kapılarından girin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler:

1. İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim'in İbn Abbâs'tan rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "İnsanlar Rasûlullâh'a (s.a.v.) hilâller hakkında soru sordu, bunun üzerine '*Sana, hilâlleri soruyorlar. De ki: 'Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir.*'

[524] Râzî, Cilt 4, s. 137-138.

ayeti indi. İnsanlar onunla borçlarını ödeme zamanını, eşlerinin iddet süresini ve hac vaktini anlarlar."[525]

2. Buhârî ve İbn Cerîr'in Berâ'dan rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "İnsanlar cahiliye döneminde ihrama girdikleri zaman eve arkasından girerlerdi. Bunun üzerine Yüce Allah '*İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir. Ama iyilik (eden, Allah'a muhalefetten) sakınandır. Evlere kapılarından girin.*' ayetini indirdi."[526] Buhârî'nin Berâ'dan tahric ettiği başka bir rivayete göre de o şöyle dedi: "Bu ayet bizim hakkımızda nazil olmuştur. Ensâr haccedip döndükleri zaman evlerine kapısından girmez, arka tarafından girerlerdi. Fakat Ensâr'dan biri hacdan döndüğü zaman evine kapısından girmişti de sanki böyle yaptığından dolayı ayıplanmıştı. Bunun üzerine bu ayet indi."[527] Bunun benzerini Müslim, İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim de Berâ'dan tahric etmiştir.[528]

3. Hâkim ve İbn Ebî Hâtim'in Câbir'den rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Kureyş'e Hums[529] denirdi. Onlar ihramlı iken eve kapıdan girerlerdi. Ensâr ve diğer Araplar ise kapıdan girmezlerdi. Bir ara Rasûlullâh (s.a.v.) bir bahçede iken bahçenin kapısından çıktı. Onunla birlikte Kutbe b. Âmr el-Ensârî de çıktı. Sahâbîler: 'Ey Allah'ın Rasûlu, Kutbe b. Amir günahkâr bir adam oldu. Çünkü seninle birlikte kapıdan çıktı.' dediler. Rasûlullâh (s.a.v.) ona, 'Neden böyle yaptın?' dedi. O da, 'Senin böyle yaptığını görünce ben de senin gibi yaptım.' dedi. Rasûlullâh (s.a.v.) 'Ama ben hums olanlardan biriyim.' dedi. O da: 'Benim dinim de senin dinindir.' dedi. Bunun üzerine Yüce Allah 'İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir.' ayetini indirdi."[530]

---

[525] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 282; İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, s. 322.

[526] Buhârî, Tefsîr, Bakara, 29, h. no: 4512; İbn Cerîr, Cilt 3, s. 283-284.

[527] Buhârî, Umre, 18, h. no: 1803.

[528] Müslim, Tefsîr, 1, h. no: 7734; İbn Cerîr, Cilt 3, s. 283; İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, s. 323.

[529] الحُمْس Hums (حمس) kelimesi hamasetten (حماسة) türemiş olup ahmes'in (أحمس) çoğuludur. Cesaret ve şiddet anlamlarına gelir. Cahiliye döneminde dine şiddetle bağlı olduklarından veya Ka'be'ye iltica ettiklerinden dolayı Kureyş ve Kinâne'ye bu lakap verilmiştir. Ebû Tayyib Muhammed Âbâdî, *Avnü'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvud*, 1. Baskı, Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990, Cilt 5, s. 271.

[530] Hâkim, Cilt 1, s. 657, h. no: 1777; İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, s. 323.

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetlerin tahlili:

Bu rivayetler sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde, kullanılan lafızların sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür. Sened açısından incelendiğinde ise şunlar görülür: Birinci hadis sadece ihtiva ettiği anlam itibariyle ayete uygun olduğu için burada zikredilmiştir. İkinci hadisi Buhârî rivayet etmiştir. Üçüncü hadis hakkında İbn Hacer şöyle demiştir: Câbir'in hadisini İbn Huzeyme ve Hâkim de tahric etmişlerdir. Bu hadis Müslim'in şartlarını taşımaktadır. Ancak bu hadisin "irsâl" ve "vals"lında[531] ihtilaf edilmiştir.[532]

Bu rivayetlerin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr Yüce Allah'ın "*Sana, hilâlleri soruyorlar. De ki: "Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir."* ayetinin, ayın büyüyüp küçülmesi ve onun durumunda oluşan değişiklikler hakkında Rasûlullâh'a (s.a.v.) sorulan sorulara cevap olarak indiğinin zikredildiğini söylemiştir. Sonra da bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili olarak yukarıda verilen İbn Abbâs rivayeti yanında başka birçok rivayet zikrettikten sonra kısaca şöyle demiştir: Durum bu rivayetlerde zikredildiği gibiyse ayetin anlamı şöyledir: Ey Muhammed sana hilallerin değişik hallere girmesinin ve diğer gök cisimlerinden farklı oluşunun sebebini soruyorlar. Sen onlara şöyle de: Yüce Allah'ın ayı farklı kılmasının sebebi, sizin ve diğer insanların işleri için, onu bir zaman belirleme ölçüsü kılmasıdır. Onun değişik hallere girmesiyle, mesela oruç ve iftar zamanını, hac menâsiklerini yerine getirme zamanını, alacaklarınızı tahsil etme ve ödeyeceklerinizi ödeme zamanını ve zamana bağlı diğer işlerinizi takip etme vaktini öğreniyorsunuz. Yani ay değişik hallere girmesiyle sizin için bir zaman belirleme ölçüsü kılınmıştır.[533]

İbn Cerîr "*İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir. Ama iyilik (eden, Allah'a muhalefetten) sakınandır. Evlere kapılarından girin. Allah'a karşı gelmekten*

---

[531] İrsâl (الإرسال): Hadis terimi olarak umumiyetle kibâr-ı tâbi'inden birinin isnadında sahâbeyi atlayıp "Hz. Peygamber (s.a.v.) buyurdu ki" veya "Hz. Peygamber (s.a.v.) şunu yaptı." ve benzeri ifadelerle isnadını Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ulaştırarak ondan rivayette bulunmasına denir. İrsâlin en yaygın tanımı budur. Vasl (الوصل): Hadisi ilk kaynağına ulaşıncaya kadar isnadında ravi atlaması olmaksızın mevsûl olarak rivayet etmeye denir. Uğur, s. 164, 417.

[532] İbn Hacer, *el-Ucâb*, Cilt 1, s. 456.

[533] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 280-283.

sakının ki kurtuluşa eresiniz." ayetinin, ihramlı iken evlerine kapılarından girmeyen bazı kimseler hakkında nazil olduğunun söylendiğini ifade ettikten sonra sebeb-i nüzûl ile ilgili bir kısmını da yukarıda verdiğimiz rivayetleri zikreder. Daha sonra da bu rivayetlere dayanarak ayeti kısaca şöyle açıklar: Ey insanlar iyilik, ihramlı olduğunuz zamanlarda evlerinize arkasından gelmeniz değildir. Asıl iyilik Allah'tan sakınmanız, farz kıldıklarını uygulayarak ve yasakladıklarından da uzak durarak ona muhalefet etmekten çekinmenizdir. Evlere arkalarından gelmenin iyilikle bir alakası yoktur. Onun için evlerinize, kapılarından girmenin harâm olduğuna inanmama koşuluyla, dilediğiniz şekilde yani ister kapılarından ister başka taraftan girin.[534]

İbn Kesîr, sebeb-i nüzûl ile ilgili yukarıda verilen rivayetler yanında başka birçok rivayet zikrederek ayeti açıklamış başka bir yorum da yapmamıştır.[535]

Râzî, "*Sana, hilâlleri soruyorlar."* ayetinin sebeb-i nüzûlü olarak şu olayı nakleder: Ensâr'dan Muaz b. Cebel ile Sa'lebe b. Ğunm "Ey Allah'ın Rasûlü, niçin hilâl önce iplik gibi incecik beliriyor, sonra artarak tamamlanıyor, daha sonra da eksile eksile eski haline dönüyor?" şeklinde soru sormuş, bunun üzerine bu ayet nazil olmuştur. Râzî bundan sonra da kısaca şöyle der: Yüce Allah'ın "*Sana, hilâlleri soruyorlar."* ifadesinde onların neyi sorduklarının açıklaması yoktur. Fakat sorularına cevap olarak gelen "*De ki: Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir."* ifadesi onların ayın halindeki değişikliğin faydasını ve hikmetini sorduklarına delâlet ediyor. Böylece Kur'an ve Haber sorunun bu anlam ile alakalı olduğu konusunda uyumludur.[536]

Râzî Yüce Allah'ın "*İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir."* ayetini açıklarken önce sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetler zikreder. Sonra da ayetin tefsirine geçer ve kısaca şöyle der: Müfessirler bu ayeti üç şekilde açıklamışlardır: Onların çoğu bu ayeti sebeb-i nüzûle uygun olarak açıklamış; bazıları Yüce Allah'ın bu ayetle bir mesel sunmak istediğini, ayetin zahirinin kastedilmediğini söylemiş; Ebû Müslim de bu ayetten kastedilenin onların haccın zamanını ertelemeleri olduğunu,

[534] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 283-289.

[535] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 211-213.

[536] Râzî, Cilt 5, s. 281.

evlere arkasından gelmelerini de hac ve hac ayları konusunda uyulması gerekene muhalefet etmeleri olarak açıklamıştır.[537]

Zemahşerî ve Beydâvî "*Sana, hilâlleri soruyorlar. De ki: "Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir."* ayetinin tefsirinde İbn Cerîr'in zikrettiğinden farklı bir şey zikretmemişlerdir.[538]

Zemahşerî ve Beydâvî Yüce Allah'ın "*İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir."* ayetini sebeb-i nüzûl ile ilgili zikrettikleri rivayetle açıklamışlardır. Sonra da bu kısmın önceki kısımla bağlantısı üzerinde durmuşlardır.[539]

Yukarıdaki ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla müfessirlerin çoğu bu ayeti nüzûl sebeb-i ile ilgili rivayetlere dayanarak açıklamışlardır. Râzî ayrıca bazı müfessirlerin bu ayeti zahirinden farklı bir şekilde açıkladıklarını da ifade etmiştir.

2.1.3.3. Hacla İlgili Bazı Hükümler

وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (196)

196. Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın. Eğer engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin. Bu kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir. Güvende olduğunuz zaman hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser. Kurban bulamayan kimse üçü hacda, yedisi de döndüğünüz zaman (olmak üzere) tam on gün oruç tutar. Bu (durum), ailesi Mescid-i Harâm civarında olmayanlar içindir. Allah'a karşı gelmekten sakının ve Allah'ın cezasının çetin olduğunu bilin.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler:

1. Taberânî'nin Ya'lâ b. Ümeyye'den tahric ettiğine göre o babasının şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Rasûlullâh'a (s.a.v.) güzel koku sürünmüş, üzerinde kısa

[537] Râzî, Cilt 5, s. 285-287.

[538] Zemahşerî, Cilt 1, s. 234; Beydâvî, Cilt 1, s. 127.

[539] Zemahşerî, Cilt 1, s. 234; Beydâvî, Cilt 1, s. 127.

bir elbise bulunan bir adam geldi. Umre yapmak için ihrama girmişti. Rasûlullâh'a (s.a.v.) 'Ey Allah'ın Resulü umremi nasıl yapmamı emredersin' dedi. Bunun üzerine Yüce Allah '*Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın.'* ayetini indirdi. Rasûlullâh (s.a.v.) 'Umreyi soran kişi nerede?' diye sordu. Adam: 'İşte buradayım.' dedi. Rasûlullâh (s.a.v.) da ona: 'Elbiselerini çıkar, yıkan ve iyice temizlen, sonra da daha önce haccında yaptığın şeyleri umrende de yap.' dedi."[540]

2. Buhârî'nin, Ka'b b. Ucre'den rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "Biz Hudeybiye'de ihramlı olarak Rasûlullâh (s.a.v.) ile beraberdik. Müşrikler bizi engelledi. Benim kulak memesini aşacak kadar çok saçım vardı. Bitler yüzümün üzerine dökülmeye başladı. Rasûlullâh yanımdan geçti ve bana: 'Başındaki bitler seni rahatsız ediyor mu?' dedi. Ben de 'Evet.' dedim. Bunun üzerine '*İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir.*' ayeti indi.[541] Buhârî'nin tahric ettiği başka bir rivayette Ka'b b. Ucre şöyle dedi: "Rasûlullâh (s.a.v.): 'Kurban etmek üzere bir koyun bulamıyor musun?' dedi. Ben de 'Hayır.' dedim. O da 'Üç gün oruç tut veya her birine yarım sa' düşecek şekilde altı miskini doyur ve saçını tıraş et.' dedi. Bunun üzerine, 'Benim hakkımda özel, sizin hakkınızda da genel olmak üzere bu ayet indi."[542] Müslim ve İbn Cerîr'de de benzeri rivayetler yer alır.[543]

3. Abd b. Humeyd'in Mücâhid'den rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "Cahiliye döneminde insanlar haccettikleri zaman şöyle derlerdi: İz silindiği, devenin sırtındaki yara geçtiği ve safer ayı girdiği zaman umre yapmak isteyen için umre vakti girmiştir. Cahiliye dönemi insanlarının yaptıklarını değiştirmek ve insanlara kolaylık sağlamak için Yüce Allah '*Güvende olduğunuz zaman hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser.*' ayetini indirdi."[544]

---

[540] Taberânî, Süleyman b. Ahmed. el-Mu'cemü'l-Evsat, thk., Tarık b. İvadullâh b. Muhammed ve Abdulmuhsin b. İbrâhîm el-Huseynî, Kâhire, Dâru'l-Haremeyn, t.y., Cilt 2, s. 226, h. no: 1815. Suyûtî ayrıca İbn Ebi Hâtim'in, Ebû Nuaym'ın *Delâil*'de ve İbn Abdilberr'in de*Temhîd*'de bunu Ya'lâ b. Ümeyye'den rivayet ettiğini belirtir. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Cilt 2, s. 326.

[541] Buhârî, Meğâzî, 35, h. no: 4191;

[542] Buhârî, Tefsîr, 32, h. no: 4517.

[543] Müslim, Hac: 10, h. no: 2936, 2937, 2941; İbn Cerîr, Cilt 3, s. 387.

[544] İbn Hacer, *el-Ucâb*, Cilt 1, s. 494.

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetlerin tahlili:

Bu rivayetler sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde, bu rivayetlerde kullanılan lafızların sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür.

Bu rivayetler sened açısından incelendiğinde ise şunlar görülür: Birinci hadis hakkında Heysemî, bu hadisin râvîlerinin "es-Sahih"in râvîleri olduğunu ve bu hadisin muhtasar bir şekilde "es-Sahih"te geçtiğini söylemiştir.[545] İçinde sebeb-i nüzûl'e delâlet eden lafzın açıkça kullanıldığı Taberânî'nin bu rivayeti, içinde sebeb-i nüzûl'e delâlet eden lafzın açıkça kullanılmadığı "*Sahihayn*"ın rivayetini açıklamıştır.[546] Ayrıca bu rivayet sened ve metin olarak da "*Sahihayn*"a muvafıktır.[547]

İkinci hadisi Buhârî rivayet etmiştir.

Üçüncü hadisi Abd b. Humeyd Ebû Nuaym'dan, o da Muhammed b. Şerik'ten, o da İbn Ebî Necîh'ten, o da Mücâhid'ten nakletmiştir. Bu senedde yer alanlardan İbn Humeyd er-Râzî hakkında, 6-7. ayetlerin, sebeb-i nüzûlü ile ilgili rivayetlerinin tahlili yapılırken bilgi verilmiş ve verilen bu bilgiye göre bu hadisin zayıf olduğu ifade edilmişti. Zayıf olduğu halde buraya alınmasının sebebi, bu hadisin aslının, sebeb-i nüzûle değinilmeden Buhârî ve Müslim'de yer almış olmasıdır. Bu hadisin Buhârî ve Müslim'deki aslı şöyledir: Her ikisinin İbn Abbâs'tan rivayet ettiklerine

---

[545] Nuruddîn Alî Heysemî, *Mecmeü'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, Beyrût, Dâru'l-Fikr, 1412, Cilt 3, s. 472, h. no: 5251.

[546] "*Sahihayn*"ın rivayeti şöyledir: Buhârî ve Müslim'in Ya'lâ b. Ümeyye'den tahric ettiklerine göre, o babasının şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Rasûlullâh (s.a.v.) Ci'râne'de iken üzerinde, güzel koku sürünmüş cübbe bulunan bir adam geldi. Rasûlullâh'a (s.a.v.), 'Ey Allah'ın Resulü, umremi nasıl yapmamı emredersin' dedi. Bunun üzerine Rasûlullâh'a (s.a.v.) vahiy indi, hemen bir elbiseye büründü. Ya'lâ şöyle diyordu: 'Rasûlullâh'ın (s.a.v.) vahiy indiği zamanki durumunu görmek istiyordum.' Ömer bana, 'Rasûlullâh'ın (s.a.v.) vahiy indiği zamanki durumunu görmek istiyor musun?' dedi. Ömer elbisenin bir kenarını kaldırdı, ben de ona baktım. Uyuyanın (uyuyan genç devenin dediğini sanıyorum) nefes alırken çıkardığı ses gibi bir ses çıkarıyordu. Bu durum geçince 'Umreyi soran kişi nerede?' diye sordu ve ona 'Güzel kokuyu yıkayarak gider, cübbeni çıkar sonra da umrende, haccederken yaptığın şeyleri yap.' dedi." Buhârî, Umre, 10, h. no: 1789; Müslim, Hac: 1, h. no: 2855.

[547] Nâdî el-Ezherî, s. 104.

göre o şöyle dedi: "Onlar hac aylarında Umre yapmayı yeryüzünün en büyük günahlarından sayarlardı. Bundan dolayı muharrem ayını safer olarak isimlendirip[548] şöyle derlerdi: Devenin sırtı iyileşip izi geçtiği[549] ve safer ayı da bittiği zaman umre yapmak isteyen için umre vakti girmiştir. Rasûlullâh (s.a.v.) ve ashabı dördüncü günün[550] sabahında hac için tehlil getirerek geldiler. Rasûlullâh (s.a.v.) onu umreye çevirmelerini emretti. Bu durum sahâbîlere ağır geldiği için 'Ey Allah'ın Rasûlu, bu hangi tahallüldür.'[551] dediler. O da 'Bütün tahallüllerdir.' dedi."[552]

Bu rivayetlerin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr, Zemahşerî, Râzî, İbn Kesîr ve Beydâvî "*Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın.*" ayetini açıklarken kısaca bu emrin Hac veya umreyi tamamlamaya yönelik bir emir olduğunu söylerler.[553]

İbn Kesîr ayetin siyakının zahiren, hac veya umreye başladıktan sonra bütün menâsikinin tamamlanması gerektirdiğini, bundan dolayı bunun hemen ardından "*Eğer engellenmiş olursanız…*" yani onları tam olarak yerine getirmekten engellenirseniz, ifadesinin kullanıldığını söyler. Bunun devamında da şöyle der:

---

[548] Âlimler şöyle demişlerdir: Burada kastedilen cahiliye döneminde yaptıkları "harâm aylar" ile "hill ayları"nın yerlerini değiştirmeleridir. Yani onlar muharrem ayını safer diye isimlendirerek onu "hill ayları"ndan sayıyor, muharremin harâmlığını da safer ayından sonraya geciktiriyorlardı. Bunu da bir birleriyle savaşmalarına ve birbirlerine baskın yapmalarına engel olan üç harâm ayın art arda gelmesini engellemek için yapıyorlardı. Yüce Allah yaptıkları bu işin dalalet olduğunu *"Harâm ayları ertelemek, ancak inkârda daha da ileri gitmektir ki bununla inkâr edenler saptırılır."* ayetiyle beyan etmiştir. Muhyiddîn en-Nevevî, el-*Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. Haccâc*, thk., Halîl Me'mûn Şîhâ, 4. Baskı, Beyrût, Dâru'l-Marife, 1997, Cilt 8, s. 449.

[549] Yük ve yolculuk sebebiyle devenin sırtında oluşan yaraların iyileşip yara izinin geçmesi veya sefer esnasında yolda bıraktıkları izlerin geçmesi kastedilmiştir. İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, Cilt 3, s. 543.

[550] Müslim'in İbn Abbâs'tan rivayet ettiği hadisten anlaşılan, bundan kastedilenin zilhiccenin dördüncü günü olduğudur. Hadis şöyledir: "Rasûlullâh hac için tehlil getirdi, zilhiccenin dördüncü gününde sabah namazını kıldı ve ardından bunu umreye çevirmek isteyen çevirsin dedi." Müslim bu hadisi "hac aylarında umre yapmanın cevazı" babına kaydetmiştir. Müslim, hac, 31, h. no: 3068.

[551] Sanki onlar haccın iki tahallülünün olduğunu biliyorlardı da bunu sorarak hangi tahallül olduğunu açıklamasını istediler. O da bütün tahallülün gerçekleştiğini söyledi. Çünkü umrenin sadece bir tahallülü vardır. İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, Cilt 3, s. 544.

[552] Buhârî, Hac, 34, h. no: 1564; Müslim, Hac, 31,h. no: 3068.

[553] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 341; Zemahşerî, Cilt 1, s. 238; Râzî, Cilt 5, s. 296; Beydâvî, Cilt 1, s. 129; İbn Kesîr, Cilt 2, s. 223.

"Bundan dolayı ister umrenin sünnet olduğu, ister vacip olduğu söylenmiş olsun hac veya umreye başlayanın onları tamamlaması gerektiği konusunda âlimler ittifak etmişlerdir."[554] İbn Kesîr bu açıklamasından sonra, İbn Ebî Hâtim'in Safvân b. Ümeyye'den sebeb-i nüzûl ile ilgili naklettiği rivayeti zikreder. Sonra da bu rivayet üzerinde yaptığı değerlendirmede *Sahihayn*'de Safvân b. Ümeyye yerine Ya'la b. Ümeyye'nin geçtiğini, ayrıca *Sahihayn*'deki rivayette sebeb-i nüzûle delalet eden bir ifadenin yer almadığını söyler.[555]

İbn Cerîr, Zemahşerî, Râzî, Beydâvî ve İbn Kesîr "*İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir."* ayetini, sebeb-i nüzûl olarak zikredilen Ka'b b. Ucre'nin hadisi ile açıklarlar.[556] Örneğin İbn Kesîr, Ka'b b. Ucre'den gelen bazı rivayetleri naklettikten sonra kısaca şöyle der: Kişi böyle bir durumda dilerse üç gün oruç tutar, dilerse her birine yarım sa' düşecek şekilde altı miskini doyurur, dilerse de bir koyun kesip fakirlere dağıtır. Bunlardan hangisini yaparsa olur. Bu, dört imamın görüşüdür.[557]

İbn Cerîr "*Güvende olduğunuz zaman hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser."* ayetini kısaca şöyle açıklar: Ey Müminler eğer düşman ve hastalık gibi bir sebeple engellenirseniz size kolay gelen kurbanı kesin. Düşman ve hastalık gibi bir korkudan emin olmanız durumda, umreyi tamamladıktan sonra hac için ihrama gireceğiniz zamana kadar ihram yasaklarından yararlanmak isterseniz kolayınıza gelen bir kurban kesin.

Zemahşerî ve Beydâvî de bu ayeti kısaca şöyle açıklarlar: "*Güvende olduğunuz zaman"* ifadesi güven ve rahatta olduğunuz zaman demektir. "*Hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse"* ifadesi hac ibadetinden önce umre yaparak Allah'a yakın olmak isteyen kimse, bir görüşe göre de umresini tamamladıktan sonra hac için ihrama gireceği zamana kadar ihram yasaklarından yararlanmak isteyen kimse anlamındadır. "*Kolayına gelen kurbanı keser"* ifadesi de, emir anlamında olup böyle

[554] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 223.

[555] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 226-227.

[556] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 381-390; Zemahşerî, Cilt 1, s. 241; Râzî, Cilt 5, s. 306; Beydâvî, Cilt 1, s. 129-130; İbn Kesîr, Cilt 2, s. 230-232.

[557] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 232.

yapan birinin temettu haccı yaptığı için kolayına gelen bir kurbanı kesmesini emretmiştir.[558] Bu kurbanın en azı bir koyundur.[559]

İbn Cerîr, Zemahşerî, Beydâvî ve İbn Kesîr bu kısmın sebeb-i nüzûlüne değinmemişledir. Râzî ise yukarıdaki açıklamaya benzer bir açıklama yaptıktan sonra, sebeb-i nüzûlü olarak hac aylarında umre yapmanın yeryüzünün en büyük günahlarından biri olduğunu düşündüklerinden, Rasûlullâh'ın (s.a.v.) bu inançlarını ortadan kaldırmak amacıyla onlara hac ayında umre yaptırdığını ifade eden rivayeti zikretmiştir.[560]

Bu ayetin "*Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın.*" kısmının tefsirinde sebeb-i nüzûl ile ilgili yukarıda verilen rivayete, araştırmamda gördüğüm kadarıyla, bu müfessirlerden sadece İbn Kesîr değinmiştir. Onun da bu rivayet hakkında bazı mülahazalarının olduğu yukarıda zikredildi.

Bu müfessirler "*İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olursa fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir."* ayetini, sebeb-i nüzûl olarak zikredilen Ka'b b. Ucre'nin hadisi ile açıklamışlardır.

2.1.3.4. Hacca Gidenin Dikkat Etmesi Gereken Bazı Hususlar

الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللَّهُ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ (197)

197. Hac (ayları), bilinen aylardır. Kim o aylarda hacca başlarsa, artık ona hacda cinsel ilişki, günaha sapmak, kavga etmek yoktur. Siz ne hayır yaparsanız, Allah onu bilir. Azık edinin. Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takvadır. Ey akıl sahipleri, bana karşı gelmekten sakının.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler:

1. Buhârî İbn Cerîr ve Vâhidî'nin İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Yemenliler yanlarına azık almadan hacca giderlerdi. Biz Allah'a tevekkül edenleriz derlerdi. Mekke'ye geldiklerinde de insanlara dilenirlerdi. Bunun

[558] Zemahşerî, Cilt1, s. 241; Beydâvî, Cilt 1, s. 130.

[559] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 234.

[560] Râzî, Cilt 5, s. 308.

üzerine Yüce Allah '*Azık edinin. Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takvadır.*' ayetini indirdi."[561]

2. İbn Cerîr'in İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: Bazı insanlar ihrama girdiklerinde yanlarında azık bulunsaydı bu azıklarını bir tarafa atıp yeni azık alırlardı. Bunun üzerine Yüce Allah "*Siz ne hayır yaparsanız, Allah onu bilir. Azık edinin. Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takvadır.*" ayetini indirdi. Böylece daha önce yaptıklarını yasaklandı ve yanlarına ekmek, un ve tatlı gibi şeyler almaları emredildi."[562] İbnü'z-Zübeyr, Ebü'l-Âliye, Mücâhid, İkrime, Şa'bi, Nahaî, Sâlim b. Abdullâh, Atâ el-Horasânî, Katâde, Rebi' b. Enes ve Mükâtil b. Hayyân da böyle söylemişlerdir.[563]

3. İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim'in İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: Bazı insanlar yanlarına bir azık almadan evlerinden çıkıyor ve şöyle diyorlardı: "Biz Allah'ın evini ziyaret ediyoruz, o bizi doyurmaz mı?" Bunun üzerine Yüce Allah, yüzünüzü insanlardan koruyacak kadar azık edinin, buyurdu.[564]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetlerin tahlili:

Bu rivayetler sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde, bu rivayetlerde kullanılan lafızların sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür. Sened açısından incelendiğinde ise şunlar görülür: Birinci hadisi Buhârî rivayet etmiştir. İkinci hadis hakkında İbn Hacer senedinin sahih olduğunu söylemiştir.[565] Üçüncü hadisi rivayet edenlerden biri İbn Ebî Hâtim'dir. İbn Ebî Hâtim bunu Muhammed b. Sa'd el-Avfi'den, o da babasından, o da amcası Hüseyn b. Atiyye'den, o da babasından, o da kendi babasından, o da İbn Abbâs'tan

[561] Buhârî, Hac, 6, h. no: 1523; Vâhidî, s. 47.

[562] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 494.

[563] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 248.

[564] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 498; İbn Ebi Hâtim, Cilt 1, s. 349.

[565] İbn Hacer, *el-Ucâb*, Cilt 1, s. 498-499.

rivayet etmiştir.[566] Hatîb, bu hadisi rivayet edenlerden Muhammed b. Sa'd el-Avfî'nin (ö. 276/889) hadiste "Leyyin"[567] olduğunu söylemiştir.[568]

Bu rivayetlerin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr "*Azık edinin. Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takvadır."* ayetini şöyle açıklar: "Bu ayetin yanlarına azık almadan hacca giden bir topluluk hakkında nazil olduğu söylenmiştir. Bunlar ihrama girdiklerinde yanlarında bulunan azığı atar, yeniden başka bir azık edinirlerdi. Yüce Allah bu ayetle yolculuğu için azık edinmeyene azık edinmesini, yanında azığı bulunana da azığını atmayıp korumasını emretmiştir."[569] İbn Cerîr sebeb-i nüzûlü de ifade eden bu açıklamasından sonra yukarıda verdiğimiz nüzûl sebeplerini de kapsayan birçok rivayet zikreder.[570] Daha sonra ayeti genel olarak şöyle açıklar: Buna göre ayetin yorumu şöyledir: Kim hac aylarında hac için ihrama girerse cinsel ilişkide bulunmasın, kavga ve tartışmalara girmesin. Sizin için hac menâsiki belli olmuştur. Rabbiniz hac etme zamanını ve sınırlarını size bildirmiştir. Siz de emir ve yasakları konusunda Rabbinizden sakının. Yapmanızı emrettiği veya teşvik ettiği hangi hayrı ve iyiliği yaparsanız Allah onu bilir. Rabbinizin size farz kıldığı haccı eda edebilmeniz için gerekli olan azığınızı alın. Azığınızı yanınıza almamanız veya onu atıp zayi etmeniz sonucu insanlara dilenmenizde bir sevap / iyilik yoktur. Asıl iyilik ve takva Rabbinizin emirlerine uymanız ve yasaklarından da kaçınmanızdır. En hayırlı azık budur, bu azıktan edinin.[571]

İbn Kesîr de "*Azık edinin. Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takvadır."* ayetinin tefsirinde yukarıda bir kısmını verdiğimiz sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetleri zikretmekle yetinir.[572] Daha sonra *"Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takvadır."* ifadesini de açıklarken şöyle der: Yüce Allah dünyada yolculuk için gereken azığın

---

[566] İbn Ebi Hâtim, Cilt 1, s. 349.

[567] Leyyin (لين) Leyyinu'l-hadis lafzı ile aynıdır. Leyyin adalet vasfını kaybettirmeyen bir kusuru görülen ravinin cerhinde kullanılan bir cerh lafzıdır. Bu ve benzeri cerhin en hafifine delâlet eden lafızlarla cerh edilen ravinin hadisleri terk edilmez. İ'tibar için yazılır. Uğur, s. 202.

[568] İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzan*, Cilt 7, s. 150, h. no: 6823.

[569] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 494.

[570] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 494-500.

[571] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 500.

[572] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 247-249.

edinilmesini emrettikten hemen sonra insanları ahiret azığı olan takva azığını edinmeye çağırmıştır.[573]

Zemahşerî ve Beydâvî ise "*Azık edinin. Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takvadır."* ayetini "Ahiret için takva azığı edinin!" manasında açıklar. Sebeb-i nüzûl olarak zikredilen rivayetlere dayanılarak verilen anlamı ise قيل " *denilmiştir"* diyerek ifade eder.[574] Bu da ayete anlam vermede sebeb-i nüzûl olarak zikredilen rivayetleri önemsemediklerini göstermektedir.

Râzî "*Azık edinin. Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takvadır."* ayetini kısaca şöyle açıklar: İnsanın iki tür yolculuğu vardır; bu yolculuklardan biri dünyadadır, diğeri ise dünyadandır. Dünyadaki yolculukta azık gereklidir. Bu azık yiyecek, içecek, binek ve paradır. Dünyadan yapılan yolculukta da azık gereklidir. Bu azık da marifetullâh ve muhabbetullâhtır. Bu azık birinci azıktan daha hayırlıdır. Râzî bu açıklamasından sonra bu ayetle ilgili nüzûl sebeplerini zikreder.[575]

Görüldüğü gibi İbn Cerîr "*Azık edinin. Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takvadır."* ayetini sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetler muvacehesinde yorumlamıştır. İbn Kesîr ise bu ayetin tefsirinde yukarıda bir kısmını verdiğimiz sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetleri zikretmekle yetinmiştir. Razi'nin yaptığı açıklama ise sebeb-i nüzûlü de kapsayan bir açıklamadır. Zemahşerî ve Beydâvî ise bu ayete anlam verirlerken kullandıkları sigadan sebeb-i nüzûl olarak zikredilen rivayetleri önemsemedikleri anlaşılmaktadır.

Burada hem sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlere hem de ayetin zahirine muvafık olduğundan İbn Cerîr, İbn Kesîr ve Râzî'nin ayete verdiği anlamın daha uygun olduğu söylenebilir.

2.1.3.5. Hacda Ticaretin Serbest Olması

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ (198)

198. (Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizin lütuf ve keremini istemekte size bir günah yoktur. Arafat'tan ayrılıp (Müzdelife'ye) akın ettiğinizde, Meş'ar-i

[573] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 249.

[574] Zemahşerî, Cilt 1, s. 244; Beydâvî, Cilt 1, s. 130.

[575] Râzî, Cilt 5, s. 321.

Harâm'da Allah'ı zikredin. Onu, size gösterdiği gibi zikredin. Doğrusu siz onun yol göstermesinden önce gerçekten sapıklardandınız.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler:

1. Buhârî, İbn Cerîr, İbn Ebî Hâtim ve Vâhidî'nin İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Ukâz, Mecenne ve Zülmecâz cahiliye döneminde büyük pazar yerleriydi. İslam geldiğinde Müslümanlar orada hac mevsiminde alış-veriş yapmanın günah olduğunu sandılar. Bunun üzerine '*(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizin lütuf ve keremini istemekte size bir günah yoktur.*' ayeti indi."[576]

2. Ahmed, Ebû Dâvud, İbn Huzeyme, Dârekutnî, Hâkim, İbn Cerîr, İbn Ebî Hâtim ve Vâhidî'nin Ebû Ümâme et-Teymî'den rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Ben hac yolculuğunda hayvanımı kiraya verirdim. Bunun için bazı insanlar bana, haccımın geçerli olmadığını söylüyordu. Ben, İbn Ömer'le karşılaştım. Ona, 'Ey Ebû Abdurrahmân, ben bu yolculukta hayvanımı kiraya verdim. Böyle yaptığım için bazı insanlar haccımın geçerli olmadığını söylüyor.' dedim. Bunun üzerine İbn Ömer bana, 'İhram, telbiye, tavaf, Arafat'tan inme ve Cemerât'ı taşlama menâsiklerini icra etmiyor musun?' dedi. Ben de 'Evet, bunları yapıyorum.' dedim. O da, 'Öyleyse haccın geçerlidir.' dedi ve şöyle devam etti: 'Bir adam Rasûlullâh'a (s.a.v.) geldi ve senin bana sorduklarının benzerini O'na sordu. Rasûlullâh (s.a.v.) sustu ve ona cevap vermedi. Nihayet '*(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizin lütuf ve keremini istemekte size bir günah yoktur.*' ayeti indi. Sonra Rasûlullâh (s.a.v.) ona haber saldı. Adam gelince ona bu ayeti okudu ve 'Haccın geçerlidir.' dedi."[577]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetlerin tahlili:

Bu rivayetler sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde, birinci rivayette kullanılan lafzın sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür. İkinci rivayette kullanılan lafız ise sebeb-i nüzûle delâlet etme

[576] Buhârî, Buyû, 1, h. no: 2050; Buyû, 35, h. no: 2098; Tefsîr, 34, h. no: 4519; İbn Cerîr, Cilt 3, s. 510; İbn Ebi Hâtim, Cilt 1, s. 351; Vâhidî, s. 47.

[577] Ahmed, Cilt 10, s. 473, h. no: 6434; Ebû Dâvud, Menâsik, 7, h. no: 1735; Muhammed b. İshâk b. Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme*, thk., Muhammed Mustafa el-A'zamî, Beyrût, el-Mektebü'l-İslamî, 1970, Cilt 4, s. 350, h. no: 3051; Ebü'l-Hasan Ali ed-Dârekutnî, *Sünenu Dârekutnî* thk. Şuayb el-Arnaût, v.d., Beyrût, Müessesetü'r-Risâle, 2004, Cilt 3, s. 359,361, h. no: 2751, 2754; Hâkim, Cilt 1, s. 618, h. no: 1647; İbn Cerîr, Cilt 3, s. 503; İbn Ebi Hâtim, Cilt 1, s. 351; Vâhidî, s. 47.

açısından ihtimal ifade eden lafızlardandır. Bu rivayet daha çok ayetin tefsiri kabilinden sayılır. Ayrıca anlam açısından birinci rivayeti takviye etmektedir.

Bu rivayetler sened açısından incelendiğinde ise şunlar görülür: Birinci hadisi Buhârî rivayet etmiştir. İkinci hadis hakkında Hâkim "Müstedrek"te "sahîhu'l-isnâd"[578] olduğunu,[579] Elbânî de Ebû Dâvud üzerindeki açıklamasında "sahih" olduğunu söylemiştir.[580]

Bu rivayetlerin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr "*Rabbinizin lütuf ve keremini istemekte size bir günah yoktur."* ayetini kısaca şöyle açıklar: Ey müminler! Ticaret yaparak Allah'ın vereceği rızkı istemenizde bir sıkıntı / günah yoktur. İbn Cerîr bu ayetin, ihrama girdikten sonra ticaret yapmanın uygun olmadığını hatta bu halde iken ticaret yapmamanın iyilik olduğunu sanan bir topluluk hakkında indiğini, onların bu yanlış anlayışlarını ortadan kaldırdığını, ticaret yaparak da Allah'ın lutfunun istenebileceğini ifade ettiğini söyler. İbn Cerîr bu açıklamasından sonra bu anlama delâlet eden nüzûl sebeplerine dair yukarıda verilenleri de kapsayan rivayetleri zikreder.[581]

İbn Kesîr de bu ayetin tefsirinde sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetleri ve bunun dışında ayeti açıklayıcı bazı rivayetleri zikretmekle yetinir.[582]

Râzî bu ayetin tefsirini yaparken önce hac ibadeti esnasında ticaretin harâm olma şüphesinin varlığına değinerek ayetin nüzûl ortamını tasvir eder, daha sonra da ayeti açıklar. O kısaca şöyle der: Birkaç açıdan hac esnasında ticaret yapmanın harâm olduğu şüphesi vardır. Bu şüpheler:

1. Bundan önceki ayette Yüce Allah hacda çekişmeyi yasaklamıştır. Buna göre hac esnasında ticaretin de harâm olması gerekir. Çünkü ticarette çok tartışma olur.

2. Cahiliye dönemindekilerin inancında hac esnasında ticaret harâmdı. Bu da zahiren güzel bir şeydir. Çünkü ibadetin dünya arzularıyla karışmaması gerekir.

---

[578] Sahîhu'l-İsnâd (صحيح الاسناد): İsnadı sahih olduğu halde metni hakkında ilk devir âlimlerinin sıhhat hükmü veremedikleri bazı hadisleri vasfetmekte kullanılan bir tabirdir. Uğur, s. 351.

[579] Hâkim, Cilt 1, s. 618, h. no: 1647.

[580] Ebû Dâvud, Cilt 2, s. 75, h. no: 1735.

[581] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 501-510.

[582] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 250-253.

3. Müslümanlar giyinme, avlanma, güzel koku, cinsel ilişki gibi kendilerine helâl olan birçok şeyin hac esnasında harâm olduğunu biliyorlardı. Bunlara şiddetle ihtiyaç duyulduğu halde harâm kılındığına göre daha az ihtiyaç duyulan ticaretin de harâm olması gerekir.

Bu ve benzeri şeyler hac esnasında ticaretle uğraşmanın harâm olduğu şüphesini oluşturabilir. İşte bundan dolayı Yüce Allah burada ticaretle uğraşmanın harâm olmayıp caiz olduğunu bildirmiştir.[583]

Râzî özetle şöyle devam eder: Müfessirler "*Rabbinizin lütuf ve keremini istemekte"* ayetinin tefsirinde iki şey söylemişlerdir:

Birincisi bu ayetten kastedilenin ticaret olduğudur. Bu tefsirin sıhhatine delâlet eden iki şey vardır:

1. Atâ'nın İbn Mes'ûd ve İbn Zübeyr'den rivayet ettiğine göre onların kıraatında أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ "*Rabbinizin lütuf ve keremini istemekte size bir günah yoktur."* ifadesinden sonra "*hac aylarında*" anlamına gelen فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ ifadesi yer almaktadır.

2. Bu konuda zikredilen sebeb-i nüzûle dair rivayetler.

Râzî daha sonra sebeb-i nüzûle dair yukarıda zikredilen rivayetleri de kapsayan rivayetler zikreder ve nihayetinde de şöyle der. "Bu görüşü savunanların çoğu bu ayeti, hac mevsiminde yapılan ticarete yorumlamışlardır."

İkinci görüşe göre ise bu ayetten kastedilen, kişinin hac esnasında kendisini Yüce Allah'ın ikram ve rahmetine layık kılacak amellerin peşine düşmesidir. Bu görüş Ebû Ca'fer Muhammed Ali el-Bakır'a nispet edilmiştir. Kâdî buna, "Bu tür davranışlar vacip veya mendub olduğunda böyle yerlerde لا جناح عليكم '*Size bir günah yoktur.'* ifadesinin kullanılması uygun değildir." diyerek itiraz etmiştir.[584]

Zemahşerî ve Beydâvî de bu ayetin, ticaret yoluyla kâr ve gelir elde ederek Allah'ın ikram ve ihsanını dilemenin bir sakıncanın bulunmadığını ifade ettiğini

[583] Râzî, Cilt 5, s. 322.

[584] Râzî, Cilt 5, s. 322-323.

söylerler, sonra da ayete verdikleri bu anlamı ayetin sebeb-i nüzûlü hakkında varit olan rivayetlerle desteklerler.[585]

Açıklamalarından anlaşıldığı üzere İbn Cerîr, Zemahşerî ve Beydâvî "*Rabbinizin lütuf ve keremini istemekte size bir günah yoktur."* ayetini sebeb-i nüzûle uygun bir şekilde açıklamıştır. İbn Kesîr de bu ayetin tefsirinde, sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlerle ayeti açıklayıcı başka rivayetler zikretmekle yetinmiştir. Râzî de bu ayetin tefsirinde vardığı sonuçta nüzûl sebeplerine dair rivayetlerden destek almıştır.

2.1.3.6. Bütün Hacılar İçin Arafat Vakfesinin Gerekliliği

ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (**199**)

199. Sonra insanların akın ettiği yerden siz de akın edin ve Allah'tan bağışlanma dileyin. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler:

1. Tirmizî'nin Hz. Aişe'den (r.a.) rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "Kureyş kabilesi ve onun dini üzerinde bulunanlara hums denirdi. Bunlar Müzdelife'de vakfe yaparlardı ve şöyle derlerdi: 'Biz Beytullâh'ın sakinleriyiz.' Diğer insanlar ise Arafat'ta vakfe yaparlardı. Bunun üzerine Yüce Allah '*Sonra insanların akın ettiği yerden siz de akın edin*' ayetini indirdi."[586] Teyâlisî (ö. 204/819) ve Vâhidî de bunun benzerini Hz. Aişe'den (r.a.) rivayet etmişlerdir.[587]

2. Buhârî ve Müslim'in, Hz. Aişe'den (r.a.) rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Kureyşliler ve onlara uyanlar Müzdelife'de vakfe yaparlardı. Onlara "hums" denirdi. Diğer Araplar ise Arafat'ta vakfe yaparlardı. İslam gelince Yüce Allah Rasûlü'ne (s.a.v.) Arafat'a gelmesini, orada vakfe yapmasını sonra da oradan dönmesini '*Sonra insanların akın ettiği yerden siz de akın edin*' ayetiyle emretti."[588]

---

[585] Zemahşerî, Cilt 1, s. 245; Beydâvî, Cilt 1, s. 131.

[586] Tirmizî, Hac, 52, h. no: 884.

[587] Süleymân b. Dâvud et-Tayâlisî,, *Müsnedu Ebî Dâvud et-Tayâlisî*, 1. Baskı, thk., Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî bi't-Teavun maa Merkezi'l-Buhûsi ve'd-Dirasati'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, y.y., Hecer li't-Tabâti ve'n-Neşr, 1999, Cilt 3, s. 79, h. no: 1574; Vâhidî, s. 48.

[588] Buhârî, Tefsîr, 35, h. no: 4520; Müslim, Hac, 21, h. no: 3013.

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetlerin tahlili:

Bu rivayetler sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde, birinci rivayette kullanılan lafzın sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür. İkinci rivayette ise sebeb-i nüzûle delâlet eden bir lafız yoktur; ancak bu rivayet de önceki rivayeti anlam açısından desteklediği için burada zikredilmiştir. Bu rivayetler sened açısından incelendiğinde ise birinci hadis hakkında Tirmizî'nin "hasen-sahih" dediği, ikinci hadisi de Buhârî'nin rivayet ettiği görülür.

Bu rivayetlerin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr "*Sonra insanların akın ettiği yerden siz de akın edin.*" ayetini bazılarının kısaca şöyle açıkladığını söyler: Ayetteki ثُمَّ أَفِيضُوا "*Sonra akın edin.*" ifadesinden kastedilenler cahiliye döneminde "hums" diye isimlendirilen Kureyş ve onların çocuklarıdır. İslam geldiğinde onlara da "hums" olmayan diğer insanlar gibi Arafat'tan akın etmeleri emredildi. Çünkü Kureyş ve onların çocukları "Biz Harem'den çıkmayız." diyorlardı. Ayrıca onlar diğer insanlar gibi Arafat vakfesi yapmıyorlardı. Yüce Allah da diğer insanlarla birlikte Arafat vakfesi yapmalarını emretti. Bu açıklamadan sonra İbn Cerîr bir kısmını da yukarıda verdiğimiz sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetleri zikreder.[589] Ardından da bu görüşü benimsediğini kısaca şöyle ifade eder: Burada bizim uygun gördüğümüz yorum bu ayetten kastedilenin Kureyş ve onunla birlikte olan diğer Araplar olduğunu söyleyen Hz. Aişe (r.a.) ve İbn Abbâs'tan rivayet edilen yorumdur. Ayetin anlamının böyle olduğu konusunda müfessirler ittifak etmişlerdir.[590]

İbn Kesîr bu ayete anlam verirken önceki ayetle de bağlantısına değinerek kısaca şöyle der: Yüce Allah önceki ayette Arafat'ta vakfe yapana, Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikretmesi için Müzdelife'ye akın etmesini emretmiştir. Bu ayette de vakfe yapana, insanların çoğuyla birlikte vakfesini Arafat'ta yapmasını emretmiştir. Çünkü Kureyş harem'in dışına çıkmaz, Harem'in Hill'e en yakın yerinde vakfe yapar ve "Biz Allah'ın beldesinin halkı ve Beytullâh'ın sakinleriyiz." derlerdi. İbn Kesîr bu açıklamasından sonra yukarıda verdiğimiz Buhârî'nin Hz. Aişe'den (r.a.) rivayet ettiği hadisi zikreder. Ayrıca İbn Abbâs, Mücâhid, Ata,

[589] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 524-530.

[590] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 530.

Katâde, Süddî ve diğerlerinin de böyle dediğini ifade eder. İbn Cerîr'in de bunu tercih ettiğini ve bu konuda ittifak edildiğinden bahsettiğini söyler.[591]

Râzî de bu ayeti açıklarken bu konuda iki görüş olduğunu söyler. Ardından da bunları kısaca şöyle ifade eder:

Birinci görüşe göre الإفاضة "*akın etmek*"ten kastedilen Arafat'tan akın etmektir. Bu görüşte olanların çoğu buradaki emrin Kureyş'e ve onların anlaşmalıları olan diğer "hums"a olduğunu, Müzdelife'yi geçmedikleri için bu ayetin onlar hakkında indiğini söylemişlerdir. Bu ayetle onların da diğer insanlar gibi Arafat'ta vakfe yapmaları ve onlar gibi Arafat'tan akın etmeleri emredilmiştir. Buna göre ayet şunu demek istiyor: Sizin de akın ettiğiniz yer, Arafat'ta vakfe yapan diğer insanların akın ettiği yer olsun.

İkinci görüşe göre الإفاضة "*akın etmek*"ten kastedilen Kurban bayramı günü, güneşin doğuşundan önce Müzdelife'den Mina'ya akın etmektir. Bu görüş Dahhâk'ın tercihidir. İbrahim, İsmail ve onlara tabi olanlar böyle yaparlardı. Müzdelifede vakfe yapan diğer Araplar ise güneşin doğuşundan sonra Mina'ya akın ederlerdi. Yüce Allah bu ayetle onların da İbrahim ve İsmail'in yaptıkları gibi güneşin doğuşundan önce Müzdelife'den Mina'ya akın etmelerini emretti.[592]

Zemahşerî ve Beydâvî bu ayete kısaca, Müzdelife'den değil de insanların akın ettiği yerden akın ediniz anlamını verdikten sonra sebeb-i nüzûle işaret ederler. Daha sonra her ikisi de buradaki ثُمَّ "*atıf edatı*"nın her iki إفاضة "*akın etme*" arasındaki farklılığa delâlet ettiğini söylerler.[593] Buna göre "*Arafat'tan akın ettiğiniz zaman"* ayetinde geçen إفاضة "*akın etme*" Arafat'tan akın etmenin vacip olduğuna delâlet eder. ثُمَّ أَفِيضُوا *"Sonra akın ediniz.*" ayetinde geçen إفاضة "*akın etme*"den ise "Akın edişiniz, Müzdelife'den değil de Arafat'tan olsun." anlamına gelmektedir.[594] Bu ayetteki ثُمَّ "*atıf edatı*"nın üzerinde yapılan bu yorum bir şeyin, bizzat kendi nefsine atfının gerçekleşmesini engellemek içindir. Çünkü bir şeyin, kendi nefsine atfedilmesi caiz değildir: Atıf durumunda ayetin takdiri فاذا أفضتم من عرفات ، ثم أفيضوا

[591] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 259-260.

[592] Râzî, Cilt 5, s. 330.

[593] Zemahşerî, Cilt 1, s. 247; Beydâvî, Cilt 1, s. 131.

[594] Şihâbüddîn, Cilt 2, s. 495.

من عرفات "*Arafat'tan akın ettiğiniz zaman, sonra Arafat'tan akın ediniz.*" olur ki bu da caiz olmaz.[595]

Görüldüğü gibi İbn Cerîr, İbn Kesîr, Zemahşerî ve Beydâvî ayete, sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlere uygun bir şekilde anlam vermişlerdir. Râzî ise bu ayetin yorumu hakkında iki görüş zikretmiş, onun zikrettiği bu iki görüşten birinin sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlere dayandığı anlaşılmaktadır.

2.1.3.7. Hac İbadetinin Akabinde Allah'ın Anılması

فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ (200) وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ (201) أُولَئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ (202)

200-202. Hac ibadetlerinizi bitirince, babalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir şekilde Allah'ı anın. İnsanlardan öyleleri var ki: Ey Rabbimiz! Bize dünyada ver, derler. Böyle kimselerin ahiretten hiç nasibi yoktur. Onlardan bir kısmı da: Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru, derler. İşte onlar için, kazandıklarından büyük bir nasip vardır. Allah, hesabı pek çabuk görendir.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler:

1. İbn Ebî Hâtim'in İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "Müşrikler hac mevsiminde bir araya geldiklerinde onlardan bazıları, 'Babam yemek yedirir, ceza ve diyetleri üstlenir.' derdi. Babalarının yaptıklarını anmaktan başka bir şey zikretmezlerdi. Bunun üzerine Yüce Allah '*Babalarınızı andığınız gibi, hatta ondan da kuvvetli bir anışla Allah'ı anın.*' ayetini indirdi." Bunun benzeri ayrıca Saîd b. Cübeyr, İkrime, Mücâhid, Enes b. Mâlik, Ebû Vâil, Atâ b. Ebî Rabâh, Süddî, Atâ el-Horâsânî, Rebi' b. Enes, el-Hasan, Katâde, Muhammed b. Ka'b ve Mukâtil b. Hayyân'dan rivayet edilmiştir.[596]

2. İbn Ebî Hâtim'in İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "Bedevilerden bir topluluk vakfeye durup 'Allah'ım bu yılımızı bolluk, bereket ve hayır yılı kıl.' diyerek dua ederler. Fakat ahiretle ilgili bir şey zikretmezlerdi. Bunun üzerine Allah bunlar hakkında '*İnsanlardan öyleleri var ki: Ey Rabbimiz! Bize*

[595] Râzî, Cilt 5, s. 331.

[596] İbn Ebî Hâtim, Cilt 2, s. 355-356.

dünyada ver, derler. Böyle kimselerin ahiretten hiç nasibi yoktur.' ayetini indirdi. Onlardan sonra da müminlerden bir topluluk gelir *'Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru.'* diyerek dua ederlerdi. Allah bunlar hakkında da '*İşte onlar için, kazandıklarından büyük bir nasip vardır. Allah, hesabı pek çabuk görendir.*' ayetini indirdi."[597]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetlerin tahlili:

Bu rivayetler sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde, burada kullanılan lafızların sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür.

Bu rivayetler sened açısından incelendiğinde, her iki hadisi İbn Ebî Hâtim'in rivayet ettiği görülür. İbn Ebî Hâtim bu hadisleri Ahmed b. Kâsım b. Atiyye'den, o da Ahmed b. Abdurrahmân ed-Deştekî'den, o da babasından, o da el-Eş'as b. İshâk'tan, o da Ca'fer b. Ebî'l-Muğîre'den, o da Saîd b. Cübeyr'den ve o da İbn Abbâs'tan rivayet etmiştir. Bu rivayet zincirinde yer alan ravilerin durumuna kısaca şöyledir:

1. Ahmed b. el-Kâsım b. Atiyye Ebû Bekir er-Râzî el-Bezzâr el-Hâfız (ö. 261-270/874-883). İbn Ebî Hâtim onun "sika" olduğunu şöylemiştir.[598]

2. Ahmed b. Abdurrahmân ed-Deştekî. Ebû Hâtim onun "sadûk" olduğunu söylemiştir.[599]

3. Abdurrahmân ed-Deştekî. Ebû Hâtim onu görmüş ve "sadûk" olduğunu söylemiştir. İbn Hibbân onu "es-Sikât" kitabında zikretmiştir.

4. Eş'as b. İshâk (ö. 174/790). Nesâî onun "sika" olduğunu söylemiştir.[600]

5. Ca'fer b. Ebü'l-Muğîre. Zehebî onun "sadûk" olduğunu söylemiştir.[601]

---

[597] İbn Ebî Hâtim, Cilt 2, s. 357.

[598] Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, Cilt 6, s. 275.

[599] Yûsuf b. ez-Zekî Ebü'l-Haccâc el-Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, 1. Baskı, thk., Beşşâr Avvâd Marûf, Beyrût, Müessesetü'r-Risâle, 1980, Cilt 1, s. 386.

[600] Ebû Abdullâh Alauddîn Moğultay, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk., Ebû Abdurrahmân Adil b. Muhammed, Ebû Muhammed Üsame b. İbrâhîm, y.y., el-Farûku'l-Hadîse li't-Tabâati ve'n-Neşr, 2001, Cilt 2, s. 231.

Nâdî el-Ezherî'ye göre her iki hadis de "sahih"tir.[602]

Bu rivayetlerin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr "*Hac ibadetinizi bitirdiğinizde*" ayetini "Haccınızı tamamlayıp kurbanlarınızı kestiğiniz zaman Allah'ı anın!" şeklinde açıklamış, sonra da "*Artık atalarınızı andığınız gibi, hatta ondan da kuvvetli bir anışla Allah'ı anın!*" ayetini açıklarken, bunların kendi atalarını nasıl andıkları hakkında müfessirlerin ihtilaf ettiklerini söyler ve bu konudaki bazı görüşleri kısaca şöyle zikreder:

1. Bazıları şöyle demiştir: Bunlar cahiliye döneminde hac menâsikini tamamladıktan sonra bir araya gelip atalarının yaptıklarını zikrederek onlarla övünüyorlardı. Yüce Allah da İslam geldikten sonra bu ayetle sadece Allah'ı anıp yüceltmelerini, daha önce yaptıklarının yerine bunu yapmalarını emretti. Bu ayette ifade edilmek istenen budur. Daha sonra İbn Cerîr yukarıda sebeb-i nüzûl olarak zikredilen İbn Abbâs'ın rivayetini de destekleyen birçok rivayet zikreder.

2. Bazıları, Yüce Allah bu ayetle "Çocukların babalarını andıkları gibi Allah'ı anın." demek istediğini söylemiştir. İbn Cerîr bunu söyleyenlerin dayandıkları bazı rivayetleri de zikreder.[603]

İbn Cerîr bu iki görüş arasında bir tercih yapmaz. Fakat bahsedilen zikrin ne olduğu konusunda kendi tercihini kısaca şöyle ifade eder: Yüce Allah bu ayetle kullarına hac menâsikinden sonra kendisini zikretmelerini emretmiştir. Bu zikir Yüce Allah'ın *"Sayılı günlerde Allah'ı anın."*[604] ayetiyle, hac menâsikini tamamlayanlara vacip kıldığı "tekbir" olabilir. Bunu bu şekilde açıklamamız, Yüce Allah'ın hac menâsikinden sonra Mina'da getirilmesini gerekli kıldığı tekbirleri başka bir yerde getirmemizi gerekli kılmamış olmasıdır. Bu da ayetle ilgili yapmış olduğumuz bu yorumun doğru olduğunun delilidir.[605]

İbn Cerîr "*İnsanlardan öyleleri var ki: Ey Rabbimiz! Bize dünyada ver, derler. Böyle kimselerin ahiretten hiç nasibi yoktur."* ayetini de kısaca şöyle açıklar: Allah

---

[601] Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, thk., Ali Muhammed Muavved, Adil Ahmed Abdülmevcûd, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995, Cilt 2, s. 147-148.

[602] Nâdî el-Ezherî, s. 113, 116.

[603] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 534-539.

[604] Bakara, 2/203.

[605] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 540-541.

şöyle demek istiyor: Ey Müminler hac menasiğinizi tamamladıktan sonra atalarınızı andığınız gibi, hatta ondan da kuvvetli bir şekilde Allah'ı anın. Onun yanında bulunan dünya ve ahiret güzelliklerini tam bir yalvarışla isteyin. Bütün amellerinizle onun rızasını dileyin ve "Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi ateş azabından koru" deyin. Ahirete karşı dünya hayatını satın alanlar gibi, tek arzuları dünya olan ve Allah'tan sadece dünyayı isteyenler gibi olmayın. Böyle olanlara, Yüce Allah'ın kendi doslarına cennette hazırladığı bir pay yoktur. İbn Cerîr bu açıklamasından sonra yukarıda sebeb-i nüzûl olarak zikredilen İbn Abbâs rivayetini de destekleyen rivayetler zikreder.[606]

İbn Kesîr de "*Artık atalarınızı andığınız gibi, hatta ondan da kuvvetli bir anışla Allah'ı anın!*" ayetinden kastedilenin ne olduğu konusunda müfessirlerin ihtilaf ettiklerini belirtir. Bu konuda İbn Cerîr'den naklettiğimiz iki görüşü kısaca zikrettikten sonra bu görüşleri destekleyen bazı rivayetlere işaret eder ve sebeb-i nüzûl ile ilgili yukarıda verdiğimiz Saîd b. Cübeyr'in İbn Abbâs'tan yaptığı rivayeti nakleder.[607] İbn Kesîr kısaca şöyle devam eder: Yüce Allah insanları, kendisini bolca andıktan sonra dua etmeye çağırmış, dua ederken de ahiretten yüz çevirip sadece dünyalık isteyenleri kınamıştır. Bu anlamda şöyle buyurmuştur: "*İnsanlardan,'Ey Rabbimiz! Bize (vereceğini) bu dünyada ver.' diyenler vardır. Bunların ahirette bir nasibi yoktur. Onlardan, 'Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi ateş azabından koru.' diyenler de vardır. İşte onlara kazandıklarından bir nasip vardır. Allah, hesabı pek çabuk görendir."* Sonra da bu açıklamasını destekleyen sebeb-i nüzûl ile ilgili yukarıda verdiğimiz Saîd b. Cübeyr'in İbn Abbâs'tan naklettiği ikinci rivayeti zikreder.[608]

Râzî "*Artık atalarınızı andığınız gibi, hatta ondan da kuvvetli bir anışla Allah'ı anın!*" ayetinden kastedilen ne olduğu hakkındaki görüşleri zikrettikten sonra İbn Cerîr ve İbn Kesîr'den farklı olarak bu konudaki tercihini belirtmiştir. Burada "*atalarınızı andığınız gibi"* ifadesinden kastedilenin sebeb-i nüzûlün desteklediği ve

[606] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 541-542.

[607] İbn Kesîr, Cilt 1, s. 261-262.

[608] İbn Kesîr, Cilt 1, s. 262.

müfessirlerin çoğunun görüşü olan, hac menâsikinden sonra toplanıp atalarını övmeleri ve onlarla övünmeleri olduğunu söyler.[609]

Zemahşerî ve Beydâvî "*atalarınızı andığınız gibi"* ifadesini açıklarken sebeb-i nüzûl ile ilgili bir lafız kullanmadan, sebeb-i nüzûlün ifade ettiği şekilde ayeti açıklar.[610]

Açıklamalarından anlaşıldığı üzere İbn Cerîr, *"Artık atalarınızı andığınız gibi, hatta ondan da kuvvetli bir anışla Allah'ı anın!*" ayetinde, müfessirlerin bunların kendi atalarını nasıl andıkları ile ilgi görüşlerini zikreder, bunlardan birinin sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlere dayandığını belirtir; ancak bu görüşler arasında bir tercihte bulunmaz. İbn Kesîr de bu iki görüşü kısaca İbn Cerîr'den nakleder. Fakat o da bu görüşler arasında bir tercihte bulunmaz. Râzî ise İbn Cerîr ve İbn Kesîr'den farklı olarak bu konudaki tercihini de belirtir ve bu konuda sebeb-i nüzûle uygun olan görüşü tercih eder. Zemahşerî ve Beydâvî ise bu ayete sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlere uygun bir şekilde anlam verir; ancak her ikisi de sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlere değinmez.

2.1.4. İnfâk

2.1.4.1. Kişinin Kendisini Tehlikeye Atmasının Yasaklanması

وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (195)

195. Allah yolunda harcayın. Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler:

1. Taberânî'nin Ebû Cebîre b. Dahhâk'dan rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "Ensâr bol bol sadaka veriyor ve infâkta bulunuyorlardı. Başlarına sıkıntılı bir yıl geldi. Bundan dolayı infâktan geri durdular. Bunun üzerine Allah '*Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın.'* ayetini indirdi."[611]

2. Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesâî, Hâkim, İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim'in Eslem Ebî İmrân'dan rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Biz Kostantiniyye'de savaşıyorduk.

[609] Râzî, Cilt 5, s. 334-335.

[610] Zemahşerî, Cilt 1, s. 147-148; Beydâvî, Cilt 1, s. 132.

[611] Taberânî, Cilt 22, s. 390, h. no: 18822.

Mısır birliklerine Ukbe b. Amir, Şam birliklerine de Fudâle b. Ubeyd komuta ediyordu. Rumlar büyük bir saf halinde karşımıza çıktı. Biz de onlara karşı saf tuttuk. Müslümanlardan bir adam yalnız başına Rum safına saldırıp içlerine daldı. İnsanlar ona: 'Subhanallah kendi elleriyle kendisini tehlikeye attı.' diye bağırdılar. Bunun üzerine Rasûlullâh'ın (s.a.v.) ashabından olan Ebû Eyyûb el-Ensârî kalkıp insanlara şöyle seslendi: 'Ey insanlar siz bu ayeti yanlış te'vil ediyorsunuz. Bu ayet biz Ensâr hakkında nazil olmuştur. Allah dinini aziz kıldığı ve yardımcıları çoğaldığı zaman, biz Rasûlullâh'tan (s.a.v.) gizli olarak birbirimize şöyle dedik: 'Bizim malımız zayi oldu, şüphesiz ki Allah İslam'ı aziz kılmış ve onun yardımcıları çoğalmıştır. Artık biz de malımızın başında durup kaybımızı telafi etmeye çalışsak iyi olur.' dedik. Bunun üzerine Yüce Allah bize cevap olarak Rasûlullâh'a (s.a.v.) '*Allah yolunda infâkta bulunun. Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın.'* ayetini indirdi. Dolayısıyla tehlike malın başında durup onu geliştirmeye çalışarak cihadı terk etmemizdi.' "[612]

3. Taberânî ve Vâhidî'nin Nu'mân b. Beşîr'den rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: Kişi günah işler, sonra da ben bağışlanmam derdi. Bunun üzerine Allah "*Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın.* " ayetini indirdi.[613]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetlerin tahlili:

Bu rivayetler sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde kullanılan lafızların sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet ettiği görülür.

Bu rivayet sened açısından incelendiğinde ise birinci hadis hakkında Heysemî'nin şöyle dediği görülür: Taberânî bu hadisi, "Kebir" ve "Evsat"ında rivayet etmiş ve ricâlinin de "es-Sahih"in ricâli olduğunu belirtmiştir.[614] Suyûtî de Taberânî'nin bu hadisi Ebî Cebîre b. Dahhâk'dan sahih bir senedle rivayet ettiğini söylemiştir.[615]

---

[612] Ebû Dâvud, cihad, 23, h. no: 2512; Tirmizî, Tefsîr, 3, h. no: 2972; Nesâî, Cilt 10, s. 27-28, h. no: 10961-10962; Hâkim, Cilt 2, s. 302, h. no: 3088; İbn Cerîr, Cilt 3, s. 323; İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, s. 330-331.

[613] Taberânî, 21 s. 114, h. no: 132; Vâhidî, s. 44.

[614] Heysemî, Cilt 6, s. 317, h. no: 10848.

[615] Suyûtî, *Lubâb*, s. 36.

İkinci hadis hakkında Hâkim şöyle demiştir: "Bu hadis, Şeyheyn'in şartını göre sahih bir hadistir; ancak onlar bu hadisi tahric etmemişlerdir."[616] Tirmizî de bu hadisin "hasen-sahîh-garîp" bir hadis olduğunu söylemiştir.[617]

Üçüncü hadis hakkında Heysemî şöyle der: Bu hadisi Taberânî, "Kebir" ve "Evsat"ında rivayet etmiş, ricâlinin de "*es-Sahîh*"in ricâli olduğunu belirtmiştir.[618]

Bu rivayetlerin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr bu ayetin yorumu hakkında müfessirlerin ihtilaf ettiklerini söyler ve bu konudaki bazı görüşlerini kısaca şöyle ifade eder:

1. Bazıları وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ "*Allah yolunda harcayın*." ayetindeki "Allah'ın yolu" ifadesiyle "Allah'ın düşmanlarıyla cihat etmek üzere girilmesi gereken yol"un kastedildiğini, وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ "*Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın*." ifadesiyle de "Allah yolunda infâk etmeyi terk etmeyin." demek istendiğini söylemiştir.

2. Bazıları bu ayetin, Allah yolunda infâk edin, işlediğiniz günahlardan dolayı Allah'ın rahmetinden ümidinizi keserek kendinizi tehlikeye atmayın, Allah'ın rahmetini dileyerek hayırlı ameller işleyin, demek istediğini söylemiştir.

3. Bazıları da bu ayetin, Allah yolunda infâk edin ve onun yolunda cihad etmeyi terk etmeyin, anlamına geldiğini söylemiştir.

İbn Cerîr bu görüşlerden her birinin akabinde, onları destekleyen ve yukarıda bir kısmını da verdiğimiz rivayetleri zikreder,[619] daha sonra da kendi tercihini özetle şöyle ifade eder: Yüce Allah وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ "*Allah yolunda harcayın*." diyerek kendi yolunda infâkta bulunulmasını emretmiştir. Onun yolu, kulları için belirleyip açıkladığı yoldur. Bunun anlamı şudur: Allah'ı inkâr ederek size savaş açan düşmanlarınızla, Allah'ın dinini yüceltmek için cihad edin, kendinizi tehlikeye atmayın. Allah yolunda infâk etmenin gerektiği durumda infâkta bulunmayan kişi, malında farz kılınmış olan sadakayı vermemesiyle; işlemiş olduğu bir günahtan dolayı Allah'ın rahmetinden umudunu kesen kişi, bu davranışıyla; müşriklere karşı

[616] Hâkim, Cilt 2, s. 302.

[617] Tirmizî, Tefsîr, 3, h. no: 2972

[618] Heysemî, Cilt 6, s. 317, h. no: 10849.

[619] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 312-323.

cihad etmenin gerektiği durumda cihadı terk eden kişi, bir farzı zayi etmesiyle kendisini tehlikeye atmış olur. "*Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın*." ayeti bu ihtimallerin bütününü taşıdığına göre, bu konuda söylenecek isabetli söz şudur: Yüce Allah bu ayetle, bize farz kıldığı bir şeyi terk etmek suretiyle kendimizi tehlikeye atmamızı yasaklamıştır. İfade edilmek istenen bu olsa da genel olarak bu ayet şöyle açıklanmıştır: Ey Müminler Allah yolunda infâkta bulunun, bunu terk etmeyin aksi halde azabı hak etmekle helak olursunuz.[620]

İbn Kesîr bu ayetin tefsirinde, ayetin yorumdaki ihtilafa kaynak teşkil eden rivayetleri zikreder. O, neredeyse bu rivayetleri zikretmekle yetinir, sonunda da kısaca şu açıklamayı yapar: Ayet muhteva olarak genel bir şekilde Allah yolunda infâk etmeyi, özellikle de Allah yolunda yapılan savaşta Müslümanları güçlendirmek için infâkta bulunmayı emretmiştir. Bunu terk etmenin de kişiyi helak olmaya sürüklediğini haber vermiştir.[621]

Zemahşerî'ye göre bu ayet, Allah yolunda infâk etmemekten veya fakir düşüp ailesini zayi edecek kadar aşırı infâk etmekten ya da kişinin savaşta hiçbir yarar beklemeden kendisini ölüme atmasından veya savaşı terk ederek düşmanını güçlendirmesinden sakındırıyor. Bu genel açıklamasından sonra Zemahşerî bu son anlamı takviye eden Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin sebeb-i nüzûl ile ilgili sözünü zikreder.[622]

Beydâvî ise bu ayet'in tefsirinde Zemahşerî'nin söylediklerini kısa bir şekilde ifade etmiş; ancak Zemahşerî'nin zikrettiği anlamlardan "kişinin savaşta hiçbir yarar beklemeden kendisini ölüme atması" ifadesine yer vermemiştir.[623]

Râzî bu ayeti açıklarken önceki ayetle olan bağlantısından yola çıkarak burada kastedilenin cihad için yapılan infâk olduğunu kısaca şöyle ifade eder: Yüce Allah önceki ayette savaşmayı emretmiştir. Savaşabilmek için de savaş malzemesine ihtiyaç duyulur ki bu da parayla elde edilebilir. Bazen zengin biri savaşamayacak durumda, fakir biri de savaş teçhizatını temin edemeyen güçlü ve cesur bir kişi olabilir. Bundan dolayı Yüce Allah zenginlere, savaşabilecek fakirlerin ihtiyaçlarını

[620] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 324-325.

[621] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 220-223.

[622] Zemahşerî, Cilt 1, s. 237.

[623] Beydâvî, Cilt 1, s. 129.

karşılamalarını emretmiştir. Râzî özetle şöyle devam eder: سَبِيلِ اللَّهِ Allah'ın dini demektir. Buna göre din için yapılacak her çeşit infâk bu ayetin kapsamına girer. Ancak önceki ayette cihattan bahsedildiği için bu ayette kastedilenin cihat için yapılan harcama olması daha uygundur.[624]

Râzî bu ayetin tefsirinde Zemahşerî'nin söylediklerini daha detaylı bir şekilde ifade eder. Ayrıca günahlardan dolayı Allah'ın rahmetinden ümidinizi keserek kendinizi tehlikeye atmayın, harâm ayda size savaşanlara karşı savaşmayarak kendinizi tehlikeye atmayın, yaptığınız infâkın sevabını boşa çıkaracak ameller işleyerek infâkınızı iptal etmeyin gibi anlamlar verir.[625]

İbn Cerîr müfessirlerin bu ayetin yorumu hakkında ihtilaf ettiklerini belirtir. Sonra da zikrettiği her bir görüşü, yukarıda bir kısmı verilen sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlere dayandırır. Kendi tercihini de belirtirken şöyle der: "Yüce Allah bu ayetle, bize farz kıldığı bir şeyi terk etmek suretiyle kendimizi tehlikeye atmamızı yasaklamıştır." İbn Cerîr'in bu tercihine sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlerin bütününden ulaştığı anlaşılmaktadır. İbn Kesîr ise bu ayetin tefsirinde neredeyse sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetleri de kapsayan bazı rivayetleri zikretmekle yetinir. Zemahşerî ve Beydâvî'nin de sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlere dayanarak bu ayeti açıkladıkları anlaşılmaktadır. Zemahşerî ayrıca yaptığı açıklamayı Ebû Eyyûb'un ifadeleriyle takviye eder. Râzî ise bu ayetin tefsirinde Zemahşerî'nin zikrettiklerini daha detaylı bir şekilde ifade eder.

Bu ayet, sebeb-i nüzûlünün bilinmemesi durumunda yanlış anlaşılmaya müsait olan ayetlerdendir. Nitekim Ebû Eyyûb el-Ensarî'nin Kostantiniyye savaşında "Ey insanlar siz bu ayeti yanlış te'vil ediyorsunuz" dedikten sonra sebeb-i nüzûlünü zikrederek bu yanlışlığı izale etmesi bunun için güzel bir delil sayılır.

2.1.4.2. Allah Yolunda Kazancın İyisinden İnfâk Edilmesi

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِآخِذِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ (267)

267. *Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve yerden sizin için çıkardıklarımızdan Allah yolunda harcayın. Kendinizin göz yummadan alıcısı*

[624] Râzî.: Cilt 5, s. 293-294.

[625] Râzî.: Cilt 5, s. 294-295.

olmayacağınız bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın ve bilin ki Allah, her bakımdan zengindir, övülmeye lâyıktır.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler:

1. Tirmizî, İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim'in Berâ b. Azib'den rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "Bu ayet biz ensârlar hakkında nazil olmuştur. Bizim hurma bağlarımız vardı. Hurmamızın azlık ve çokluğuna göre sadaka amacıyla bir veya iki salkım getirip mescitte asardık. Ashab-ı Suffe'nin yiyeceği yoktu, onlardan biri acıktığı zaman bastonuyla asılı olan hurma salkımına vurarak hurma düşürüp yerdi. Sadaka vermeyi istemeyenler ise hurması bozuk veya yetişmemiş olan salkımı ya da kırılmış salkımı getirirdi. Bunun üzerine Allah zikredilen ayeti indirdi."[626]

2. Hâkim ve Vâhidî'in Câbir'den rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Rasûlullâh (s.a.v.) fıtır sadakası olarak bir sa' hurma verilmesini emretti. Adamın biri düşük ve kalitesiz hurma getirdi. Rasûlullâh (s.a.v.) Abdullâh b. Ravâha'ya 'Bu hurmayı değerlendirme!' dedi. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu."[627]

3. Hâkim'in ve İbn Ebî Hâtem'in Sehl b. Hanîf'ten, onun da babasından rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "Rasûlullâh (s.a.v.) hurma çeşitlerinden olan, ca'rur ve habîk cinslerinden sadaka verilmesini yasakladı. Çünkü insanlar sadaka verirlerken meyvelerinin en düşüğünden vermeye kalkışırlardı. Bunun üzerine '*bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın!'* ayeti indi."[628]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetlerin tahlili:

Bu rivayetler sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde kullanılan lafızların sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür.

Bu rivayetler sened açısından incelendiğinde, birinci hadis hakkında Tirmizî'nin "hasen-garip-sahîh" dediği, Elbânî'nin de "sahih" dediği;[629] ikinci hadis hakkında Hâkim ve Zehebî'nin, Müslim'in şartına göre "sahîh" olduğunu ifade

[626] Tirmizî, Tefsîr, 5, h. no: 2987; İbn Cerîr, Cilt 4, s. 699-700; İbn Ebî Hâtim, Cilt 2, s. 528.

[627] Hâkim, Cilt 2, s. 311, h. no: 3122; Vâhidî, 65.

[628] Hâkim, Cilt 2, s. 312, h. no: 3125; İbn Ebî Hâtim, Cilt 2, s. 528; Suyûtî, *Lubâb*, s. 50.

[629] Tirmizî, Tefsîr, 5, h. no: 2987.

ettikleri;[630] üçüncü hadis hakkında ise Hâkim'in Şeyheyn'in şartına göre "sahîh" olduğunu, Zehebî'nin de Buhârî ve Müslim'in şartlarını taşıdığını söyledikleri görülür.[631]

Bu rivayetlerin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ "*Bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın!"* ayetini açıklarken kısaca şöyle der: Yüce Allah bu ayetle, sadaka verirken malınızın kötü ve değersiz olanından değil, temiz ve iyi olanından verin demek istiyor. İbn Cerîr bu açıklamasının ardından sebeb-i nüzûl olarak yukarıda kendisinden de aktardığımız birinci rivayetle beraber bu anlamı takviye eden başka rivayetler de zikreder. İbn Cerîr daha sonra, bazı kimselerin bu ayete, helâl ve temiz olanı bırakıp harâm olanı sadaka olarak vermeyin, anlamını verdiklerini ifade eder. Sonra da doğru olan anlamın sahâbîlerden ve tâbiînden naklettiğimiz birinci anlam olduğunu ve müfessirlerin de bunun sıhhati konusunda ittifak ettiklerini söyleyerek kendi tercihini ortaya koyar.[632]

İbn Kesîr de bu ayetin anlamı hakkında her iki görüşü nakleder, sonra sahih olanın birinci anlam olduğunu belirtir, daha sonra da bu görüşü yukarıda bir kısmı zikredilen sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlerle takviye eder.[633]

Râzî de bu ayetteki الطيب kelimesinin anlamı hakkında ihtilaf edildiğini bazılarının bundan kastedilenin kötü ve değersiz olmayan iyi ve temiz mal, bazılarının ise harâm olmayıp helâl olan mal, olduğunu söylediğini belirttikten sonra birinci görüşü takviye eden delillerden biri olarak sebeb-i nüzûlü zikreder.[634]

Zemahşerî bu ayetin tefsirinde sadece birinci anlamı zikreder ve bu anlamı sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetle de destekler.[635]

Beydavi ise أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ ifadesine "*helâlinden veya iyisinden*" anlamını, وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ ifadesine de "*kötü ve değersiz olanından*" anlamını verir, sonra da ilk ifadeye "*iyisinden*" anlamını vermeyi gerektiren rivayeti zikreder.[636]

---

[630] Hâkim, Cilt 2, s. 311, h. no: 3122.

[631] Hâkim, Cilt 2, s. 312, h. no: 3125.

[632] İbn Cerîr, Cilt 4, s. 699-703.

[633] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 466-468.

[634] Râzî, Cilt 7, s. 53.

[635] Zemahşerî, Cilt 1, s. 314-315.

Bu müfessirlerin açıklamalarından anlaşıldığı kadarıyla hepsi de ayete verilen anlamı belirlemede sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlerden yararlanmışlardır.

2.1.4.3. Müslüman Olmayanlara İnfâkta Bulunulması

لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلِأَنْفُسِكُمْ وَمَا تُنْفِقُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ (272)

272. Onların hidayete ermesi senin üzerinde (bir yükümlülük) değildir. Fakat Allah, dilediğini hidayete erdirir. Hayır olarak ne harcarsanız, kendiniz içindir. Zaten siz ancak Allah'ın rızasını kazanmak için harcarsınız. Hayır olarak her ne harcarsanız karşılığı size tastamam ödenir ve asla haksızlığa uğratılmazsınız.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler:

1. Nesâî, İbn Cerîr, İbn Ebî Hâtim, İbnü'l-Münzir Hâkim ve Beyhakî'nin İbn Abbâs'tan rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "(Sahâbîler) akrabaları olan müşriklere infâkta bulunmayı kerih görüyorlardı. Bunun hükmünü sormaları üzerine bu ayet indi. Böylece onlara infâkta bulunmalarına izin verilmiş oldu."[637]

2. İbn Cerîr'in İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "Bazı ensârların Kureyza ve Nadır oğullarından akrabaları vardı. Onlara sadaka vermekten çekiniyor ve onların Müslüman olmalarını istiyorlardı. Bunun üzerine bu ayet indi."[638]

3. İbn Cerîr'in Saîd b. Cübeyr'den rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "(Sahâbîler) fakir olan zimmîlere sadaka veriyorlardı. Müslüman fakirler çoğalınca 'Biz artık Müslümanlardan başkasına sadaka vermeyeceğiz' dediler. Bunun üzerine '*Onların hidayete ermesi senin üzerinde (bir yükümlülük) değildir. Fakat Allah, dilediğini hidayete erdirir*.' ayeti indi. Bundan sonra onlara da sadaka verdiler."[639]

---

[636] Beydâvî, Cilt 1, s. 59-60.

[637] Nesâî, Cilt 10, s. 38, h. no: 10986; İbn Cerîr, Cilt 5, s. 20; İbn Ebî Hâtim, Cilt 2, s. 537; Ebû Bekir b. Münzir, *Kitâbu Tefsîri'l-Kur'an*, thk., Sa'd b. Muhammed es-Sa'd, 1. Baskı, Medîne, Dâru'l-Meâsir, 2002, Cilt 1, s. 39; Hâkim, Cilt 2, s. 313, h. no: 3128; Beyhakî, *Sünenü'l-Kub'râ*, Cilt 4, s. 191, h. no: 7631; Suyûtî de bunu zikreder, ayrıca Firyâbî, Abd b. Humeyd, Bezzâr, Tabaranî, İbn Merduveyh ve Ziyâ'nın da bunu tahric ettiğini belirtir. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* Cilt 3, s. 330.

[638] İbn Cerîr, Cilt 5, s. 20.

[639] İbn Cerîr, Cilt 5, s. 20; İbnü'l-Münzir, Cilt 1, s. 40.

4. İbn Ebî Hâtim'in İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "Rasûlullâh (s.a.v.) '*Onların hidayete ermesi senin üzerinde (bir yükümlülük) değildir.'* ayeti ininceye kadar Müslümanların dışında başka bir kimseye sadaka vermememizi emrederdi. Bu ayet indikten sonra, hangi dine mensup olursa olsun, sadaka isteyene sadaka verilmesini emretti."[640] İbn Ebî Şeybe de Saîd b. Cübeyr'den bunun benzerini tahric etmiştir.[641]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetlerin tahlili:

Bu rivayetler sebeb-i nüzûle delâlet etmeleri açısından incelendiğinde, ilk üç rivayette kullanılan lafızların sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür. Son rivayette ise nüzül sebebine delâlet eden bir lafız kullanılmamıştır. Burada daha çok yukarıdaki rivayetleri destekleyen bir tefsir olarak zikredilmiştir.

Bu rivayetler sened açısından incelendiğinde, birinci hadis hakkında Hâkim'in "sahihü'l-isnad" olduğunu söylediği, Zehebî'nin de "Telhîs"in ta'likinde Buhârî ve Müslim'in şartına uygun olduğunu ifade ettiği görülür.[642] Hâkim'in bu ta'likine göre bu hadisin sahih olduğu söylenebilir. Diğer rivayetler de anlam olarak birinci rivayete yakın oldukları için ayrıca senedleri hakkında bilgi vermeye gerek olmadığı düşünülmüştür.

Bu rivayetlerin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr'in ifade ettiğine göre Yüce Allah bu ayetle şunu demek istiyor: Ey Muhammed müşrikleri hidayete erdirmek senin görevin değil ki onlara sadaka vermemek suretiyle sadakaya duyacakları ihtiyaçtan dolayı İslam'a girmelerini sağlayasın; fakat Allah mahlûkatından dilediğini İslam'a girmeye muvaffak kılar. Bundan dolayı sen onlara sadaka verilmesini engelleme.[643] İbn Cerîr daha sonra ayetin bu anlama geldiğini desteklemek üzere, yukarıdaki bazı rivayetleri de kapsayan sebeb-i nüzûlü dair birçok rivayet zikreder.[644]

---

[640] İbn Ebî Hâtim, Cilt 2, s. 537.

[641] Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdîsi ve'l-Âsâr*, thk., Kemal Yûsuf el-Hût, Riyâd, Mektebetü'r-Rüşd, 1409, Cilt 2, s. 401, h. no: 10398.

[642] Hâkim, Cilt 2, s. 313.

[643] İbn Cerîr, Cilt 5, s. 19.

[644] İbn Cerîr, Cilt 5, s. 19-21.

İbn Kesîr bu ayetin hemen akabinde hiçbir açıklama yapmadan yukarıda verdiğimiz İbn Abbâs'tan gelen birinci ve dördüncü rivayeti zikreder.[645] İbn Kesîr, böyle yapmakla ayeti adeta bu rivayetlerle açıklamıştır denebilir.

Râzî de bu ayeti İbn Cerîr gibi açıklar; ancak Râzî önce nüzûl sebeplerini zikreder, daha sonra ayete anlam verir. Ayete verdiği anlamı ayrıca "*Allah, sizi, din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere iyilik etmekten, onlara âdil davranmaktan men etmez.*"[646] ayetiyle de destekler.[647]

Zemahşerî ve Beydâvî de genel olarak bu ayetin tefsirinde farklı bir şey zikretmezler. Sadece farklı olarak Müslüman olmayanlara zekât verilip verilemeyeceği konusuna da değinirler. Zemahşerî, Ebû Hanîfe'nin fıtır sadakasının zimmîlere de verilebileceği, diğerlerinin ise onlara bu sadakanın verilemeyeceği görüşünde olduklarını belirtir. Beydâvî ise bu ayetin vacip olan sadakanın dışındaki sadakalarla ilgili olduğunu söyler ve vacip olan sadakanın kâfirlere verilmesinin caiz olmadığını ifade eder.[648]

Görüldüğü gibi bu müfessirler sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlere uygun bir şekilde ayete anlam vermişlerdir.

2.2. AHVÂL-İ ŞAHSİYE

2.2.1. Müşriklerle Evlenme Yasağı

وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ وَلَأَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (221)

221. Müşrik kadınları, iman edinceye kadar nikâhlamayın; iman eden bir cariye, -hoşunuza gitse de- müşrik bir kadından daha hayırlıdır. Müşrik erkekleri de iman edinceye kadar nikâhlamayın; iman eden bir köle, -hoşunuza gitse de- müşrik bir erkekten daha hayırlıdır. Onlar, ateşe çağırırlar, Allah ise kendi izniyle cennete ve mağfirete çağırır. O, insanlara ayetlerini açıklar. Umulur ki öğüt alıp düşünürler.

[645] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 476.

[646] Mümtehine: 60/8.

[647] Râzî, Cilt 7, s. 65.

[648] Zemahşerî, Cilt 317; Beydâvî, Cilt 1, s. 160-161.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü:

Vâhidî ve İbn Asâkir'in Süddî kanalıyla İbn Abbâs'tan rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Bu ayet Abdullâh b. Ravâha hakkında inmiştir. Abdullâh'ın siyah bir cariyesi vardı. Bir gün ona öfkelenip bir tokat attı. Sonra da yaptığına pişman oldu ve Rasûlullâh'a (s.a.v.) gelerek kendisinin yaptıklarını anlattı. Rasûlullâh (s.a.v.) ona: 'Bu kadın ne yapar ey Abdullâh?' diye sordu. Abdullâh: 'Ey Allah'ın Rasûlu, oruç tutar, namaz kılar, güzel bir şekilde abdest alır, Allah'tan başka ilah olmadığına ve senin de O'nun Rasûlu olduğuna şahadet eder.' dedi. Rasûlullâh (s.a.v.): 'Öyleyse bu kadın mümindir, ey Abdullâh' dedi. Abdullâh da: 'Seni hak ile gönderen Allah'a yemin ederim ki, ben onu azat edeceğim ardından da onunla evleneceğim.' dedi ve dediğini de yaptı. Bazı Müslümanlar Abdullâh'ı, bu davranışından dolayı kınadı ve 'O bir cariye ile evlendi.' dediler. Böyle diyenler haseblerine[649] olan arzularından dolayı, kız alıp-verme şeklinde müşriklerle evlenmek istiyorlardı. Bunun üzerine Yüce Allah *'iman eden bir cariye, -hoşunuza gitse de- müşrik bir kadından daha hayırlıdır.*' ayetini indirdi."[650] Ayrıca İbn Cerîr, İbnü'l-Münzir ve İbn Ebî Hâtim de bunun aynısını Süddî'den rivayet ederler.[651]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetin tahlili:

Bu rivayet sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde, bu rivayette kullanılan lafzın sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür. Sened açısından incelendiğinde ise şunlar görülür: Bunu İbn Cerîr, Mûsa b. Harûn'dan, o da Amr b. Hammâd'dan, o da Esbât'tan o da Süddî'den rivayet etmiştir.[652] Vahidî de bunu Ebû Osmân'dan, o da dedesinden, o da Ebû Ömer'den, o da Muhammed b. Yahya'dan, o da Amr b. Hammâd'dan, o da Esbât'tan, o da Süddî'den, o da Ebû Mâlik'ten, o da İbn Abbâs'tan rivayet etmiştir.

[649] Haseb: Atalardan gelen şeref, insanların kendilerine ait övünmeye değer saydıkları şey, değer ve kıymet gibi anlamlara gelir. İbnu'l-Esîr, Cilt 1, s. 381; İbrâhîm Mustafa v.d., Cilt 1, s. 171; Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 6. Baskı, İstanbul, Beyan Yayınları, 1989, s. 448.

[650] Vâhidî, s. 54-55; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Cilt 2, s. 564-565; Suyûtî, *Lubâb*, s. 43.

[651] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 717; İbn Ebî Hâtim, Cilt 2, s. 398; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Cilt 2, s. 565.

[652] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 717.

Nâdî el-Ezherî, Vâhidî'nin rivayet zincirinden hareketle bu hadisin "hasen" olduğu sonucuna varmıştır.[653]

Bu rivayetin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr Yüce Allah'ın bu ayette "Ey iman edenler Ehl-i Kitâb'ın dışındaki müşrik bayanları Allah'a, Rasûlüne ve ona indirilene iman etmedikçe nikâhlamayın."[654] demek istediğini söyledikten sonra *'iman eden bir cariye, -hoşunuza gitse de- müşrik bir kadından daha hayırlıdır.*' ifadesini kısaca şöyle açıklar: Allah'a, Rasûlüne ve ona indirilene iman eden bir cariye, Allah katında nesebi üstün olan hür bir müşrik bayandan daha hayırlıdır. Soylu olduğu için bir müşrik bayanla evlenmeyi arzulamayın; çünkü Allah katında Müslüman bir cariye böyle bir bayandan daha hayırlıdır. İbn Cerîr bu açıklamasından sonra, bu ayetin bir cariye ile evlendiği için azarlanan ve hür bir müşrik bayanla evlenmesi teklif edilen bir adam hakkında nazil olduğunun söylendiğini ifade ettikten sonra, bununla ilgili yukarıda verilen sebeb-i nüzûlü zikreder.[655]

İbn Kesîr bu ayetin tefsirinde kısaca şöyle der: Bu ayet müşrik bayanlarla evlenmeyi müminlere yasaklamıştır. Ayetin umûm ifadesi, ister Ehl-i Kitâb olsun ister putperest olsun, bütün müşrik bayanları kapsamaktadır. Ancak bu umûm ifade, Ehl-i Kitâb'dan olan bayanlarla evlenilebileceğini belirten ayetle tahsis edilmiştir.[656] İbn Kesîr "*İman eden bir cariye, -hoşunuza gitse de- müşrik bir kadından daha hayırlıdır.*' ifadesinin tefsirini yaparken de yukarıda verilen sebeb-i nüzûlü ve ayeti açıklayıcı diğer bazı rivayetleri zikretmekle yetinir.[657]

Zemahşerî, Râzî ve Beydâvî bu ifadenin tefsirinde sebeb-i nüzûl olarak Mersid el-Ğanevî'nin A'nâk ile evlenmek istediğinden ve bunun üzerine bu ayetin indiğinden bahseden rivayeti zikrederler.[658] İbn Hacer "Keşşaf"ın haşiyesinde yer alan "*el-Kâfî'ş-Şâff fî Tahrici Ahâdîsi'l-Keşşâf*" adlı eserinde ayetin bu olay üzerine

[653] Nâdî el-Ezherî, 123-124.

[654] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 716.

[655] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 716.

[656] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 296.

[657] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 298-299.

[658] Zemahşerî, Cilt 1, s. 264; Râzî, Cilt 6, s. 407; Beydâvî, Cilt 1, s. 139.

nazil olduğu rivayetinin sahih olmadığını söyler.[659] Bundan dolayı bu rivayetin nüzûl sebepleri ile ilgili rivayetler arasında zikredilmesi uygun görülmedi.

Görüldüğü gibi İbn Cerîr bu ayetin tefsirini yaparken, zahirinin ifade ettiği anlama uygun bir şekilde ayeti açıkladıktan sonra, sebeb-i nüzûlü zikreder. İbn Kesîr de tefsirinde sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayeti ve ayeti açıklayıcı diğer bazı rivayetleri zikretmekle yetinir. Zemahşerî, Râzî ve Beydâvî ise sebeb-i nüzûle dair İbn Hacer'in sahih olmadığını belirttiği bir rivayeti zikreder ve bu ayetin bu olay üzerine indiğini ifade eder. Bütün bunlar bu müfessirlerin ayetin tefsirinde sebeb-i nüzûlü önemsediklerini gösterir.

2.2.2. Kadınların Özel Halleriyle İlgili Bazı Hükümler

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ (222)

222. Sana kadınların ay hâlini sorarlar. De ki: "O bir ezadır (rahatsızlıktır). Ay hâlinde kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri vakit, Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın. Şüphesiz Allah çok tövbe edenleri sever, çok temizlenenleri sever."

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü:

Ahmed, Müslim ve İbn Ebî Hâtim'in Enes b. Mâlik'ten rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Yahudiler, kadın aybaşı hali gördüğü zaman, onu evden çıkarır, onunla beraber yemek yemez ve onunla cinsel ilişkide bulunmazlardı. Rasûlullâh'ın (s.a.v.) ashabı bu durumu ona sordular. Bunun üzerine Yüce Allah bu ayeti indirdi. Rasûlullâh (s.a.v.) da ashabına: 'Cinsel ilişki dışında her şeyi yapın.' dedi. Yahudiler: 'Bu adam yaptığımız her şeye muhalefet etmek istiyor.' dediler. Abbâd b. Bişr ve Esîd b. Hudayr Rasûlullâh'a (s.a.v.) gelerek şöyle dediler: 'Ey Allah'ın Rasûlu, Yahudiler şöyle şöyle dediler. Biz bu durumdaki kadınlarla cinsel ilişkide bulunmayalım mı?' Bunun üzerine Rasûlullâh'ın (s.a.v.) yüzünün rengi değişti. Onlara kızdığını sandık. O ikisi kalkıp gitti. Sonra Rasûlullâh (s.a.v.) kendisine hediye edilen sütü içmeleri için onlara gönderdi. Biz de Rasûlullâh'ın (s.a.v.) onlara kızmadığını anladık."[660]

[659] Zemahşerî, Cilt 1, s. 264.

[660] Ahmed, Cilt 21, s. 198, h. no: 13576; Müslim, Hayz, 3, h. no: 720; İbn Ebî Hâtim, Cilt 2, s. 400.

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetin tahlili:

Bu rivayet sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde, kullanılan lafzın sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür. Sened açısından incelendiğinde ise bu hadisi rivayet edenlerden birinin Müslim olduğu görülür.

Bu rivayetin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr bu ayet hakkında kısaca şöyle der: Bu kavmin Rasûlullâh'a (s.a.v.) aybaşı halinden sormalarının sebebi, kendilerinin bu ayet inmeden önce aybaşı hali durumundaki kadınlarla aynı evde oturmadıkları ve onlarla aynı kaptan yiyip içmedikleri ile ilgili zikredilen şeylerdir. Bu ayetle Allah aybaşı halindeki kadınla cinsel ilişki dışında her şekilde beraber olunabileceğini bildirmiştir. İbn Cerîr bu genel açıklamasından sonra buna delâlet eden bazı rivayetleri zikreder.[661]

İbn Kesîr bu ayeti zikrettikten hemen sonra yukarıda verilen sebeb-i nüzûlü zikreder ve akabinde de kısaca şöyle der: Buna göre Yüce Allah'ın "*Ay hâlinde kadınlardan uzak durun."* ifadesinden kastedilen aybaşı halindeki kadınlarla cinsel ilişkide bulunmaktan uzak durmaktır. Bundan dolayı âlimlerin çoğu, cinsel ilişki hariç, bu durumdaki kadınlarla her şekilde beraber olunabileceğini söylemişlerdir. Sonra da İbn Kesîr bu anlama delâlet eden bazı rivayetleri zikreder.[662]

Zemahşerî, Râzî ve Beydâvî de bu ayeti, sebeb-i nüzûlü olarak zikredilen rivayete benzer anlam ifade eden başka rivayetlerle açıklar; ancak üçü de "rivayet edildiğine göre" ifadesini kullanırlar.[663]

Burada zikredilen müfessirlerin, bu ayetin tefsirinde sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlerden yararlandıkları açık bir şekilde görülmektedir.

[661] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 720-721.

[662] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 300-303.

[663] Zemahşerî, Cilt 1, s. 86; Râzî, Cilt 6, s. 414; Beydâvî, Cilt 1, s. 139.

2.2.3. Cinsel İlişki

نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ (223)

223. Kadınlarınız sizin için bir tarladır. Tarlanıza dilediğiniz biçimde varın. Kendiniz için önden (iyi ameller) gönderin. Allah'a karşı gelmekten sakının ve her hâlde ona kavuşacağınızı bilin. Müminleri müjdele.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler:

1. Buhârî, Müslim ve İbn Cerîr'in Câbir b. Abdullâh'tan rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: " 'Yahudiler, bir kimse eşinin önüne arkasından gelir de, eşi bu ilişkiden hamile kalırsa doğacak çocuk şaşı olur.' derlerdi. Bunun üzerine bu ayet indi."[664]

2. Ahmed, Tirmizî, Nesâî, İbn Hibbân, İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim'in İbn Abbâs'tan rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Ömer b. Hattâb Rasûlullâh'a (s.a.v.) gelerek, 'Helak oldum, ey Allah'ın Rasûlu.' dedi. Rasûlullâh (s.a.v.) 'Seni helak eden nedir?' dedi. Ömer, 'Dün gece yükümü ters çevirdim.' dedi. Rasûlullâh (s.a.v.) Ömer'e bir şey demedi. Bunun üzerine Yüce Allah bu ayeti indirdi." Ahmed hariç diğerlerinin rivayetlerinin sonunda, "İster önden ister arkadan gelerek eşinle beraber ol; ancak arkasına ve aybaşı halinde cinsel ilişkide bulunmaktan sakın." ifadesi de yer almaktadır.[665]

3. Ebû Dâvûd, Beyhakî, Hâkim ve İbn Cerîr'in İbn Abbâs'tan rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Ensârdan putperest olan bir kabile, Ehl-i Kitâb olan Yahudi bir kabile ile bir arada yaşıyordu. Yahudileri ilimde kendilerinden üstün görüyor ve birçok işte onlara uyuyorlardı. Yahudiler eşleriyle sadece bir şekilde[666] cinsel ilişkide bulunuyorlardı ki bu da kadın için en muhafazalı durumdur. Ensârdan olan bu kabile de bu hususta Yahudilere uyuyordu. Kureyşliler ise ilişkinin önden olması kaydıyla her şekilde eşleriyle beraber olurlardı. Muhacirler Medine'ye

[664] Buhârî, Tefsîr, 39, h. no: 4528; Müslim, Nikâh, 19, h. no: 3609; İbn Cerîr, Cilt 3, s. 756.

[665] Ahmed, Cilt 4, s. 434, h. no: 2703; Tirmizî, Tefsirü'l-Kur'an, Sûretü'l-Bakara, h. no: 2980; Nesâî, Cilt 8, s. 189, h. no: 8928; İbn Hibbân, Cilt 9, s. 516, h. no: 4202; İbn Cerîr, Cilt 3, s. 758-759; İbn Ebî Hâtim, Cilt 2, s. 405.

[666] Yani eşleriyle sadece sırtüstü uzanmış oldukları vaziyette cinsel ilişkide bulunuyorlardı. Âbâdî, Cilt 6, s. 144.

geldiklerinde onlardan biri Ensârdan bir bayanla evlendi. Kureyşlilerin yaptığı gibi onunla beraber olmak istedi; ancak kadın bunu kabul etmedi ve şöyle dedi: 'Biz Ensâr bir şekilde cinsel ilişkide bulunuruz, sen de böyle yap; aksi halde benden uzak dur.' dedi. Onların bu tartışmalarıyle ilgili haber insanlar arasında yayıldı. Nihayet haber Rasûlullâh'a (s.a.v.) ulaştı. Bunun üzerine Yüce Allah bu ayeti indirdi. Yani çocuğun doğduğu yere olması şartıyla ister ön taraftan, ister arka taraftan, ister uzanarak, ister diz üstü çökerek eşlerinizle beraber olabilirsiniz."[667]

4. İbn Cerîr'in Nafi'den rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "İbn Ömer Kur'an okuduğu zaman konuşmazdı. Ben bir gün onun yanında '*Kadınlarınız sizin için bir tarladır. Tarlanıza dilediğiniz biçimde varın.*' ayetini okudum. Bana, 'Bu ayetin kimin hakkında indiğini biliyor musun?' dedi. Ben, 'Hayır.' dedim. O da bana, 'Kadınlara, arkalarına cinsel ilişkide bulunma hakkında inmiştir.' dedi." İbn Cerîr bu hadisin hemen akabinde farklı senedlerle Nafi' kanalıyla İbn Ömer'den aynı manayı ifade eden iki hadis daha rivayet eder.[668] Buhârî de bu hadisi Nafi'kanalıya iki ayrı senedle İbn Ömer'den mana olarak rivayet eder; ancak bu fiili, kinaye yoluyla ifade eder.[669]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetlerin tahlili:

Bu rivayetler sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde kullanılan lafızların sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür.

Bu rivayetler sened açısından incelendiğinde birinci hadisi Buhârî ve Müslim'in rivayet ettikleri görülür. İkinci hadis hakkında Tirmizî "hasen-garib" olduğunu, Elbânî ise Tirmizî üzerindeki ta'likinde "hasen" olduğunu,[670] Şuayb Arnaût da isnadının "hasen" olduğunu söyler.[671] Üçüncü hadis hakkında Hâkim, Müslim'in şartlarına uygun olup "sahîhu'l-isnâd" olduğunu, Zehebî "Telhîs"in

[667] Ebû Dâvûd, Nikâh, 46, h. no: 2166; Beyhakî, *Sünenü'l-Kubrâ*, Cilt 7, s. 195, h. no: 13885; Hâkim, Cilt 2, s. 212, h. no: 2791; İbn Cerîr, Cilt 3, s. 755.

[668] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 751-754.

[669] Buhârî, Tefsîr, 39, h. no: 4526, 4527.

[670] Tirmizî, Tefsirü'l-Kur'an, Sûretü'l-Bakara, h. no: 2980

[671] İbn Hibbân, Cilt 9, s. 516, h. no: 4202

ta'likinde Müslim'in şartlarına uygun olduğunu,[672] Elbânî de Ebû Dâvud'un ta'likinde "hasen" olduğunu söyler.[673] Dördüncü hadis hakkında Ahmed Muhammed Şâkir şöyle der: Nafi' kanalıyla İbn Ömer'den gelen bu üç hadis, bize ulaştığı sabit olan sahih hadislerdir. Bu hadisler, üç ayrı senedle rivayet edilmiş aynı hadistir.[674]

Görüldüğü gibi bu rivayetler farklı şeyler ifade etmektedir. İlk üç rivayet cinsel ilişkinin çocuğun doğduğu yere olması koşuluyla her şekilde yapılabileceğini ifade ederken İbn Ömer'den gelen rivayet ise cinsel ilişkinin kadının arka tarafına da yapılabileceğini ifade etmektedir.

İbn Abbâs, yukarıdaki üçüncü hadisin başında, Ebû Dâvud ve Hâkim'in rivayet ettikleri hadiste, İbn Ömer'in yanıldığını ifade eder.[675] Hattâbî de İbn Abbâs'ın bu ifadesini açıklarken şöyle der: Galiba İbn Abbas'a İbn Ömer'in bu ayeti farklı bir şekilde açıkladığı bilgisi ulaştığı için o, İbn Ömer'in yanıldığını söylemiştir. Hattâbî daha sonra bu hadisin, kadınların arka tarafına cinsel ilişkide bulunmanın harâm olduğuna delâlet ettiğini belirtir. İmam Nevevî de bu konuda özetle şöyle der: Sözüne itibar edilen âlimler, kadının arka tarafına cinsel ilişkide bulunmanın harâm olduğu hususunda, bu konuda varit olan birçok meşhur hadise dayanarak ittifak etmişlerdir.[676]

İbn Hacer bu konuda birçok rivayet arz ettikten sonra kısaca şöyle der: Bütün bunlar İbn Abbâs'ın İbn Ömer'e olan cevabını kuvvetlendirmiştir. Bu konuda Buhârî'nin İbn Ömer'den rivayetleri bu fiile delâlet etme açısından mücmel, Câbir'in hadisi ise müfesserdir. Mücmel ile müfesserin tearuzu durumunda müfesser esas alınır. Dolayısıyla İbn Ömer'in hadisiyle amel etmektense Câbir'in hadisiyle amel etmek daha evladır.[677]

Bu rivayetlerin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr "*Kadınlarınız sizin için bir tarladır.*" ayetini kısaca şöyle açıklar: Kadınlarınız sizin çocuklarınızın ekildiği ekinliğinizdir. "*Tarlanıza dilediğiniz*

[672] Hâkim, Cilt 2, s. 212, h. no: 2791;

[673] Ebû Dâvûd, Nikâh, 46, h. no: 2166.

[674] İbn Cerîr, Ahmed Muhammed Şâkir tahkiklisi, Cilt 4, s. 404.

[675] Ebû Dâvûd, Nikâh, 46, h. no: 2166; Hâkim, Cilt 2, s. 212, h. no: 2791.

[676] Âbadî, Cilt 6, s. 144-145.

[677] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, Cilt 8, s. 240-243.

biçimde varın." Ekinliğinize istediğiniz şekilde gelin.[678] İbn Cerîr müfessirlerin أَنَّى شِئْتُمْ ifadesinin anlamı hakkında ihtilaf ettiklerini belirttikten sonra bu konuda söylenenleri zikreder. Bu görüşlerin önemli olanları özetle şunlardır:

Bazıları أَنَّى شِئْتُم ifadesinin كيف شئتم ve من ايّ وجه أحببتم *"nasıl isterseniz ve ne şekilde isterseniz*" anlamlarına geldiğini söylemişlerdir. İbn Cerîr böyle diyenlerin bu sözlerine delâlet eden birçok rivayet zikreder. Bu rivayetler kısaca şunu ifade eder: Eşlerinize önden cinsel ilişkide bulunma şartıyla, dilediğiniz şekilde ve dilediğiniz taraftan gelin. İbn Cerîr bu ifadenin bu anlama geldiğini sebeb-i nüzûl ile ilgili yukarıda verdiğimiz ilk üç rivayeti de kapsayan rivayetlerle takviye eder.[679]

Bazıları da أَنَّى شِئْتُم ifadesinin اين شئتم ve وحيث شئتم "*nereye isterseniz*" anlamlarına geldiğini söylemişlerdir. İbn Cerîr böyle diyenlerin bu sözlerine delâlet eden bazı rivayetleri zikreder. İbn Cerîr'in zikrettiği bu rivayetler kadınların arka tarafına cinsel ilişkide bulunulabileceğini ifade eder. Bunlar bu görüşlerini ayetin sebeb-i nüzûlü olarak İbn Ömer'den gelen rivayetlerle takviye etmişlerdir.[680]

İbn Cerîr bu konudaki görüşleri sunduktan sonra birinci görüşü tercih eder. Bu tercihini önce dil tahlilinden yola koyularak, sonra da sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayete dayanarak ortaya koyar. İbn Cerîr dil açısından أَنَّى شِئْتُم ifadesinin "*nereye isterseniz*" anlamına gelemeyeceğini, bu eksende ayete verilen anlamların ayete tefsir olamayacağını söyler. Bundan dolayı bu ayetin kadının arkasına cinsel ilişkide bulunulabileceğine delâlet ettiğini söyleyen görüşün yanlış olduğunu ifade eder. Kadının arkasının çocuğun ekileceği ekinlik olmadığını, oysa Allah'ın *"Ekinliğinize dilediğiniz şekilde gelin"* buyurduğunu söyler. Sonra da İbn Cerîr, yaptığı bu açıklamayla ayetin sebeb-i nüzûlü hakkında Câbir ve İbn Abbâs'tan gelen rivayetlerin ifade ettiği anlamın sıhhatinin ortaya çıktığını belirtir.[681]

İbn Kesîr "*Kadınlarınız sizin için bir tarladır."* ifadesini, İbn Abbâs'ın: الحرث موضع الولد ekinliğin, çocuğun doğduğu yer şeklinde açıkladığını söyler. *"Tarlanıza dilediğiniz biçimde varın."* ifadesini de kısaca şöyle açıklar: Çocuğun doğduğu yere olması koşuluyla, ister ön taraftan ister arka traftan olsun, kadınla cinsel ilişkide

[678] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 745.

[679] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 745-749.

[680] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 750-754.

[681] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 759-761.

bulunulabilir. Çünkü bu konuda çok hadis varit olmuştur. İbn Kesîr bu açıklamasından sonra ayetin bu anlama geldiğine delâlet eden sebeb-i nüzûle dair bazı rivayetleri zikreder ve bunlardan başka da ayetin bu anlama geldiğine delâlet eden birçok rivayet nakleder.[682]

İbn Kesîr bu konuyla ilgili rivayetleri arz ederken sebeb-i nüzûl ile ilgili yukarıda İbn Ömer'den gelen rivayetleri de zikreder; ancak bu rivayetlerin öncekilere hamledileceğini söyler. Yani bu hadisten, cinsel ilişkide kadının arka tarafından önüne gelmenin kastedildiğini söyler. Bu şekilde yorumlanması gerektiğini Nesâî'nin İbn Nadr'dan naklettiği şu hadisle de takviye eder: Nadr Nafi'ye şöyle dedi: "Senin, kadının arkasına cinsel ilişkide bulunulabileceği yönünde İbn Ömer'in fetva verdiğine dair naklettiğin söz dillerde dolanıyor." Bunun özerine Nafi' "Bana iftira atıyorlar. Ben sana işin doğrusunu anlatayım." dedi ve şöyle devam etti: İbn Ömer'in yanında olduğum bir gün, o Mushaf'ı arz etti. Bu ayete ulaştığı zaman bana 'Ey Nafi' bu ayetin durumunu biliyor musun?' dedi. Ben 'Hayır.' dedim. Bunun üzerine o da şöyle dedi: 'Biz Kureyş topluluğu eşlerimize arkalarından geliyorduk. Medine'ye gelip Ensâr bayanlarıyla evlendiğimizde onlara aynı şeyi yapmak istedik; ancak onlar bunu çirkin gördüler. Onlar Yahudilerin yaptığı gibi, uzanmış bir vaziyette bu işi yapıyorlardı. Bunun üzerine Yüce Allah bu ayeti indirdi." Bu hadisin isnadı sahihtir.

İbn Kesîr kadınların arkasına cinsel ilişkide bulunmayı sakındıran birçok nakilde bulunduktan sonra "İbn Mes'ûd, Ebû Derdâ, Ebû Hureyre, İbn Abbâs ve Abdullâh b. Ömer'in bu konudaki sözlerini zikrettik." der, sonra Abdullâh b. Ömer'in bunu harâm gördüğünün de şüpheye mahal vermeyecek şekilde sabit olduğunu söyler.[683] İbn Kesîr daha sonra kadınların arka tarafına cinsel ilişkide bulunmanın harâm oluşunun, Mâlik, Ebû Hanîfe, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve bunların bütün ashabının görüşü olduğunu söyler. Ayrıca bunun Saîd b. Müseyyeb, Ebû Seleme, İkrime, Tavus, Ata, Saîd b. Cübeyr, Urve b. Zübeyr, Mücâhid b. Cebr, Hasan ve seleften başkalarının da görüşü olduğunu ve bunların, bu fiili şiddetle reddettiklerini ifade eder.[684]

[682] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 305-322.

[683] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 310-320.

[684] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 322.

Râzî bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili zikredilen ilk üç rivayeti daha kısa bir şekilde nakleder ve ayeti zikrettiği sebeb-i nüzûle uygun bir şekilde açıklar. Sonra kadınların arka tarafına cinsel ilişkide bulunmanın harâm olduğu görüşünü savunanların delillerini, ardından muhaliflerinin delillerini, daha sonra da muhaliflere verilen cevabı zikreder. Râzî hem bu ayeti açıklarken, hem kadınların arkasına cinsel ilişkide bulunulabileceğini savunanlara cevap verirken, hem de أَنَّى شِئْتُمْ ifadesine verilen anlamlar arasında tercih yaparken ayetin sebeb-i nüzûl ile ilgili varit olan rivayetlerden yararlanır.[685]

Zemahşerî ve Beydâvî de bu ayeti sebeb-i nüzûl ile ilgili olarak zikredilen ilk üç rivayete uygun bir şekilde açıklar, ardından da birinci rivayeti kısa bir şekilde naklederler.[686]

İbn Cerîr "*Kadınlarınız sizin için bir tarladır, tarlanıza dilediğiniz biçimde varın.*" ayetinden neyin kastedildiği konusunda müfessirlerin ihtilaf ettiklerini belirttikten sonra, bu konudaki başlıca iki görüşü sebeb-i nüzûl ile ilgili varit olan rivayetlere dayandırır. Kendi tercihini de önce dil tahlilinden sonra da sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlerden hareketle ortaya koyar ve sonuçta sebeb-i nüzûl ile ilgili Câbir b. Abdullâh ve İbn Abbâs'tan gelen rivayetlerin ifade ettiği anlamın sıhhatinin ortaya çıktığını söyler.

İbn Kesîr, Zemahşerî, Râzî ve Beydâvî de bu ayeti sebeb-i nüzûl ile ilgili ilk üç rivayetin ifade ettiği anlama uygun bir şekilde açıklarlar. İbn Kesîr sebeb-i nüzûl ile ilgili İbn Ömer'den gelen rivayetleri de zikreder; ancak bu rivayetlerin öncekilere hamledilmesi gerektiğini bu konuda varit olan birçok nakille ispatlar. Nihayetinde İbn Kesîr'in sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlere dayanarak bu ayeti açıkladığı söylenebilir. Râzî ise hem ayeti açıklarken, hem kadınların arkasına cinsel ilişkide bulunulabileceğini savunanlara cevap verirken, hem de أَنَّى شِئْتُمْ ifadesine verilen anlamlar arasında tercih yaparken ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili rivayetlerden yararlanır. Gerek sebeb-i nüzûl ile ilgili olarak varit olan hadislerin tahlilinden gerekse müfessirlerin bu konudaki yorumlarından çıkan sonuca göre İbn Ömer'den gelen rivayetlerin önceki rivayetlere hamledilmesi gerekir.

---

[685] Râzî, Cilt 6, s. 421, 423.

[686] Zemahşerî, Cilt 1, s. 266; Beydâvî, Cilt 1, s. 139-140.

2.2.4. Talâk ve İddet

2.2.4.1. Talâkta Sayı ve Muhalaa

الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (229)

229. (Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası ya iyilikle tutmak, ya da güzellikle salıvermektir.(Evlilikte) tarafların Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamama endişeleri dışında kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şeyi geri almanız, sizin için helâl olmaz. Eğer onlar Allah'ın belirlediği ölçüleri gözetmeyecekler diye endişe ederseniz, o zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur. Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın bunları aşmayın. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler:

1. Tirmizî, Hâkim ve Beyhakî'nin Hz. Aişe'den (r.a.) rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Cahiliye döneminde talâk konusunda insanların durumu şöyleydi: Bir erkek eşini dilediği kadar boşar; ancak iddeti sona ermeden sözünden dönseydi kadın boş olmazdı. Bu durum yüz defa hatta daha fazla tekrarlansa bile hüküm böyleydi. Bir defasında bir adam eşine, 'Allah'a yemin ederim ki, ne benden ayrılacağın şekilde seni boşarım, ne de seni evimde barındırırım.' dedi. Kadın, 'Peki bu nasıl olur.' dedi. Adam, 'Her defasında seni boşarım; ancak iddet süren bitmeye yaklaşınca da sözümden dönerim.' dedi. Bu kadın Aişe'ye (r.a.) giderek durumunu ona anlattı. Aişe (r.a.) bir şey demedi. Rasûlullâh (s.a.v.) gelince durumu ona anlattı. Rasûlullâh (s.a.v.) de bir şey demedi ve nihayet '*Boşama iki defadır. Sonrası ya iyilikle tutmak, ya da güzellikle salıvermektir.*' ayeti indi."[687] Ayrıca İmam Mâlik, İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim Hişâm b. Urve'den, o da babasından bunun benzerini rivayet etmiştir.[688]

[687] Tirmizî, Talâk, 16, h. no: 1192; Hâkim, Cilt 2, s. 307, h. no: 3106; Beyhakî, *Sünenü'l-Kub'râ*, Cilt 7, s. 333, h. no: 14727.

[688] Mâlik b. Enes, *Muvattau'l-İmâm Mâlik*, Mısır, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, t.y.,Talâk, 29, h. no: 1222. İbn Cerîr, Cilt 4, s. 125; İbn Ebî Hâtim, Cilt 2, s. 418.

2. İbn Cerîr'in İbn Cüreyc'den rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "Bu ayet Sâbit b. Kays ve eşi Habîbe hakkında inmiştir. Habîbe onu Rasûlullâh'a (s.a.v.) şikâyet etmişti. Bunun üzerine Rasûlullâh (s.a.v.) Habîbe'ye 'Ondan aldığın bahçeyi geri verir misin?' dedi. Habîbe 'Evet.' dedi. Rasûlullâh (s.a.v.) Sâbit b. Kays'ı çağırıp durumu ona anlattı. Sâbit 'Ey Allah'ın Rasûlu, bu bana helâl olur mu?' dedi. Rasûlullâh (s.a.v.) 'Evet.' dedi. Sâbit de 'Kabul ediyorum.' dedi. Bunun üzerine '*Tarafların Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamama endişeleri dışında kadınlara verdiklerinizden bir şeyi geri almanız, sizin için helâl olmaz. Eğer onlar Allah'ın belirlediği ölçüleri gözetmeyecekler diye endişe ederseniz, o zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur. Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın bunları aşmayın.'* ayeti indi."[689] Bu rivayeti İbn Hacer de zikreder[690] Buhârî de İbn Abbâs'tan bunun benzerini rivayet eder; ama ayetin bu olay üzerine indiğinden bahsetmez.[691]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetlerin tahlili:

Bu rivayetler sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde kullanılan lafızların sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür.

Bu rivayetler sened açısından incelendiğinde ise şunlar görülür: Birinci hadis hakkında, Hâkim "sahîhu'l-isnad" olduğunu ifade eder. Zehebî "Müstedrek" üzerindeki ta'likinde birden fazla kişinin bu hadisin "zayıf" olduğuna hükmettiğini söyler.[692] Elbânî de "Tirmizî" üzerindeki talikinde bu hadisin "zayıf" olduğuna hükmeder.[693] İbn Cerîr bu hadisi iki ayrı senedle Hişâm b. Urve'den, o da babasından rivayet eder. Ahmed Muhammed Şâkir İbn Cerîr'in tefsirine yaptığı tahkikinde bu rivayetlere dayanarak, Urve b. Zübeyr'in tâbiînden olduğu bilgisinden hareketle, bu hadisin mürsel olduğunu söyler. Şâkir sonra da Tirmizî'nin rivayetine işaret ederek bu hadisin mevsûl olup sahih bir şekilde geldiğinin de sabit olduğunu ifade eder.[694]

---

[689] İbn Cerîr, Cilt 4, s. 139-140.

[690] İbn Hacer, *el-Ucâb*, Cilt 1, s. 584.

[691] Buhârî, Talâk, 12, h. no: 5276.

[692] Hâkim, Cilt 2, s. 307, h. no: 3106.

[693] Tirmizî, Talâk, 16, h. no: 1192.

[694] İbn Cerîr, Ahmed Muhammed Şâkir tahkiklisi, Cilt 4, s. 539-540.

İkinci hadise gelince, İbn Cerîr bu hadisten önce aynı olayı anlatan dört hadis zikreder. Ahmed Muhammed Şâkir de İbn Cerîr'in tefsirine yaptığı tahkikinde "bu dört hadis ve diğer sahih hadislerden hareketle…" ifadesini kullanarak bu hadislerin topluca sıhhatine işaret eder. Ancak bu dört hadisin hiç birinde sebeb-i nüzûle delâlet eden bir lafız yer almamaktadır. İbn Cerîr bu dört hadisin akabinde bu ayetin Sâbit b. Kays ile eşi hakkında nazil olduğu söylenmiştir dedikten sonra, içinde sebeb-i nüzûl olduğuna delâlet eden lafzın yer aldığı bu hadisi zikreder.[695]

Bu rivayetlerin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr bu ayetin *"Boşama iki defadır. Sonrası ya iyilikle tutmak, ya da güzellikle salıvermektir."* kısmını açıklarken müfessirlerin bu ayetin yorumunda ihtilaf ettiklerini beyan ettikten sonra bu konudaki görüşleri kısaca şöyle arz eder:

Bazıları bu ayetin kendisinden sonra ric'a[696] yapılabilecek talâk sayısı ile kendisinden sonra ric'a yapılamayacak talâk sayısını gösterdiğini söylemiştir. İbn Cerîr bunu söyledikten sonra sebeb-i nüzûl olarak birinci rivayetle aynı anlamı ifade eden bazı rivayetler zikreder, sonunda da kısaca şöyle der: Buna göre duhûlden sonra ric'a hakkına sahip olduğunuz talâk sayısı ikidir. İki talâktan sonra ric'a yapmanız durumunda ya eşlerinizi yanınızda tutarsınız veya güzellikle boşarsınız; çünkü üçüncü talâktan sonra ric'a yapamazsınız.

Bazıları da bu ayetin eşlerini boşamak isteyenlerin izlemeleri gereken yolu belirtmek için indiğini, kendisinden sonra ric'a yapılamayacak talâk sayısını göstermek için inmediğini söylemiştir. İbn Cerîr bunu söyledikten sonra da bununla ilgili bazı rivayetler zikreder.

Bu iki görüşü naklettikten sonra sebeb-i nüzûle muvafık olan birinci görüşü tercih eder ve ayetin zahirine uygun olan anlamın da bu olduğunu söyler.[697]

İbn Kesîr de bu kısmı kısaca şöyle açıklar: Bu ayet İslam'ın ilk dönemlerindeki bir uygulamayı ortadan kaldırmıştır. Önceleri bir adam hanımını yüz defa dahi

---

[695] İbn Cerîr, Ahmed Muhammed Şâkir tahkiklisi, Cilt 4, s. 552-557.

[696] Ric'a (رجعة): Talâkı ric'îden sonra iddet içinde henüz sona ermemiş olan nikâhı söz ya da fiil ile devam ettirmeyi istemek. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2005, s. 481.

[697] İbn Cerîr, Cilt 4, s. 125-129.

boşasaydı, hanımının iddet süresi içinde bulunması koşuluyla, ric'a hakkına sahipti. Bu durum hanımlara sıkıntı verdiği için Yüce Allah talâk hakkını üç ile sınırladı. Birinci ve ikinci talâktan sonra ric'ayı mubah kıldı. Üçüncü talâktan sonra ise ric'a hakkını kaldırıp kadını tamamen ayırdı. İbn Kesîr bu genel açıklamasından sonra yukarıda sebeb-i nüzûlü olarak zikredilen birinci rivayetin yanında bu manayı takviye eden başka rivayetler de zikreder.[698]

Râzî ayetin bu kısmını kısaca şöyle açıklar: Cahiliye döneminde bir adam hanımını bin defa dahi boşasaydı iddet süresi sona ermeden ric'a yapma hakkına sahipti. Bir gün bir kadın Aişe'ye (r.a.) gelerek kocasının kendisine zarar vermek amacıyla böyle yaptığını şikâyet etmiş, o da durumu Rasûlullâh'a anlatmış ve bunun üzerine bu ayet nazil olmuştur.[699] Görüldüğü gibi Râzî sebeb-i nüzûle uygun bir şekilde ayeti açıklamıştır.

Zemahşerî ve Beydâvî bu kısmı kısaca şöyle açıklarlar: Bu ayetten kastedilen şer'i talâkın nasıl olacağının beyanıdır. Buna göre şer'i talâk bir defada talâk haklarının tümünü kullanmak olmayıp bu hakkı aralıklı olarak kullanmaktır. Bu açıklamalarından sonra Zemahşerî, Şâfiî ve Hanefilerin bu konudaki görüşlerine, Beydâvî de Hanefilerin görüşüne değinir. Ama her ikisi de bunun sebeb-i nüzûlü ile ilgili rivayete değinmez.[700] Sadece Zemahşerî sebeb-i nüzûlün desteklediği manaya قيل *"denilmiştir"* kelimesi ile işaret eder.[701]

İbn Cerîr bu ayetin "*Tarafların Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamama endişeleri dışında kadınlara verdiklerinizden bir şeyi geri almanız, sizin için helâl olmaz. Eğer onlar Allah'ın belirlediği ölçüleri gözetmeyecekler diye endişe ederseniz, o zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur."* kısmını kısaca şöyle açıklar: Kadınlarınızı boşamak istediğinizde, onlardan ayrıldığınız için, verdiğiniz mehirden bir şeyi geri almanız helâl değildir. Onları güzel bir şekilde boşamanız gerekir. Bu da üzerinizde bulunan mehir, müt'a ve diğer haklarını kendilerine vermenizle gerçekleşir. Ancak tarafların birbirlerine karşı Allah'ın belirlediği hukuku gözetemeyecekleri endişesi olursa, böyle bir durumda

[698] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 339-341.

[699] Râzî, Cilt 6, s. 442.

[700] Zemahşerî, Cilt 1, s. 273-274; Beydâvî, Cilt 1, s. 141-142.

[701] Zemahşerî, Cilt 1, s. 273.

erkeğin kadından, onu boşaması karşılığında, fidye almasının her iki taraf için de bir sakınca yoktur.[702] Eğer biri, burada bahsedilen durumdan kastedilen nedir diye soracak olursa ona şöyle cevap verilir: Bu durumdan kastedilen, kadının kocasına karşı Allah'ın kendisine yüklediği hukuku çiğneyeceği, kocanın da eşine karşı Allah'ın kendisine yüklediği hukuku çiğneyeceği endişesine yol açacak boyutta kadının kocasına karşı gelmesi ve ondan nefret ettiğini göstermesidir. İbn Cerîr bu açıklamasından sonra bu ayetin Sâbit b. Kays ve eşi hakkında indiğinin zikredildiğini ifade eder ve bununla ilgili birçok rivayet nakleder.[703]

İbn Kesîr ayetin bu kısmını kısaca şöyle açıklar: Kadınları sıkıntıya sokarak kendilerine verdiğiniz mehrin tamamını veya bir kısmını onlardan almanız helâl değil; ancak kendi rızalarıyla verirlerse alabilirsiniz. Kadının kocasına karşı görevini yapmaması, ondan nefret etmesi ve onunla beraber yaşamaya tahammül edememesi gibi eşlerin anlaşmaması durumunda, kadının kocasından boşanma karşılığında, kocasının kendisine verdiği mehri geri vermesinde kadına bir günah olmadığı gibi kocasının da bunu kabul etmesinde bir günah yoktur.[704] İbn Kesîr bu açıklamasından sonra bu ayetin Sâbit b. Kays b. Şemmas ile eşi Habîbe bt. Abdullâh b. Ubeyy b. Selûl hakkında nazil olduğunu İbn Cerîr'den nakleder ve ardından da buna delâlet eden bazı rivayetleri zikreder.[705]

Râzî ayetin bu kısmını kısaca şöyle açıklar: Yüce Allah burada güzellikle boşama kapsamında, erkeğin kadına verdiği mehir, elbise ve diğer şeyleri ondan almamasını istemiştir. Çünkü erkek kadına verdiği bu şeyler karşılığında ondan yararlanmıştır. Bundan dolayı ondan bir şey alması caiz olmadığı gibi, bir şey vermeye zorlaması da caiz değildir. Ancak Allah burada bir meseleyi bu genel hükümden istisna etmiştir. O da hul'[706] meselesidir. Râzî bu açıklamadan sonra

---

[702] İbn Cerîr, Cilt 4, s. 135.

[703] İbn Cerîr, Cilt 4, s. 137 -140.

[704] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 343.

[705] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 346-349.

[706] Hul' (الخلع): Sözlükte elbiseyi çıkarmak, soyunmak, ayırmak gibi anlamlara gelir. Bir fıkıh terimi olarak ise hul' kadının belli bir bedel vermesi karşılığında kocanın ayrılmaya razı olması üzerine evlilik bağından kurtulmasını ifade eder. Karşılıklı anlaşmayla gerçekleşmesi sebebiyle bu işleme muhâlea (المخالعة) adı verilir. Fahrettin Atar, "Muhâlea" *DİA*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2005, Cilt 30, s. 399

sebeb-i nüzûl olarak zikredilen Sâbit b. Kays b. Şemmâs ile eşi Cemile bt. Abdullâh b. Ubeyy b. Selûl olayını bu meseleyi açıklamak üzere zikreder.[707]

Zemahşerî ve Beydâvî ayetin bu kısmını sebeb-i nüzûl olarak zikredilen Sâbit b. Kays b. Şemmâs ile eşi Cemile bt. Abdullâh b. Ubeyy b. Selûl olayı ile açıklarlar.[708]

İbn Cerîr *"Boşama iki defadır. Sonrası ya iyilikle tutmak, ya da güzellikle salıvermektir."* ayetinin yorumunda müfessirlerin ihtilaf ettiklerini söyledikten sonra bu konudaki görüşleri zikreder. Sonra da ayetin zahirine muvafık olduğunu belirttiği ve sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlerin de desteklediği anlamı tercih eder. İbn Kesîr ve Râzî ayetin bu kısmını, nüzûlünden önceki dönemde talâk ile ilgili durumu zikrettikten sonra, yukarıda sebeb-i nüzûl olarak zikredilen birinci rivayete uygun bir şekilde açıklarlar. Zemahşerî ve Beydâvî ise ayetin bu kısmını açıklarken sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlere hiç değinmezler. Sadece Zemahşerî sebeb-i nüzûlün desteklediği görüşe قيل *"denilmiştir"* sigası ile işaret eder ki bu ifade tarzı da onun bu görüşü benimsemediğine delalet eder.

Bu müfessirler ayetin "*Tarafların Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamama endişeleri dışında kadınlara verdiklerinizden bir şeyi geri almanız, sizin için helâl olmaz. Eğer onlar Allah'ın belirlediği ölçüleri gözetmeyecekler diye endişe ederseniz, o zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur."* kısmını genel bir şekilde açıkladıktan sonra bu ayetin Sâbit b. Kays ve eşi hakkında indiğinin zikredildiğini ifade ederler.

2.2.4.2. Ric'î Talâk'ın İstismarı

وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (231)

231. Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman, ya onları iyilikle tutun yahut iyilikle bırakın. Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın. Bunu kim yaparsa kendine zulmetmiş olur. Sakın Allah'ın ayetlerini eğlenceye almayın. Allah'ın üzerinizdeki nimetini, size öğüt vermek için

[707] Râzî, Cilt 6, s. 444-445.

[708] Zemahşerî, Cilt 1, s. 274; Beydâvî, Cilt 1, s. 142.

indirdiği Kitab'ı ve hikmeti hatırlayın. Allah'a karşı gelmekten sakının ve bilin ki Allah her şeyi hakkıyla bilendir.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler:

1. İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim'in Abdullâh b. Abbâs'tan rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Kişi hanımını boşar sonra da iddeti bitmeden ric'a yapardı. Kadına sıkıntı vermek ve onu evlenmekten alıkoymak için bunu tekrar tekrar yapardı. Bunun üzerine Yüce Allah bu ayeti indirdi."[709] İmam Mâlik ve İbn Cerîr de bunun benzerini Sevr b. Zeyd ed-Dîylî'den rivayet etmişlerdir.[710]

2. İbn Ebî Şeybe, İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim'in Hasan'dan rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Kişi karısını boşar sonra da şaka yaptım derdi, köle azat eder sonra da şaka yaptım derdi, nikâh kıyar sonra da şaka yaptım derdi. Bunun üzerine Yüce Allah, '*Sakın Allah'ın ayetlerini eğlenceye almayın.*' ayetini indirdi. Rasûlullâh (s.a.v.) da şöyle buyurdu: 'Kim ister ciddi ister şaka yoluyla olsun karısını boşar, köle azat eder, evlenir veya evlendirirse bu gerçekleşmiş olur.'[711]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetlerin tahlili:

Bu rivayetler sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde kullanılan lafızların sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür. Sened açısından incelendiğinde ise şunlar görülür: Birinci hadisi İbn Cerîr Muhammed b. Sa'd el-Avfî kanalıyla[712] İbn Abbâs'tan rivayet etmiştir. el-Eserî bu ravinin "Leyyin" olduğunu söyler.[713] İkinci hadis hakkında Ahmed Muhammed Şâkir şöyle der: "Bu hadis, "mürsel" olduğu, ayrıca senedinde yer alan Süleymân b. Erkâm da zayıf bir râvî olduğu için "zayıf"tır." Sonra Şâkir şöyle devam eder: "Bu hadisi İbn Ebî Hâtim mürsel olduğu halde daha iyi bir senedle Hasan'dan rivayet etmiştir.[714]

[709] İbn Cerîr, Cilt 4, s. 180; İbn Ebî Hâtim, Cilt 2, s. 425; Suyûtî, *Lubâb*, s. 47.

[710] Mâlik, Cilt 2, s. 588, h. no: 1223; İbn Cerîr, Cilt 4, s. 181.

[711] İbn Cerîr, Cilt 4, s. 184; İbn Ebî Hâtim, Cilt 2, s. 425; İbn Ebî Şeybe, Cilt 4, s. 115, h. no: 18406.

[712] Suyûtî, *Lubâb*, s. 47; Eserî, Cilt 1, s. 491;

[713] Suyûtî, *Lubâb*, s. 47.

[714] İbn Cerîr, Ahmed Muhammed Şâkir tahkiklisi, Cilt 5, s. 13.

Bu rivayetlerin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr ve İbn Kesîr bu ayetin '*Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman, ya onları iyilikle tutun yahut iyilikle bırakın. Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın."* kısmını açıklarken Yüce Allah'ın kısaca şunu demek istediğini ifade ederler: Hanımlarınızı boşadığınız zaman, birinci veya ikinci talâktan sonra iddet süresinin sonuna yaklaştıklarında ya onları maruf bir şekilde yanınıza alın ya da sürelerinin tamamlanmasını bekleyip ardından en güzel şekilde onları bırakın. İbn Cerîr ve İbn Kesîr ayetteki "maruf bir şekilde / iyilikle tutun" ifadesini şahit tutarak ve beraber yaşamaya niyetlenerek yanınıza alın şeklinde, "haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın" ifadesini de sıkıntı vermek amacıyla bekleme sürelerini uzatmak için onları yanınızda tutup gitmelerine engel olmayın şeklinde açıklarlar.[715]

İbn Cerîr bu ayetin "*Allah'ın ayetlerini eğlenceye almayın."* kısmını yukarda sebeb-i nüzûl ile ilgili zikredilen ikinci rivayete uygun bir şekilde açıklar ardından da yaptığı açıklamayı bu rivayetle beraber başka rivayetlerle destekler.[716] İbn Kesîr ise bu kısmın tefsirinde sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetleri zikretmekle yetinir.[717]

Râzî, "*Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın."* kısmını açıklarken kısaca şöyle der: Müfessirler "*zarar verme*" ifadesinden kastedileni bir kaç şekilde açıklamışlardır: Bazıları boşadıkları hanımlarının iddet süreleri bitmeye yaklaşınca, sırf bekleme sürelerinin uzaması için ric'a yapmaları olarak, bazıları onlara kötü davranma olarak, bazıları da nafakayı kısma olarak açıklamışlardır.[718]

Râzî, "*Allah'ın ayetlerini eğlenceye almayın."* kısmının da bir kaç şekilde açıklandığını ifade ettikten sonra bunlardan bazılarını kısaca şöyle zikreder:

Birincisi, bir işi yapacağını söyleyen bir kişinin, o işi unutmaya terk edip yapmaması, o işi basite aldığını gösterir. Aynı şekilde Allah ve Rasûlü'nün emirlerini uygulamaları istenen kimselere iddet, ric'a, hul' ve zarar vermeme gibi hükümler indiğinde, bu hükümlerin gereğini yapmamaları onların bu hükümleri basite aldıklarını gösterir. Bu anlama göre bu ifade bir tehdittir. İkincisi, Allah'ın

[715] İbn Cerîr, Cilt 4, s. 178; İbn Kesîr, Cilt 2, s. 368.

[716] İbn Cerîr, Cilt 4, s. 183-185.

[717] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 368-369.

[718] Râzî, Cilt 6, s. 453.

hükümlerine oyun ve eğlence gibi bakıp onları basite almayın. Üçüncüsü de sebeb-i nüzûlde ifade edilene uygun olan anlamdır. Râzî bunları zikrettikten sonra birinci anlamı tercih eder.[719]

Zemahşerî ve Beydâvî "*Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın."* kısmını sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayete uygun bir şekilde açıklarlar; ancak sebeb-i nüzûl ile ilgili bir rivayet zikretmezler.

Zemahşerî ve Beydâvî "*Allah'ın ayetlerini eğlenceye almayın."* kısmını da kısaca şöyle açıklarlar: Bunu uygulama konusunda ciddi davranın ve gereğini hakkıyla yerine getirin aksi halde alay etmiş olursunuz. Daha sonra ikisi de sebeb-i nüzûl ile ilgili yukarıda verilen rivayeti, قيل *"denilmiştir"* ifadesiyle zikrederler.[720]

İbn Cerîr ve İbn Kesîr bu ayetin '*Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman, ya onları iyilikle tutun yahut iyilikle bırakın. Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın."* kısmını sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetleri de zikrederek onlara uygun bir şekilde açıklarlar. Râzî, bu kısmı açıklarken müfessirlerin "*zarar verme*" ifadesinden kastedileni bir kaç şekilde açıkladıklarını ifade eder. Râzî'nin müfessirlerden naklettiği birinci açıklama sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayete uygundur. Zemahşerî ve Beydâvî bu kısmı sebeb-i nüzûle uygun bir şekilde açıklamış; ancak sebeb-i nüzûle değinmemişlerdir.

İbn Cerîr ve İbn Kesîr bu ayetin "*Allah'ın ayetlerini eğlenceye almayın."* kısmını sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlere uygun bir şekilde açıklamışlardır. Râzî, bu kısmın da önceki kısım gibi bir kaç şekilde açıklandığını ifade etmiş, sonra sebeb-i nüzûle uygun olan anlamı ayete verilebilecek manalar arasında saymış; ancak o, başka bir anlamı tercih etmiştir. Zemahşerî ve Beydâvî ise bu kısmın tefsirinde sebeb-i nüzûl ile ilgili yukarıda verilen rivayeti, قيل *"denilmiştir"* ifadesiyle zikrederek bunun zayıf olduğuna işaret etmişlerdir.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili zikredilen rivayetler zayıf olduğu halde bazı müfessirlerin bunları zikretmesi, bu rivayetlerin ihtiva ettiği mananın ayetin zahirine muvafık olmasından kaynaklanmaktadır.

---

[719] Râzî, Cilt 6, s. 453.

[720] Zemahşerî, Cilt 1, s. 277; Beydâvî, Cilt 1, s. 143.

2.2.4.3. Boşananların Anlaşmaları Durumunda Yeniden Evlenmelerine Engel Olunmaması

وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ذَلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكُمْ أَزْكَى لَكُمْ وَأَطْهَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (232)

232. Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman, aralarında iyilikle anlaştıkları takdirde, eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın. Bununla içinizden Allah'a ve ahiret gününe iman edenlere öğüt verilmektedir. Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Allah bilir, siz bilmezsiniz.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü:

Buhârî'nin Hasan'dan rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "Ma'kil b. Yesâr '*Eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın*.' ayetinin kendisi hakkında nazil olduğunu bana bildirdi. O bu konuda şöyle dedi: 'Kız kardeşimi bir adamla evlendirdim. Adam onu boşadı. İddeti tamamlandığı zaman bana gelip kız kardeşimle evlenmek istediğini söyledi. Ben de ona: 'Onu seninle evlendirdim, sana evimi açtım, sana ikramda bulundum; ama sen onu boşadın, sonra da gelip onu istiyorsun. Hayır, vallahi o sana asla dönmez.' dedim. Adam fena biri değildi. Kadın da ona dönmek istiyordu. Bunun üzerine Yüce Allah bu ayeti indirdi. Ben de 'Şimdi bunu kabul ederim ey Allah'ın Rasûlu.' dedim. Sonra da Ma'kal b. Yesâr kız kardeşini onunla evlendirdi."[721] İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim de bunun benzerini rivayet etmişlerdir.[722]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetin tahlili:

Bu rivayet sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde kullanılan lafzın sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür. Hadisi Buhârî rivayet etmiştir.

Bu rivayetlerin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr bu ayetin tefsirine sebeb-i nüzûlü zikrederek başlar. Kısaca şöyle der: Bu ayetin, kız kardeşini amcasının oğluyla evlendiren birisi hakkında nazil olduğu söylenmiştir. Adam kadını boşadı ve iddet süresi tamamlayıncaya kadar da ric'a yoluyla bu kararından vazgeçmedi. Daha sonra adam bu kadını evlenmek için tekrar

[721] Buhârî, Nikâh, 36, h. no: 5130.

[722] İbn Cerîr, Cilt 4, s. 187-188; İbn Ebî Hâtim, Cilt 2, s. 426-427.

istedi. Kadının da bu evliliğe isteği vardı. Fakat ağabeyi bunu kabul etmedi. Bu olay üzerine bu ayet nazil oldu. İbn Cerîr sebeb-i nüzûl hakkındaki bu genel açıklamasından sonra müfessirlerin bahsedilen şahsın kim olduğu hakkında ihtilaf ettiklerini söyler. Sonra da bu görüşleri kısaca şöyle arz eder: Bazıları bu adamın Ma'kil b. Yesâr el-Müzenî olduğunu söylemiştir. Bunlar bu görüşlerini yukarıda verilen rivayet yanında başka rivayetlerle de desteklemişlerdir. Bazıları bu adamın Câbir b. Abdullâh olduğunu söylemiştir. Bununla ilgili de İbn Cerîr Süddî'den bir rivayet nakletmiştir. Bazıları da bu adamın bir bayanın velisi olduğunu söylemiştir. Bu adam velisi bulunduğu bayanın evlenmesini engelleyerek ona sıkıntı vermiş, bu ayet de bu olay üzerine nazil olmuştur. Bunu söyleyenler de bununla ilgili rivayetler zikretmişlerdir.[723]

İbn Cerîr bu görüşleri arz ettikten sonra kendi tercihini kısaca şöyle ifade eder: Yüce Allah bu ayeti bayanlara velilik yapanların, onları daha önce - ister boşama ister fesih yoluyla olsun – terk eden eşleriyle evlenmelerine engel olmalarının harâm olduğunu belirtmek üzere indirmiştir. Bu Ma'kil b. Yesâr ile kız kardeşi hakkında da, Câbir b. Abdullâh ile amcasının kızı hakkında da inmiş olabilir. Bunlardan hangisi olursa olsun ayet ifade ettiğimiz şeye delâlet etmektedir.[724]

İbn Kesîr de İbn Cerîr'in söylediklerinin benzerini daha kısa bir şekilde ifade eder, ondan farklı olarak da bu ayetin Ma'kil b. Yesâr hakkında indiğini söyleyen rivayete işaret ederek "Sahih olan birincisidir." der.[725]

Râzî "*Eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın*." ifadesini açıklarken müfessirlerin buradaki hitabın kime ait olduğu konusunda ihtilaf edildiğini, çoğunluğun bu hitabın velilere, bazılarının ise kocalara olduğunu söylediklerini ifade eder. Sonra da buradaki hitabın kocalara olduğu görüşünü tercih eder. Hitabın velilere olduğunu söyleyenlerin de sebeb-i nüzûl konusunda varit olan hadislere dayandıklarını belirtir.[726]

Zemahşerî bu ifadeyi kısaca şöyle açıklar: Buradaki hitap ya kocalara ya da velileredir. Hitabın kocalara olması durumunda ayetin anlamı şöyle olur: Boşadığınız

[723] İbn Cerîr, Cilt 4, s. 187-193.

[724] İbn Cerîr, Cilt 4, s. 193.

[725] İbn Kesîr, Cilt 1, s. 370-372.

[726] Râzî, Cilt 6, s. 454-455.

kadınları, aralarında anlaşmaları durumunda evlenmek istedikleri eşlerle evlenmelerine engel olmayın. Bunlar daha önce boşadıkları kadınların başkalarıyla evlenmelerine engel oluyorlardı. Hitabın velilere olması halinde ise bu ayette kadınların kendilerini boşayan kocalarıyla anlaşmaları durumunda onlarla yeniden evlenmelerine velilerin engel olmaması istenmiştir. Bu açıklamasından sonra Zemahşerî bu ayetin Ma'kil b. Yesâr'ın, kız kardeşini ilk kocasıyla evlenmesine engel olması olayı üzerine nazil olduğunun rivayet edildiğini, bazılarına göre ise Câbir b. Abdullâh'ın amcasının kızını ilk kocasıyla evlenmesine engel olması olayı üzerine nazil olduğunun rivayet edildiğini söyler. Fakat Zemahşerî ikinci görüşü قيل *"denilmiştir"* ile ifade ederek bu görüşü benimsemediğine işaret eder. Sonunda da kendi tercihini şöyle ifade eder: Bu hitabın genel olduğunu söylemek daha uygundur. Yani ey insanlar sizin aranızda böyle bir durum olmasın; çünkü insanların arasında böyle bir durum olur da onlar buna razı olurlarsa bunu bizzat yapmış gibi olurlar.[727]

Beydâvî sebeb-i nüzûl ile ilgili yukarıda zikredilen hadise dayanarak bu ayetteki hitabın velilere olduğunu söyler. Sonra da diğer görüşleri قيل *"denilmiştir"* ile ifade ederek onları benimsemediğine işaret eder.[728]

İbn Cerîr'in açıklamalarına bakıldığı zaman onun sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetleri göz önünde bulundurarak ayetin bayanlara velilik yapanlar hakkında indiğini ifade ettiği anlaşılmaktadır. İbn Cerîr sebeb-i nüzûl olan şahsın kim olduğu konusunda ise müfessirlerin farklı görüşlerini zikrettikten sonra "lafzın umumiliği" yönünde tercihini yapmıştır. İbn Kesîr de İbn Cerîr'in söylediklerinin benzerini daha kısa bir şekilde ifade ettikten sonra ondan farklı olarak ayetin Ma'kil b. Yesâr hakkında indiğini ifade eden rivayeti tercih etmiştir.

Zemahşerî, Râzî ve Beydâvî ayetteki hitabın kime olduğu konusunda müfessirlerin farklı görüşlerini zikretmişlerdir. Râzî hitabın velilere olduğunu söyleyenlerin sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlere dayandıklarını ifade etmiş, Beydâvî de sebeb-i nüzûle dayanarak ayetteki hitabın velilere olduğunu tercih etmiştir. Zemahşerî ise bu hitabın genel olduğunu söylemenin daha uygun olduğunu ifade etmiştir.

[727] Zemahşerî, Cilt 1, s. 77-78.

[728] Beydâvî, Cilt 1, s. 143-144.

Müfessirlerin çoğunun ifade ettiği gibi sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetleri de göz önünde bulundurarak hitabın velilere olduğunu söylemenin daha isabetli olduğu söylenebilir. Fakat ayetin umûm ifade eden bir sigada gelmiş olmasına dayanarak bu konuda Zemahşerî'nin görüşünün kayda değer bir görüş olduğunu belirtmek gerekir.

2.2.4.4. Boşanmış Kadınların İddet Süresi

وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (228)

228. Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli beklerler. Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa, Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz. Kocaları bu süre içinde barışmak isterlerse, onları geri almaya daha çok hak sahibidirler. Erkeklerin hanımları üzerinde bulunan hakları gibi, hanımların da kocaları üzerinde meşru çerçevede hakları vardır. Ancak erkeklerin onların üzerindeki hakları bir derece daha fazladır. Allah, azizdir, hakîmdir.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü:

Ebû Dâvud, Behakî ve İbn Ebî Hâtim'in Esmâ bt. Yezîd b. Seken el-Ensâriyye'den rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Rasûlullâh (s.a.v.) zamanında kocam beni boşadı. O zamanlar boşanmış kadınlar için bir iddet yoktu. Bunun üzerine Yüce Allah boşanmış kadınlar için iddeti beyan eden ayeti indirdi. Böylece Esmâ boşanmış kadınlardan, hakkında iddet ile ilgili ayet inen ilk kadın oldu.[729] Burada iddeti beyan eden ayetten kastedilen "*Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli beklerler*" ayetidir.[730]

Suyûtî, Abdulfettâh el-Kâdî ve Nâdî el-Ezherî de bu rivayeti kitaplarında sebeb-i nüzûl olarak zikretmişlerdir.[731]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetin tahlili:

Bu rivayet sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde kullanılan lafzın sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür. Bu

[729] Ebû Dâvud, Talâk, 36, h. no: 2283; Behakî, Cilt 7, s. 414, h. no: 15155; İbn Ebî Hâtim, Cilt 2, s. 414.

[730] Âbâdî, Cilt 6, s. 268-169.

[731] Suyûtî, *Lubâb*, s. 45; Kâdî, s.40; Nâdî el-Ezherî, s. 132.

rivayetin ayrıca nüzûl zamanı hakkında da bilgi verdiği anlaşılmaktadır. Sened açısından incelendiğinde ise şunlar görülür: İbn Kesîr bu hadisin bu vecihle[732] "garib" olduğunu söylemiştir.[733] Münzirî bu hadisin senedinde bulunan İsmail b. Ayyaş hakkında birden fazla kişinin konuştuğunu ifade etmiş,[734] Elbânî ve Nâdî el-Ezherî de bu hadisin "hasen" olduğunu söylemişlerdir.[735]

Bu rivayetlerin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr bu ayeti kısaca şöyle açıklar: Kocaları kendileriyle beraber olduktan / duhûlden sonra boşanmış olan kadınlar, "hayz" gören kadınlardan iseler yeni bir evlilik yapabilmeleri için üç "kur'" beklerler. İbn Cerîr bu açıklamasından sonra müfessirlerin "kur'" kelimesinden kastedilenin ne olduğu konusunda ihtilaf ettiklerini belirtir. Bazılarının bu kelimeden kastedilen iki hayz arasındaki temizlik olduğunu, bazılarının ise kastedilenin "hayz" olduğunu söylediklerini ifade eder. Daha sonra bu görüşleri savunanların dayandıkları delilleri zikreder.[736]

İbn Kesîr de İbn Cerîr'in açıklamasına benzer bir şekilde bu ayeti açıklar, o da "kur'" hakkındaki ihtilaflara değinir, İbn Cerîr'den farklı olarak da sebeb-i nüzûl ile ilgili yukarıda verilen rivayeti zikreder.[737]

İbn Cerîr, İbn Kesîr, Râzî ve Beydâvî, bu ayetin "*Kocaları bu süre içinde barışmak isterlerse, onları geri almaya daha çok hak sahibidirler."* kısmını açıklarken burada kastedilenin ric'î talâk olduğunu ifade ederler.[738]

İbn Cerîr, Zemahşerî, Râzî ve Beydâvî bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili yukarıda verilen rivayete değinmezler.[739] Sadece İbn Kesîr bu rivayete yer verir ve bunu daha çok bir tefsir kabilinden zikreder.

---

[732] Vecih (الوجه): Hadis usulünde vecih sened veya öteki tabiriyle tarîk karşılığı kullanılmıştır. Hadisçiler arasında "Bu hadis şu vecihten şöyledir ve benzeri tabirlere sıkça rastlanır. Burada da vecihten maksat hadisin senedi, diğer bir deyişle rivayet tarîkıdır. Uğur, s. 419.

[733] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 335.

[734] Âbâdî, Cilt 6, s. 269.

[735] Ebû Dâvud, Talâk, Cilt 2, s. 252, h. no: 2283; Nâdî el-Ezherî, s. 132.

[736] İbn Cerîr, Cilt 4, s. 87-104.

[737] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 334-337.

[738] İbn Cerîr, 4, s. 111; İbn Kesîr, Cilt 2, s. 338; Râzî, Cilt 6, s. 439; Beydâvî, Cilt 1, s. 141.

2.3. SAVAŞ

2.3.1. Dokunulmazlıkların Karşılıklı Olması

الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ (194)

194. Harâm ay, harâm aya karşılıktır. Hürmetler (dokunulmazlıklar) karşılıklıdır. O hâlde kim size saldırırsa, size de ona misilleme olacak kadar saldırın. Allah'tan korkun ve bilin ki, Allah muttakilerle beraberdir.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü:

Kurubî ve İbn Kesîr İbn Abbâs, Katâde, Mücâhid, Miksem, Süddî, Rabî', Dahhâk, Atâ ve diğerlerinin şöyle dediklerini naklederler: "Rasûlullâh (s.a.v.) umre yapma amacıyla hicretin altıncı senesinde yola çıktığı zaman müşrikler onun ve beraberindeki Müslümanların Mekke'ye girmelerine ve Beytullâh'ı ziyaret etmelerine engel oldular. Bu olay harâm aylardan olan zilkade ayında gerçekleşti. Nihayet gelecek yıl Mekke'ye girmek üzere onlarla anlaştı. Sonraki yıl Rasûlullâh ve beraberindeki Müslümanlar Mekke'ye girdiler. Böylece Allah onlardan kısas aldı ve bu olay üzerine *'Harâm ay, harâm aya karşılıktır. Hürmetler (dokunulmazlıklar) karşılıklıdır.'* ayetini indirdi."[740] İbn Cerîr de bunu daha detaylı bir şekilde anlatır, sonra da bu konudaki rivayetleri zikreder.[741]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili bu rivayetlerin tahlili:

Bu konuda zikredilen rivayetlerde genel olarak sebeb-i nüzûle açıkça delâlet eden bir lafız kullanılmamıştır.[742] Ancak Vahidî, Kurtubî, İbn Kesîr ve Suyûtî bunları arz ettiklerinde sebeb-i nüzûl ile ilgili ifadeler kullanmışlardır.[743]

---

[739] İbn Cerîr, Cilt 4, s. 87-105; Zemahşerî, Cilt 1, s. 270-272; Râzî, Cilt 6, s. 433-438; Beydâvî, Cilt 1, s. 141.

[740] Kurtubî, Cilt 2, s. 354; İbn Kesîr, Cilt 2, s. 219.

[741] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 305- 309.

[742] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 305- 309.

[743] Vahidi, 43; Kurtubî, Cilt 2, s. 354; İbn Kesîr, Cilt 2, s. 219; Suyûtî, *Lubâb,* s. 35-36.

Bu rivayetlerin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr bu ayeti yukarıda verilen rivayete de uygun; fakat daha detaylı bir şekilde açıkladıktan sonra bu konuda varit olan bazı rivayetleri zikretmekle yetinir.[744]

İbn Kesîr de bu ayeti, sebeb-i nüzûle dair yukarıda verilen rivayete uygun bazı rivayetleri zikrederek açıklar.[745]

Râzî'nin sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetleri esas alarak bu ayete verdiği bazı anlamlar kısaca şöyledir:

1. Allah bu ayeti indirerek şöyle demek istemiştir. Sen Harem'e harâm ayda girdin. Müşrikler geçen yıl bu ayda Harem'e girmeni engellemişlerdi. Bu ay geçen yıl engellendiğin aya mukabildir.

2. Harâm ayda kanınızı dökmeyi helâl sayanlara karşı siz de harâm ayda onların kanını dökmeyi helâl sayın.[746]

Zemahşerî ve Beydâvî de ayete sebeb-i nüzûle uygun olarak kısaca şu anlamı verirler: Müşrikler Hudeybiye senesinde Zilkade ayında Müslümanların Umre yapmalarına engel oldular. Müslümanlar da bir sonraki yılın aynı ayında engellendikleri umrenin kazasını yapmak için geldiler. Harâm ay olduğu için de çatışmaya girmek istemediler. Bunun üzerine onlara adeta şöyle denmiş oldu: Bu ay geçen yılki aya karşılık, bu ayın kutsiyetinin çiğnenmesi de geçen yılki ayın kutsiyetinin çiğnenmesine karşılıktır; bundan dolayı üzülmeyin. Kutsallar birbirlerine mukabildir. Yani korunması gereken bir kutsalın çiğnenmesi durumunda onun karşılığı uygulanır. Sizinle savaşırlarsa siz de onlarla savaşın.[747]

Görüldüğü gibi İbn Cerîr ve İbn Kesîr sebeb-i nüzûle, muhtemel bir şekilde de olsa, delalet eden rivayetleri zikrederek bu ayeti açıklamışlardır. Râzî'nin de ayete verdiği bazı manaların sebeb-i nüzûl esaslı olduğu görülmektedir. Zemahşerî ve Beydâvî de ayete sebeb-i nüzûle uygun olarak anlam vermişlerdir.

[744] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 304- 309.

[745] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 219.

[746] Râzî, Cilt 5, s. 292-293.

[747] Zemahşerî, Cilt 1, s. 237; Beydâvî, Cilt 1, s. 128.

2.3.2. Harâm Aylarda Savaş

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (**217**) إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (**218**)

217-218. Sana harâm ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: "O ayda savaş büyük bir günahtır. Allah'ın yolundan alıkoymak, onu inkâr etmek, Mescid-i Harâm'ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak, Allah katında daha büyük günahtır. Fitne ise adam öldürmekten daha büyüktür. Onlar, güç yetirebilseler, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam ederler. Sizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, öylelerin bütün amelleri dünyada da, ahirette de boşa gitmiştir. Bunlar cehennemliklerdir, orada sürekli kalacaklardır. "İman edenler, hicret edenler, Allah yolunda cihad edenler; şüphesiz bunlar Allah'ın rahmetini umarlar. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü:

İbn Cerîr, İbn Ebî Hâtim, Ebû Ya'lâ (ö. 307/919), Taberânî ve Beyhakî'nin Cündüb b. Abdullâh'tan rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Rasûlullâh (s.a.v.) Ebû Ubeyde'yi bir seriyyenin başında komutan olarak gönderdi. Gitmek üzere yola koyulacakken Rasûlullâh'a (s.a.v.) olan muhabbetinden dolayı ağlayıp oturdu. Rasûlullâh (s.a.v.) da onun yerine Abdullâh b. Cahş'ı gönderdi. Ona bir mektup verdi ve falanca yere varmadıkça mektubu okumamasını, kendisiyle yola devam etmesi için de kimseyi zorlamamasını emretti. Abdullâh b. Cahş mektubu okuduğu zaman istircâda[748] bulundu ve ardından da Allah ve Rasûlu'nu duyduk ve itaat ettik dedi. Sonra Abdullâh b. Cahş onlara olup biteni anlattı ve mektubu okudu. Bunun üzerine iki kişi döndü, diğerleri ise yollarına devam ettiler. Derken İbn Hadramî ile karşılaştılar ve onu öldürdüler. Fakat bu günün Recep ayından mı yoksa Cumada ayından mı olduğunu bilmiyorlardı. Müşrikler Müslümanlara: 'Siz harâm ayda adam öldürdünüz.' dediler. Bunun üzerine Yüce Allah '*Sana harâm ayda savaşmayı*

[748] İstircâ, dini bir terim olarak bir musibete uğrayan, bir ölüm haberi duyan kimsenin "*İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn*" yani "Biz Allah'ın kuluyuz, O bizi vâretti ve biz tekrar ona döneceğiz." cümlesini söylemesine denir. Fikret Karaman, v.d. s. 338.

soruyorlar.' ayetini indirdi. Bazı kimseler de 'Bunlar günahkâr olmasalar bile sevap kazanmamışlardır.' dediler. Bunun üzerine Yüce Allah "*İman edenler, hicret edenler, Allah yolunda cihad edenler; şüphesiz bunlar Allah'ın rahmetini umarlar. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir*."[749] ayetini indirdi.

Bu olayın meydana geldiği zaman ve bu seriyyede yer alan kişilerle ilgili olarak Vâhidî müfessirlerin şöyle dediklerini ifade eder: Rasûlullâh (s.a.v.) Bedir savaşından iki ay önce, Medine'ye gelişinin on yedinci ayında, Cumade'l-Âhire ayında, halasının oğlu Abdullâh b. Cahş'ı bir seriyyenin başında gönderdi. Bu seriyye kendisinin dışında sekiz muhacirden oluşuyordu. Abdullâh b. Cahş'ın seriyyedeki arkadaşları Sa'd b. Ebî Vakkâs, Ukkâşe b. Muhsin, Utbe b. Gazvân, Ebû Huzeyfe b. Utbe b. Rabîa, Süheyl b. Beydâ, Âmir b. Rabîa, Vâkid b. Abdullâh ve Hâlid b. Bukeyr idi.[750]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili bu rivayetin tahlili:

Bu rivayet sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde kullanılan lafzın sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür. Sened açısından incelendiğinde ise şunlar görülür: Heysemî, bu hadisin râvîlerinin "sika" olduğunu;[751] Suyûtî, Beyhakî'nin bu hadisi sahih bir senedle rivayet ettiğini;[752] Hüseyin Selim Esed, Ebû Ya'lâ el-Mevsılî'nin "Müsned"ine yaptığı tahkikinde bu hadisin isnadının "hasen" olduğunu söylemiştir.[753]

Bu rivayetin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr bu ayetlerin İbn Hadramî ve onun katili hakkında nazil olduğu konusunda müfessirler arasında bir ihtilafın bulunmadığını kısaca ifade ettikten sonra bununla ilgili yukarıda kendisinden aktardığımız rivayetin yanında başka rivayetler de zikreder.[754]

---

[749] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 655-656, 668; İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, s. 384, 388; Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali el-Mevsılî, *Müsned*, thk., Hüseyin Selîm Esed, 1. Baskı, Dımeşk, Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1984, Cilt 3, s. 102, h. no: 1534; Taberânî, Cilt 2, s. 162, h. no: 1670; Beyhakî, Cilt 9, s. 11, h. no: 17523.

[750] Vâhidî, 52.

[751] Heysemî, Cilt 6, s. 294, h. no: 10336.

[752] Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, Cilt 2, s. 534-535.

[753] Ebû Ya'lâ, Cilt 3, s. 102, h. no: 1534.

[754] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 650-662, 668.

İbn Kesîr de bu ayetlerin tefsirinde yukarıda sebeb-i nüzûl ile ilgili verdiğimiz rivayetin yanında başka rivayetler zikreder ve bu ayetlerin tefsirinde bu rivayetleri arz etmekle yetinir.[755]

Râzî *"Sana harâm ayda savaşmayı soruyorlar."* ayetini açıklarken burada soru soranın kim olduğu konusunda müfessirlerin ihtilaf ettiklerini ifade eder, sonra da şöyle devam eder: Bazıları soru soranın Müslümanlardan olduğunu, bazıları ise kâfirlerden olduğunu söyler.

Müslümanlardan olduğunu söyleyenlerden bazıları şöyle demiştir: Harâm ayda ve Mescid-i Harâm'da savaşmak büyük bir suç sayılırdı. Yüce Allah savaşı farz kılınca Müslümanlar Rasûlullâh'a (s.a.v.) "Harâm ayda ve bu mekânda savaşmak caiz midir?" diye soru sordular bunun üzerine bu ayet indi. Müfessirlerin çoğu bu ayetin sebeb-i nüzûlü olarak Abdullâh b. Cahş seriyesi ile ilgili bir rivayet zikrederler ve bu rivayetin sonunda şu ifadeler yer alır: "İki kişiyi esir alıp kervanı içindekilerle birlikte Rasûlullâh'a (s.a.v.) getirdiklerinde Kureyş, 'Muhammed harâm ayın kutsiyetini çiğnedi.' dediler. Müslümanlar da Abdullâh b. Cahş'ın yaptığını hoş karşılamadılar. Bunun üzerine Rasûlullâh (s.a.v.) 'Ben Harâm ayda savaşmanızı emretmedim.' dedi. Abdullâh b. Cahş da 'Ey Allah'ın Rasûlü biz Hadramî'yi öldürdük, akşam olunca da Recep ayının hilaline baktık; ama biz onu öldürdüğümüzde Recep ayı mıydı Cumada ayı mıydı bilmiyorduk.' dedi. Rasûlullâh (s.a.v.) esirleri ve kervanı durdurdu. Bunun üzerine bu ayet indi. Rasûlullâh (s.a.v.) de ganimetleri aldı." Bu rivayette yer alan bu ifadeye göre soruyu soran Müslümanlardır.

Kâfirlerden olduğunu söyleyenler de şöyle demişlerdir: Kâfirler Rasûlullâh'a (s.a.v.) Harâm ayda savaşmanın hükmünü sordular amaçları helâl olduğunu söylemesi durumunda ona tuzak kurup Müslümanlarla savaşmaktı. Bunun üzerine Yüce Allah "*Sana harâm ayda savaşmayı soruyorlar."* ayetini indirdi. Bununla Yüce Allah asıl amaçlarının Müslümanlarla savaşmak olduğunu açıklamış oldu. Sonra da Yüce Allah "*Harâm ay, harâm aya karşılıktır. Hürmetler (dokunulmazlıklar)*

[755] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 284-290.

karşılıklıdır. O hâlde kim size saldırırsa, size de ona misilleme olacak kadar saldırın."[756] ayetini indirdi.[757]

Râzî, "*İman edenler, hicret edenler, Allah yolunda cihad edenler; şüphesiz bunlar Allah'ın rahmetini umarlar."* ayetini de açıklarken kısaca şöyle der: Bu ayet önceki ayetle iki şekilde bağlantılıdır. Birincisi şudur: Abdullâh b. Cahş Rasûlullâh'a (s.a.v.) "Ey Allah'ın Rasûlü yaptığımız işte bir günah olmadığını söyleyecek olursak, acaba bir sevap da ummayalım mı?" dedi ve bunun üzerine bu ayet indi." İkincisi ise şudur: Yüce Allah bir önceki ayette "*Savaş, hoşunuza gitmediği halde size farz kılındı.*"[758] buyurarak savaşı vacip kılınca ve terk edilmesinin de cezaya sebep olacağını bildirince bunun akabinde "*İman edenler, hicret edenler, Allah yolunda cihad edenler; şüphesiz bunlar Allah'ın rahmetini umarlar."* ayetiyle de cihad edenleri zikretmiştir; çünkü neredeyse her vaîdin ardında bir va'd[759] gelir.[760]

İbn Cerîr bu ayetleri sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetleri zikrederek açıklamış, Zemahşerî, Râzî ve Beydâvî de sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlerden yararlanmışlardır.[761] İbn Kesîr ise bu ayetlerin tefsirinde benzeri rivayetleri nakletmekle yetinmiştir.

2.4. KISAS

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنِ اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ (178)

178. Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın (öldürülür). Her kim kardeşi (öldürülenin velisi) tarafından kısmen affedilirse artık örfe uymak ve (gereken diyeti) ona (öldürülenin

[756] Bakara: 2/194.

[757] Râzî, Cilt 6, s. 386-387.

[758] Bakara: 2/216.

[759] Va'd ve vaîd (الوعد والوعيد): Sözlükte ileride gerçekleştirilecek bir şeye dair söz vermek anlamındaki va'd ve vaîd masdar olarak, ayrıca isim şeklinde kullanılır. Gerçekleştirilecek şeyin niteliği belirtilmeden kullanıldığında va'd "iyilik", vaîd ise "kötülük ve ceza" mânasına gelir. Sönmez Kutlu, "Va'd ve Vaîd", *DİA,* İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt, 42, 2012, s. 414.

[760] Râzî, Cilt 6, s. 394.

[761] Zemahşerî, Cilt 1, s. 258-259; Beydâvî, Cilt 1, s. 136-137.

velisine) güzellikle ödemek (gerekir). Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Her kim bundan sonra haddi aşarsa muhakkak onun için elem verici bir azap vardır.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü:

İbn Ebî Hâtim'in Saîd b. Cübeyr'den rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: İslam'ın gelişinden kısa bir süre önce iki Arap kabilesi arasında çarpışma çıkmış ve aralarında kölelere ve kadınlara varıncaya kadar birçok ölüm ve yaralanma vakası gerçekleşmişti. Bunlar daha birbirlerine kısas uygulamadan İslam'a girdiler. Bu kabilelerden biri diğerinden donanım ve servet bakımından daha üstündü. Bunlar öldürülen kölelerine karşı bir hür, kadınlarına karşı bir erkek öldürülmedikçe razı olmayacaklarına yemin ettiler. Bunun üzerine onlar hakkında *"Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın (öldürülür).*" ayeti indi.[762] Bu rivayeti, İbn Kesîr, İbn Hacer ve Suyûtî de İbn Ebî Hâtim'den nakletmişlerdir.[763] İbn Cerîr de bu rivayette ifade edilen anlama yakın rivayetlerde bulunmuştur.[764]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili bu rivayetin tahlili:

Bu rivayet sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde kullanılan lafzın sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür. Bu rivayet sened açısından tabiînden olan Saîd b. Cübeyr'e dayandığı için "Mürsel"dir.

Bu rivayetin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr bu ayetin *"Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı."* kısmını kısaca şöyle açıklamıştır: Eğer biri, "Maktulün velisinin kısas uygulanmasını istemesi farz mıdır?" diye soracak olursa, ona "Hayır, maktulün velisi dilerse kısasın uygulanmasını ister, dilerse affeder, dilerse de diyet alır." şeklinde cevap verilir. Bu ayet, namaz ve orucun farz kılındığı gibi, kısası uygulamanın farz olduğunu demek istemiyor, ayet şunu demek istiyor: Ey iman edenler hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı da kadına kısas uygulayın. Kısasta katilin kanı

[762] İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, s. 293-294.

[763] İbn Kesîr Cilt 2, s. 162; İbn Hacer, *el-Ucâb*, Cilt 1, s. 425; Suyûtî, Lubâb, 31.

[764] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 95-96.

maktulün kanına denktir. Kısas konusunda katili bırakıp başkasını öldürmeyin, böyle yapmanız harâmdır.[765]

İbn Cerîr müfessirlerin bu ayetin sebeb-i nüzûlü hakkında ihtilaf ettiklerini söyledikten sonra kısaca şöyle devam eder: Bazılarına göre bu ayet, bir kölenin hür bir insanı öldürmesi karşılığında, kölenin efendisinin öldürülmesini; bir kadının bir erkeği öldürmesi karşılığında, bir erkeğin öldürülmesini isteyen bir kavim hakkında nazil olmuştur. Yüce Allah bu ayetle erkeğin erkeğe karşı, kadının kadına karşı ve kölenin de köleye karşı öldürüleceğini ve bu sınırın ötesine çıkılmaması gerektiğini bildirmiştir. İbn Cerîr bu açıklamasından sonra buna delâlet eden rivayetleri zikreder.[766] Sebeb-i nüzûl ile ilgili başka görüşler de zikrettikten sonra kısaca şöyle bir değerlendirme yapar: Bu ayetin nazil olduğu durum hakkında ihtilaf bulunduğuna göre yapmamız gereken bu ayetin kesin bir delil ile delâlet ettiği hükmü ortaya koymamızdır. Rasûlullâh'tan (s.a.v.) umûmî bir nakil ile gelen birçok haberle sabit olduğuna göre, hür bir bayanı öldüren hür bir erkeğe kısas uygulanır.[767]

İbn Kesîr bu ayeti kısaca şöyle açıklar: Ey müminler hüre karşı hüre, köleye karşı köleye ve kadına karşı kadına kısas uygulayarak adil davranmanız size farz kılınmıştır. Sizden öncekilerin yaptığı gibi sınırı aşmayın ve aşırıya kaçmayın. İbn Kesîr bu açıklamasından sonra sebeb-i nüzûl ile ilgili yukarıda verdiğimiz rivayeti zikreder, ardından da âlimlerin kısas hükümleriyle ilgili bazı görüşlerini nakleder. Bu görüşler kısaca şöyledir:

1. Ebû Hanîfe Mâide sûresindeki ayetin[768] umûm ifadesine dayanarak köleye karşı hürün öldürüleceğini söyler. Sevri, İbn Ebî Leylâ ve Dâvud da bu görüştedir. Cumhur ise köleye karşı hürün ve kâfire karşı müslümanın öldürülemeyeceği görüşündedir.

2. Hasan ve Atâ bu ayete dayanarak kadına karşı erkeğin öldürülemeyeceğini söylemişlerdir. Cumhur ise Mâide sûresindeki ayete[769] ve Rasûlullâh'ın (s.a.v.)

[765] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 94.

[766] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 95-96.

[767] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 100-101.

[768] Maide: 5/45.

[769] Maide: 5/45.

"Müslümanların kanları birbirine denktir."[770] hadisine dayanarak onlara muhalefet etmiştir.[771]

Râzî, bu ayetin tefsirine başlamadan önce sebeb-i nüzûlünü zikretmemiz gerekir der, sonra ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı görüşleri zikreder, akabinde de ayetin sebeb-i nüzûlünü anladıktan sonra tefsirine geçelim diyerek ayeti açıklamaya başlar. Râzî'nin ayet üzerindeki açıklamaları incelendiğinde, sebeb-i nüzûl ile ilgili zikrettiği rivayetlerin yaptığı açıklamalara önemli bir katkısının olmadığı söylenebilir.[772]

Zemahşerî bu ayetin tefsirine önce âlimlerin ayetten çıkardıkları hükümlerle ilgili görüşlerini arz ederek başlar. Sonra da sebeb-i nüzûl ile ilgili yukarıda verdiğimiz rivayetle anlam olarak örtüşen bir rivayet zikreder.[773]

Beydâvî ise önce ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili olarak Zemahşerî'nin zikrettiğinin aynısını zikreder. Sonra da âlimlerin bu ayetten çıkardıkları hükümleri arz eder.[774] O bu ayetin, köleye karşı hürün, kadına karşı erkeğin öldürülmeyeceğine veya bunun tersinin yapılmayacağına delâlet etmediğini ifade ettikten sonra bu konuda âlimlerin görüşlerini kısaca şöyle zikreder:

1. Mâlik ve Şâfiî köleye karşı hürün ve anlaşmalı kâfire karşı müslümanın öldürülmeyeceğini söylerler. Beydâvî, Mâlik ve Şâfiî'nin bu konudaki delillerini de zikreder. Daha sonra Mâide sûresindeki "…*cana can*…"[775] ayetinin bunu nesh ettiği iddiasının yerinde olmadığını, bunun Tevrat'taki hükmün anlatımı olduğunu, bundan dolayı Kuran'daki hükmü nesh edemeyeceğini söyler.

2. Hanefiler ise "…*cana can*…"[776] ayetine dayanarak kasıtlı öldürmenin kısası gerektirdiğini söylemişlerdir.[777]

---

[770] Ebû Dâvud, cihad, 159, h. no: 2753.

[771] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 162-163.

[772] Râzî, Cilt 5, s. 221-225.

[773] Zemahşerî, Cilt 1, s. 220-221.

[774] Beydâvî, Cilt 1, s. 121-122.

[775] Maide: 5/45.

[776] Maide: 5/45.

[777] Beydâvî, Cilt 1, s. 122.

İbn Cerîr bu ayetin sebeb-i nüzûlü hakkındaki farklı görüşleri, dayandıkları rivayetlerle birlikte zikreder, sonra da bir ayetin nüzûl sebeb-i hakkında farklı rivayetler bulunması durumunda ne yapılması gerektiğini açıklar. İbn Kesîr bu ayeti zahirine göre kısaca açıkladıktan sonra sebeb-i nüzûlü ile ilgili rivayeti zikreder. Râzî bu ayetin tefsirine başlamadan önce sebeb-i nüzûlünü zikretmemiz gerekir der, ardından da ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı görüşleri nakleder. Zemahşerî ve Beydâvî de sebeb-i nüzûl ile ilgili yukarıda verdiğimiz rivayetle anlam olarak örtüşen bir rivayet zikrederler. Bütün bunlar müfessirlerin sebeb-i nüzûlü önemsediklerini gösterir.

2.5. AHLAKİ, İÇTİMAİ VE TİCARİ BAZI YASAKLAR

2.5.1. İçki ve Kumar

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ (219)

219. Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: "Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için bazı yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür." Yine sana Allah yolunda ne harcayacaklarını sorarlar. De ki: "İhtiyaçtan arta kalanı." Allah, size ayetleri böyle açıklıyor ki düşünesiniz.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü:

Ebû Dâvud, Ahmed, Tirmizî, Hâkim, İbn Cerîr, İbn Ebî Hâtim'in Ömer b. Hattâb'dan rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: " 'Allah'ım içkiyle ilgili gönlümüzü rahatlatacak bir açıklama indir; çünkü o hem serveti hem de aklı götürüyor.' Bunun üzerine '*Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: "Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için bazı yararlar vardır.*' ayeti indi. Ömer çağırıldı ve ona bu ayet okundu. Ömer tekrar 'Allah'ım içkiyle ilgili gönlümüzü rahatlatacak bir açıklama indir.' şeklinde dua etti. Bu defa '*Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, namaza yaklaşmayın*.'[778] ayeti indi. Rasûlullâh'ın (s.a.v.) münadisi, namaza durulması için ikamet ettiği zaman 'Hiçbir sarhoş namaza yaklaşmasın.' diyerek seslenirdi. Ömer çağırıldı ve ona bu ayet okundu. Ömer tekrar 'Allah'ım içkiyle ilgili gönlümüzü rahatlatacak bir açıklama indir.' şeklinde dua etti. Bunun üzerine Mâide

[778] Nisâ: 4/53.

sûresindeki ayet indi.[779] Ömer çağırıldı ve ona bu ayet okundu. Ayetin sonundaki '*Artık vazgeçmeyecek misiniz*?' ifadesine ulaşılınca Ömer, 'Vazgeçtik, vazgeçtik.' dedi."[780]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili bu rivayetin tahlili:

Bu rivayet sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde kullanılan lafzın sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür. Sened açısından incelendiğinde ise şunlar görülür: Ali el-Medînî bu hadisin isnadı için "sahih-salih bir isnad" olduğunu, Tirmizî bu hadisin "sahih" olduğunu,[781] Hâkim bu hadisin "sahîhu'l-isnâd" olduğunu, Zehebî "Telhîs"in ta'likinde bu hadisin "sahih" olduğunu,[782] Elbânî de Ebû Dâvud üzerindeki ta'likinde bu hadisin "sahih" olduğunu söylemiştir.[783]

Bu rivayetin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr ayetin *"Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: "Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için bazı yararlar vardır."* kısmını kısaca şöyle açıklar:

Ayetteki *"büyük günah"*tan kastedilen içki içenin aklının gitmesidir. Kişi bu durumda Rabbini dahi unutur. Şüphesiz bu da en büyük günahlardandır. Kumar ile meşguliyet de kişiyi Allah'ı zikretmekten uzaklaştırır, taraflar arasında kin ve nefretin doğmasına sebep olur. Zaten Yüce Allah onların bu zararlarını şöyle açıklamıştır: "*Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz*?"[784]

Ayetteki "*İnsanlar için bazı yararlar*" ifadesinde içkinin yararlarından kastedilen, ticaretiyle elde edilen para ve içimiyle duyulan lezzettir. Kumarın yararından kastedilen ise kumar yoluyla elde edilen kazançtır.

---

[779] Bahsedilen ayet şudur: "*Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?"* Mâide: 5/91.

[780] Ebû Dâvud, Eşribe, 1, h. no: 3672; Ahmed, Cilt 1, s. 442, h. no: 378; Tirmizî, Tefsirü'l-Kur'ân, Sûretü'l-Maide, h. no: 3049; Hâkim, Cilt 4, s. 159, h. no: 7224; İbn Cerîr, Cilt 8, Cilt 657-658; İbn Ebî Hâtim, Cilt 2, s. 388-389.

[781] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 291.

[782] Hâkim, Cilt 4, s. 159, h. no: 7224.

[783] Ebû Dâvud, Eşribe, 1, h. no: 3672.

[784] Maide: 5/91.

Ayetteki *"Günahları yararlarından büyüktür."* ifadesinden kastedilen, içki içmekle ve kumar oynamakla işlenen günahın, onlardan elde edilen yarardan çok daha büyük olduğudur. Çünkü onlar sarhoş olduklarında birbirlerine saldırıyor, birbirlerini öldürüyorlardı; kumar oynarken de aralarında anlaşmazlık çıkıyor, bu da onları birçok günahı işlemeye sürüklüyordu. Bu şekilde yorumlamamızın sebebi bu ayetin, içki ve kumarın harâm oluşundan önce nazil olduğuna dair birçok haberin varit oluşudur. Bundan dolayı bu ayette onlara nispet edilen günah aslında onlar sebebiyle meydana gelen günahtır.[785] İbn Cerîr daha sonra içki hakkındaki ayetlerin, sebeb-i nüzûlü ile ilgili rivayette ifade edildiği sıraya göre indiğine dair rivayetler zikreder.[786]

İbn Kesîr sebeb-i nüzûl ile ilgili yukarıda verdiğimiz rivayeti zikrederek bu ayeti açıklar. Sonra da اَلْخَمْرِ "hamr" ve اَلْمَيْسِرِ "meysir" kelimelerini ve bunların fayda ve zararından neyin kastedildiğini kısaca şöyle açıklar: Ömer (r.a) "hamr"ın aklı örten her şey olduğunu, "meysir"in ise kumar olduğunu söylemiştir. Bunların zararları dini, faydaları ise dünyevidir. Faydalarından bazıları içkinin yemeği hazmetmeye yardımcı olması, satışıyla elde edilen paradan yararlanılması, kumar yoluyla elde edilen kazançtan faydalanılmasıdır. Bu faydalar verdikleri büyük zararlarla kıyas edilemeyecek durumdadır. Çünkü zararları hem akıl, hem de dinle alakalıdır. Bundan dolayı Yüce Allah "*Günahları yararlarından büyüktür.*" buyurarak içkinin daha sonra tamamen harâm kılınacağına insanları hazırlamıştır.[787]

İbn Kesîr, içkinin yasak kılınışıyla ilgili hükmün, sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayette ifade edildiği sıraya göre indiğini İbn Ömer, Şa'bi, Mücâhid, Katâde, Rabî' b. Enes ve Abdurrahmân b. Zeyd b. Eslem'in bu konudaki ifadeleriyle de pekiştirir.[788]

Râzî, kısaca şöyle der: İçki ile ilgili dört ayetin indiği nakledilmiştir. İlk ayet Mekke'de inen "*Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerden hem içki, hem de güzel bir rızık edinirsiniz.*"[789] ayetidir. Diğerleri de sebeb-i nüzûl olarak zikredilen

[785] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 676-680.

[786] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 680-686.

[787] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 290-292.

[788] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 292.

[789] Nahl: 16/67.

rivayette belirtilen ayetlerdir. Sonra da içkinin bu şekilde tedrici olarak harâm kılınışının hikmetini Kaffal'dan kısaca şöyle nakleder: Yüce Allah onların içki içmeye alışık olduklarını, içkiden yararlandıklarını, birden bire yasaklaması durumunda bu hükmün onlara ağır geleceğini biliyordu. Bundan dolayı Yüce Allah içkiyi yasaklamada tedricilik metodunu kullanmıştır.[790]

Zemahşerî ve Beydâvî de içki ile ilgili dört ayetin indiği konusunda Razi'nin naklettiğinin benzerini söylerler.[791]

İbn Cerîr'in bu ayete anlam verirken, nüzûl sırasına da delâlet eden, sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlerden yararlandığı anlaşılmaktadır. Çünkü açıklamasının hemen akabinde bu rivayetleri zikretmiştir. İbn Kesîr'in de bundan yararlandığı bu ayetin tefsirine, sebeb-i nüzûl ile ilgili yukarıda verdiğimiz rivayetle başlamasından anlaşılmaktadır. Râzî'nin de içki ile ilgili yasağın sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlerde ifade edildiği sıraya göre inmesinin, bu yasakta tedricilik metoduna riayet edildiğine delalet ettiğini söylerken, bu konudaki rivayetlerden yararlandığı anlaşılmaktadır.

2.5.2. Yetim Malı Yemek

فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (220)

220. Dünya ve ahiret hakkında(ki işleri düşünesiniz). Bir de sana yetimleri soruyorlar. De ki: "Onları(n durumlarını) düzeltmek hayırlıdır. Eğer onlara karışır (onlarla bir arada yaşar)sanız (Onlar) sizin kardeşlerinizdir. Allah, bozguncuyu yapıcı olandan ayırır. Allah, dileseydi sizi zora sokardı. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü:

Ebû Dâvud, Nesâî, Hâkim, Beyhakî, İbn Cerîr, İbn Ebî Hâtim ve Vâhidî'nin İbn Abbâs'tan rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: " '*Rüştüne erişinceye kadar yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın.*'[792] '*Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak ve ancak karınlarını doldurasıya ateş yemiş olurlar.*'[793] ayetleri

[790] Râzî, Cilt 6, s. 394-395.

[791] Zemahşerî, Cilt 1, s. 259-260; Beydâvî, Cilt 1, s. 137.

[792] En'am: 6/152.

[793] Nisâ: 4/10.

indiğinde, yanında yetim bulunanlar, yiyeceklerini onların yiyeceğinden ve içeceklerini de onların içeceğinden ayırmaya başladılar. Yetimlerin artan yemeğini kimseye yedirmeyip sırf kendileri yesin diye kaldırdılar. Derken yenmeyen yemekler bozuldu. Bu durum onlara ağır geldi. Olup biteni Rasûlullâh'a (s.a.v.) anlattılar. Bunun üzerine Yüce Allah bu ayeti indirdi. Onlar da yiyeceklerini yetimlerin yiyeceklerine, içeceklerini de onların içeceklerine kattılar."[794] Ayrıca Suyûtî İbnü'l-Münzir, Ebu'ş-Şeyh ve İbn Meduveyh'in de bunu İbn Abbâs'tan tahric ettiklerini kaydetmiştir.[795]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetin tahlili:

Bu rivayet sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde kullanılan lafzın sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür. Sened açısından incelendiğinde ise şunlar görülür: Hâkim bu hadisin "sahih" olduğunu, Zehebî "Telhîs"in ta'likinde bu hadisin "sahih" olduğunu,[796] Elbânî de Ebû Dâvud üzerindeki ta'likinde bu hadisin "hasen" olduğunu söyler.[797]

Bu rivayetin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr bu ayetin tefsirini yaparken önce bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili yukarıda zikredilen rivayetin yanında birçok rivayet nakleder,[798] sonra da bu rivayetlere uygun olarak ayeti kısaca şöyle açıklar: Ey Muhammed ashabın sana; harcamada, yemede, içmede, meskende ve hizmette, yetim malını kendi mallarına karıştırmanın hükmünü soruyorlar. Sen onlara de ki, mallarına zarar vermeden onu ıslah edip geliştirmeye çalışmanız ve buna karşılık da onlardan bir şey almamanız size Allah katında büyük bir mükâfat, onlara da dünyada büyük bir kolaylık sağlar. Ama bütün bu konularda kendi mallarınızı onların mallarına katarak ortak davranmanızda ve onlara yaptığınız hizmetin mukabilini öz bir kardeş gibi

[794] Ebû Dâvud, Vesâyâ, 7, h. no: 2873; Nesâî, Cilt 6, s. 168, h. no: 6463, 6464; Hâkim, Cilt 2, s. 13, h. no: 2499; Beyhakî, Cilt 5, n. 258, h. no: 10140; İbn Cerîr, Cilt 3, s. 699; İbn Ebî Hâtim Cilt 2, s. 395; Vâhidî, s. 54.

[795] Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Cilt 2, s. 557-558.

[796] Hâkim, Cilt 2, s. 13, h. no: 2499.

[797] Ebû Dâvud, Vesâyâ, 7, h. no: 2873.

[798] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 698-704.

davranarak almanızda da sizin için bir sakınca yoktur. Çünkü onlar sizin kardeşlerinizdir. Kardeşler sıkıntılı anlarda birbirlerine yardımcı olurlar.[799]

İbn Kesîr de bu ayetin tefsirinde sebeb-i nüzûl olarak yukarıda verdiğimiz rivayeti İbn Cerîr'den nakleder, ayrıca bunu birçok kişinin rivayet ettiğini belirtir. Daha sonra da ayeti bu rivayetlere uygun olarak çok kısa bir şekilde açıklar.[800]

Râzî ise bu ayetin tefsirinde sebeb-i nüzûlden çok ayetin indiği ortamın ve bu ayetten önce bu konuda nazil olan ayetlerin ifade ettiği anlam çerçevesinde şekillenen yapının böyle bir açıklamayı gerekli kıldığı üzerinde durur. Bu anlamda kısaca şöyle der: Cahiliye döneminde insanlar velayetlerinde bulundurdukları yetimlerin mallarını kullanmayı adet edinmişlerdi. Hatta yetimlerin mallarını ele geçirebilmek için ya kendileri onlarla evlenir ya da çocuklarını onlarla evlendirirlerdi. Bu konuda onların bu uygulamalarını reddeden şu ayetler inmişti: *"Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak ve ancak karınlarını doldurasıya ateş yemiş olurlar."*[801] *"Eğer, (velisi olduğunuz) yetim kızlar (ile evlenip onlar) hakkında adaletsizlik etmekten korkarsanız, (onları değil), size helâl olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlayın."*[802] *"Kadınlar hakkında senden fetva istiyorlar. De ki: "Onlar hakkında size fetvayı Allah veriyor." Kitapta, kendilerine (verilmesi) farz kılınan (miras)ı vermediğiniz ve evlenmek istediğiniz yetim kızlara, zavallı çocuklara ve yetimlere âdil davranmanıza dair, size okunmakta olan ayetler de bunu açıklıyor. Ne hayır yaparsanız, şüphesiz Allah onu bilir."*[803] *"Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın."*[804] Bu ayetler karşısında insanlar yetimlerle beraber olmaktan, mallarına yaklaşmaktan ve bunun sonucunda işleriyle de ilgilenmekten uzak durdular. Böyle olunca yetimlerin maslahatı zarar gördü ve yaşamları zorlaştı. Bu durum insanlara da ağır geldi, ne yapacakları konusunda şaşırdılar. Yetimleri velayetlerine alıp onlarla iç içe yaşasalar bu ayetlerin ihtiva ettiği tehdide maruz kalacaklarını, onları terk etseler bu durumda da yetimlerin perişan olacaklarını düşündüler. İşte inen bu ayet bu sıkıntıları ortadan

[799] İbn Cerîr, Cilt 3, s. 704-705.

[800] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 294-295.

[801] Nisa: 4/10.

[802] Nisa: 4/3.

[803] Nisa: 4/127.

[804] En'âm: 6/152.

kaldırılmıştır. Ayrıca Râzî, bu konuda bir açıklama istedikleri için Rasûlullâh'a açık olarak sordukları veya sormayı düşündükleri bir soruya cevap olarak da bu ayetin inmiş olabileceğini ifade eder, sonra da sebeb-i nüzûlü olarak zikredilen rivayetin benzerinin zikredildiğini ve ayetin bunun üzerine indiğinin rivayet edildiğini söyler.[805]

Beydâvî bu ayeti kısaca şöyle açıklar: *"Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak ve ancak karınlarını doldurasıya ateş yemiş olurlar."*[806] ayeti indiği zaman insanlar yetimlerle beraber olmaktan ve işleriyle ilgilenmekten çekindiler. Bu insanları sıkıntıya soktu. Durumu Rasûlullâh'a (s.a.v.) arz ettiler. Bunun üzerine bu ayet indi.[807]

Beydâvî'nin bu açıklaması Zemahşerî'nin açıklaması ile örtüşmektedir. Aralarındaki fark ise Zemahşerî'nin ayetin bu olay üzerine indiğine delalet eden bir lafzı açıkça kullanmayıp sadece قيل *"denilmiştir"* ifadesini kullanarak bu olayın sebeb-i nüzûl olduğuna işaret etmekle yetinmiş olmasıdır.[808]

Sonuç olarak şöyle denebilir: İbn Cerîr ve İbn Kesîr bu ayeti sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlere uygun bir şekilde açıklamışlardır. Zemahşerî ve Beydâvî ise bu ayeti, sebeb-i nüzûl ile bağlantısını kurarak açıklamışlardır. Bu konuda ikisinin arasındaki fark şudur: Beydâvî sebeb-i nüzûl ile ilgili ifadeyi açık olarak kullanmışken, Zemahşerî ise sebeb-i nüzûle sadece işaret etmekle yetinmiştir. Râzî ise bu ayetin tefsirinde sahabîlerin yetim malı konusunda bir açıklama istedikleri için Rasûlullâh'a açık olarak sordukları veya sormayı düşündükleri bir soruya cevap olarak bu ayetin inmiş olabileceğini ifade etmiş, sonra da sebeb-i nüzûl olarak zikredilen rivayetin benzerinin zikredildiğini, ayetin de bunun üzerine indiğinin rivayet edildiğini söylemiştir. Ama yine de Râzî bu ayeti açıklarken daha çok ayetin indiği ortam ve bu ayetten önce bu konuda nazil olan ayetlerin ifade ettiği anlam çerçevesinde şekillenen yapının böyle bir açıklamayı gerekli kıldığı üzerinde durmuştur.

---

[805] Râzî, Cilt 6, s. 404.

[806] Nisa: 4/10.

[807] Beydâvî, Cilt 1, s. 138.

[808] Zemahşerî, Cilt 1, s. 263.

2.5.3. Faiz

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (278) فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ (279)

278-279. Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve eğer gerçekten iman etmiş kimselerseniz, faizden geriye kalanı bırakın. Eğer böyle yapmazsanız, Allah ve Rasûlüyle savaşa girdiğinizi bilin. Eğer tövbe ederseniz, anaparalarınız sizindir. Ne haksızlık etmiş, ne de haksızlığa uğramış olursunuz.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler:

1. İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim'in Süddî'den rivayet ettiklerine göre o *"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve eğer gerçekten iman etmiş kimselerseniz, faizden geriye kalanı bırakın"* ayeti hakkında şöyle dedi: "Bu ayet Abbâs b. Abdulmuttalib ve Müğîre oğullarından bir adam hakkında nazil olmuştur. Bu ikisi cahiliye döneminde ortaktı. Sakîf kabilesinin Ğîre oğullarından olan Amr b. Ümeyr oğullarına faizli borç veriyorlardı. İslam geldiğinde bu ikisinin faizden büyük miktarda alacakları vardı. Bunun üzerine Yüce Allah '*(Cahiliye dönemindeki) Faizden geriye kalanını terk edin.'* ayetini indirdi."[809] Suyûtî, İbnü'l-Münzir'in de bunu tahric ettiğini kaydetmiştir.[810]

2. İbn Cerîr'in İbn Cüreyc'den rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "Sakif kabilesi kendilerinin başkalarından ve başkalarının da kendilerinden faiz alacaklarının artık kaldırıldığı konusunda Rasûlullâh (s.a.v.) ile anlaşma yaptı. Mekke fethi gerçekleştiğinde Rasûlullâh (s.a.v.) Attâb b. Esîd'i Mekkeye vali olarak tayin etti. Amr b. Ümeyr b. Avf oğulları Muğîre oğullarından faiz alıyorlardı. Müğîre oğulları cahiliye döneminde onlara zaten faiz veriyordu. İslâm geldiğinde de onların Müğîre oğullarından büyük miktarda faiz alacakları vardı. Amr oğulları faiz alacaklarını istemeye geldiklerinde Muğîre oğulları, İslâm'a girdikten sonra artık faiz vermeyeceklerini söylediler ve bunun hakkında karar vermesi için durumu Attâb b. Esîd'e bildirdiler. Attâb da durumu Rasûlullâh'a (s.a.v.) yazılı olarak iletti. Bunun üzerine *'Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve eğer gerçekten iman etmiş kimselerseniz, faizden geriye kalanı bırakın.'* ayetinden '*ne de başkaları size haksızlık etmiş olur.'* ayetine kadar indi. Rasûlullâh (s.a.v.) de Attâb'a bunu yazılı

[809] İbn Cerîr, Cilt 5, s. 49-50; İbn Ebî Hâtim, Cilt 2, s. 548.

[810] Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Cilt 3, s. 372.

olarak iletti ve 'Razı olurlarsa ne ala, aksi halde onlara savaş ilan et.' dedi. İbn Cüreyc'in İkrime'den naklettiğine göre *'Allah'a karşı gelmekten sakının ve eğer gerçekten iman etmiş kimselerseniz, faizden geriye kalanı bırakın.'* ayeti Amr b. Ümeyr oğulları hakkındadır. Bunlar Muğîre oğullarından faiz alıyorlardı."[811]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetlerin tahlili:

Bu rivayetler sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde kullanılan lafzın sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür.

Bu rivayetler sened açısından incelendiğinde ise şunlar görülür: Birinci rivayeti nakledenlerden biri İbn Cerîr'dir. İbn Cerîr bunu Mûsa b. Hârûn'dan, o da Amr b. Hammâd'dan, o da Esbât'tan, o da Süddî'den tahric etmiştir. Buna göre bu rivayet tâbiînden olan Süddî'ye dayandığı için "maktu"dur. İkinci rivayet hakkında İbn Hacer "*el-İsâbe*"de şöyle demiştir: Mekke'nin fethinden sonra Sakîf anlaşmasının zikredilmesinde problem vardır."[812] İbn Hacer bu problemi "*el-Ucâb*"da da kısaca şöyle açıklamıştır: Bu rivayete göre Sakîf'in Müslüman olmasının ve anlaşma yapmasının Mekke'nin fethinden önce gerçekleşmiş olması gerekir. Oysa bu doğru değildir. Muhtemelen burada hazfedilmiş bir şey vardır.[813] Buna göre her iki rivayet de zayıftır. Burada zikredilmelerinin sebebi, bazı müfessirlerin bu ayetlere anlam verirken bunlardan yararlanmasıdır.

Bu rivayetlerin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr bu ayeti özetle şöyle açıklar: Ey Allah ve Rasûlünü tasdik edenler, Allah'ın emrettiklerini yaparak ve yasakladıklarından da kaçınarak başınıza geleceklerden sakının. Eğer gerçekten iman etmişseniz anaparalarınızın dışında başkasından alacaklı olduğunuz faizin kalanını terk edin. İbn Cerîr bu açıklamasından sonra ayetin sebeb-i nüzûlü hakkında kısaca şöyle der: Bu ayetin Müslüman olmadan önce faiz yapan ve bu yolla başkalarından alacağı bulunan bir kavim hakkında indiği söylenmiştir. Bunlar alacaklarının bir kısmını tahsil etmiş bir kısmı ise kalmıştı. Yüce Allah bu ayetin nüzûlünden önce tahsil ettiklerini onlara

[811] İbn Cerîr, Cilt 5, s. 50.

[812] Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk., Alî Muhammed el-Becâvî, 1. Baskı, Beyrût, Dârü'l-Cîl, 1412, Cilt 6, s. 551.

[813] İbn Hacer, *el-Ucâb*, Cilt 1, s. 639.

günah saymadı. Fakat geri kalanının alınmasını harâm kıldı. İbn Cerîr daha sonra bu anlama delâlet eden, yukarıda kendisinden de nakledilen rivayetleri zikreder.[814]

İbn Kesîr de İbn Cerîr'in yaptığı gibi önce ayeti özetle açıklar sonra da sebeb-i nüzûle kısaca şöyle işaret eder: Zeyd b. Eslem, İbn Cüreyc, Mukâtil b. Hayyân ve Süddî bunun Amr b. Umeyr b. Sakîf ile Mahzûm oğullarından olan Muğîre oğulları hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir.[815]

Râzî bu ayette bazı meseleler var dedikten sonra bu meseleleri izah etmeye geçer: Birinci meselede ayeti kısaca şöyle açıklar: Yüce Allah önceki ayette kim faizi terk ederse "*daha önce aldığı kendisinindir"*[816] dediğine göre kabzedilen ile edilmeyen arasında bir fark bulunmadığı düşünülerek faizden kalan miktarın da alınabileceği zannedilebilir. İşte bunu reddetmek için Yüce Allah "*faizden geriye kalanı bırakın"* buyurmuştur. Râzî bu ayetin İslam'a yeni girenler hakkında şu önemli ilkeyi ortaya koyduğunu ifade eder: Yeni Müslüman olan bir kişinin İslam öncesinde yapmış olduğu şeyler geçerli sayılır, fesih edilmez; Müslüman olduktan sonraya kalanlarda ise İslam'ın hükümleri uygulanır. Mesela İslam öncesi yaptığı evlilik geçerlidir. Yaptığı evlilikte üzerinde anlaştıkları mehir harâm olan bir şey ise ve bu da Müslüman olmadan önce alınmamışsa, artık Müslüman olduktan sonra da alınamaz. Çünkü Müslüman olduktan sonra İslam'ın hükümleri esas alınır. Râzî ikinci meseleyi de sebeb-i nüzûl ile ilgili görüşlere ayırır. Burada yukarıda verilen rivayetlere kısaca değinmesini de ihtiva eden, sebeb-i nüzûl ile ilgili dört görüş zikreder.[817]

Zemahşerî ve Beydâvî bu ayeti açıklarken özetle şöyle derler: Eğer gerçekten iman etmişseniz insanlara şart koştuğunuz faizin geri kalanını terk edin. Bu kısa açıklamalarından sonra ikisi de şöyle der: Sakîf'in başkalarından faiz alacağı vardı. Tahsil etme zamanı gelince hem anaparalarını hem de faizini istediler. Bu ayetin bu olay üzerine indiği rivayet edilmiştir.[818]

---

[814] İbn Cerîr, Cilt 5, s. 49-50.

[815] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 496.

[816] Bakara: 2/275.

[817] Râzî, Cilt 7, s. 81-82.

[818] Zemahşerî, Cilt 1, s. 332; Beydâvî, Cilt 1, s. 163.

İbn Cerîr, İbn Kesîr, Zemahşerî ve Beydâvî bu ayeti sebeb-i nüzûle uygun bir şekilde açıkladıktan sonra sebeb-i nüzûlü zikretmişlerdir. Bu da ayetin tefsirinde sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlerden yararlandıklarını gösterir. Fakat İbn Kesîr'in dışındaki diğer müfessirler sebeb-i nüzûl ile ilgili bu rivayetleri verirken veya bu rivayetlere işaret ederken "…indiği rivayet edilmiştir." gibi ifadeler kullanarak bu rivayetlerin sebeb-i nüzûl oluşunu benimsemediklerini ima etmişlerdir. Râzî de ayeti açıkladıktan ve ondan çıkarılacak bazı hükümlere değindikten sonra sebeb-i nüzûl ile ilgili bazı rivayetleri zikreder. Bu da sebeb-i nüzûlü önemsediğini gösterir.

2.6. AHKÂMDA KOLAYLIK

لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (284) آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ (285) لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ (286)

284-286. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır. İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi, onunla hesaba çeker sonra dilediğini affeder, dilediğine de azap eder. Allah her şeye kadirdir. Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, müminler de. Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler "Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz. İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Dönüş yalnız sanadır." dediler. Allah hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez. Herkesin kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. "Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize merhamet et! Sen bizim Mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et."

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler:

1. Ahmed, Müslim, İbn Cerîr, İbnü'l-Münzir ve İbn Ebî Hâtim'in Ebû Hüreyre'den rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Rasûlullâh'a (s.a.v.) inen *'Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır. İçinizdekini açığa vursanız da,*

gizleseniz de Allah sizi, onunla hesaba çeker sonra dilediğini affeder, dilediğine de azap eder. Allah her şeye kadirdir.' ayeti sahâbîlere çok ağır geldi. Hemen Rasûlullâh'a (s.a.v.) geldiler ve dizleri üzerine çökerek şöyle dediler: 'Ey Allah'ın Rasûlu namaz, oruç, cihad, sadaka gibi gücümüzün yettiği amellerden sorumlu tutulduk. Ama şimdi de sana şu ayet nazil oldu, ona da gücümüz yetmiyor.' Rasûlullâh (s.a.v.) da, 'Siz, sizden önceki ehli kitabın her iki grubunun söylediği gibi, 'Duyduk ve isyan ettik.' demek mi istiyorsunuz? Siz şöyle söyleyin: 'Duyduk ve itaat ettik, bağışlamanı diliyoruz ey Rabbimiz dönüş sanadır.' Onlar da: 'Duyduk ve itaat ettik, bağışlamanı diliyoruz ey Rabbimiz dönüş sanadır.' dediler ve okuya okuya bu dua dillerine oturdu. Ardından Allah şu ayeti indirdi: *'Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, müminler de. Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler 'Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz. İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Dönüş yalnız sanadır.' dediler.'* Bunu yaptıklarında Yüce Allah o ayeti nesh etti ve şu ayeti indirdi: *'Allah hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez. Herkesin kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. "Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma!*' Allah, 'Tamam.' dedi. *'Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme.'* Allah 'Tamam.' dedi. *'Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme.'* Allah, tamam dedi. *'Bizi affet, bizi bağışla, bize merhamet et! Sen bizim mevlâmızsın, kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et.*' Allah, 'Tamam.' dedi."[819] İbn Abbâs'tan da bunun benzeri rivayet edilmiştir.[820]

2. İbn Cerîr ve Taberânî'nin Saîd b. Mercâne'den rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: Abdullâh b. Ömer'in yanında oturmuştum. O, "*İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi, onunla sorguya çeker.*" ayetini okudu, ardından "Vallahi, Yüce Allah bizi bundan sorumlu tutarsa helak oluruz" dedi ve hıçkırığı duyuluncaya kadar ağladı. İbn Mercâne dedi ki, ben oradan kalkıp İbn Abbâs'a geldim ve İbn Ömer'in söylediği şeyi ve ayeti okurken yaptığını ona anlattım. Bunun üzerine İbn Abbâs şöyle dedi: Allah Ebû Abdurrahmân'ı affetsin. Yemin ederim ki

[819] Ahmed, Cilt 15, s. 198-199, h. no: 9344; Müslim, Îmân, 59, h. no: 344; İbn Cerîr, Cilt 5, s. 130, İbnü'l-Münzir, Cilt 1, s. 97; İbn Ebî Hâtim, Cilt 2, 573-574.

[820] Müslim, Îmân, 59, h. no: 345; Tirmizî, Tefsîrü'l-Kur'an, Sûretü'l-Bakara, h. no: 2992; İbn Cerîr, Cilt 5, s. 131.

bu ayet indiği zaman Müslümanlar Abdullâh b. Ömer'in hissettiklerini hissetmişti. Bunun üzerine Allah, "*Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar."* ayetinin tamamını indirdi. İbn Abbâs şöyle devam etti. Bu vesvese Müslümanların hakkından gelemeyeceği durumlardandır. Bundan dolayı Yüce Allah bu konuda şu hükmü verdi: İster sözlü ister fiili olsun, kişinin işlediği iyilikler lehine kötülükler ise aleyhinedir.[821]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetlerin tahlili:

Bu rivayetler sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde kullanılan lafızların sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür. Sened açısından incelendiğinde ise, birinci hadisi rivayet edenlerden birinin Müslim olduğu görülür. İbn Kesîr ikinci hadisi ve onunla beraber birkaç hadis daha naklettikten sonra şöyle der: "Bunlar İbn Abbâs'tan sahih tariklerle nakledilmiş hadislerdir."[822]

Bu rivayetlerin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr '*İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi, onunla hesaba çeker.'* ayetinden neyin kastedildiği konusunda müfessirlerin ihtilaf ettiklerini söyledikten sonra bu konuda zikrettiği görüşlerden biri kısaca şöyledir: Yüce Allah bu ayetle insanları hem işledikleri amellerden hem de işlemedikleri halde sadece gönüllerinde geçen şeylerden sorumlu tutacağını bildirmiştir.[823]

Bu şekilde ayeti açıklayanlardan bazılarının Yüce Allah'ın bu ayeti, *'Allah hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez. Herkesin kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır.'* ayetiyle nesh ettiğini söylediğini ve bunu yukarıda sebeb-i nüzûl olarak verilen rivayetlerin yanında birçok rivayetle takviye ettiğini ifade etmiştir.[824]

Bazılarının da bu ayetin mensuh olmadığını söylediğini ifade etmiş, sonra bu görüşe delâlet eden bazı rivayetleri zikretmiştir. Yüce Allah'ın bu ayetle insanları hem işlediklerinden hem de işlemedikleri halde yapmayı arzuladıklarından sorguya

[821] İbn Cerîr, Cilt 5, s. 131-132; Taberânî, Cilt10, s. 316, h. no: 10769, 10770.

[822] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 516.

[823] İbn Cerîr, Cilt 5, s. 130.

[824] İbn Cerîr, Cilt 5, s. 130-138.

çekeceğini, ardından müminleri bağışlayacağını, kâfir ve münafıkları da sorumlu tutacağını beyan etmiştir.[825]

İbn Cerîr bu görüşleri zikrettikten sonra ayetin mensuh olmadığını söyleyen görüşü tercih etmiş ve tercih gerekçesini de kısaca şöyle açıklamıştır: Nesih bir hükmün başka bir hükümle tüm açılardan kaldırılmasıdır. Buna göre *'Allah hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez. Herkesin kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır.'* ayetinde Yüce Allah'ın "*İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi, onunla hesaba çeker.'* ayetiyle kullarına bildirdiği bir hükmün nesh edildiğine delalet eden bir şey yoktur. Ayrıca Allah'ın kişiyi hesaba çekmesi onu cezalandırmasını gerektirmez. Dolayısıyla Allah'ın kullarını, içlerinde gizledikleri şeyler üzerine hesaba çekmesi, onları cezalandıracağı anlamını gerekli kılmaz. Belki de bu muhasebenin sonunda Yüce Allah kullarını affederek onlara olan ihsanını gösterir.[826]

İbn Kesîr *'Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır. İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi, onunla hesaba çeker.'* ayetini kısaca şöyle açıklar: Yüce Allah bu ayetle göklerin, yerin ve o ikisinin içinde bulunan her şeyin mülkiyetinin kendisine ait olduğunu ifade eder. Oralarda olup biten her şeyi bildiğini, hiçbir şeyin kendisinden gizli kalmayacağını ve kullarını açıkça yaptıklarından da, gönüllerinde geçirdiklerinden de hesaba çekeceğini haber verir. Allah'ın açık-gizli, küçük-büyük her amelden insanları hesaba çekeceğini bildiren bu ayet indiği zaman sahâbîler çok korktular. İbn Kesîr bu açıklamasından sonra bir kısmını yukarıda verdiğimiz nüzûl sebeplerine dair rivayetleri zikreder.[827]

İbn Kesîr *'Allah hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez.'* ayetini de açıklarken kısaca şöyle der: Yani Yüce Allah kimseyi gücünün üzerinde olan bir şeyden sorumlu tutmaz. Bu, Allah'ın mahlûkatına olan rahmetinden ve iyiliğinden kaynaklanmaktadır. Bu ayet sahabenin korktuğu hükmü ihtiva eden *'İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi, onunla hesaba çeker.'* ayetini nesh etmiştir. Yani hesaba ve sorguya çekse dahi sadece kişiyi, def etmeye

[825] İbn Cerîr, Cilt 5, s. 138-142.

[826] İbn Cerîr, Cilt 5, s. 143-145.

[827] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 513-520.

gücü yettiği halde işlediği suça karşı cezalandırır. Gücünün yetmediği şeylerde ise onu sorumlu tutmaz.[828]

Râzî, *'İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi, onunla hesaba çeker.'* ayetinin, *'Allah hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez.'* ayetiyle nesh edildiğini ifade eden sebeb-i nüzûl ile ilgili İbn Abbâs'tan bir rivayet nakleder. Sonra da *'İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi, onunla hesaba çeker.'* ayetinin, insanın iradesi dışında kalbine gelen şeyleri de kapsadığını, oysa kişinin bundan sorumlu tutulmasının "Teklif-i mâ lâ yutâk" kabilinden olduğunu, bundan dolayı âlimlerin buna çeşitli cevaplar verdiğini söyler. Râzî'nin naklettiği bazı cevaplar şunlardır:

1. Kalbe gelen hatıralar iki türlüdür. Bazıları kişinin kendi isteğiyle, bazıları da kişinin isteği dışında oluşur ve nefret ettiği halde kendisini onlardan kurtaramaz. Kişi sadece birinci kısımdan sorumludur.

2. Yüce Allah bu ayetten sonra '*Dilediğini affeder, dilediğine de azap eder.'* buyurmuştur. Buna göre istek dışında oluşan hatıralara karşı kişi bağışlanır, istekle oluşanlara karşı ise cezalandırılır.

3. Bazı müfessirler bu ayetin *'Allah hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez.'* ayetiyle nesh edildiğini söylemişlerdir. Râzî bunun zayıf olduğunu ifade eder.[829]

Zemahşerî, *'İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de'* ayetinden kötülüğün kastedildiğini, vesvese ve insanın iradesi dışında kalbine gelen diğer şeylerin, insan gücü dâhilinde olmadığı için bu kapsama girmediğini ifade eder. Zemahşerî *'Allah hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez.'* ayetiyle ilgili sebeb-i nüzûle değinmişse de yukarıdaki açıklamasından anlaşıldığı kadarıyla bu onun tefsirinde etkili olmamıştır. [830]

Beydâvî *'İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de'* ayetinden kötülük yapmanın ve kötülüğe azmetmenin kastedildiğini söyler, mağfiret ve azabın sadece

[828] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 526.

[829] Râzî, Cilt 7, s. 103-105.

[830] Zemahşerî, Cilt 1, s. 330.

kötülüğe terettüp ettiğini ifade ederek de bu açıklamasının gerekçesini belirtir. Beydâvî bu ayetlerin tefsirinde sebeb-i nüzûle değinmez.[831]

Burada sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayet esas alındığında "*İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi, onunla hesaba çeker."* ayetinden, kişinin gücü dâhilinde olsun veya olmasın içinden geçenlerden hesaba çekileceği, sahabilerin de bunu böyle anladıkları için endişelendikleri, bunun üzerine Yüce Allah'ın bu manayı bertaraf etmek için bir sonraki ayet olan "*Allah hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez."* ayetini indirdiği anlaşılmaktadır.

İbn Kesîr bu rivayete dayanarak sonraki ayetin önceki ayeti nesh ettiğini söylerken diğerleri ise önceki ayeti, yukarıda ifade edildiği üzere, değişik şekillerde yorumlayarak burada neshin sözkonusu olmadığına meyletmişlerdir. Bize göre de nesih yöntemine başvurmadan ayete makul bir anlam verilebiliyorsa bunu yapmak gerekir.

[831] Beydâvî, Cilt 1, s. 165.

3. BÖLÜM

EHL-İ KİTÂB AĞIRLIKLI AYETLERİN NÜZÛL SEBEBİ VE TEFSİRE ETKİSİ

3.1. KUTSAL DEĞERLERE SAYGISIZLIKLARI

3.1.1. Allah'a Saygısızlıkları

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ (118)

118. Bilmeyenler, "Allah bizimle konuşsa, ya da bize bir mucize gelse ya!" dediler. Bunlardan öncekiler de tıpkı böyle, bunların dedikleri gibi demişti. Onların kalpleri (anlayışları) birbirine benziyor. Biz ayetleri, kesin olarak inanacak bir toplum için açıkladık.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü:

İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim'in İbn Abbâs'tan rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Rafi' b. Hureymile Rasûlullâh'a (s.a.v.) şöyle dedi: 'Ey Muhammed, eğer sen söylediğin gibi Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber isen, Allah'a söyle, bizimle konuşsun da sözünü duyalım." Bunun üzerine Yüce Allah bu ayeti indirdi."[832]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetin tahlili:

Bu rivayet sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde, kullanılan lafzın sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür. Bu rivayet sened açısından incelendiğinde ise rivayet edenlerden birinin İbn Cerîr olduğu ve bunu iki ayrı senedle İbn İshâk'tan, onun da İbn Abbâs'tan rivayet ettiği görülür. Bu senedlerden biri İbn Cerîr'in Ebû Kureyb kanalıyla yaptığı rivayettir. Bu sened zincirine yer alan râvîlerin durumu 204-206. ayetlerin sebeb-i nüzûlü ile ilgili rivayetleri tahlil edilirken zikredildi ve orada bu senedle İbn Abbâs'tan gelen rivayetin "hasen" olduğu belirtildi.

[832] İbn Cerîr Cilt 2, s. 474; İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, s. 215

Bu rivayetin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr bu ayeti açıklarken müfessirlerin *"Bilmeyenler, 'Allah bizimle konuşsa, ya da bize bir mucize gelse ya!' dediler."* ayetinden kimlerin kastedildiği konusunda ihtilaf edildiğini söyler. Sonra da bu konudaki görüşleri kısaca şöyle zikreder: Bazılarına göre bu ayetten kastedilen Hıristiyanlar, bazılarına göre Rasûlullâh (s.a.v.) zamanında yaşayan Yahudiler, bazılarına göre de müşrik Araplardır. İbn Cerîr bu görüşleri naklettikten sonra da hemen akabinde her bir görüşü destekleyen rivayetleri verir, ikinci görüşe delil olarak da sebeb-i nüzûl ile ilgili yukarıda verilen rivayeti zikreder.[833]

İbn Cerîr'in Katâde'den rivayet ettiğine göre, o bu ayeti şöyle açıklar. Ayetteki "*bilmeyenler*" ifadesinden Arap kâfirleri, "*bunlardan öncekiler*" ifadesinden Yahudi Hıristiyan ve diğerleri, *"Onların kalpleri (anlayışları) birbirine benziyor."* ifadesinden de Arap, Yahudi, Hıristiyan ve diğerlerinin kalplerinin birbirine benzediği kastedilmiştir.[834]

İbn Kesîr bu ayeti açıklarken önce ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili yukarıda verilen rivayeti zikreder, sonra da Ebü'l-Âliye, Rabî' b. Enes, Katâde ve Süddî'nin bu ayete verdikleri anlam üzerinde yoğunlaşır ve bunların verdiği anlamı destekleyen birçok ayet zikreder. Bunların ayete verdiği anlam, "*bilmeyenler*" ifadesinden kastedilenin Arap kâfirleri, "*bunlardan öncekiler*" ifadesinden kastedilenin de Yahudi Hıristiyan ve diğerleri olduğudur. İbn Cerîr'in Katâde'den naklettiği anlam, İbn Kesîr'in bunlardan naklettiği anlamın özeti sayılır.[835]

Râzî bu ayetin tefsirinde kısaca şöyle der: Müfessirlerin çoğu bunu söyleyenlerin müşrik Araplar olduğunu söylemiş ve bu konuda da şu ayetlere dayanmışlardır. *"Dediler ki: Yerden bize bir pınar fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız."*[836] "*Bize kavuşacaklarını ummayanlar, 'Bize melekler indirilseydi yahut Rabbimizi görseydik ya!' dediler."*[837] Fakat Ehl-i Kitâb'ın da böyle dediği sabittir. Bunun delili şu ayettir: *"Ehli Kitâb, senden kendilerine gökten bir kitap*

[833] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 473-475.

[834] İbn Cerîr Cilt 2, s. 474, 476-478.

[835] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 40-41

[836] İsrâ: 17/90

[837] Furkân: 25/21.

indirmeni istiyorlar. Mûsâ'dan, bundan daha büyüğünü istemişlerdi."[838] Bu açıklamasından sonra Râzî kısaca şöyle der: Şayet bu ayetten kastedilen müşrik Araplardır. Çünkü ayet onları "*bilmeyenler*" olarak nitelemiştir, oysa Ehl-i Kitâb ilim ehli olan kimselerdi denecek olursa, buna şöyle cevap veririz: Burada bilmedikleri şeyden kastedilen Tevhit ve Nübüvvettir. Onlar Tevhit ve Nübüvvet konusunda böyleydi.[839]

Zemahşerî ise "*bilmeyenler*" ifadesinden kastedilenin cahil müşrikler olduğunu söyler, sonra da bildiklerini uygulamadıkları için bu ifadeden Ehl-i Kitâb'ın kastedildiğini قيل "*denilmiştir*" siga ile ifade eder.[840] Zemahşerî bu ifade tarzıyla, kastedilenin müşrik Araplar olduğu görüşünü tercih ettiği anlaşılmaktadır.

Beydâvî ayetteki "*bilmeyenler*" ifadesinden kastedilenin cahil müşrikler veya cahil olmadığı halde kendilerini cehalete vuran Ehl-i Kitâb olduğunu söyler.[841]

İbn Cerîr bu ayeti açıklarken müfessirlerin *"Bilmeyenler, 'Allah bizimle konuşsa, ya da bize bir mucize gelse ya!' dediler."* ayetinden kimlerin kastedildiği konusunda zikrettiği görüşlerden birinin yukarıda verilen sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayete dayandığı anlaşılmaktadır. İbn Kesîr'in de bu ayeti açıklarken, önce ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili yukarıda verilen rivayeti zikretmesi o rivayeti önemsediğini gösterse de, Ebü'l-Âliye, Rabî' b. Enes, Katâde ve Süddî'nin bu ayete verdikleri anlama yoğunlaşmıştır. Bu da İbn Kesîr'in, bunların ayete verdiği anlamı tercih ettiğini göstermektedir. Zemahşerî, Râzî ve Beydâvî'den hiçbiri bu ayetin tefsirinde sebeb-i nüzûl ile ilgili bir rivayet zikretmemişlerdir. Sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayet ekseninde ayete verilebilecek anlamı da benimsemedikleri Zemahşerî'in قيل "*denilmiştir*" şeklindeki ifadesinden anlaşılırken, Râzî ve Beydâvî'in de bunu ikinci anlam olarak zikretmelerinden anlaşılabilir.

Burada müfessirlerin tefsirlerinde sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayete veya o rivayet eksenindeki anlama yer verdikleri, ancak ayetin zahirinden anlaşılan anlamı tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Zaten ayetin zahirinden anlaşılan anlam, sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetin ifade ettiği anlamı da kapsayacak niteliktedir.

---

[838] Nisa: 4/153.

[839] Râzî, Cilt 4, s. 27.

[840] Zemahşerî, Cilt 1, s. 182.

[841] Beydâvî, Cilt 1, s. 103.

3.1.2. Cebrâil'e Saygısızlıkları

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ (97)
مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ (98)

97-98. De ki: "Kim Cebrâil'e düşman ise (bilsin ki) o, kendinden önceki kitapları tasdik eden, müminler için doğru yolu gösteren ve müjde olan Kur'an'ı Allah'ın izniyle senin kalbine indirmiştir." Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâil'e ve Mîkâil'e düşmansa bilsin ki, Allah da inkâr edenlerin düşmanıdır.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler:

1. Ahmed, Taberânî ve İbn Cerîr'in, İbn Abbâs'tan rivayet ettikleri uzunca bir hadiste ifade edildiğine göre o kısaca şöyle dedi: "Yahudilerden bir grup Rasûlullâh'ın (s.a.v.) yanına gelerek 'Ey Ebü'l-Kâsım, sana bir peygamberden başkasının bilmediği bazı şeyler soracağız.' dediler. Bunun üzerine Rasûlullâh (s.a.v.) da: 'Dilediğinizi sorun; ancak bildiğiniz bir şeyi size haber vermem durumunda bana uyacağınıza söz verin.' dedi. Onlar da 'Tamam, sana bu sözü veriyoruz.' dediler. Rasûlullâh'a (s.a.v.) dört soru sordular. Rasûlullâh (s.a.v.) ilk üç sorularına cevap verdi. Dördüncü soru olarak da onlar: 'Şimdi de meleklerden dostunun kim olduğunu bize söyle; artık buna göre ya sana uyacak ya da senden ayrılacağız.' dediler. Rasûlullâh (s.a.v.): 'Benim dostum Cebrâil'dir, Allah hangi peygamberi göndermişse Cebrâil onun dostudur.' buyurdu. Bunun üzerine onlar: 'İşte burada senden ayrılıyoruz, eğer senin dostun ondan başka bir melek olsaydı sana uyar ve seni tasdik ederdik.' dediler. Rasûlullâh (s.a.v.) 'Peki, neden onu tasdik etmiyorsunuz.' dedi. Onlar da: 'O bizim düşmanımızdır.' dediler. Yüce Allah bu sözleri üzerine '*De ki: "Kim Cebrâil'e düşman ise…*' ayetinden '*Sanki bilmiyorlarmış gibi Allah'ın Kitabı'nı (Tevrat'ı) arkalarına attılar.*' ayetine kadar indirdi. İşte o zaman gazap üzere gazaba uğradılar.[842]

İbn İshâk ve İbn Cerîr'in Şehr b. Havşeb el-Eş'arî'den tahric ettikleri benzeri bir rivayette ise Yahudiler Cebrâil'e düşmanlık nedenini şöyle ifade ederler: "O sadece şiddeti ve kan dökmeyi getirir. Sana vahyi getiren Cebrâil'den başkası olsaydı

[842] Ahmed, Cilt 4, s. 310-312, h. no: 2514; Taberânî, Cilt 12, s. 246, h. no: 13012; İbn Cerîr, Cilt 2, s. 284-285.

sana uyardık." dediler. Bunun üzerine Yüce Allah "*De ki: "Kim Cebrâil'e düşman ise…*" ayetinden "*Sanki bilmiyorlarmış gibi Allah'ın Kitabı'nı (Tevrat'ı) arkalarına attılar.*" ayetine kadar indirdi.[843]

2. İbn Cerîr'in Şa'bî'den naklettiği uzunca bir rivayette şu ifadeler yer alır: "Ömer (r.a.) şöyle dedi: 'Bir ara ben Yahudilerin yanında iken oradan Rasûlullâh (s.a.v.) geçti.' Onlar: 'Ey Hattâb oğlu işte arkadaşınız, ona yetiş' dediler. Ben onlara: 'Allah için ve Kitabı'nda size emanet olarak bıraktığı şeyin hatırı için söyleyin bakalım, siz onun Allah'ın Rasûlu olduğunu biliyorsunuz değil mi?' dedim. Onlar sustular; ancak âlimlerinden olan biri 'Biz onun Allah'ın Rasûlu olduğunu biliyoruz." dedi. Ben, 'Onun Allah'ın Rasûlu olduğunu bildiğiniz halde nasıl ona tabi olmuyorsunuz.' dedim. Onlar, 'Bizim meleklerden hem dostlarımız hem de düşmanlarımız var, onun peygamberliğiyle alakadar olan melek bizim düşmanımız olan meleklerdendir.' dediler. Ben de: 'Meleklerden dost ve düşmanlarınız kimlerdir.' dedim. Onlar: 'Düşmanımız Cebrâil, dostumuz ise Mikaîl'dir.' dediler. Ben, 'Peki hangi hususta Cebrâil'e düşman, Mikaîl'e dost oldunuz?' dedim. Onlar da: 'Cebrâil, katılık, sertlik, zorluk, şiddet, azap v.b. şeyleri yapan melek; Mikâîl ise yumuşaklık, rahmet, kolaylaştırma v.b. şeyleri yapan melektir.' dediler. Ben, 'Bunların Allah'a karşı konumu nedir?' diye sordum. Onlar da: 'Biri Allah'ın sağında diğeri ise onun solundadır.' dediler. Ben, 'Allah'a yemin ederim ki ikisinin ortasında bulunan, ikisine düşmanlık yapanın düşmanı, onlara dost olanın dostudur.' dedim. Sonra da kalkıp Rasûlullâh'ın (s.a.v.) peşine takıldım. Nihayet falanca oğullarının kapısından çıkıyorken ona yetiştim. Bana: 'Ey Hattâb'ın oğlu, bana az önce inen ayetleri sana okuyayım mı?' dedi ve akabinde: *'De ki: "Kim Cebrâil'e düşman ise (bilsin ki) o, kendinden önceki kitapları tasdik eden, müminler için doğru yolu gösteren ve müjde olan Kur'an'ı Allah'ın izniyle senin kalbine indirmiştir.'* ayetiyle birkaç ayet okudu. Ben, 'Annam babam sana feda olsun ey Allah'ın Rasûlu, seni hak üzere gönderen Allah'a yemin ederim ki, sana bunu anlatmak için geldim; ancak Latif ve Habîr olan Allah'ın, benden önce bunu sana haber verdiğini duyuyorum.' dedim."[844]

[843] İbn Hişâm, Cilt 3, s. 79-80; İbn Cerîr, Cilt 2, s. 285-286.

[844] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 287-289.

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetlerin tahlili:

Bu rivayetler sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde, buralarda kullanılan lafızların sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür.

Bu rivayetler sened açısından incelendiğinde ise şunlar görülür: Birinci rivayet hakkında Ahmed Muhammed Şâkir hadisin isnadının "sahih" olduğunu söyler.[845] Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî de Dürrü'l-Mensûr'a yaptığı tahkikinde *Müsned*'i tahkik edenlerin bu hadisin isnadının "hasen" olduğunu söylediklerini ifade eder.[846] İkinci rivayet hakkında da Ahmed Muhammed Şâkir hadisin "mürsel" olduğunu söyler.[847] İbn Kesîr de bunu İbn Cerîr'den, başka bir rivayeti de İbn Ebî Hâtim'den naklettikten sonra şöyle der: "Bu iki isnad, Şa'bî'nin bunu Ömer'den naklettiğine delâlet etmektedir. Fakat Şa'bî ile Ömer arasında "inkita" vardır. Çünkü Şa'bî Ömer'e yetişmemiştir.[848] Suyûtî de Şa'bî'nin Ömer'i görmediğini söyler.[849]

Bu rivayetlerin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr bu ayetin nüzûl sebeb-i hakkında kısaca şöyle der: Müfessirler, Yahudilerin Cebrâil'in kendi düşmanları, Mikâil'in ise dostları olduğunu söylemelerine cevap olarak bu ayetlerin indiği konusunda ittifak etmiş; ancak bunu söylemelerinin sebebi hususunda ise ihtilaf etmişlerdir.

1. Bazıları bunun sebebinin onlarla Rasûlullâh arasında, onun nübüvveti konusunda geçen tartışma olduğunu söylemiştir. Bunu söyleyenler sebeb-i nüzûl olarak yukarıda verilen birinci rivayete ve onunla yakın anlam ifade eden diğer rivayetlere dayanmışlardır.

2. Bazıları da bunun sebebinin onlarla Ömer (r.a.) arasında Rasûlullâh (s.a.v.) hakkında geçen tartışma olduğunu söylemiştir. Bunu söyleyenler sebeb-i nüzûl

[845] İbn Cerîr, Ahmed Muhammed Şâkir tahkiklisi, Cilt 2, s. 378.

[846] Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Cilt 1, s. 477.

[847] İbn Cerîr, Ahmed Muhammed Şâkir tahkiklisi, Cilt 2, s. 382.

[848] İbn Kesîr, Cilt 1, 506.

[849] Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Cilt 1, s. 478.

olarak yukarıda verilen ikinci rivayete ve onunla yakın anlam ifade eden diğer rivayetlere dayanmışlardır.[850]

İbn Cerîr bunları naklettikten sonra kısaca şöyle der: Yahudiler Cebrâil'in vahiy ve rahmet meleği olmadığını aksine azap meleği olduğunu iddia ediyorlardı. Bundan dolayı Cebrail'in kendilerinin düşmanı olduğunu söylüyorlardı. Vahiy getiren melek de Cebrail olduğundan Rasûlullâh'ın (s.a.v.) getirdiği ayetleri inkâr ettiler, peygamberliğini de reddettiler. Bunun üzerine Yüce Allah şöyle buyurdu: *(Ey Muhammed) de ki: "Kim Cebrâil'e düşman ise (bilsin ki) o, kendinden önceki kitapları tasdik eden, müminler için doğru yolu gösteren ve müjde olan Kur'an'ı Allah'ın izniyle senin kalbine indirmiştir."*[851]

İbn Kesîr de bu ayetlerin sebeb-i nüzûlü hakkındaki bu görüşleri İbn Cerîr'den nakleder ve bunları takviye eden rivayetleri zikreder.[852] İbn Kesîr bu rivayetleri zikrettikten sonra *'De ki: "Kim Cebrâil'e düşman ise (bilsin ki) o, Kur'an'ı Allah'ın izniyle senin kalbine indirmiştir.'* ayetini kısaca şöyle açıklar: Kim Cebrâil'e düşmanlık yaparsa bilsin ki Cebrâil, Allah'ın izniyle vahyi alıp senin kalbine indiren er-Rûhu'l-Emîn'dir. O, Allah'ın melek olan rasûllerindendir. Bir rasûle düşmanlık yapan hepsine düşmanlık yapmış, birini inkâr eden hepsini inkâr etmiştir. Yüce Allah *'Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâil'e ve Mîkâil'e düşmansa bilsin ki, Allah da inkâr edenlerin düşmanıdır.'* ayetiyle de şöyle demek istiyor: Bana, meleklerime, ister insan ister meleklerden olsun rasûllerime, Cebrâil ve Mikail'e düşmanlık yapanlar bilsinler ki Allah da kâfirlerin düşmanıdır. Burada Allah'ın Cebrâil ve Mikail'i ayrıca zikretmesi, Yahudilerin Cebrâil'i düşman Mikail'i dost saymalarındandır. Ayrıca Allah, bunlardan birine yapılan düşmanlığın diğerine de düşmanlık sayılacağını bildirmek için ikisini beraber zikretmiştir.[853]

Râzî bu ayetin Yahudilerin çirkin sözlerinden ve davranışlarından bir kısmını ortaya koyduğunu ifade ettikten sonra ayetle ilgili meselelere geçer. Birinci meseleyi ayetin sebeb-i nüzûlüne ayırır ve bu konuda kısaca şöyle der: *"De ki: Kim Cebrâil'e düşman ise"* ayeti şunu gerektirmektedir: Yahudilerin yaptığı bir şey veya onlardan

[850] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 283-291.

[851] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 292.

[852] İbn Kesîr, Cilt 1, s. 499-508.

[853] İbn Kesîr, Cilt 1, s. 508-509.

kaynaklanan bir sebep vardır ki Yüce Allah Rasûlünün, Yahudilere bu şekilde hitap etmesini istemiştir. Râzî, bunun ardından müfessirlerin bu konuda bazı sebepler zikrettiklerine değinir, sonra sebeb-i nüzûl olarak yukarıda zikredilenlere muhteva açısından uyumlu iki sebep zikreder. Daha sonra da Yahudilerin Cebrâil'e düşmanlık sebebini, onun Rasûlullâh'a (s.a.v.) vahiy getirmesi olabileceğini söyler ve bunu ayetin devamındaki "*Bilsin ki o, Allah'ın izni ile Kur'an'ı senin kalbine indirmiştir."* ifadesine dayandırır. Ardından da şöyle der: Bu ifade "Cebrâil'in vahyi getirişinin" düşmanlığa sebep olmaması gerektiğine delalet eder. Çünkü ayette Cebrâil'in bunu Allah'ın emriyle yaptığı belirtilmiştir. Bu da Yahudilerin, vahiy getirmesi sebebiyle Cebrâil'e düşmanlık yaptıkları manasına işaret etmektedir.[854]

Zemahşerî ve Beydâvî bu ayetin sebeb-i nüzûlü olarak iki olay zikrederler: Birincisi Abdullâh b. Sûriyâ'nın Rasûlullâh'a (s.a.v.), kendisine vahiy getirenin kim olduğunu sorması olayı, ikincisi de Ömer ile Yahudiler arasında Ömer'in onlara Cebrâil (a.s.) hakkında soru sorması üzerine aralarında geçen olaydır.[855]

Zemahşerî فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ ifadesine kısaca şu şekillerde anlam verir:

1. Ehl-i Kitâb'dan kim Cebrâil'e düşmanlık yaparsa düşmanlığının bir izahı olamaz. Çünkü Cebrâil önceki kitapları tasdik eden bir kitap getirmiştir. İnsaflı olsalardı onu sever ve ona teşekkür ederlerdi.

2. Her kim ona düşmanlık yaparsa düşmanlığının sebebi sana, kendi kitaplarını tasdik eden ve ona muvafık olan vahyi getirmiş olmasıdır. Onlar Kur'an'dan da, Kur'an'ın kitaplarına muvafık oluşundan da rahatsız oluyor ve bundan dolayı kitaplarının Kur'an'a muvafık olan tarafını tahrif ediyorlardı.[856]

Beydâvî de daha kısa ifadelerle ayete buna benzer şekilde anlam vermiştir.[857]

İbn Cerîr müfessirlerin, bu ayetin Yahudilerin Cebrâil'in kendi düşmanları, Mikâil'in ise dostları olduğunu söylemeleri üzerine indiği konusunda ittifak ettiklerini ifade ettikten sonra, yukarıda sebeb-i nüzûl ile ilgili zikredilen rivayetlere uygun bir şekilde ayeti açıklar. İbn Kesîr de bu ayetlerin sebeb-i nüzûlü ile ilgili

[854] Râzî, Cilt 3, s. 610-611.

[855] Zemahşerî, Cilt 1, s. 169; Beydâvî, Cilt 1, s. 95-96.

[856] Zemahşerî, Cilt 1, s. 170.

[857] Beydâvî, Cilt 1, s. 96.

görüşleri İbn Cerîr'den nakleder, onları takviye eden rivayetler zikreder, sonra da İbn Cerîr'in yaptığı gibi bu ayetleri bu rivayetlere uygun bir şekilde açıklar. Râzî sebeb-i nüzûl olarak zikredilenlere muhteva açısından uyumlu olan iki rivayet zikrettikten sonra ayetteki "*Bilsin ki o, Allah'ın izni ile Kur'an'ı senin kalbine indirmiştir."* ifadesinden hareketle Yahudilerin Cebrâil'e düşmanlık sebebinin Rasûlullâh'a (s.a.v.) vahiy getirmesi olabileceği üzerinde durur. Zemahşerî ve Beydâvî de bu ayetlerin sebeb-i nüzûlü ile ilgili iki olay zikrettikten sonra, ayetleri Râzî'nin açıklamalarına benzer şekilde açıklarlar.

3.1.3. Kitab'a Saygısızlıkları

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ (79)

79. Elleriyle Kitab'ı yazıp, sonra onu az bir bedel karşılığında satmak için "Bu, Allah'ın katındandır" diyenlere yazıklar olsun! Elleriyle yazdıklarından ötürü vay haline onların! Ve kazandıklarından ötürü vay haline onların!

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü:

Nesâî'nin İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: " 'Elleriyle Kitab'ı yazanlar' ayeti Ehl-i Kitâb hakkında nazil olmuştur."[858] Suyûtî, İbnü'l-Münzir'in de bunu İbn Abbâs'tan tahric ettiğini kaydetmiştir.[859]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetin tahlili:

Bu rivayet sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde, kullanılan lafzın sebeb-i nüzûle delâlet açısından ihtimal ifade eden lafızlardan olduğu görülür. Bundan dolayı bu rivayet sebeb-i nüzûl hakkında bilgi vermekten ziyade, ayetin tefsiri hakkında fikir vermektedir.

Bu hadis sened açısından incelendiğinde Nesâî'nin bunu el-Hasan b. Ahmed b. Habîb'den, onun da Muhammed b. Abdullâh b. Numeyr'den, onun da Vekî'den, onun da Süfyân'dan, onun da Abdurrahmân b. Alkame'den, onun da İbn Abbâs'tan rivayet ettiği görülür. Bu rivayet zincirinde yer alanların durumu kısaca şöyledir:

[858] Nesâî, Cilt 10, s. 11, h. no: 10924.

[859] Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Cilt 1, s. 433.

1. el-Hasan b. Ahmed b. Habîb el-Kirmânî (ö. 291/903). Nesâî, Müsedded hadisi dışında onun "La be'se bihi"[860] olduğunu,[861] İbnü'l-Münâvî ise onun hayırla anılan "sika" biri olduğunu söylemiştir.[862]

2. Muhammed b. Abdullâh b. Numeyr el-Hemedânî (ö. 234/848). Buhârî ve Müslim kendisinden hadis rivayet etmişlerdir. Ebû Hâtim ve Nesâî de onun "sika" olduğunu söylemişlerdir.[863]

3. Veki' b. Cerrâh b. Melih b. Adiyy er-Ruâsî (ö. 196/811). Ahmed b. Hanbel onun hakkında şöyle demiştir: "İlimde, hıfzda, İsnatta, ebvabda ve ayrıca huşu ve vera'da onun gibisini görmedim."[864]

4. Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778). Şu'be, Süfyân b. Uyeyne, Ebû Âsım en-Nebîl, Yahya b. Maîn ve daha birçok âlim Süfyân'ın hadiste "Emirü'l-Mü'minîn" olduğunu söylemişlerdir.[865]

5- Abdurrahmân b. Alkame. Nesâî onun "sika" olduğunu söylemiş, İbn Hibbân "Kitabu's-Sikât"ında onu zikretmiş, Buhârî de ondan hadis rivayet etmiştir.[866]

Rivayet zincirinde yer alan el-Hasan b. Ahmed b. Habîb hakkında İbnü'l-Münavî'nin değerlendirmesini esas aldığımızda bu hadisin sahih olduğu söylenebilir. Nâdî el-Ezherî de bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.[867]

Bu rivayetin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr bu ayeti kısaca şöyle açıklar: Bu ayetle Yüce Allah İsrailoğulları Yahudilerinden Allah'ın Kitabı'nı tahrif edenleri kastetmiştir. Onlar Tevrat'ı

---

[860] "La be'se bihi" ve "Leyse bihi be's" kavramları ta'dil lafızlarındandır. İbn Ebî Hâtim'e göre bu ve benzeri ifadelerle adaletine hükmedilen râvinin hadisi yazılır ve gözden geçirilir. İbn Salah da İbn Ebî Hâtim'in görüşüne katılmıştır. Uğur, 195, 202.

[861] Ebû Abdurrahmân Ahmed en-Nesâî, *Tesmiyetu Meşâyihi Ebî Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî*, thk.eş-Şerîf Hâtim b. Ârif el-Avfî, 1. Baskı, Mekke, Dâru Âlemi'l-Fevâid, 1423, Cilt 1, s. 85.

[862] Moğultay, Cilt 4, s. 65.

[863] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, Cilt 11, s. 455-457.

[864] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, Cilt 9, s. 147.

[865] Mizzî, Cilt 11, s. 164.

[866] Mizzî, Cilt 17, s. 293.

[867] Nâdî el-Ezherî, s. 61.

Allah'ın, Hz. Mûsâ'ya (a.s.) indirdiğinden farklı bir şekilde yazmış, sonra da onu, Tevrat hakkında bilgisi olmayanlara az bir değer karşılığında satmışlardır. Bunun için Allah onlar hakkında "*Elleriyle Kitab'ı yazıp, sonra onu az bir bedel karşılığında satmak için "Bu, Allah'ın katındandır" diyenlere yazıklar olsun!"* buyurmuştur. İbn Cerîr daha sonra bu ayetin bu anlama geldiğine dair rivayetler zikretmiştir.[868]

İbn Kesîr'in bu ayet üzerinde yaptığı açıklamanın hulasası İbn Cerîr'in yukarıda verdiğimiz açıklaması gibidir.[869]

Zemahşerî, Râzî ve Beydâvî ayetin sebeb-i nüzûlüne değinmemiş;[870] İbn Cerîr ve İbn Kesîr ise bu ayeti sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayete uygun bir şekilde açıklamışlardır.

3.1.4. Peygamberlere Saygısızlıkları

3.1.4.1. Nübüvvetini Kesin Bildikleri Peygamberi İnkâr Etmeleri

وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ (89)

89. Kendilerine ellerindekini (Tevrat'ı) tasdik eden bir kitap (Kur'an) gelince onu inkâr ettiler. Oysa, daha önce (bu kitabı getirecek peygamber ile) inkârcılara (Arap müşriklerine) karşı yardım istiyorlardı. (Tevrat'tan) tanıyıp bildikleri (bu peygamber) kendilerine gelince ise onu inkâr ettiler. Allah'ın lâneti inkârcıların üzerine olsun.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü:

İbn İshâk, İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim'in İbn Abbâs'tan rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Rasûlullâh (s.a.v.) gönderilmeden önce Yahudiler Evs ve Hazrec kabilesine karşı Rasûlullâh'ı (s.a.v.) anarak zafer temennisinde bulunuyorlardı. Yüce Allah Rasûlünü Araplar arasından gönderince ona inanmadılar ve hakkında söylediklerini de inkâr ettiler. Muâz b. Cebel, Bişr b. Berâ, Dâvud b. Seleme onlara: 'Ey Yahudi topluluğu, Allah'tan korkun ve Müslüman olun. Biz müşrik iken siz Hz. Muhammed'i (s.a.v.) anarak Allah'tan zafer diliyordunuz. Onun gönderileceğini

[868] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 165-167.

[869] İbn Kesîr,, Cilt 1, s. 466-469.

[870] Râzî, Cilt 3, s. 565-566; Zemahşerî, Cilt 1, s. 157-158; Beydâvî, Cilt 1, s. 90.

söylüyor ve onu sıfatlarıyla zikrediyordunuz.' dediler. Nadir kabilesinden olan Selâm b. Mişkem de onlara 'O, bizim bildiğimiz bir şey getirmedi ve size bahsettiğimiz kişi de değildir.' dedi. Bunun üzerine Yüce Allah "*Allah katından onlara, yanlarındaki Kitab (Tevrat)ı tasdîk eden bir kitab (Kur'ân) gelince.*" ayetini indirdi.[871]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetin tahlili:

Bu rivayet sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde, kullanılan lafzın sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür. Sened açısından incelendiğinde ise rivayet edenlerden birinin İbn Cerîr olduğu ve bunu iki ayrı senedle İbn İshâk'tan, onun da İbn Abbâs'tan rivayet ettiği görülür. Bu senedlerden biri İbn Cerîr'in Ebû Kureyb kanalıyla yaptığı rivayettir. Bu sened zincirinde yer alan râvîlerin durumu 204-206. ayetlerin sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetleri tahlil edilirken zikredildi ve bu senedle İbn Abbâs'tan gelen rivayetin "hasen" olduğu belirtildi.

Bu rivayetin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr ve İbn Kesîr bu ayete birbirine yakın anlam vermişlerdir. Verdikleri anlam kısaca şöyledir: İsrail oğullarından olan Yahudilere, yanlarındaki kitapları yani Tevrat ve İncil'i tasdik eden, Muhammed'e indirilmiş Kur'an geldiği zaman onu inkâr ettiler. Oysa bi'setten önce Arap müşrikleriyle savaştıklarında böyle bir peygamberin geleceğini ve onunla müşriklere karşı zafer kazanacaklarını söylüyorlardı.[872] Bu açıklamalarından sonra her ikisi de ayete verdikleri bu anlamı, yukarıda zikredilen sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetin yanında başka rivayetlerle de desteklerler.[873]

Râzî, bu ayeti açıklarken kısaca şöyle der: Şüphesiz ki Kur'an'ın onların yanındaki kitabı tasdik etmesi, onların Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğini tasdik etmeleri sorumluluklarıyla ilgilidir. Yani Kur'an nübüvvet ve nübüvvete delalet eden alamet ve sıfatlar konusunda onların yanındaki kitaba muvafıktır. Kur'an'ın diğer şer'i hükümlerde Tevrat'a muvafık olmadığını zaten onlar da biliyor.

[871] İbn Hişâm, Cilt 3, s. 83-84; İbn Cerîr, Cilt 2, s. 237-238; İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, s. 172.

[872] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 236; İbn Kesîr, Cilt 1, s. 486.

[873] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 237-241; İbn Kesîr, Cilt 1, s. 486-488.

Râzî, bu açıklamasından sonra ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetleri zikreder.[874]

Zemahşerî ve Beydâvî de bu ayete İbn Cerîr ve İbn Kesîr'in verdikleri anlama yakın anlam verirler, sonra da onların sebeb-i nüzûl olarak zikrettikleri rivayetlerin bir kısmını sebeb-i nüzûle delalet eden bir lafız kullanmadan naklederler.[875]

İfadelerinden anlaşıldığına göre, bu müfessirler ayeti sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayete uygun olarak açıklamışlardır.

3.1.4.2. Hz. Süleyman'a Sihir İsnat Etmeleri

وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُو الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ (102)

102. Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların uydurup söylediklerine tabi oldular. Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedi. Fakat şeytanlar, insanlara sihri ve Babil'deki Hârût ve Mârût adlı iki meleğe indirileni öğreterek küfre girdiler. Hâlbuki o iki melek, "Biz ancak imtihan için gönderilmiş birer meleğiz, sakın küfre girme" demedikçe, kimseye (sihir) öğretmiyorlardı. Böylece (insanlar) onlardan kişi ile karısını birbirinden ayıracakları sihri öğreniyorlardı. Hâlbuki onlar, Allah'ın izni olmadıkça o sihirle hiç kimseye zarar veremezlerdi. Onlar kendilerine zarar vereni, yarar vermeyeni öğreniyorlardı. Andolsun, onu satın alanın ahirette bir nasibi olmadığını biliyorlardı. Kendilerini karşılığında sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bilselerdi!

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler:

1. İbn Cerîr, İbn Ebî Hâtim ve Hâkim'in İbn Abbâs'tan rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Şeytanlar gökyüzü sakinlerinden dinleme yoluyla bazı haberleri çalmaya çalışıyorlardı. Hak bir söz duyduklarında ona bin tane de yalan katarak adeta insanların gönüllerine işliyorlardı. Bu yalanlardan divanlar yani kitaplar oluşturdular. Yüce Allah Süleyman b. Dâvud'u bundan haberdar kıldı. O da bunları alıp kürsünün altına gömdü. Süleyman vefat edince şeytanlardan biri insanların

[874] Râzî, Cilt 3, s. 598-599.

[875] Zemahşerî, Cilt 1, s. 164; Beydâvî, Cilt 1, s. 93.

yoluna çıkıp: ‘Ben size iyi bir şekilde korunmuş olan ve benzeri hiç kimsede bulunmayan Süleyman’ın hazinesini haber vereyim mi?’ dedi. Onlar da: ‘Evet.’ dediler. Gömüldüğü yerden çıkardıklarında onun büyü olduğunu gördüler. Sonra da ümmetler onu birbirlerinden nakletti. Yüce Allah da Süleyman’a nispet ettikleri büyüden onun beri olduğunu açıklayan bu ayeti indirdi.”[876] Suyûtî Süfyân b. Uyeyne, Saîd b. Mansûr ve İbnü’l-Münzir’in de bunu İbn Abbâs’tan tahric ettiklerini zikretmiştir.[877] İbn Kesîr de bunu İbn Cerîr’den nakletmiş ve Hâkim’in de bunu “Müstedrek”inde rivayet ettiğini belirtmiştir.[878]

2. İbn Abbâs’tan gelen bu rivayetin daha iyi anlaşılmasını sağlayan başka bir rivayeti de İbn Cerîr ve Vâhidî Süddî’den tahric etmişlerdir. Buna göre Süddî şöyle demiştir: “Şeytanlar gökyüzüne yükselir ve dinleme yoluyla bir şeyler kapmak için otururlardı. Bu yolla meleklerden yeryüzünde meydana gelecek olan ölüm, yağmur ve başka şeylerle ilgili sözler duyar, sonra da gelip bunu kâhinlere haber verirlerdi. Kâhinler de bunu insanlara bildirir ve bu bildirilen şeyler de olduğu gibi gerçekleşirdi. Böylece insanların güvenini alan kâhinler sonra da her bir kelimeye yetmiş yalan katarak insanlara söylediler. İnsanlar da bunları kitaplara yazdı. Derken İsrailoğulları arasında cinlerin gaybı bildiklerine dair haberler yayıldı. Bunun üzerine Süleyman (a.s.) haber salıp bütün kitapları toplattı. Sonra da onları bir sandığa kurdu ve sandığı da kürsüsünün altına gömdü. Süleyman (a.s.) öldükten ve onu bilen âlimler de gittikten sonra şeytan bir insan şekline girdi ve İsrailoğullarından bir grubun yanına gelip şöyle dedi: ‘Asla tükenmeyecek bir hazineyi size haber vereyim mi?’ İnsanlar ‘Evet.’ dediler. Bunun üzerine o: ‘Kürsünün altını kazın.’ dedi. Onlar da kazdılar ve orada bu kitapları gördüler. Bu kitapları çıkardıklarında Şeytan ‘Şüphesiz ki Süleyman insanları, şeytanları ve kuşları bu sihirle emri altına almıştır.’ dedi ve kaybolup gitti. Böylece insanlar arasında Süleyman’ın (a.s.) sihirbaz olduğu haberi yayıldı. İsrailoğulları bu kitaplara sarıldılar. Rasûlullâh (s.a.v.) geldiğinde de onlar bu kitaplara dayanarak onunla mücadele ettiler. Yüce Allah da şöyle buyurdu: ‘*Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedi. Fakat şeytanlar, insanlara sihri ve*

[876] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 325-326; İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, 187; Hâkim, Cilt 2, s. 291, h. no: 3050.

[877] Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, Cilt 1, s. 499.

[878] İbn Kesîr, Cilt 1, s. 515.

Babil'deki Hârût ve Mârût adlı iki meleğe indirileni öğreterek küfre girdiler."[879] İbn Kesîr de bunun benzerini Süddî'den nakletmiştir.[880]

3. Kurtubî ve İbnu'l- Cevzî'nin naklettiklerine göre İbn İshâk şöyle dedi: "Rasûlullâh (s.a.v.) Süleyman'ın (a.s.) peygamberlerden olduğunu söyleyince bazı Yahudi hahamları: 'Muhammed Dâvud'un oğlunun peygamber olduğunu sanıyor hâlbuki o sadece bir sihirbazdı.' dediler. Bunun üzerine Yüce Allah: '*Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların uydurup söylediklerine tabi oldular.'* ayetini indirdi."[881] İbn Cerîr de Şehr b. Havşeb'den bunun benzerini tahric etmiştir.[882]

4. İbn Cerîr'in Rebî'den rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "Yahudiler Rasûlullâh'a (s.a.v.) Tevrat'ta bulunan bazı şeyleri soruyorlardı. Sordukları şeyler hakkında Yüce Allah ona ayet indiriyor Rasûlullâh (s.a.v.) da onlarla mücadele ediyordu. Bu durumu gördüklerinde Muhammed bize indirileni bizden iyi biliyor dediler. Bu defa Rasûlullâh'a (s.a.v.) büyü ile ilgili şeyler sorup onunla bu konuda tartıştılar. Bunun üzerine Yüce Allah bu ayeti indirdi. Şeytanlar sihir, kâhinlik ve yazabildikleri diğer şeyleri bir kitaba yazdılar ve onu Süleyman'ın (a.s.) meclisinin altına gömdüler. Şüphesiz ki Süleymân (a.s.) gaybı bilmiyordu. Süleyman (a.s.) vefat ettiği zaman onlar gizledikleri bu sihri çıkardılar ve onunla insanları kandırdılar. Ayrıca 'Bu, Süleyman'ın (a.s.) gizlediği ve hasedinden dolayı kimsenin bilmesini istemediği bir ilimdir.' dediler. Rasûlullâh (s.a.v.) bunu onlara haber verince onlar rezil olup döndüler ve böylece Yüce Allah iddialarını da çürüttü."[883] İbn Ebî Hâtim de bunu daha kısa olarak zikretmiş, Suyûtî de ikisinden kısaca nakletmiştir.[884]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetlerin tahlili:

Bu rivayetler sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde birinci rivayette kullanılan lafzın sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür. Bu rivayetin sebeb-i nüzûl sayılıp sayılmayacağı hususunda Enîs "*el-Ucâb*" üzerindeki tahkikinde kısaca şöyle der: Bu rivayetin zahirinden anlaşılan

[879] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 314; Vâhidî, s. 20.

[880] İbn Kesîr, Cilt 1, s. 515-516.

[881] Kurtubî, Cilt 2, s. 41-42; İbnu'l-Cevzî, Cilt 1, s. 106.

[882] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 327.

[883] İbn Cerîr, Cilt 2, s.315.

[884] İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, s. 186; Suyûtî, *Lubâb,* s. 19.

sebeb-i nüzûle delâlet etmediğidir. Fakat bu konuda varit olan rivayetleri birbirine eklediğimizde ve Yahudilerin bu iddialarının Rasûlullâh'ın (s.a.v.) bi'setine kadar devam ettiğini, Süleyman (a.s.) hakkında Rasûlullâh (s.a.v.) ile mücadele edip tartıştıklarını söylediğimizde, o zaman bunun sebeb-i nüzûl olduğu söylenebilir.[885]

İkinci, üçüncü ve dördüncü rivayetler Yahudilerin bu iddialarının Rasûlullâh'ın (s.a.v.) bi'setine kadar devam ettiğine delalet ettiği, ayrıca Süleyman (a.s.) hakkında Rasûlullâh (s.a.v.) ile tartıştıklarına delâlet eden ifadeler içerdiği için burada zikredilmiştir. Çünkü bu rivayetlerin ihtiva ettiği bu ek bilgiler, birinci rivayetin sebeb-i nüzûl olduğu anlamını takviye etmektedir.

Bu rivayetler sened açısından incelendiğinde şunlar görülür: Birinci rivayet hakkında Zehebî "*Telhîs"*in ta'likinde "sahih" olduğunu söyler.[886] İbn Hacer de "*el-Ucâb*"ında bu hadise işaret ederek şöyle der: İbn Abbâs'ın rivayetini Hâkim "*Müstedrek*"inde bu senedle tahric etmiştir. Senedde yer alanlardan biri İmrân'dır. Müslim ondan hadis tahric etmiştir. Senedde yer alan diğer râvîler de "*es-Sahîh*"in râvîlerindendir.[887] Diğer rivayetler de yukarıda ifade edildiği üzere birinci rivayetin sebeb-i nüzûl olduğuna delâlet eden bilgiler ihtiva ettiği için burada zikredilmiştir.

Bu rivayetlerin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr "*Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların uydurup söylediklerine tabi oldular."* ayetinden kimlerin kastedildiği konusunda müfessirlerin ihtilaf ettiklerini söyler, sonra da bu konudaki görüşleri kısaca şöyle zikreder: Bazıları kastedilenin Rasûlullâh (s.a.v.) zamanında Medine'de bulunan Yahudiler olduğunu söylemiştir. Yahudiler Tevrat'a dayanarak Rasûlullâh (s.a.v.) ile mücadele etmişlerdi. Tevrat'ın Kur'an'a uygun olduğunu, Kur'an'ın emrettiği gibi onun da Hz. Muhammed'e (s.a.v.) tabi olmayı ve onu tasdik etmeyi emrettiğini gördüklerinde, Tevrat'ı bir tarafa atıp Süleyman (a.s.) zamanında kâhinlerden alınan bilgilerin yazıldığı kitaplara dayanarak Rasûlullâh (s.a.v.) ile mücadele etmeye başladılar. İbn Cerîr bunu naklettikten sonra bu görüşü savunanların dayandıkları, bir kısmı da yukarda verilen rivayetleri zikreder. Bazıları da kastedilenin Süleyman (a.s.) zamanında yaşayan Yahudiler olduğunu söylemiştir. İbn Cerîr sonra da bu görüşü

[885] İbn Hacer, *el-Ucâb*, Cilt 1, s. 305.

[886] Hâkim, Cilt 2, s. 291, h. no: 3050.

[887] İbn Hacer, *el-Ucâb*, Cilt 1, s. 307.

savunanların dayandıkları bazı rivayetleri zikreder.[888] Daha sonra İbn Cerîr tercih edilen görüşü kısaca şöyle açıklar: Yüce Allah bu ayetle Rasûlullâh'ın (s.a.v.) zamanına yetişen ve onun nübüvvetini bildiği halde inkâr edip kendi selefleri gibi Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların uydurdukları yalanların ardına düşen Yahudi din adamlarını kınamıştır. Şeytanların uydurdukları yalanların ardına düşen bütün Yahudiler bu ayetin kapsamına girer.[889]

İbn Kesîr bu ayetin tefsirinde, yukarıdaki rivayetlerin yanında başka rivayetler de zikreder, akabinde de kısaca şöyle der: Burada zikrettiklerimiz selef imamlarının sözlerinden bir parçadır. Bu kıssanın parçalarını bir araya getirerek hulasa etmek kolaydır, anlayan için bu rivayetler arasında bir zıtlık da yoktur.[890]

Râzî "*Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların uydurup söylediklerine tabi oldular."* ayetinin önceki ayette zikredilen Yahudileri anlattığını ifade eder. Sonra da onlardan kastedilenin kimler olduğu konusundaki farklı görüşleri kısaca şöyle zikreder: Bazıları bunların Rasûlullâh (s.a.v.) zamanında yaşayan Yahudiler olduğunu, bazıları önceki dönemde yaşayan Yahudiler olduğunu, bazıları Süleyman (a.s.) zamanında yaşayan Yahudiler olduğunu, bazıları da bunların bütününü kapsadığını söylemiştir. Bu son görüş daha evladır. Çünkü kastedileni bunlardan biriyle sınırlandırmamızı gerektirecek bir delil yoktur. Râzî bunları zikrettikten sonra Süddî'den kısaca şunu nakleder: Rasûlullâh (s.a.v.) geldiği zaman Yahudiler Tevrat'a dayanarak ona karşı koydular. Kur'an ve Tevrat'ın ittifak ettiğini gördüklerinde Tevrat'ı bir tarafa atıp Kur'an'la çelişen Asef'in kitabıyla Harût ve Marût'un sihrine uydular. Bundan öceki ayette bu olay şöyle ifade ediliyor: *Onlara Allah katından, ellerinde bulunan Kitab'ı (Tevrat'ı) doğrulayıcı bir peygamber gelince, kendilerine kitap verilenlerden bir kısmı, sanki bilmiyorlarmış gibi Allah'ın Kitabı'nı (Tevrat'ı) arkalarına attılar.*[891] Bu ayetle de Yüce Allah onların sihir kitaplarına uyduklarını haber veriyor.[892]

[888] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 313-317.

[889] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 317-318.

[890] İbn Kesîr, Cilt 1, s. 513-519.

[891] Bakara: 2/101.

[892] Râzî, Cilt 3, s. 617.

Zemahşerî ve Beydâvî'nin bu ayetle ilgili açıklamaları birbirine yakındır. Onlar kısaca şöyle demişlerdir: "*Şeytanların uydurup söylediklerine tabi oldular."* ayeti önceki ayete atfedilmiştir. Buna göre anlam şöyledir: Onlar Allah'ın Kitabı'nı arkalarına atıp Süleyman'ın hükümranlığı zamanında şeytanların uydurduğu veya tabi olduğu sihir kitaplarına uydular. Denildiğine göre şeytanlar dinleme hırsızlığı yapıyor, sonra da duyduklarına yalanlar ilave ederek bunları kâhinlere bildiriyor, kâhinler de bunları yazıp insanlara öğretiyorlardı. Bu durum Süleyman (a.s.) zamanında öyle bir yaygınlaştı ki, artık insanlar cinlerin gaybı bildiklerini, Süleyman'ın (a.s.) sihirle hüküm sürdüğünü ve böylece insanların, cinlerin ve rüzgârın ona boyun eğdiğini söylediler. *"Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedi."* ayeti de bu iftirayı atanları yalanlamaktadır.[893]

Bu müfessirlerin ifadelerine bakıldığı zaman İbn Cerîr ve İbn Kesîr'in ayetin sebeb-i nüzûlüne delâlet eden rivayetleri zikrettikleri görülür. İbn Cerîr kendi tercihini beyan ederken sebeb-i nüzûle de uyumlu olup onu da kapsayan genel bir açıklama yapar. İbn Kesîr ise bu rivayetleri zikrettikten sonra bir tercihte bulunmaz. Râzî, Zemahşerî ve Beydâvî ise ayetin sebeb-i nüzûlüne açık bir şekilde değinmezler; ancak ayeti sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlere uygun bir şekilde açıklarlar.

3.1.4.3. Peygamberlerden, Olağanüstü Şeyler İstemeleri

أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَتَبَدَّلِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ (**108**)

108. Yoksa siz de daha önce Mûsâ'ya sorulduğu gibi, peygamberinize sorular sormak mı istiyorsunuz? Kim imanı küfre değişirse, şüphesiz dosdoğru yoldan sapmış olur.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler:

1. İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim'in İbn Abbâs'tan rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Râfi' b. Hureymile ve Vehb b. Zeyd Rasûlullâh'a (s.a.v.) 'Bize, okumamız için gökten indireceğin bir kitap getir ve bize yeryüzünden fışkırtacağın nehirler akıt ki sana tabi olup seni tasdik edelim' dediler. Yüce Allah da bu sözleri üzerine *'Yoksa siz de daha önce Mûsâ'ya sorulduğu gibi, peygamberinize sorular sormak mı*

[893] Zemahşerî, Cilt 1, s. 172; Beydâvî, Cilt 1, s. 97.

istiyorsunuz?' ayetini indirdi."[894] İbn Hişâm (ö. 213/828) da bunu, Râfi' b. Hureymile ve Vehb b. Zeyd'den rivayet etmiş, Vâhidî de bunun benzerini İbn Abbâs'tan nakletmiştir.[895]

2. İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim'in Mücâhid'den rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Kureyş Rasûlullâh'dan (s.a.v.) Safa tepesini altın yapmasını istedi. O da: 'Tamam; fakat küfretmeniz durumunda bu size İsrail oğullarına indirilen sofra gibi olacaktır.' dedi. Onlar da bunu kabul etmeyip isteklerinden vazgeçtiler. Bunun üzerine Yüce Allah bu ayeti indirdi."[896]

3. İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim'in Ebü'l-Âliye'den rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Bir adam Rasûlullâh'a (s.a.v.): 'Ey Allah'ın Rasûlu, bizim keffâretlerimiz de İsrail oğullarının keffâreti gibi olsaydı.' dedi. Bunun üzerine Rasûlullâh (s.a.v.) üç defa: 'Allah'ım bunu istemeyiz.' dedi ve şöyle devam etti: 'Allah'ın size verdikleri İsrail oğullarına verdiklerinden daha hayırlıdır. Onlardan biri bir suç işleseydi hem o suçu, hem de onun keffâretini kapısında yazılı bulurdu. Onu yerine getirse dünyada rezil olur, yerine getirmese ahirette rezil olurdu. Oysa Yüce Allah '*Kim bir kötülük yapar yahut kendine zulmeder, sonra da Allah'tan bağışlama dilerse, Allah'ı çok bağışlayıcı ve çok merhamet edici bulur.*'[897] buyurarak size bundan daha hayırlısını vermiştir. Beş vakit kılınan namazlar ve Cuma namazları aralarında işlenenlere keffârettir. Her kim bir kötülük yapmak ister de onu yapmazsa kendisine bir kötülük yazılmaz; fakat yaparsa kendisine bir kötülük yazılır. Her kim de bir iyilik yapmak ister de onu yapmazsa kendisine bir iyilik yazılır; ama yaparsa kendisine on iyilik yazılır. Helâk olmayı hak edenden başkası helâk olmaz.' Yüce Allah da bu ayeti indirdi."[898]

---

[894] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 409; İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, s. 202.

[895] İbn Hişâm, Abdülmelik. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd, Dârü'l-Cîl, Beyrût, 1411, Cilt 3, s. 83; Vâhidî, s. 31.

[896] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 410; İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, s. 203.

[897] Nisâ: 4/110.

[898] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 411; İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, s. 203.

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetlerin tahlili:

Bu rivayetler sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde kullanılan lafızların sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür.

Bu rivayetler sened açısından incelendiğinde ise şunlar görülür: Birinci rivayeti nakledenlerden biri İbn Cerîr'dir. İbn Cerîr bunu iki ayrı senedle İbn İshâk'tan, o da İbn Abbâs'tan rivayet etmiştir. Bu senedlerden biri İbn Cerîr'in Ebû Kureyb kanalıyla yaptığı rivayettir. Bu sened zincirine yer alan râvîlerin durumu 204-206. ayetlerin sebeb-i nüzûlü ile ilgili rivayetleri tahlil edilirken zikredildi ve bu senedle İbn Abbâs'tan gelen rivayetin "hasen" olduğu belirtildi.

İkinci rivayeti nakledenlerden biri İbn Cerîr'dir. İbn Cerîr bunu Müsennâ'dan, o da Ebû Huzeyfe'den, o da Şibl'den, o da İbn Ebî Necih'ten, o da Mücâhid'ten rivayet etmiştir. Bu rivayet zincirinde yer alanlardan İbn Ebî Necih'e kadar olanların durumu 164. ayetle ilgili sebeb-i nüzûl rivayetlerinin tahlilinde zikredildi. Bu rivayet tâbiînden olan Mücâhid'e dayandığı için "mürsel"dir.

Üçüncü rivayet hakkında İbn Hacer şöyle demiştir: Bu hadisi İbn Ebî Hâtim, tâbiînin büyüklerinden olan Ebü'l-Âliye'den "Kavî"[899] bir sened ile tahric etmiştir. Tâbiînden olan Ebü'l-Âliye'ye dayandığı için bu rivayet "mürsel"dir.

Bu rivayetlerin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr bu ayetin tefsirine, müfessirlerin ayetin sebeb-i nüzûlü hakkında ihtilaf ettiklerini söyleyerek başlar. Sonra da yukarıda sebeb-i nüzûl olarak zikredilen her bir rivayeti bu konudaki farklı görüşlere delil olarak getirir. Fakat bu görüşler arasında bir tercihte de bulunmaz. Daha sonra ayetin kısaca şöyle demek istediğini ifade eder: Ey insanlar, Mûsâ'nın kavminin Mûsâ'dan istediği şeylerin benzerini mi peygamberinizden istiyorsunuz? Bu durumda, Allah'ın hikmeti gereği size verilmeyecek şeyleri istemekle küfre girersiniz. Ya da Allah'ın hikmetine uygun olduğu için istediğiniz şey size verilir de bu defa onu inkâr etmekle küfre giresiniz. Nitekim sizden önceki ümmetlerden olup istememeleri gereken şeyleri

[899] Kavî (القوي): Bazı muhaddisler tarafından sahih yerine kullanılmış bir terimdir. Uğur, s. 179.

peygamberlerinden isteyenler oldu. İstedikleri kendilerine verilince de inkâr ettiler. Bundan dolayı da cezalandırıldılar.[900]

İbn Kesîr de sebeb-i nüzûl ile ilgili yukarıda verilen her üç rivayeti zikrettikten sonra ayetten kastedileni kısaca şöyle açıklar: Yüce Allah bu ayette İsrailoğullarının Musâ'ya (a.s.) soru sordukları gibi sırf inat olsun diye Rasûlullâh'a (s.a.v.) soru soranları kınamıştır.[901]

Râzî bu ayetin muhatabının kim olduğu konusunda ihtilaf edildiğini ifade ettikten sonra bu konudaki görüşleri kısaca şöyle zikreder: Esamm, Cübaî ve Ebû Müslim'e göre muhataplar Müslümanlardır. İbn Abbâs ve Mücâhid'e göre muhataplar Mekke halkıdır. Bazılarına göre de muhataplar Yahudilerdir. Râzî bu görüşlerden ikincisinin dayanağı olarak sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetleri zikreder; ancak kendisi en kuvvetli görüşün, muhatapların Yahudiler olduğunu söyleyen görüş olduğunu ifade eder ve bunun gerekçelerini de belirtir.[902]

Zemahşerî bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili kayda değer bir şey zikretmez.[903] Beydâvî ise bu ayetin Ehl-i Kitâb hakkında da, müşrikler hakkında da indiğini, قيل "*denilmiştir.*" şeklinde bir ifade kullanarak söyler.[904] Bu ifade tarzı da onun bu rivayetlere itimat etmediğine işaret etmektedir.

İbn Cerîr'in müfessirlerin bu ayetin sebeb-i nüzûlü hakkında ihtilaf ettiklerini belirttikten sonra, yukarıda zikredilen rivayetleri bu konudaki farklı görüşlere delil getirmesi ve bunun akabinde tefsire geçmesi, ayetin yorumunda sebeb-i nüzûlü önemsediğini göstermektedir. İbn Kesîr de yukarıdaki rivayetleri zikrettikten sonra ayetin tefsirine geçer. Râzî bu ayetin muhatabının kim olduğu konusundaki ihtilafları zikrettikten sonra, muhatapların Mekke halkı olduğu görüşünün sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlere dayandığını söyler. Fakat kendisi muhatapların Yahudiler olduğu görüşünü tercih eder ve bunun sebebini de açıklar.

Sebeb-i nüzûl ile ilgili zikredilen rivayetlerden birincisi daha kuvvetlidir. Fakat ayetin zahiri her üç rivayetin de ifade ettiği anlama şamil geldiğinden, burada İbn

[900] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 409-411.

[901] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 16-17.

[902] Râzî, Cilt 3, s. 643-644.

[903] Zemahşerî, Cilt 1, s. 176.

[904] Beydâvî, Cilt 1, s. 100.

Cerîr ve İbn Kesîr'in yaptıkları gibi nüzûl sebeb-i ile ilgili rivayetlerin ifade ettiği anlamı da kapsayacak şekilde ayeti açıklamanın daha isabetli olduğu söylenebilir.

3.2. BAZI İDDİALARI

3.2.1. Birkaç Günden Başka Azap Çekmeyecekleri İftirası

وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (80)

80. Bir de dediler ki: "Sayılı birkaç gün dışında ateş bize asla dokunmayacaktır." De ki: "Allah'tan söz mü aldınız? Böyle ise, Allah verdiği sözden dönmez. Yoksa siz Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?"

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler:

1. İbn Cerîr, İbn Ebî Hâtim, Taberânî ve Vâhidî'nin İbn Abbâs'tan rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Rasûlullâh (s.a.v.) Medine'ye geldiğinde Yahudiler şöyle diyorlardı: 'Dünya hayatı yedi bin senedir. İnsanlar ahirette dünyadaki her bin sene için, ahiret günlerine göre bir gün ateşte azap görecektir. Dolayısıyla insanlar toplam yedi gün azap göreceklerdir. Sonra da azap sona erecektir.' Bunun üzerine Yüce Allah bu ayeti indirdi."[905] Ayrıca İbn Hişâm, İbn İshâk'ın; Suyûtî de İbnü'l-Münzir'in bunu İbn Abbâs'tan tahric ettiklerini kaydetmiştir.[906]

2. İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim'in İkrime'den rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Bir gün Yahudiler toplanıp Rasûlullâh (s.a.v.) ile tartıştılar. 'Bize sayılı birkaç günden başka asla ateş dokunmayacak, bu da kırk günden ibarettir. Sonra da ardımızdan -Rasûlullâh (s.a.v.) ve sahâbîlere işaret ederek- bazı insanlar ateşe gireceklerdir.' dediler. Bunun üzerine Rasûlullâh (s.a.v.) elini onların başlarına taraf uzatarak şöyle dedi. 'Yalan konuştunuz, bilakis siz orada sonsuza dek kalacaksınız. O ateşte, kimse size halef olmayacaktır.' dedi. Bunun üzerine Yüce Allah '*Bir de dediler ki: "Sayılı birkaç gün dışında ateş bize asla dokunmayacaktır.*' ayetini

[905] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 175; İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, 155; Taberânî, Cilt 11, s. 96, h. no: 11160; Vâhidî, s. 25.

[906] İbn Hişâm, Cilt 3, s. 74; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* Cilt 1, s. 447.

indirdi."[907] Suyûtî de İbnü'l-Münzir'in bunu İkrime'den tahric ettiğini kaydetmiştir.[908]

3. İbn Cerîr'in, Zeyd b. Eslem'den rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "Rasûlullâh (s.a.v.) Yahudilere: 'Tevrat'ı Mûsâ'ya indiren Allah için doğru söyleyin, Allah'ın Tevrat'ta ateş ehli olduklarını zikrettiği kişiler kimlerdir?' dedi. Onlar da: 'Rabbimiz bir defasında bize kızdı; bundan dolayı kırk gece ateşte kalacağız, sonra da çıkacağız. Ardımızdan da siz ateşe gireceksiniz.' dediler. Rasûlullâh (s.a.v.) de "Allah'a yemin ederim ki yalan konuştunuz. Biz sizin ardınızdan asla ateşe girmeyeceğiz." Bunun üzerine Rasûlullâh'ı (s.a.v.) tasdik eden ve onları da yalanlayan bu ayet indi.[909]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetlerin tahlili:

Bu rivayetler sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde, kullanılan lafızların sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür.

Bu rivayetler sened açısından incelendiğinde ise şunlar görülür: Birinci hadisi rivayet edenlerden biri İbn Cerîr'dir. İbn Cerîr bunu iki ayrı senedle İbn İshâk'tan, o da İbn Abbâs'tan rivayet etmiştir. Bu senedlerden biri İbn Cerîr'in Ebû Kureyb kanalıyla yaptığı rivayettir. Bu sened zincirine yer alan râvîlerin durumu 204-206. ayetlerin sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetleri tahlil edilirken zikredildi ve bu senedle İbn Abbâs'tan gelen rivayetin "hasen" olduğu belirtildi. Ahmed Muhammed Şâkir ikinci ve üçüncü hadisin mürsel olduğunu ve hüccet olarak kabul edilmeyeceğini söyler.[910] Üçüncü hadisin aslı sebeb-i nüzûl ile ilgili bir ifade kullanılmadan, Buhârî'de Ebû Hüreyre'nin rivayetiyle yer almaktadır.[911]

Bu rivayetlerin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr bu ayeti kısaca şöyle açıklar: Yahudiler sayılı günden başka vücudumuza ateş dokunmayacak ve ona girmeyeceğiz dediler.[912] Bu açıklamasından

[907] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 174; İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, s. 156.

[908] Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Cilt 1, s. 448.

[909] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 174.

[910] İbn Cerîr, Ahmed Muhammed Şâkir tahkiklisi, Cilt 2, s. 277.

[911] Buhârî, el-Cizye ve'l-Muvâdea, 7, h. no: 3169.

[912] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 170.

sonra İbn Cerîr özetle şöyle devam eder: Yahudilerin sayılı günlerden kastettiklerinin kaç gün olduğu konusunda müfessirler ihtilaf etmişlerdir. Bazıları kırk gün olduğunu ifade eden rivayetlere dayanarak kırk gün olduğunu, bazılarının da yedi gün olduğunu ifade eden rivayetlere dayanarak yedi gün olduğunu söylemişlerdir. İbn Cerîr bu görüşlerin hemen ardından, bu görüşlerin dayandığı yukarıda sebeb-i nüzûl olarak zikredilenleri de ihtiva eden rivayetleri zikreder.[913]

İbn Kesîr de bu ayeti kısaca şöyle açıklar: Yüce Allah Yahudilerin, sayılı birkaç gün azap çektikten sonra kurtulacaklarına dair iddialarını naklettikten sonra onlara şöyle cevap vermiştir: "*De ki: 'Allah'tan söz mü aldınız?' "* Eğer böyle bir ahit gerçekleşmişse Allah verdiği sözden dönmez. Fakat ne böyle bir şey oldu, ne de olacak. Bu açıklamasından sonra İbn Kesîr yukarıdaki sebeb-i nüzûl rivayetlerini de kapsayan nakillerde bulunur.[914]

Râzî bu ayetin tefsirinde sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlerin ihtiva ettiği manayı tartışmışsa da doğrudan sebeb-i nüzûle değinmemiştir. O, müfessirlerlerden Yahudilerin sayılı günlerden kastettiklerinin yedi gün veya kırk gün olduğu görüşünü naklettikten sonra böyle bir iddianın doğru olmadığı üzerinde durmuştur.[915]

Zemahşerî ve Beydâvî de Yahudilerin sayılı günlerden kastettiklerinin yedi gün veya kırk gün olduğu iddialarını nakletmekle yetinmişlerdir.[916] Sebeb-i nüzûl ile ilgili bir ifade kullanmamışlardır. Fakat bu iddialarında verdikleri gün sayısı, sebeb-i nüzûl ile ilgili yukarıdaki rivayetlerde zikredilen gün sayısıyla aynıdır.

Bu ayetin tefsirinde İbn Cerîr ve İbn Kesîr'in "*sayılı birkaç gün*" ifadesinden kastedilenin, kaç gün olduğu konusunda müfessirlerin görüşlerini sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlere dayandırmışlardır. Râzî, Zemahşerî ve Beydâvî ise sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlerde zikredilen gün sayısından bahsetmiş; ancak bunu sebeb-i nüzûl lafzının geçtiği bir rivayete dayandırmamışlardır.

---

[913] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 271-276.

[914] İbn Kesîr, Cilt 1, s. 469-470.

[915] Râzî, Cilt 3, s. 566.

[916] Zemahşerî, Cilt 1, s. 158; Beydâvî, Cilt 1, s. 90.

3.2.2. Ahiret Yurdunun Kendilerine Has Olduğu İddiası

قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (94)

94. De ki: "Eğer (iddia ettiğiniz gibi) ahiret yurdu Allah katında diğer insanlara değil de, yalnızca size aitse ve bu iddianızda doğru iseniz haydi ölümü temenni edin!"

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü:

İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim'in Ebü'l-Âliye'den rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "*Onlar: 'Yahudi ve Hıristiyanlardan başkası Cennet'e girmeyecek.' dediler.*'[917] Ayrıca '*Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız dediler*.'[918] Bunun üzerine Yüce Allah da: '*De ki: 'Eğer (iddia ettiğiniz gibi) ahiret yurdu Allah katında diğer insanlara değil de, yalnızca size aitse ve bu iddianızda doğru iseniz haydi ölümü temenni edin!'* buyurdu. Onlar bunu temenni etmediler."[919] İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim bunun benzerini Katâde'den de tahric etmişlerdir.[920]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetin tahlili:

Bu rivayet sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde burada sebeb-i nüzûle delâlet eden نزول kökünden türemiş bir lafzın kullanılmadığı görülür. Fakat bu rivayette anlatılan olayın hemen ardından (ف) lafzı kullanılarak "Bunun üzerine Yüce Allah şöyle buyurdu." denmesi, bu olayın sebeb-i nüzûl olduğuna delâlet etmektedir. Muhtemelen bundan dolayı İbn Hacer "*el-Ucâb*"ında,[921] Suyûtî de "*Lübâb*"ında[922] bunu İbn Cerîr'den sebeb-i nüzûle delâlet eden نزول kökünden türemiş bir lafızla nakletmişlerdir.

Bu rivayet sened açısından incelendiğinde, bunu nakledenlerden birinin İbn Cerîr olduğu görülür. İbn Cerîr bunu Müsennâ'dan, o da Âdem'den, o da Ebû Ca'fer er-Râzî'den, o da Rebi'den ve o da Ebü'l-Âliye'den nakletmiştir. Bu hadis tâbiînden

---

[917] Bakara: 2/111.

[918] Mâide: 5/18.

[919] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 270.

[920] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 270.

[921] İbn Hacer, *el-Ucâb*, Cilt 1, s. 285-286.

[922] Suyûtî, *Lubâb*, s. 17.

olan Ebü'l-Âliye'ye dayandığı için "maktu" bir hadistir. Burada zikredilmesinin sebebi bazı müfessirlerin ayete anlam verirken bundan yararlanmalarıdır.

Bu rivayetin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr bu ayetle ilgili kısaca şöyle der: Yüce Allah bu ayetle, muhalefetleri konusunda Yahudilere karşı Peygamberinin eline delil vermiş ve onların din adamlarını rezîl etmiştir. Tıpkı Îsâ konusundaki muhalefetlerinde Hıristiyanları mubâheleye çağırarak rezil ettiği gibi. Yüce Allah bu ayetle Yahudilere de eğer davanızda haklıysanız ölümü dileyin demiş, onlar da bunu yapmadıklarından yalancı oldukları ortaya çıkmıştır.[923] Bu genel açıklamasından sonra İbn Cerîr müfessirlerin, Yüce Allah'ın hangi sebepten dolayı ve ne şekilde Yahudileri ölüm temennisinde bulunmaya çağırdığı konusunda ihtilaf ettiklerini ifade eder. Onun belirttiğine göre bazı müfessirler Yüce Allah'ın Yahudileri yalancı olana beddua etmeye çağırdığını söylemiş, bazı müfessirler ise Yüce Allah'ın Yahudileri ölümü istemeye çağırdığını söylemiştir. İbn Cerîr her bir görüşün akabinde de onu takviye eden rivayetleri zikreder.[924]

İbn Kesîr'in ifade ettiğine göre İbn Abbâs bu ayeti şöyle açıklamıştır: "İki gruptan hangisi yalancıysa onun ölmesini dileyin. Yahudiler bunu yapmayı kabul etmediler. Eğer o gün bunu temenni etselerdi tek bir Yahudi kalmaz hepsi ölürdü." İbn Kesîr İbn Abbâs'tan bu anlamda birkaç rivayet daha naklettikten sonra bu rivayetlerin İbn Abbâs'tan sahih senedlerle geldiğini söyler ve daha sonra bu anlamda başka rivayetler de zikreder.[925]

Görüldüğü gibi İbn Kesîr, İbn Abbâs'ın rivayetine dayanarak bu ayetteki ölüm temennisini, mubâhelede bulunmaları şeklinde açıklamıştır. İbn Kesîr daha sonra bazılarının ayete mubâhele şeklinde değil de tek taraflı ölümü temenni etmeleri şeklinde anlam verdiğini söylemiş; ancak bunun isabetli olmadığını ifade etmiştir. Sonra da İbn Cerîr'den, açıklamasının başında mubâhele anlamına yaklaştığını; fakat daha sonra ayete tek taraflı ölümü temenni etmeleri şeklinde anlam vermeye

[923] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 267-269.

[924] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 269-270.

[925] İbn Kesîr, Cilt 1, s. 493-494.

meylettiğini nakletmiş, ardından da İbn Cerîr'in meylettiği bu anlamın isabetli olmadığını gerekçeleriyle açıklamıştır.[926]

Râzî *"Doğru iseniz haydi ölümü temenni edin!"* ayetindeki temeniden neyin kastedildiği hakkında iki görüş olduğunu, birinci görüşe göre kastedilenin her iki tarafın bir araya gelip yalancı olan tarafa ölüm bedduasında bulunması, diğer görüşe göre de "Keşke ölseydik." demeleri olduğunu söylemiştir. Birinci görüş İbn Abbâs'ın görüşüdür. Râzî burada ayetin lafzına daha yakın olduğu için ikinci görüşü tercih etmiştir.[927]

İbn Cerîr bu ayetin tefsirinde sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayeti de başka rivayetler de zikretmiştir. Onun sebeb-i nüzûl ile ilgili zikrettiği rivayet Yüce Allah'ın Yahudileri tek taraflı olarak ölümü temenni etmeye çağırdığına delalet etmektedir. Râzî, ayetin zahirine uygun olduğu gerekçesiyle ölüm temennisinin tek taraflı olduğunu söyleyen görüşü tercih etmiştir. Râzî, tefsirinde sebeb-i nüzûle değinmemiş olsa da, tercih ettiği bu görüş sebeb-i nüzûle muvafık olan görüştür. Zemahşerî ve Beydâvî de bu ayetin tefsirinde sebeb-i nüzûl ile ilgili bir rivayete değinmemiş; ancak onlar da ayeti zahirine ve sebeb-i nüzûle uygun bir şekilde açılamışlardır.[928] İbn Kesîr ise İbn Abbâs'tan sahih senedlerle geldiğini ifade ettiği rivayetlere dayanarak bu ayetteki ölüm temennisini, mubâhelede bulunmaları olarak açıklamış, diğer görüşün de isabetli olmadığını gerekçeleriyle ortaya koymuştur.

3.3. BAZI KARAKTERLERİ

3.3.1. İkiyüzlülükleri

وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (76)

76. İman edenlerle karşılaştıklarında, "İman ettik" derler. Birbirleriyle baş başa kaldıklarında ise: "Rabbinizin huzurunda delil olarak kullanıp sizi sustursunlar diye mi, Allah'ın (Tevrat'ta) size bildirdiklerini onlara söylüyorsunuz? Buna akıl erdiremiyor musunuz?"

[926] İbn Kesîr, Cilt 1, s. 496-497.

[927] Râzî, Cilt 3, s. 608.

[928] Zemahşerî, Cilt 1, s. 166; Beydâvî, Cilt 1, s. 95.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü:

İbn Cerîr'in, İkrime veya Saîd b. Cübeyr kanalıyla İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: " '*İman edenlerle karşılaştıklarında, 'İman ettik.' derler.*' Yani arkadaşınız Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olduğuna iman ettik; fakat o sadece size gönderilmiştir, derlerdi. Sonra birbirleriyle yalnız kaldıklarında da 'Sakın bunu Araplara söylemeyin; çünkü siz daha önce, böyle bir peygamberin geleceğini söyleyerek onlara karşı zafer dileğinde bulunuyordunuz; fakat Peygamber onların arasından geldi.' diyorlardı. Bunun üzerine Yüce Allah bu ayeti indirdi. Bu ayet şöyle demek istiyor: Onlar birbirlerine, Allah'ın Muhammed'e (s.a.v.) tabi olmanıza dair sizden söz aldığını bildiğiniz halde, onun Peygamber olduğunu mu söylüyorsunuz? Zaten Muhammed kendisini beklediğimiz, kitabımızda sıfatlarını gördüğümüz Peygamber olduğunu etbaına söylüyor. Bari siz onu inkâr edin, peygamber olduğunu onlara söylemeyin diyorlardı. Oysa Allah *'Allah'ın onların gizli tuttuklarını da açığa vurduklarını da bildiğini bilmiyorlar mı?'*[929] buyuruyor."[930]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetin tahlili:

Bu rivayet sebeb-i nüzûle delâlet etmesi açısından incelendiğinde, bu rivayette kullanılan lafzın, sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür. Sened açısından incelendiğinde ise bunu İbn Cerîr'in İbn Humeyd'den, onun da Seleme'den, onun da İbn İshâk'tan, onun da Zeyd b. Sâbit'in mevlası olan Muhammed b. Ebî Muhammed'den, onun da İkrime'den veya Saîd b. Cübeyr'den, onun da İbn Abbâs'tan rivayet ettiği görülür. Bu sened zincirine yer alan râvîlerin durumu 6-7. ayetlerin sebeb-i nüzûlü ile ilgili rivayetler tahlil edilirken zikredildi ve bu senedle İbn Abbâs'tan gelen rivayetin "zayıf" olduğu belirtildi. Zayıf olduğu halde buraya alınmasının sebebi bazı müfessirlerin bunu tefsirlerinde kullanmalarıdır.

Bu rivayetin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr bu ayeti, sebeb-i nüzûle uygun olarak kısaca şöyle açıklar: "*İman edenlerle karşılaştıklarında, 'İman ettik' derler."* Bu, Tevrat'ı duyup kavradıktan

[929] Bakara: 2/78.

[930] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 146; İbn Kesîr Cilt 1, s. 462.

sonra, onu bile bile tahrif eden İsrailoğulları Yahudileri hakkında Yüce Allah'ın verdiği bir bilgidir. Onlar Allah'a, Rasûlullâh'a ve Rasûlullâh'ın getirdiklerine iman eden müminlerle karşılaştıklarında, biz de sizin iman ettiklerinize iman ettik derlerdi. Yüce Allah bu ayette, Yahudilerin münafıkların ahlakını aldıklarını ve onların yolunda yürüdüklerini haber vermiştir. "*Birbirleriyle baş başa kaldıklarında ise: "Rabbinizin huzurunda delil olarak kullanıp sizi sustursunlar diye mi, Allah'ın (Tevrat'ta) size bildirdiklerini onlara söylüyorsunuz? Buna akıl erdiremiyor musunuz?"* Allah'ın haklarında verdiği bazı hükümler ve cezalar şunlardır: Tevrat'ta Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ve onun getirdiklerine iman etmelerine dair kendilerinden söz almış, bazılarını maymun ve domuzlara çevirerek onları cezalandırmıştır. Rasûlullâh'a ve müminlere verdikleri bu bilgiler Tevrat'a inandıklarını söyleyen; ancak peygamberi yalanlayan Yahudilerin aleyhine hüccet oluyordu. Durum böyle olunca, onların birbirlerini kınamaları, kitaplarında buldukları bilgi muvacehesinde Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ve getirdiklerine iman ettiklerini söyledikleri içindi. Çünkü Müslümanlar bu bilgiyi inanmayanlara karşı, siz Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sıfatlarını Tevrat'ta gördüğünüz halde ona inanmıyorsunuz diyerek aleyhlerinde kullanabilirler. "*Buna akıl erdiremiyor musunuz?"* yani kitabınızdaki bilgileri onlara aktarmanız durumunda bunu Rabbinizin huzurunda aleyhinizde kullanacaklarına akıl erdirmiyor musunuz?[931]

İbn Kesîr bu ayetin tefsirinde sebeb-i nüzûl ile ilgili yukarıda zikredilen rivayet de dâhil olmak üzere tefsir kabilinden bazı rivayetler zikreder ve başka bir açıklama da yapmaz.[932]

Râzî bu ayetin sebeb-i nüzûlünü açıkça zikretmez; ancak İbn Abbâs'tan gelen rivayet muvacehesinde kısaca şöyle der: Ehl-i Kitâb münafıkları sahâbîlerle karşılaştıkları zaman, biz sizin iman ettiğinize iman ediyoruz, arkadaşınızın sadık olduğuna, sözünün doğru olduğuna şahadet ediyoruz ve onun sıfatlarını kitabımızda görüyoruz derlerdi. Baş başa kaldıklarında ise reisleri onlara, Tevrat'ta onun hakkında verilen bilgileri onlara aktarıyor musunuz? Böyle yaparsanız onlar o bilgileri aleyhinizde kullanırlar, diyorlardı.[933]

---

[931] İbn Cerîr Cilt 2, s. 144, 150,151.

[932] İbn Kesîr, Cilt 1, s. 462-463.

[933] Razî, Cilt 3, 562.

Zemahşerî ve Beydâvî ise sebeb-i nüzûle ve diğer rivayetlere hiç değinmeden ayeti açıklarlar; ancak açıklamalarında bu rivayetleri göz önünde bulundurdukları seziliyor. Mesela *"Allah'ın (Tevrat'ta) size bildirdiklerini onlara söylüyor musunuz?"* ifadesini, Allah'ın Tevrat'ta Muhammed'in sıfatlarıyla ilgili olarak size bildirdiklerini onlara söylüyor musunuz şeklinde açıklamaktadırlar.[934]

İbn Cerîr bu ayeti, sebeb-i nüzûl ile ilgili yukarıda verilen rivayete uygun olarak açıklar. İbn Kesîr de bu ve benzeri rivayetleri zikretmekle yetinir. Râzî bu ayetin sebeb-i nüzûlünü açıkça zikretmez. Fakat ayeti yukarıdaki rivayete uygun olarak açıklar. Zemahşerî ve Beydâvî ise bu konudaki rivayetlere hiç değinmezler; ancak açıklamalarından bu rivayetleri göz önünde bulundurdukları anlaşılıyor.

3.3.2. Hakkı Gizlemeleri

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ (159)

159. İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidayeti Kitap'ta açıklamamızdan sonra onları gizleyenler var ya, işte onlara hem Allah lânet eder, hem de bütün lânet etme konumunda olanlar lânet eder.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü:

İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim'in İbn Abbâs'tan rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: Seleme oğullarından Muâz b. Cebel, Abdüleşhel oğullarından Sa'd b. Muâz ve Hâris b. Hazrec oğullarından Hârice b. Zeyd bir grup Yahudi hahamına gidip Tevrat'ta bulunan bazı şeyleri sordular. Bu din adamları Tevrat'taki bilgiyi açıklamayıp gizlediler. Bunun üzerine Yüce Allah bu ayeti indirdi.[935]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetin tahlili:

Bu rivayet sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde, burada kullanılan lafzın sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür. Sened açısından incelendiğinde ise bunu rivayet edenlerden birinin İbn Cerîr olduğu ve bunu iki ayrı senedle İbn İshâk'tan, onun da İbn Abbâs'tan rivayet ettiği görülür. Bu senedlerden biri İbn Cerîr'in Ebû Kureyb kanalıyla yaptığı rivayettir. Bu sened zincirine yer alan râvîlerin durumu 204-206. ayetlerin sebeb-i nüzûlü ile ilgili

[934] Zamahşerî, Cilt 1, s. 156; Beydâvî, Cilt1, s. 89.

[935] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 730; İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, s. 268

rivayetleri tahlil edilirken zikredildi ve bu senedle İbn Abbâs'tan gelen rivayetin "hasen" olduğu belirtildi.

Bu rivayetin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr bu ayeti kısaca şöyle açıklar: Yüce Allah bu ayetle Yahudi hahamlarıyla Hıristiyan âlimlerini kastetmiştir. Onlar Tevrat ve İncil'de Rasûlullâh (s.a.v.) ile ilgili bilginin yazılı olduğunu bildikleri halde onu değiştirdiler ve Rasûlullâh'a (s.a.v.) tabi olmadılar. Yüce Allah'ın indirdiği *el-Beyyinât*'tan kastedilen Rasûlullâh'ın (s.a.v.) bi'seti ve sıfatları hakkında Tevrat ve İncil'de açıkladığı şeylerdir. *el-Hüdâ*'dan kastedilen de peygamberlerine indirdiği kitaplarda açıkladığı emirleridir. Buna göre Yüce Allah şöyle demek istiyor: Kitaplarında Muhammed (s.a.v.) ve peygamberliği hakkında yaptığım açıklamayı ve kendisi aracılığıyla gönderdiğim dini bildikleri halde onu insanlara açıklamayanlara hem Allah lânet eder, hem de lânet etme konumunda olan herkes lânet eder. İbn Cerîr bu açıklamasından sonra yukarıda zikredilen sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayeti ve bu anlama delâlet eden başka rivayetleri zikreder.[936] Daha sonra İbn Cerîr bu ayetin sebeb-i nüzûlü hakkında şu açıklamayı yapar: Bu ayet her ne kadar belli bazı insanlar, yani Ehl-i Kitâb hakkında inmişse de ayetten kastedilen, Yüce Allah'ın insanlara açıklanmasını farz kıldığı bir bilgiye sahip olup onu gizleyen herkestir. Nitekim Ebû Hüreyre'nin bu ayete işaret ederek "Allah'ın kitabında bulunan bir ayet olmasaydı size hadis rivayet etmezdim."[937] demesi de buna delâlet etmektedir.[938]

İbn Kesîr kısaca bu ayetin Yüce Allah'ın, Rasûllerine indirdiği kitaplarında, kullarına açıkladığı gerçekleri ve hidayeti gizleyenlere yönelik apaçık bir tehdit olduğunu söyler. Ardından da Ebü'l-Aliye'den bu ayetin Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sıfatlarını gizleyen Ehl-i Kitâb hakkında indiğini nakleder.[939]

Râzî bu ayet hakkında iki görüş olduğunu söyler ve bunları kısaca şöyle açıklar: Birinci görüşe göre bu cümle, müste'nef bir cümledir. Din ile ilgili açıklanması gereken bir şeyi gizleyen herkesi kapsar. İkinci görüşe göre ise bu ayet

[936] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 729-731.

[937] Buhârî, İlim, 42, h. no: 118; Vudû, 24, h. no: 160; Müslim, Tahâret, 4, h. no: 564; Fedâilü's-Sahabe, 35, h. no: 6555.

[938] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 731-732.

[939] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 136.

zahirinden anlaşıldığı gibi umûm ifade etmez. Bunu söyleyenlerden bazıları ayetin Yahudilere has olduğunu zannetmişlerdir. Buna da İbn Abbas'tan gelen şu rivayeti delil göstermişlerdir: Bir grup Ensâr Yahudilerden bir gruba Rasûlullâh'ın (s.a.v.) Tevrat'ta bulunan sıfatlarını ve onda bulunan bazı hükümleri sormuş, onlar ise bunu gizlemişlerdir. Bu olay üzerine bu ayet nazil olmuştur. Râzî bu iki görüşü naklettikten sonra birinci görüşün doğruya daha yakın olduğunu tercih eder ve tercih gerekçelerini de zikreder. Zikrettiği tercih gerekçelerinden biri şudur: Bu ayetin lafzı umum ifade eder. Belli bir sebep üzere indiğine delalet eden bu rivayet ise ayetin bu sebebe has olmasını gerektirmez. Çünkü fıkıh usûlünde sabit olan kurala göre sebebin has oluşu değil de lafzın âm oluşu esas alınır.[940]

Zemahşerî ve Beydâvî ise, sebeb-i nüzûle değinmezler; ancak ayeti, sebeb-i nüzûlü ile ilgili rivayete uygun olarak açıklarlar.[941] İbn Cerîr bu ayeti nüzûl ile ilgili rivayete uygun olarak açıklar. Sonra yukarıda zikredilen sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayeti ve bu anlama delâlet eden başka rivayetler zikreder. Daha sonra da "Bu ayet her ne kadar belli bazı insanlar hakkında inmişse de ayetten kastedilen, Yüce Allah'ın insanlara açıklanmasını farz kıldığı bir bilgiye sahip olup onu gizleyen herkestir." der ve buna delalet eden bazı rivayetler zikreder. İbn Cerîr bu açıklamasıyla sebeb-i nüzûlde lafzın umûm ifadesinin esas alınacağı ilkesine işaret eder. İbn Kesîr de bu ilkeye uygun bir şekilde ayeti açıkladıktan sonra ayetin sebeb-i nüzûlünü zikreder. Râzî de bu ilkeye göre ayeti açıklayan görüşü tercih eder ve tercih gerekçelerini açıklar. Sonra da ayetin has olduğunu söyleyenlere cevap verir.

3.3.3. Anlaşmalarını Bozmaları

وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ (99) أَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (100)

99-100. Andolsun, biz sana apaçık ayetler indirdik. Bunları ancak fasıklar inkâr eder. Onlar ne zaman bir antlaşma yaptılarsa, içlerinden birtakımı o antlaşmayı bozmadı mı? Zaten onların çoğu iman etmez.

[940] Râzî, Cilt 4, s. 139.

[941] Zemahşerî, Cilt 1, s. 209; Beydâvî, Cilt1, s.116.

Bu ayetlerin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler:

1. İbn İshâk, İbn Cerîr, İbn Ebî Hâtim ve Vâhidî'in İbn Abbâs'tan rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "İbn Sûriyâ Rasûlullâh'a (s.a.v.): 'Hakkında bilgi sahibi olduğumuz bir şey bize getirmedin, Allah da sana tabi olmamızı gerektirecek apaçık bir ayet indirmedi.' dedi. Bunun üzerine Yüce Allah: '*Andolsun, biz sana apaçık ayetler indirdik. Bunları ancak fasıklar inkâr eder*.' ayetini indirdi."[942]

2. İbn İshâk, İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim'in İbn Abbâs'tan rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Rasûlullâh (s.a.v.) peygamber olarak gönderildiği zaman Yahudilere Allah'ın kendilerinden aldığı ahdi ve mîsâkı[943] hatırlattı. Mâlik b. Dayf da 'Vallahi, Allah Muhammed'e tabi olmamız gerektiğine dair bizden ne bir ahit ne de bir misak almıştır.' dedi. Bunun üzerine Yüce Allah '*Onlar ne zaman bir antlaşma yaptılarsa, içlerinden birtakımı o antlaşmayı bozmadı mı? Zaten onların çoğu iman etmez.'* ayetini indirdi.[944] Suyûtî de bunu nakleder; ancak bu sözü söyleyenin ismini Mâlik b. Sayf olarak zikreder.[945]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetlerin tahlili:

Bu rivayetler sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde, kullanılan lafızların sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür. Bu rivayetler sened açısından incelendiğinde ise her ikisini de rivayet edenlerden birinin İbn Cerîr olduğu ve bunları iki ayrı senedle İbn İshâk'tan, onun da İbn Abbâs'tan rivayet ettiği görülür. Bu senedlerden biri İbn Cerîr'in Ebû Kureyb kanalıyla yaptığı rivayettir. Bu sened zincirine yer alan râvîlerin durumu 204-206. ayetlerin sebeb-i nüzûlü ile ilgili rivayetleri tahlil edilirken zikredildi ve bu senedle İbn Abbâs'tan gelen rivayetin "hasen" olduğu belirtildi.

Bu rivayetlerin ayetin tefsirine etkisi:

---

[942] İbn Hişâm, Cilt 3, s. 84; İbn Cerîr, Cilt 2, s. 305-306; İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, s. 183; Vâhidî, s. 28.

[943] Mîsâk (الميثاق): Sözlükte güvenmek, itimat etmek mânasındaki sika (vüsûk) veya sağlam ve muhkem olmak anlamına gelen vesâka kökünden türemiş bir isim olan mîsâk kuvvetli ahid ve antlaşma demektir. Dinî metinlerde "Allah ile peygamberler ve kullar arasında gerçekleşen antlaşma" anlamında kullanılmaktadır. Salime Leyla Gürkan, "Mîsâk" *DİA*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2005, Cilt 30, s. 172.

[944] İbn Hişâm, Cilt 3, s. 84; İbn Cerîr, Cilt 2, s. 308-309; İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, s. 183.

[945] Suyûtî, *Lubâb*, s. 19.

İbn Cerîr *"Andolsun, biz sana apaçık ayetler indirdik."* ayetini kısaca şöyle açıklar: Yüce Allah bu ayetle, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğine delâlet eden apaçık alametler indirdiğini beyan etmiştir. Bunlar Yahudilerin gizli ilimleri, gizli haberleri, atalarıyla ilgili bilgiler, kitaplarında yer alan; ancak Yahudi din adamlarından başkasının bilmediği bilgiler ve kitaplarını tahrif edişleri gibi bilgilerdir. Bütün bunları Yüce Allah Hz. Muhammed'e (s.a.v.) indirdiği Kitap'ta ona bildirmiştir. Artık haset ve kinden arınmış insaflı kimselerin buna inanması, fıtratı bozulmamış herkesin bu bilgileri getiren kişiyi tasdik etmesi gerekir.[946]

İbn Cerîr *"Onlar ne zaman bir antlaşma yaptılarsa, içlerinden birtakımı o antlaşmayı bozmadı mı?"* ayetini kısaca şöyle açıklar: buradaki "ahit"ten kastedilen İsrailoğullarının Tevrat'ta kendilerine bildirileni uygulayacaklarına dair defalarca Allah'a verdikleri sözdür ki onlardan bir kısmı her defasında bu sözlerini bozmuşlardır. Yüce Allah da yaptıkları bu davranışlarından dolayı onları kınamış, atalarının yaptıklarıyla çocuklarını ayıplamıştır. Çünkü onlar da Yüce Allah'ın Hz. Muhammed'e (s.a.v.) iman etmelerine dair kendilerinden aldığı sözü çiğnemişler ve onun Tevrat'ta zikredilen sıfatlarını değiştirmişlerdir. Bunun için Yüce Allah onlar hakkında, İsrailoğulları Yahudileri her ne zaman Rablerine kesin bir söz verdilerse onlardan bir kısmı verdikleri bu sözü bozdu, buyurmuştur.[947] İbn Cerîr bu açıklamasından sonra yukarıda sebeb-i nüzûl ile alakalı kendisinden de nakledilen rivayetlerin yanında başka rivayetler de zikreder.[948]

İbn Kesîr de *"Andolsun, biz sana apaçık ayetler indirdik."* ayetini açıklarken İbn Cerîr'in açıklamasını olduğu gibi nakleder, sebeb-i nüzûl ile ilgili de yukarıda zikredilen rivayetleri vermekle yetinir.[949]

Râzî "*Andolsun, biz sana apaçık ayetler indirdik. Bunları ancak fasıklar inkâr eder."* ayetini açıklarken bu ayetin Yahudilerin kötülüklerinden başka bir çeşidini ortaya koyduğunu söyler, sonra bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili olarak zikredilen rivayetle beraber başka bir rivayet de zikreder. Râzî, *"apaçık ayetler"* ifadesini

[946] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 304.

[947] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 308.

[948] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 305-306, 308-309

[949] İbn Kesîr, Cilt 1, s. 511-512.

açıklarken de kısaca şöyle der: En isabetli olan, bundan kastedilenin, insanların ve cinlerin bir benzerini getirmekten aciz oldukları Kur'an ayetleri olduğudur.[950]

Râzî, *"Onlar ne zaman bir antlaşma yaptılarsa, içlerinden birtakımı o antlaşmayı bozmadı mı?"* ayetini de açıklarken kısaca şöyle der: Bu ayet Yahudilerin kötülüklerinden başka bir çeşidini ortaya koymuştur. Bu ayette Yüce Allah, her söz verdiklerinde sözlerini bozduklarını ve bunun onlara atalarından kalma bir adet olduğunu ifade ederek inkârlarına karşı Rasûlüne, teselli vermiştir.[951]

Zemahşerî ve Beydâvî bu ayetin sebeb-i nüzûlü olarak İbn Sûriyâ hakkındaki rivayeti zikrederler.[952] Zemahşerî devamında kısaca şöyle der. Hiyanet etmeleri ve yaptıkları anlaşmaları bozmaları Yahudilerin bir özelliği olmuştur. Allah onlardan ve atalarından defalarca kesin söz almış; ama onlar her defasında verdikleri bu sözlerini bozmuşlardır. Rasûlullâh (s.a.v.) da onlarla defalarca anlaşma yapmış; ama onlar her defasında anlaşmalarını bozmuşlardır.[953]

İbn Cerîr'in bu ayet hakkındaki açıklaması sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlerde anlatılan ile uyumludur. İbn Kesîr de bu konuda İbn Cerîr'i izlemiştir. Râzî ise bu ayete anlam verirken sebeb-i nüzûlünden bahsetmiş; ancak *"apaçık ayetler"* ifadesini açıklarken İbn Cerîr ve İbn Kesîr gibi ayete sebeb-i nüzûl eksenli bir anlam vermemiştir. Zemahşerî ve Beydâvî de bu ayetin tefsirinde yukarıda sebeb-i nüzûl olarak verilen birinci rivayeti zikretmişlerdir. Bu da ayetin tefsirinde sebeb-i nüzûlü önemsediklerini gösterir.

3.3. İHTİLAFLARI VE MÜSLÜMANLARA BAKIŞLARI

3.3.1. Kendi Aralarındaki İhtilafları

وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَى عَلَى شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَى لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَى شَيْءٍ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (113)

113. Yahudiler, "Hıristiyanlar bir şey üzerinde değiller." dediler. Hıristiyanlar da, "Yahudiler bir şey üzerinde değiller" dediler. Oysa hepsi Kitab'ı okuyorlar.

[950] Râzî, Cilt 3, s. 614.

[951] Râzî, Cilt 3, s. 615.

[952] Zemahşerî, Cilt 1, s. 171; Beydâvî, Cilt 1, s. 96.

[953] Zemahşerî, Cilt 1, s. 171.

Bilmeyenler de tıpkı bunların dedikleri gibi dediler. Artık Allah, ayrılığa düştükleri şey hakkında, kıyamet günü aralarında hüküm verecektir.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü:

İbn İshâk, İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim'in, İbn Abbâs'tan rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: Necrân heyeti Rasûlullâh (s.a.v.) ile görüşmek üzere geldiklerinde, Yahudi hahamları bunların yanına geldiler ve Rasûlullâh'ın (s.a.v.) huzurunda tartıştılar. Rafi' b. Hureymile "Siz din olarak hiçbir şey üzere değilsiniz." dedi ve Îsâ'nın peygamberliği ile İncil'i inkâr etti. Necrân heyetinden bir kişi de Yahudilere "Siz din olarak hiçbir şey üzere değilsiniz" dedi ve Mûsâ'nın peygamberliği ile Tevrat'ı inkâr etti. Bunun üzerine Yüce Allah bu ayeti indirdi.[954] Vâhidî de bunu benzer şekilde zikreder.[955]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetin tahlili:

Bu rivayet sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde, burada kullanılan lafzın sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür. Sened açısından incelendiğinde ise bunu rivayet edenlerden birinin İbn Cerîr olduğu ve bunu iki ayrı senedle İbn İshâk'tan, onun da İbn Abbâs'tan rivayet ettiği görülür. Bu senedlerden biri İbn Cerîr'in Ebû Kureyb kanalıyla yaptığı rivayettir. Bu sened zincirinde yer alan râvîlerin durumu 204-206. ayetlerin sebeb-i nüzûlü ile ilgili rivayetleri tahlil edilirken zikredildi ve bu senedle İbn Abbâs'tan gelen rivayetin "hasen" olduğu belirtildi.

Bu rivayetin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr bu ayetin Ehl-i Kitâb'dan olan iki ayrı grubun Rasûlullâh'ın (s.a.v.) yanında birbirleriyle ayette ifade edildiği şekilde tartışmaları üzerine nazil olduğunu ifade eder. Sonra da ayetin bu olay üzerine nazil olduğuna delâlet eden yukarıdaki rivayetle beraber başka rivayetler nakleder. Nihayetinde de, buna göre ayetin kısaca şu anlama geldiğini söyler: Yahudiler Hıristiyanlara dinleri hususunda doğru bir yol üzerinde olmadıklarını, Hıristiyanlar da Yahudilerin dinleri hususunda doğru bir yol üzerinde olmadıklarını söylemişlerdir.[956]

---

[954] İbn Hişâm, Cilt 3, s. 85; İbn Cerîr, Cilt 2, s. 434-435; İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, s. 208.

[955] Vâhidî, s. 31.

[956] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 434-435.

İbn Cerîr *"Oysa hepsi Kitab'ı okuyorlar."* kısmını kısaca şöyle açıklar: Okudukları kitap olan Tevrat ve İncil yaptıklarının yanlış olduğuna delâlet ettiğini bildikleri halde böyle söylerler.[957] İbn Cerîr ayetin *"Bilmeyenler de tıpkı bunların dedikleri gibi dediler."* kısmını açıklarken de kısaca şöyle der: Bu ayet din konusunda cahil olan bir kavmin de onlar gibi söylediğini belirtir. Sonra da cahil olan bu kavmin kimler olduğu hakkında bize sahih bir nakil ulaşmadığından bunların müşrik Araplar olabileceği gibi, Yahudi ve Hıristiyanlıktan önceki bir kavim de olabileceklerini kısaca ifade eder.[958]

İbn Kesîr de bu ayetin kısaca onların çelişki içinde olduklarını, birbirinden nefret ettiklerini, birbirine düşmanlık yaptıklarını ifade ettiğini söyledikten sonra sebeb-i nüzûl ile ilgili zikredilen rivayeti nakleder.[959] *"Bilmeyenler de tıpkı bunların dedikleri gibi dediler."* kısmının açıklamasını da İbn Cerîr'den nakleder.[960]

Râzî bu ayeti kısa bir şekilde açıkladıktan sonra sebeb-i nüzûlünü zikreder, ardından da ayette zikredilen Yahudi ve Hıristiyanlardan kastedilenin Hz. İsâ'nın bi'setinden sonra yaşayanlar mı yoksa Hz. Muhammed (s.a.v.) zamanında yaşayanlar mı olduğu konusunda ihtilaf edildiğini belirtir. Sonra kısaca şöyle der: Ayette bunlardan hangilerinin kastedildiğine delâlet eden bir delil bulunmadığından evla olanın ayetin zahirine yorumlanıp kastedilenin Îsâ'nın (a.s.) bi'setinden sonra yaşayan bütün Yahudi ve Hıristiyanlar olduğunu söylemektir. Ayeti zahirine hamletmek mümkün iken sebeb-i nüzûle dayanarak ayetten kastedilenin sadece sebeb-i nüzûlde zikredilen şahıslar olduğunu söylemek doğru değildir.[961]

Zemahşerî ayeti zahirine uygun bir şekilde açıkladıktan sonra bu anlamı takviye eden sebeb-i nüzûlü zikreder.[962] Beydâvî de çok kısa bir şekilde ayeti açıkladıktan sonra aynı sebeb-i nüzûle kısaca değinir.[963]

---

[957] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 437.

[958] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 438-439.

[959] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 22.

[960] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 24.

[961] Râzî, Cilt 4, s. 9.

[962] Zemahşerî, Cilt 1, s. 178-179.

[963] Beydâvî, Cilt 1, s. 101.

Görüldüğü gibi müfessirler bu ayeti sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayete uygun bir şekilde açıklamışlardır. Râzî, ayrıca sebeb-i nüzûle dayanarak ayetten kastedilenin sadece sebeb-i nüzûlde zikredilen şahıslar olduğunu söylemenin doğru olmadığını vurgulamıştır.

3.3.2. Müslümanlara Bakışları

وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (**109**)

109. Ehl-i Kitâb'dan birçoğu, hak kendilerine besbelli olduktan sonra sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi, imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler. Allah emrini getirinceye kadar affedin, hoşgörün. Şüphesiz Allah, her şeye gücü yetendir.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler:

1. İbn İshâk, İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim'in İbn Abbâs'tan rivayet ettiklerine göre o şöyle dedi: "Huyey b. Ahtab ve kardeşi Ebû Yâsir b. Ahtab Araplara karşı en çok kin besleyen Yahudilerdendi. Bunun sebebi Yüce Allah'ın Rasûlullâh'ı (s.a.v.) Araplar arasından göndermesiydi. Bu iki kardeş güçleri yettiğince insanları İslam'dan uzaklaştırmaya çalışıyorlardı. Yüce Allah da onlar hakkında bu ayeti indirdi.[964]

2. Vahidi'nin'in tahric ettiğine göre Abdurrahmân b. Abdullâh b. Ka'b b. Mâlik babasının şöyle dediğini rivayet etmiştir: Yahudi olan Ka'b b. Eşref şairdi. Şiirleriyle Rasûlullâh'ı (s.a.v.) hicveder ve Kureyş müşriklerini ona karşı kışkırtırdı. Rasûlullâh (s.a.v.) Medine'ye geldiği zaman Medine'li Yahudi ve müşrikler de ona ve ashabına sıkıntı verdiler. Yüce Allah Rasûlu'ne, onların yaptıklarına karşı sabretmesini ve onları bağışlamasını emretti. Onlar hakkında da bu ayeti indirdi.[965] İbn Ebî Hâtim de bunu daha kısa bir şekilde aynı kişiden tahric etmiştir.[966]

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetlerin tahlili:

Bu rivayetler sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde, bu rivayetlerde kullanılan lafızların sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden

[964] İbn Hişâm, Cilt 3, s. 85; İbn Cerîr, Cilt 2, s. 419; İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, s. 204.

[965] Vâhidî, s. 31.

[966] İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, s. 204-205.

lafızlardan olduğu görülür. Sened açısından incelendiğinde ise birinci hadisi rivayet edenlerden birinin İbn Cerîr olduğu ve bunu iki ayrı senedle İbn İshâk'tan, onun da İbn Abbâs'tan rivayet ettiği görülür. Bu senedlerden biri İbn Cerîr'in Ebû Kureyb kanalıyla yaptığı rivayettir. Bu sened zincirine yer alan râvîlerin durumu 204-206. ayetlerin sebeb-i nüzûlü ile ilgili rivayetleri tahlil edilirken zikredildi ve bu senedle İbn Abbâs'tan gelen rivayetin "hasen" olduğu belirtildi. İkinci hadis hakkında, İbn Hacer senedinin "sahih" olduğunu söyler.[967] İbn Kesîr'in tefsirini tahkik edenler de bu hadisin isnadının sahih olduğunu söylerler.[968]

Bu rivayetlerin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr bu ayeti kısaca şöyle açıklar: Ehl-i Kitab'ın birçoğu iman etmenizden sonra sizi küfre döndürmek ister. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamber olduğunu, onun size ve bütün insanlara gönderildiğini bildikleri halde sırf size olan kinlerinden dolayı bunu isterler. İbn Cerîr bu açıklamasından sonra sebeb-i nüzûl ile ilgili yukarıda kendisinden de nakledilen rivayetin yanında başka rivayetler de zikreder.[969]

İbn Kesîr bu ayeti kısaca şöyle açıklar: Yüce Allah mümin kullarını Ehl-i Kitab'ın kâfirlerine uymaktan sakındırıyor. Onların, Müslümanların faziletini ve peygamberlerinin hak olduğunu bildikleri halde, Müslümanlara hem gizlice hem de açıkça düşmanlık yaptıklarını ve kin beslediklerini bildiriyor. Yaptıkları bu kötülüklere karşı, Allah haklarında hüküm verinceye kadar Müslümanların onlara karışmamalarını ve sabretmelerini emrediyor. İbn Kesîr bu açıklamasından sonra sebeb-i nüzûl ile ilgili yukarıda zikredilen rivayetlerin yanında başka rivayetler de zikreder.[970]

Râzî bu ayetin tefsirinde sebeb-i nüzûl ile ilgili senedsiz ve râvîsiz bir hadis zikreder, sonra "haset" kavramı üzerinde durur, daha sonra da ayeti açıklar.[971] Zemahşerî de bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili Râzî'nin tefsirinde yer alan rivayetin

[967] İbn Hacer, *el-Ucâb*, Cilt 1, s. 356.

[968] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 18.

[969] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 418-419.

[970] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 18-19.

[971] Râzî, Cilt 3, s. 645-652.

aynısını zikreder, sonra da ayeti kısaca açıklar.[972] Beydâvî ise ayeti zahirine uygun bir şekilde kısaca açıklar, ayetin sebeb-i nüzûlüne ise değinmez.[973]

İbn Cerîr, İbn Kesîr, Zemahşerî ve Râzî bu ayeti, sebeb-i nüzûlün ifade ettiği manayı da kapsayacak bir şekilde zahirine uygun olarak açıklamışlardır. Beydâvî ise yukarıda da ifade edildiği üzere ayetin sebeb-i nüzûlüne değinmemiştir.

3.3.3. Müşriklerin Müslümanların İbadet Etmelerine Engel Olmaları

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَى فِي خَرَابِهَا أُولَئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ (114)

114. Allah'ın mescitlerinde onun adının anılmasına engel olan ve onların yıkılması için çalışandan daha zalim kim vardır! Bunlar oralara ancak korka korka girebilirler. Bunlar için dünyada rezillik, ahirette de büyük bir azap vardır.

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler:

1. İbn Ebî Hâtim'in İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "Kureyş Rasûlullâh'ın (s.a.v.) Mescid-i Harâm'da Kâbe'nin yanında namaz kılmasına engel oldu. Bunun üzerine Yüce Allah bu ayeti indirdi."[974]

2. İbn Cerîr'in İbn Zeyd'den rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "Bu ayetten kastedilen Hudeybiye'de Rasûlullâh'ın (s.a.v.) Mekke'ye girişine engel olan müşriklerdir. Rasûlullâh (s.a.v.) onlara: 'Hiç kimse, hiç kimseyi bu Beyt'ten alıkoymaz. Burada babasının veya kardeşinin katiliyle karşılaşan bile ona saldırmaz.' dedi. Onlar da: 'Yaşadığımız sürece, babalarımızı Bedir'de öldürenler buraya giremez.' dediler. Bunun üzerine Rasûlullâh (s.a.v.) onlarla Hudeybiye anlaşması yaptı ve hedy kurbanını Zûtuvâ denen yerde kesti.[975] Suyûtî bunu İbn Cerîr'den naklederken kullandığı ifade şöyledir: İbn Cerîr'in İbn Zeyd'den tadric ettiğine o şöyle dedi: "Bu ayet Hudeybiye günü Rasûlullâh'ın (s.a.v.) Mekke'ye girişine engel olan müşrikler hakkında nazil olmuştur.[976]

[972] Zemahşerî, Cilt 1, s. 176-177.

[973] Beydâvî, Cilt 1, s. 100.

[974] İbn Ebî Hâtim, Cilt 1, s. 210.

[975] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 444.

[976] Suyûtî, Lubâb, s. 22.

Sebeb-i nüzûl ile ilgili olan bu rivayetlerin tahlili:

Bu rivayetler sebeb-i nüzûle delâlet eden lafız açısından incelendiğinde, birinci rivayette kullanılan lafzın sebeb-i nüzûle açık bir şekilde delâlet eden lafızlardan olduğu görülür. İkinci rivayette kullanılan lafız, Suyûtî'nin İbn Cerîr'den yaptığı nakil de göz önünde bulundurulduğu zaman, sebeb-i nüzûle delâlet açısından ihtimal ifade eden lafızlardandır. Bu rivayet sebeb-i nüzûle delâlet etmekten ziyade, ayetin tefsiri sayılır.

Bu rivayetler sened açısından incelendiğinde, birinci rivayeti İbn Ebî Hâtim'in Seleme'den, onun da İbn İshâk'tan, onun da Zeyd b. Sâbit'in mevlası olan Muhammed b. Ebî Muhammed'den, onun da İkrime'den veya Saîd b. Cübeyr'den, onun da İbn Abbâs'tan rivayet ettiği görülür. Bu sened zincirine yer alan râvîlerin durumu 6-7. ayetlerin sebeb-i nüzûlü ile ilgili rivayetlerin tahlili yapılırken kısaca zikredildi ve orada bu senedle İbn Abbâs'tan gelen rivayetin "zayıf" olduğu belirtildi. Ayrıca İbn Ebî Hâtim bu rivayeti naklederken ذُكِرَ عن سلمة قال "*Seleme'den aktarıldığına göre o şöyle dedi.*" şeklinde "temrîz" ifade eden siga kullanmıştır ki böyle bir siga rivayetin zayıf olduğuna işaret eder.[977]

Her iki rivayeti İbn Kesîr de tefsirinde zikreder. Birinci rivayeti İbn Ebî Hâtim'den, ikinci rivayeti de İbn Cerîr'den nakleder. Bu rivayetlerin sıhhat durumuna ise değinmez. Fakat İbn Kesîr'in, ayetin tefsirinde tercih ettiği görüşü bu rivayetlerle takviye etmiş olması,[978] bu rivayetleri önemsediğini göstermektedir.

Bu rivayetlerin ayetin tefsirine etkisi:

İbn Cerîr *"Allah'ın mescitlerinde onun adının anılmasına engel olan ve onların yıkılması için çalışandan daha zalim kim vardır!"* ayetinden kastedilen insanların kimler olduğu ve mescitlerin hangi mescit / mescitler olduğu konusunda müfessirlerin ihtilaf ettiklerini söyledikten sonra bu konudaki görüşleri kısaca şöyle zikreder:

1. Bazıları kastedilen insanların Hıristiyanlar, kastedilen mescidin de Beytü'l-Makdis olduğunu söylemiştir.

[977] Nâdî el-Ezherî, 74.

[978] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 25.

2. Bazıları kastedilen insanların Buhtunnasr,[979] askerleri ve onlara yardım eden Hıristiyanlar olduğunu, kastedilen mescidin de Beytü'l-Makdis olduğunu söylemiştir.

3. Bazıları da kastedilenin Kureyş müşrikleri olduğunu söylemişlerdir. Çünkü bunlar Rasûlullâh'ın (s.a.v.) Mescid-i Harâm'a girmesine engel olmuşlardı.

İbn Cerîr bu görüşlerden her birinin akabinde onu destekleyen rivayetleri zikreder,[980] sonra da ayetten kastedilenin Hıristiyanlar olduğunu söyleyen görüşü tercih eder ve tercih gerekçelerini de kısaca şöyle açıklar:

1. Beytü'l-Makdisi yıkmaya çalışanlar ve bu konuda Buhtunnasr'a yardım edenler Hıristiyanlardır. Hıristiyanlar Buhtunnasr'ın dönüşünden sonra da İsrailoğulları müminlerinin orada ibadet etmelerine engel olmuşlardır.

2. Bu ayetten önceki ayet Yahudilerden, Hıristiyanlardan ve onların kötü fiillerinden bahsetmiş, sonraki ayet de Hıristiyanların kötülüğünden ve iftiralarından bahsetmiştir. Önceki ayet Kureyş'e, arap müşriklerine ve Mescid-i Harâm'a ise hiç değinmemiştir. Bu ayete başka bir şekilde anlam vermeyi gerekli kılacak bir delil de olmadığına göre, ayete siyak ve sibakına da uygun olan bu anlamı vermek daha isabetlidir.[981]

İbn Kesîr de bu ayette kastedilen insanların kimler olduğu konusunda müfessirlerin ihtilaf ettiklerini belirtir. Sonra kısaca bu konuda iki görüşün olduğunu,

1. Bir görüşe göre kastedilenlerin Hıristiyanlar olduğunu,

2. Diğer görüşe göre ise kastedilenlerin Peygamber'in (s.a.v.) Hudeybiye günü Mekke'ye girmesine engel olan müşrikler olduğunu ifade eder.

---

[979] Buhtunnasr: Milâttan önce 605-562 yılları arasında hüküm süren, Yahuda Devleti'ni ortadan kaldırarak Kudüs'ü ve Süleyman Mâbedi'ni yakıp yıkan Bâbil kralı. İbrânîce'de ismi Nebukadrezzar (Nebukadretsar) ve Nebukadnezzar (Nebukadnetsar) şeklinde nakledilmektedir. Bu ismin Akkadca aslı, "Tanrı Nabu sınırlarımı korusun" anlamına gelen Nabu-kudurri-usurdur. Ahd-i Atîk'in Yunanca ve Latince tercümelerinde Nabukodonosor şeklinde geçer. İslâmî kaynaklarda Araplar'ın ona Buhtnassar (بختنصر), İranlılar'ın ise Buht-i Nassar dedikleri nakledilmektedir Türkçe'de ise Buhtnassar'dan muharref olarak Buhtunnasr denilmektedir. Ömer Faruk Harman, "Buhtunnasr", *DİA*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt 6, 1992, s. 380-381.

[980] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 442-444.

[981] İbn Cerîr, Cilt 2, s. 444-445.

İbn Kesîr, İbn Cerîr'in bu konudaki tercihini gerekçeleriyle beraber kısaca zikrettikten sonra da kendi tercihini özetle şöyle ifade eder: Zahir olan İbn Zeyd ve İbn Abbâs'tan rivayet edilene muvafık gelen ikinci görüştür. Eğer Hıristiyanlar Yahudileri Beytü'l-Makdis'te ibadet etmekten alıkoymuşsa o gün Hıristiyanların dini Yahudilerin dininden daha doğruydu. O gün Yahudilerin zikri de makbul değildi. Çünkü onlar isyan ve azgınlıkları sebebiyle hem Dâvud'un (a.s.) hem de Îsâ'nın (a.s.) dili üzere lanete uğramışlardı. Ayrıca Yüce Allah, Yahudi ve Hıristiyanları kötülemenin ardından Rasûlullâh'ı (s.a.v.) ve ashabını Mekke'den çıkaran, Mescid-i Harâm'da namaz kılmalarını engelleyen müşrikleri de kötülemiştir. Müşriklerin yaptıkları bu davranıştan daha büyük bir yıkım var mıdır? Mescitlerin imarı orada Allah'ın zikredilmesi, hükümlerinin icra edilmesi ve oraların pislikten ve şirkten arındırılmasıdır.[982] Bu açıklamasından İbn Kesîr'in, sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlere dayanarak bu tercihini takviye ettiği anlaşılmaktadır.

Râzî müfessirlerin mescidi imar etmeyi engelleyenlerin ve onu tahrip etmeye çalışanların kimler olduğu konusunda ihtilaf ettiklerini belirtir. Bu konuda dört görüş zikredildiğini söyler. Sonra kendisi de farklı bir görüş zikrederek bu sayıyı beşe çıkarır. Râzî'nin zikrettiği görüşlerden üç tanesi İbn Cerîr'in zikrettiği görüşlerdir. Râzî Hıristiyanların Beytü'l-Makdisi tahrip ettiklerini ifade eden görüş ile onların Buhtunnasr ve askerlerine bu konuda yardım ettiklerini ifade eden görüşün yanlış olduğunu söyler. Bunu, Buhtunnasr'ın Îsâ'dan önce yaşadığı konusunda siyer âlimleri arasında ihtilaf bulunmadığını belirterek, ayrıca Hıristiyanların da Beytü'l-Makdis'e değer verilmesi gerektiğine inandıklarını ifade ederek ortaya koyar.

Üçüncü görüş bu ayetin müşriklerin Rasûlullâh ve ashabını Mekke'de iken Mescid-i Harâm'da Allah'ı zikretmelerine engel olduklarını ifade eden görüştür.

Dördüncü görüş müşriklerin Hudeybiye yılında onun ve ashabının Mescid-i Harâm'a girmesine engel olduklarını ifade eden görüştür.

Beşinci görüş ise kendisinin ifade ettiği ve Kur'an nazmına daha uygun olduğunu belirterek tercih ettiği şu görüştür: Kıble Mescid-i Harâm kılınınca bu durum Yahudilere ağır geldi. Bundan dolayı insanların Mescid-i Harâm'a yönelerek namaz kılmalarına engel olmaya çalıştılar. Muhtemelen bazı kâfirleri de teşvik

[982] İbn Kesîr, Cilt 2, s. 24-26.

ederek Mescid-i Harâm'ı yıkmaya çalışmışlardır. Ayrıca Rasûlullâh'ın (s.a.v.) mescidini de, insanlar oradan Mescid-i Harâm'a yönelerek namaz kılmasınlar diye yıkmaya çalışmışlardır. Yüce Allah bu ayetle onların bu davranışlarını kınamıştır. Bu açıklamasından sonra Râzî bu yorumun öncekilerden daha evla olduğunu söyler ve bunu şöyle gerekçelendirir: Önceki ayetler Yahudi ve Hıristiyanların kötülüklerini zikretmiş, sonraki ayetler de onların kötülüklerinden bahsetmiştir. Buna göre ikisinin arasında bulunan bu ayetin müşriklerin kötülüklerini ortaya koyması uygun görünmemektedir.[983]

Zemahşerî ve Beydâvî bu konuda İbn Kesîr'in de zikrettiği iki görüşü naklederler. Beydavi bu iki görüş arasında bir tercihte bulunmaz. Zamahşeri ise açıkça bir tercihte bulumasa da, müşriklerin Hudeybiye günü Müslümanların Ka'be'yi tavaf etmelerini engellemeleri üzerine bu ayetin indiğini belirten görüşü قيل *"denilmiştir"* şeklinde ifade eder. Bu ifade tarzı onun bu görüşü benimsemediğine işaret eder. Yine her ikisi Müslüman olmayanın mescide girmesi konusunda fakihlerin ihtilaf ettiklerini ifade ettikten sonra Ebû Hanîfe'ye göre bunun caiz olduğunu, İmam Mâlik'e göre caiz olmadığını, İmam Şâfiî'ye göre ise Mescid-i Harâm ile diğerlerinin bu konuda birbirinden ayrıldığını söylerler.[984]

Zemahşerî, tahrip ve engelleme bir mescit olan Mescid-i Harâm veya Beytü'l-Makdis ile alakalı olduğu halde neden ayette مساجد "*Mescitler*" çoğul olarak zikredilmiştir sorusuna şöyle cevap verir: "Sebeb özel olduğu halde hükmün genel olmasında bir sakınca yoktur. Nitekim bir kişi, salih olan bir insana zulmettiği zaman ona hitaben 'Salihlere zulmedenden daha zalim kim vardır?' şeklinde çoğul ifade kullanılmaktadır." Ayetteki مساجد "*Mescitler*" kelimesinden umûm kastedildiği gibi, من "kim / kimler" kelimesinden de umûm kastedilmesi gerekir. Yani sadece bu fiili işleyen Hıristiyan veya müşriklerin kastedildiğini söylemek doğru değildir.[985]

İbn Cerîr'in bu ayetten kastedilen insanların kimler olduğu ve kastedilen mescitlerin hangi mescitler olduğu konusunda zikrettiği görüşlerden üçüncüsü sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlere uymaktadır. Ancak İbn Cerîr bazı gerekçelere dayanarak, bu ayetten kastedilenin Hıristiyanlar olduğunu söyleyen görüşü tercih eder. İbn

[983] Râzî, Cilt 4, s. 10-11.

[984] Zemahşerî, Cilt 1, s. 179-180; Beydâvî, Cilt 1, s. 101.

[985] Zemahşerî, Cilt 1, s. 179.

Cerîr'in bu tercihine bakılırsa, onun bu ayete başka bir şekilde anlam vermeyi gerekli kılan sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlere itibar etmediği söylenebilir. İbn Kesîr bu ayetten kastedilenlerin kimler olduğu konusunda iki görüşün olduğunu ifade ettikten sonra bu görüşlerden sebeb-i nüzûle muvafık olanını tercih eder. Bu da kastedilenlerin Peygamber'in (s.a.v.) Hudeybiye günü Mekke'ye girmesine engel olan müşrikler olduğunu ifade eden görüştür. Zemahşerî ve Beydâvî de bu konuda İbn Kesîr'in zikrettiği iki görüşü zikrederler. Beydâvî bu konuda bir tercihte bulunmaz. Fakat Zemahşerî'nin ifade tarzından anlaşıldığına göre onun, müşriklerin Hudeybiye günü Müslümanların Ka'be'yi tavaf etmelerini engellemeleri üzerine bu ayetin indiğini belirten görüşü benimsemediği anlaşılmaktadır. Zemahşerî ayrıca ayetteki مساجد "*Mescitler*" ve من "kim / kimler" kelimelerinden kastedileni açıklarken bu kelimelerden umûm kastedilmesi gerektiğini söylemiştir. Böylece sebeb-i nüzûlde lafzın umûm ifadesinin esas alınması gerektiğini vurgulamıştır. Râzî, mescidi imar etmeyi engelleyenlerin ve onu tahrip etmeye çalışanların kimler olduğu konusunda müfessirlerin görüşlerini naklettikten sonra, Kur'an'ın nazmına daha uygun olduğunu belirttiği görüşü tercih eder. Buna göre Râzî'nin sebeb-i nüzûle dair yukarıda zikredilen rivayetleri itibara almadığı söylenebilir.

SONUÇ

Bu çalışma neticesinde sebeb-i nüzûlün tefsire etkisinin farklı şekillerde ortaya çıktığı görülmüştür. Bunlar maddeler halinde şöyle sıralanabilir:

1. Bazen sebeb-i nüzûl ile ayetin ifade ettiği anlam birbirine tamamen uyumlu olur. Bu durumda sebeb-i nüzûlün bilinmesi ayetin anlaşılmasına fazladan bir katkı sağlamaz. Çünkü ayetin sebeb-i nüzûlde ifade edilen manaya delaleti açıktır. Böyle durumlarda bazı müfessirlerin ayeti yorumlarken sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetleri zikrettiği; bazılarının ise zikretmediği; ama ayetin tefsirinde tümünün birbiriyle yakın anlamlar etrafında birleştiği görülür. Buna, müminlerin bazı sıfatlarını zikreden 1-5 ayetler, münafıkların bazı özeliklerini zikreden 8-20 ayetler, Yahudilerin iddia ettikleri gibi ahiret diyarı sadece kendilerinin ise ölümü temenni etmelerini emreden 94. ayet ve daha başka ayetler örnek verilebilir.

2. Müfessir çoğu kez sebeb-i nüzûlü zikreder, ayeti de ona göre açıklar, sonra da ayetin umum ifade eden lafzının esas alınması gerektiğini söyler. Böyle yapmakla ayetin hükmünün sebeb-i nüzûlde ifade edilen olayla sınırlı olmayıp benzeri bütün olayları kapsadığını ifade etmek ister. Bu çalışma esnasında müfessirlerin bu tür ifadeleriyle çok karşılaşılmıştır. Buna, Yüce Allah'ın açıklanmasını farz kıldığı bir bilgiyi gizleyenin lanetleneceğini ifade eden 159. ayet, Allah'ın rızasını kazanmak için canını ortaya koyan insanlardan bahseden 207. ayet ve daha birçok ayet örnek verilebilir.

3. Müfessir bazen sebeb-i nüzûle delalet eden rivayetlerle, ayeti açıklayıcı diğer bazı rivayetleri zikretmekle yetinir, başka bir açıklama da yapmaz. Özellikle İbn Kesîr'in tefsirinde bunun örnekleriyle karşılaşılır. Buna, kendi ellerimizle kendimizi tehlikeye atmamızı yasaklayan 195. ayet, hac mevsiminde Allah'ın lütuf ve keremini istemenin bir günah olmadığını ifade eden 198. ayet, müşriklerle evlenmeyi yasaklayan 221. ayet ve daha başka ayetler örnek verilebilir.

4. Bazen müfessir, gerek sebeb-i nüzûl ile ilgili zikredilen farklı rivayetlere dayanarak, gerekse başka durumları esas alarak ayete farklı manaların verildiğini ifade eder. Daha sonra sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlerin desteklediği manayı / manalardan birini zikreder veya tercih eder. Buna, *"Artık atalarınızı andığınız gibi,*

hatta ondan da kuvvetli bir anışla Allah'ı anın!" mealindeki 200. ayet, "*İnsanlardan öylesi de vardır ki, dünya hayatına ilişkin sözleri senin hoşuna gider. Bir de kalbindekine Allah'ı şahit tutar. Hâlbuki o, düşmanlıkta en amansız olandır."* mealindeki 204-206. ayetler, "*Ey iman edenler! İslâm'a tamamen girin."* mealindeki 208. ayet ve daha başka ayetler örnek verilebilir.

5. Müfessir bazen sebeb-i nüzûlü zikretmez; ancak sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlere uygun bir şekilde ayeti açıklar. Özellikle Zemahşerî, Râzî ve Beydâvî'nin tefsirlerinde böyle açıklamalar dikkati çekmektedir. Buna, Ehl-i Kitab'ın ikiyüzlü davranıp hakkı gizlediklerinden bahseden 76. ayet, peygamberlere karşı saygısız davrandıklarından bahseden 102. ayet ve daha birçok ayet örnek verilebilir.

6. Bazen müfessir sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlere dayanarak ayete anlam verir. Müfessirin bu yönteme başvurarak ayeti açıklaması bu çalışmada çok karşılaşılan durumlardandır. Buna, Yahudilerin Cebrail'e düşmanlıklarından bahseden 98. ayet, "*kendinize zulmetmekte olduğunuzu", "beyaz iplik siyah iplikten seçilinceye kadar"* mealindeki 187. ayet, harâm ayda savaşmanın hükmünden bahseden 217-218. ayetler ve daha birçok ayet örnek verilebilir.

7. Bazen sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayet, zahiri yanlış anlaşılmaya müsait olan ayetlerin, doğru anlaşılmasını sağlar. Buna, hac veya umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret edenin Safa ve Merve arasında sa'y yapmasında bir sakınca bulunmadığını ifade eden 158. ayet, "*Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın."* mealindeki 195. ayet ve daha başka ayetler örnek verilebilir.

8. Bazen müfessir sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlere dayanarak ahkâmda tedricilik metodunun uygulandığı sonucuna varır. Buna, içkinin hükmünden bahseden 219. ayet örnek verilebilir.

9. Müfessir sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayeti göz önünde bulundurarak zahiri umum ifade eden bir ayetten kastedilenin has bir mana olduğu sonucuna varabilir. Buna, *"Doğu da, Batı da Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (kıblesi) işte oradadır."* mealindeki 115. ayet örnek verilebilir.

10. Bazı müfessirlerin sebeb-i nüzûl ile ilgili zikrettiği rivayeti, diğerleri bazen hiç zikretmemiş, bazen de zikrettikten sonra onu benimsemediğini ifade eden bir siga kullanmıştır. Bunun örneklerine zaman zaman Zemahşerî ve Beydavi'nin

tefsirlerinde karşılaşılır. Bu ayetlerin sebeb-i nüzûlü ile ilgili rivayetler incelendiğinde bu rivayetlerden bazılarının zayıf olduğu, bazılarında kullanılan lafzın sebeb-i nüzûle delalet açısından ihtimal ifade ettiği, bazılarının da sahih olup sebeb-i nüzûle delaletlerinin de açık olduğu görülür. İlk iki durumun sebeb-i nüzûlde bağlayıcılık ifade etmediği "Sebeb-i Nüzûl Bilgisine Ulaşmanın Yolu" ile "Sebeb-i Nüzûle İhtimalli Bir Şekilde Delâlet Eden Siga" konularında açıklandı. Üçüncü durum ise sebeb-i nüzûlde bağlayıcılık ifade eder. Bunlar, maddeler halinde şöyle sıralanabilir:

a. Zayıf olan rivayete, Allah'ın kullarına yakın olduğunu ifade eden 186. ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili rivayetler örnek verilebilir. Zemahşerî ve Beydâvî bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bir rivayeti, onu benimsemediklerini ifade eden bir sigayla nakletmişlerdir. Aslında "bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler" kısmında ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili üç rivayet zikredilmiş, "bu rivayetlerin tahlili" kısmında da bu üç rivayetin zayıf olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla bazı müfessirlerin bu tür rivayetlere yer vermemelerinin isabetli olduğu söylenebilir.

b. Sebeb-i nüzûle delalet etme açısından ihtimal ifade eden lafızlarla nakledilene, elleriyle Kitab'ı yazıp, sonra da onu az bir bedel karşılığında satanlardan bahseden 79. ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili rivayet örnek verilebilir. Bu ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili zikredilen rivayete Zemahşerî, Râzî ve Beydâvî değinmemişlerdir. "Sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlerin tahlili" kısmında bu rivayette kullanılan lafzın sebeb-i nüzûle delâlet etme açısından ihtimal ifade eden lafızlardan olduğu belirtildi. Bu tür rivayetlerin sebeb-i nüzûl hakkında bilgi vermekten ziyade, ayetin tefsiri sayıldığı "Sebeb-i Nüzûle İhtimalli Bir Şekilde Delâlet Eden Siga" konusunda açıklandı.

c. Zemahşerî, Râzî ve Beydâvî genel olarak sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlerden sahih olup delaleti açık olanları önemsemiş ve bunları göz önünde bulundurarak ayetleri açıklamışlardır. Buna delalet etmesi açısından bu müfessirlerin 89, 97-98, 102, 113, 158, 159, 187, 189, 195, 196, 198, 199, 200-202, 217-218, 219, 220, 222, 223, 267 ve 272. ayetleri nasıl açıkladıklarına bakılabilir. Bu ayetleri açıklama yöntemlerinden hareketle bu müfessirlerin genel kanaatlerinin bu tür rivayetleri göz önünde bulundurmanın gerekliliği yönünde olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Âbâdî, Ebû Tayyib Muhammed, *Avnü'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvud*, 1. Baskı, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

Abdulfettâh, İbrâhîm Ahmed, *el-Kamûsu'l-Kavîm li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, y.y.: el-Ezher Mec'meu'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 1983.

Aclûnî, İsmâîl b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâsi Amma'ş-Tehera Mine'l-Ehâdîsi ala Elsineti'n-Nâs*, y.y.: Mektebetü'l Kudsî, 1351.

Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 1. Baskı, thk., Şuayb el-Arnaut ve Adil Mürşid, Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1995.

------ *Müsnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk., Şuayb el-Arnavût v.d., 2. Baskı, y.y.: Müessesetü'r-Risale, 1999.

Akdemir, Hikmet, "Seyf Ayetiyle Mensuh Olduğu İddia Edilen Ayetler Üzerine Bir İnceleme" *HÜİFD*, Cilt, 13, S. 20, 2008, 5-25.

Aldemir, Halil, "Esbâb-ı Nüzûl Rivayetleri Arasında Görülen Çelişkiler ve Çözüm Yolları", *Ekev Akademi Dergisi*, Cilt, 15, S. 48, 2011, 141-149.

Altuntaş, Halil, Muzaffer Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Ankara: DİB., 2005.

Andrew, Rippin, "The Function of Asbâb Al-Nuzul In Qur'anic Exegesis", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* 51 (1), 1988, 1-20.

Atar, Fahrettin, "Muhâlea", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt, 30, 2005, 399-402.

Ateş, Süleyman, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.

Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 1. Baskı, İstanbul: Süha Danışmanlık Araştırma Yayıncılık, 2006.

Bacûrî, İbrahim b. Muhammed, *Tuhfetü'l-Mürîd ala Cevhereti't-Tevhîd*, 1. Baskı, İstanbul, Mektebetü'l-İrşâd, 2007.

Bakkal, Ali, "Kur'an'ı Anlamada Siyak-Sibakın Önemi", *Tarihten Günümüze Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü*, 1. Baskı, İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, S.1, 2009, 11-48.

Beydâvî, Nâsiruddîn Abdullâh eş-Sirâzî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, Beyrût: Dâru Sâdır, 2001.

Beyhakî, Ahmed Ebû Bekir, *el-Esmâu ve's-Sifât*, 1. Baskı, thk., Abdullâh b. Muhammed, Cidde: Mektebetu's-Sevâdî, t.y.

------ *Sünenü'l-Kubrâ*, thk., Muhammed Abdulkadir Atâ, Mekke: Mektebetu Dâri'l-Baz, 1994.

------ *Şüabü'l-Îmân*, tah., Abdulâlî Abdulhamîd, 1. Baskı, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu's-Sahîhu'l-Müsned min Hadîsi Rasûlillâhi Sallâllahu Aleyhi Vesellem ve Sünenihi ve Eyyamihi*, şerh ve thk., Muhibbuddîn el-Hatîb, Trk., Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Kahire: el-Matbaatu's-Selefiyye, t.y.

Bukâî, İbrâhim b. Ebû Bekir, *Mesâidu'n-Nazar li'l-İşrâfi alâ Mekâsidi's-Sûver*, Riyâd, Mektebetü'l-Meârif, 1987.

Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, 1. Baskı, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.

Çolak, Yaşar, *Batıda İslam Tarihinin Erken Dönemine İlişkin Farklı Metodolojik Yaklaşımlar: John Wansbrough, Michael Cook - Patricia Crone ve Lawrence I. Conrad Örneği,* Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Samsun, 2007.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasan Ali, *Sünenu Dârekutnî*, thk., Şuayb el-Arnaût, v.d., Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2004.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdussamed, *Sünenu'd-Dârimî*, thk., Hüseyn Selîm Esed ed-Dârânî, 1. Baskı, Suûdi Arabistan: Dârü'l-Müğnî, 2000.

Delebe, Mustafa, *Cumhuriyet Dönemi Müfessirlerine Göre Ehl-i Kitabın Ahiretteki Durumu*, Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa: Harran Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Demirci, Muhsin, "Nas-Olgu İlişkisi Açısından Mükerrer Nüzûl", *MÜİFD*, S. 20, 2001, 5-21.

Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, 6. Baskı, İstanbul: Beyan Yayınları, 1989.

Ebû Dâvud es-Sicistânî, *Sünenu Ebî Dâvud*, tlk., Elbânî, Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, t.y.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhît*, thk., Sıdkî Muhammed Cemîl, Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1420.

Ebû Şühbe, Muhammed, *el-Medhal li Dirâseti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2. Baskı, Kâhire: Mektebetü's-Sünne, 2003.

Ebû Ya'la, Ahmed b. Ali el-Mûsilî, *Müsnedu Ebî Ya'la*, thk., Hüseyn Selîm Esed, 1. Baskı, Dımeşk: Dârü'l-Me'mun li't-Turâs,1984.

------ *Müsned*, thk., Hüseyin Selim Esed, 1. Baskı, Dımeşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1984.

Ebu'ş-Şeyh, el-Esbehânî, *el-Azame*, thk., Rizâullâh b. Muhammed İdris el-Mubarekfûrî, 1. Baskı, Riyâd: Dâru'l-Âsıme, 1408.

Emiroğlu, H. Tahsin, *Esbâb-ı Nüzûl (Kur'an Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri)* İstanbul: Elif Ofset Tesisleri, 1978.

Enîs, Abdulhakîm Muhammed, *Tahkikü'l-Ucâb fî Beyâni'l-Esbâb*, 1. Baskı, Demâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1997.

Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.

Eserî, Ekrem b. Muhammed Ziyâde el-Fâlûcî, *Mu'cemu Şuyûhi't-Taberî*, 1. Baskı, Ürdün Dârü'l-Eseriyye ve Kâhire: Dâru İbn Affân, 2005.

Feyrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb, y.y.: *el-Kamûsu'l-Muhît*, t.y.

Gürkan, Salime Leyla, "Mîsâk" *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt, 30, 2005, 172-173.

Ğursî, Muhammed Salih b. Ahmed, *Hâşiyetu't-Tahrîri'l-Hamîd li Mesâili İlmi't-Tevhîd*, 1. Baskı, İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 2007.

Hâcî Halîfe, Mustafâ b. Abdullâh, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmî'l Kütübi ve'l-Funûn*, Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, t.y.

Hâkim, en-Nîsâbûrî Ebû Abdullâh, *el-Müstedrek ala's-Sahiheyn* tlk., ez-Zehebi, thk., Mustafa Abdülkadir Atâ, 1. Baskı, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990.

Harman, Ömer Faruk, "Buhtunnasr", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt, 6, 1992, 380-381.

Havvâ, Saîd, *el-Esâsu fi's-Sünneti ve Fikhiha el-Akâidül İslâmiyye*, 1. Baskı, Kâhire, Dâru's-Selâm, 1989.

------ *el-Esâsu fi't-Tefsîr*, 2. Baskı, Kâhire: Dâru's-Selâm, 1989.

Heysemî, Nuruddîn Alî, *Mecmeü'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1412.

Isfehânî, Râğıb, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân*, thk., Safvân Adnân ed-Dâvûdî, 1. Baskı, Dımeşk-Beyrût: Dârü'l-Kalem, 1992.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *et-Tahrîru ve't-Tenvîr*, Tunus: Dâru't-Tunisiyye, 1984.

İbn Cerîr, Ebû Ca'fer Muhammed et-Taberî, *Camiü'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk., Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türki bi't-Teâvuni mea'l-Merkezi'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, Abdussened Hasan Yemâme, y.y.: Hecr, t.y.

İbn Ebi Hâtim, Abdurrahmân, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Âzîm*, thk., Es'ad Muhammed et-Tayyib, 1. Baskı, Mekke-Riyâd: Mektebetu Nezâr Mustafâ el-Bâz, 1997.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdîsi ve'l-Âsâr*, thk., Kemâl Yûsuf el-Hût, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 1409.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-Ucâb fî Beyâni'l-Esbâb*, thk., Abdulhakîm Muhammed el-Enîs, 1. Baskı, Demâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1997.

------ *Bulûğü'l-Merâm Min Edilleti'l-Ahkâm*, tlk. Muhammed Hâmid el-Fakî, y.y.: Dârü'l-Fikr, y.y., t.y.

------ *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk., Alî Muhammed el-Becâvî, 1. Baskı, Beyrût: Dârü'l-Cîl, Beyrût, 1412.

------ *Fethü'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk., Abdülaziz b. Bâz, 1. Baskı, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1989.

------ *Lisânu'l-Mîzân*, thk., Dairetü'l-Ma'rifeti'n-Nizamiyye, Beyrût: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Metbûât, 1986.

------ *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1. Baskı, Hindistan: Matbaatu Dâireti Meârifi en-Nizâmiyye, 1326.

İbn Hibbân, Muhammed b. Ahmed el-Büstî, *Sahîhu İbn Hibbân bi Tertîbi İbn Belbân*, 2. Baskı, thk., Şuayb el-Arnaût, Beyrût: Müessetü'r-Risale, 1993.

İbn Hişâm, Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk., Tâhâ Abdurraûf Sa'd, Beyrût: Dârü'l-Cîl, t.y.

İbn Hişâm, el-Ensârî Abdullah b. Yusuf, *Müğni'l-Lebîb an Kütübi'l-Eârîb*, thk., Mâzin Mubârek ve Muhammed Ali Hamdullâh, 6. Baskı, Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1985.

İbn Huzeyme, Muhammed b. İshâk, *Sahîhu İbn Huzeyme*, thk., Muhammed Mustafa el-A'zamî, Beyrût: el-Mektebü'l-İslamî, 1970.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâîl, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk., Mustafâ es-Seyyid Muhammed v.d., Cîze: Müessesetu Kurtuba ve Mektebetu Evlâdi'ş-Şeyh li't-Turâs, t.y.

İbn Kutlubuğa, Ebü'l-Fidâ Zeynüddin Kâsım, *es-Sikât Mimen Lem Yeka' fi'l-Kütübi's-Sitte*, thk., Şâdî b. Muhammed, 1. Baskı, San'a: Merkezu Nu'mân li'l-Buhusi ve'd-Dirâsâti'l-İslamiyye ve Tahkiki't-Turâsi ve't-Terceme, 2011.

İbn Mansûr, Ebû Osmân Saîd, *Sünenu Saîd b. Mansûr*, thk., Sa'd b. Abdullâh, Riyâd: Dâru'l-Asîmî, 1414.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mekrem b. Ali, *Lisânü'l-Arab*, 3. Baskı, Beyrût: Dâru Sadır, 1414.

İbn Sa'd, Muhammed, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrût: Dâru Sadr, t.y.

İbn Teymiyye, Takiyuddin Ahmed, *Mukaddime fî Usûli't-Tefsîr*, thk., Adnan Zerzûr, 2. Baskı, y.y.: 1972.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, 2. Baskı, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

İbnü'l-Esir, el-Cezeri Mecduddin Ebu's-Seâdât el-Mübarek b. Muhammed, *en-Nihâye fî Ğâribi'l-Hadîsi ve'l-Eser*, thk., Tâhir Ahmed ez-Zâvî ve Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Kâhire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, t.y.

İbnü'l-Münzir, Ebû Bekir, *Kitâbu Tefsiri'l-Kur'ân*, thk., Sa'd b. Muhammed es-Sa'd, 1. Baskı, Medine: Dâru'l-Meâsir, 2002.

İlhan, Avni, "Bedâ", *DİA,* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt, 5, 1992, 290-291.

Kadî, Abdülfettâh Abdülğanî, *Esbabü'n-Nüzûl ani's-Sahâbeti ve'l-Müfessirîn*, 4. Baskı, Kâhire: Dârü's-Selâm, 2012.

Karadâvî, Yûsuf, Muhâderâtu Yûsuf el-Karadâvî fi Tefsîri'l-Kur'ani'l-Kerîm, 1. Baskı, Kâhire: Mektebetu Vehbe, 2011.

Karaman, Fikret, v.d., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: DİB., 2006.

Karaman, Hayreddin, v.d., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr,* Ankara: DİB, 2007.

Kattân, Menna', *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 7. Baskı, Kâhire: Mektebetu Vehbe, 1990.

Kelâbâzî, Ahmed b. Muhammed Ebû Nasr el-Buhârî, *el-Hidâyetu ve'l-İrşâd fî Ma'rifeti Ehli's-Siketi ve's-Sedâd,* thk., Abdullâh el-Leysî, 1. Baskı, Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1407.

Kurtubî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk., Ahmed Berdunî ve İbrahim Atfayiş, 2. Baskı, Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964.

Kutlu, Sönmez, "Va'd ve Vaîd", *DİA,* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt, 42, 2012, 414-415.

Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 16. Baskı, Kâhire: Dâru'ş-Şurûk, 1990.

Küçük, Abdurrahman, "Ahid" *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt, 1, 1988, 532-533.

Lalekâî, Hibetullâh b. Hasan, *Şerhu Usûli Ehli's-Sünneti ve'l-Cemâa mine'l-Kitâbi ve's-Sünneti ve İcmâi'l-Ümme*, thk., Ahmed Sa'd Hamdân, Riyâd: Dâru't-Taybe, 1402.

Lubdî, Muhammed Semîr Necîb, *Mu'cemu'l-Mustalahâti en-Nahviyye ve's-Sarfiyye*, 1. Baskı, Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, Daru'l-Furkân, 1985.

Mahallî ve Suyûtî, Celâlüddîn Muhammed el-Mahalli ve Celâlüddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *Tefsirü'l-Celâleyn*, Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1999.

Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali, *en-Nuketu ve'l-Uyûn*, thk., Seyyid b. Abdu'l-Maksûd, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, t.y.

Mecâlî, Muhammed Hazır, *el-Vecîz fî Ulûmi'l-Kitâbi'l-Azîz*, Ammân: Cem'iyyetü'l-Muhâfaza ale'l-Kur'âni'l-Kerîm, t.y.

Mevdûdî, Ebü'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Han Kayanî, v.d., İstanbul: İnsan Yayınları, 1991.

Mizzî, Yûsuf b. ez-Zekî Ebü'l-Haccâc, *Tehzibü'l-Kemâl*, 1. Baskı, thk., Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1980.

Moğultay, Ebû Abdullâh Alâuddîn, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmai'r-Ricâl*, thk., Ebû Abdurrahmân Adil b. Muhammed, Ebû Muhammed Üsame b. İbrahîm, y.y.: el-Farûku'l-Hadise li't-Tabâati ve'n-Neşr, t.y.

Mukâtil b. Süleymân, Tefsiru Mükâtil b. Süleymân, thk., Ahmed Ferid, 1. Baskı, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Mustafâ İbrahim, v.d., *el-Mu'cemü'l-Vasît*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.

Mübarekfûrî, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm, *Tuhfetü'Ahvezi bi Şerhi Câmi'it-Tirmizî*, 1. Baskı, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, thk., Muhammed Abdüsselâm Ebu'n-Nîl, Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslamîyi'l-Hadîs, 1989.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, el-*Camiu's-Sahîh el-Müsemmâ Sahihu Müslim*, Beyrût, Dâru'l-Cîl ve Daru'l-Âfâki'l-Cedîde, t.y.

Müzeynî, Hâlid b. Süleymân, *el-Muharrer fî Esbâbi Nüzûli'l-Kur'ân min Hilâli'l-Kütübi't-Tis'a Dirâsetü'l-Esbâbi Rivâyeten ve Dirâyeten*, 1. Baskı, Dammam: Dâru İbni'l-Cevzî, 2006.

Nâdî el-Ezherî, Ebû Ömer, *el-Makbûl min Esbâb-ı Nüzûl*, 1. Baskı, Mısır: Matbaatü'l-Emâne, 1997.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed, *Sünenü'n-Nesâî el-Kub'râ*, thk., Abdülğaffâr Süleymân el-Bendârî ve Seyyid Kesrevî Hasan, 1. Baskı, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991.

------ *Tesmiyetu Meşâyihi Ebî Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî*, thk., eş-Şerîf Hâtim b. Ârif el-Avfî, 1. Baskı, Mekke: Dâru Âlemi'l-Fevâid, 1423.

Nesefi, Ebü'l-Berekât Abdullâh, *Medârikü't-Tenzil ve Hekâikü't-Te'vîl* thk., Yusuf Ali Bedyevî, 1. Baskı, Dımeşk-Beyrût: Dâru İbni Kesîr, 2005.

Nevevî, Muhyiddîn, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. Haccâc*, thk., Halîl Me'mûn Şîhâ, 4. Baskı, Beyrût: Dâru'l-Marife, 1997.

------ *et-Takrib ve't-Teysîr li Ma'rifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr fî Usûli'l-Hadîs*, thk., Abdullâh Ömer el-Bârûdî, 1. Baskı, Beyrût: Dârü'l-Cinân, 1986.

Özervarlı, M. Sait, "Mebde ve Meâd", *DİA*, Ankara: TDV, Cilt, 28, 2003, 211-212.

Polat, Selahattin,"Mürsel," *DİA,* İstanbul: TDV, Cilt, 32, 2006, 52-54.

Râzî, Ebû Abdullâh Muhammed Fahruddîn, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 3. Baskı, Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l Arabî, 1420.

Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir, *Muhtâru's-Sihâh*, thk., Mahmûd Hâtır, Beyrût: Mektebetu Lübnân, 1995.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed, *el-Keşfu ve'l-Beyân*, thk., Ebû Muhammed b. Âşûr, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût: 2002.

Sâbûnî, Muhammed Ali, *et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1985.

Saîd b. Mansûr, Ebû Osmân, *et-Tefsîr min Süneni Saîd b. Mansûr*, thk., Sa'd b. Abdullâh, 1. Baskı, Riyâd: Dâru's-Samîî, 1997.

Sâlih, Subhî, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 18. Baskı, Beyrût: Dâru'l-İlmi li'l-Melayîn, 1990.

San'ân'î, Abdurrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdirrezzâk*, thk., Mahmûd Muhammed Abduh, 1. Baskı, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419.

Sâvî, Ahmed b. Muhammed el-Malikî, *Şerhu's-Sâvî ala Cevhereti't-Tevhîd*, thk., Abdulfettâh el-Bezm, 2. Baskı, Dimeşk-Beyrût: Daru İbn Kesîr, 1999.

Sehl, Cuma, *Esbâbü'n-Nüzûl Esânîduhâ ve Eseruhâ fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Doktora Tezi, Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, eş-Şeria ve'd-Dirâsâtü'l-İslamiye Fakültesi, 1982.

Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'ân ve Bağlam*, İstanbul: Şûle Yayınları, 2008.

Sevri, Ebû Abdullâh Süfyân b. Saîd b. Mesrûk, *Tefsiru Süfyân'i-Sevri*, 1. Baskı, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.

Sibâî, Mustafa, *es-Sünne ve Mekânetuhâ fî Teşrîi'l-İslâmî*, 4. Baskı, Beyrût-Dımeşk: el-Mektebü'l-İslamî, 1985.

Smith, David E., "The Structure of al-Baqarah", *The Muslım World Volum 91 Spring*, 2001, 121-136.

Suyûtî, Celâlüddîn, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsiri bi'l-Me'sûr*, thk., Abdullâh Abdülmuhsin et-Türkî, 1. Baskı, Kahire: Merkezü Hecr li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslamiyye, 2003.

------ *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, tlk. Mustafa Dîb el-Buğa, 1. Baskı, Dımeşk-Beyrût: Dâru İbni Kesîr, 1987.

------ *Lubâbü'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, 1. Baskı, Beyrût: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 2002.

------ *Tedrîbü'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevâvî*, thk., Ahmed Ömer Haşim 1. Baskı, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1985.

Süddî, el-Kebîr, *Tefsiru's-Süddî el-Kebîr*, thk,, Muhammed Atâ Yusuf, 1. Baskı, Dârü'l-Vefa, Mansûra: 1993.

Şâkir, Ahmed Muhammed, *el-Bâisü'l-Hasîs Şerhu İhtisâri Ulumi'l-Hadîs*, 3. Baskı, Kahire: Mektebetu Dâri't-Turâs, 1979.

Şâtibî, Ebû İshâk İbrahîm b. Musa, *el-Muvâfekât fî Usûli'ş-Şeria*, thk., Abdullâh Draz, 1. Baskı, Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1994.

Şihâbüddin, Ahmed b. Muhammed el-Hafâcî, *Haşiyetüş-Şihâb ala Tefsiri'l-Beydâvî*, thk., Şeyh Abdürrezzâk el-Mehdî, 1. Baskı, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

Şimşek, M. Sait, "Esbâbu'n-Nüzûl", *ŞİA.*, İstanbul: Şamil Yayınları, Cilt, 2, 1990, 115-116.

Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, thk., Târık b. İvadullâh b. Muhammed ve Abdulmuhsin b. İbrahîm el-Huseynî, Kahire: Dâru'l-Haremeyn, t.y.

------ *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, thk., Hamdî Abdülmecîd es-Selefî, 2. Baskı, Mûsul: Mektebetu'l-Ulûmi ve'l-Hikem, 1983.

Tahhân, Mahmûd, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, 9. Baskı, Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1996.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk., Ahmed Muhammed Şâkir v.d., 2. Baskı, Mısır: Mektebe ve Matbaatu Mustafa Halebî, 1975.

Turgut, Ali, *Tefsir Usulü ve Kaynakları*, İstanbul: İFAV, 1991.

Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDV, 1992.

Unat, Faik Reşit, *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Klavuzu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

Vâhidî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed en-Nisabûrî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, tlk. Seyyid Abdülğanî Zâyid, Mansura: Müessesetu Ümmi'l-Kurâ, y.y., 2005.

Wansbrough, John, *Quranic Studies: Sources and Methods of Scriptural Interpretation*, Foreword, Translations and Expanded Notes by Andrew Rippin, Amherst, New York: Prometheus Books, 2004.

Yardım, Ali, *Hadis I-II*, 4. Baskı, İstanbul: Damla Yayınevi, 2000.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, sdl., İsmaîl Karaçam, v.d., İstanbul: Azim Dağıtım, t.y.

Yıldırım, Suat, *Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, 3. Baskı, İstanbul: Ensâr Neşriyat, 1989.

Zebîdî, Muhammed b. Muhammed, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kamûs*, y.y.: Dâru'l-Hidâye, t.y.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *Mîzânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, thk., Ali Muhammed Muavved, Adil Ahmed Abdülmevcûd, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995.

------ *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk., Şuayb el-Arnaût, v.d., 3. Baskı, y.y.: Müessesetü'r-Risale, 1985.

------ *Târihü'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm,* thk., Beşşâr Avvâd Ma'rûf, 1. Baskı, y.y.: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003.

------ *Tezkiratu'l-Huffâz*, thk., Zekeriyyâ Umeyrât, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.

------ *Zikru Esmâi men Tükülime fîhi ve Huve Mevsûkun*, thk., Muhammed Şekûr, 1. Baskı, Zerkâ: Mektebetü'l-Menâr, 1986.

Zemahşeri, Cârullâh Mahmûd, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl*, Beyrût: Dâru'l Kitabi'l-Arabî, 1407.

Zerkânî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thr. Ahmed Şemsuddîn, 1. Baskı, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.

Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdullâh, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk., Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahîm, Kâhire: Mektebetu Dâri't-Turâs, t.y.

Ziriklî, Hayruddîn b. Muhammed ed-Dımeşkî, *el-A'lâm*, 15. Baskı, y.y.: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 2002.

Zühaylî, Muhammed Mustafa, *el-Kevâidü'l-Fıkhiyye ve Tatbikâtuhu ale'l-Mezâhibi'l-Erbea*, Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 2006.

------ *et-Tefsîrü'l-Münîr*, 1. Baskı, Beyrût-Dimeşk: Dârü'l-Fikr, 1991.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: Abdurrahman ENSARİ

Doğum Yeri ve Tarihi: Dicle, 19.09.1970

Yabancı Dili: Arapça, İngilice

Mesleki Durumu:

18.02.1994 – 26.02.2010 yılları arasında İmam-Hatip olarak görev yaptı.
2008 tarihinde DİB. İstanbul Pendik Haseki Eğitim Merkezinde düzenlenen 21. Dönem Hizmet İçi Eğitim İhtisas Kursu'nu tamamladı.
01.03.2010 – 04.04.2012 yılları arasında Vaiz olarak görev yaptı.
04.04.2012 tarihinde Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Arapça okutmanı olarak göreve başladı ve bu görevine devam etmektedir.

Öğrenim Durumu:

1990 yılında Diyarbakır İmam-Hatip Lisesi'nden mezun oldu.
1995 yılında el-Ezher Üniversitesi'nin, ed-Dirâsâtü'l-İslamiye ve'l-Arabiyye Fakültesi'nden lisans diploması aldı.
1999 yılında Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir Bilim Dalında "*Hicab ve Zina Ayetlerinin Yorumunda Ortaya Çıkan Problemler*" teziyle yüksek lisansını tamamladı.
2011 yılında Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir Bilim Dalında doktora'ya başladı.

Özel Öğrenim Durumu:

1983–1991 yılları arasında klasik medrese eğitimi gördü ve bilahare icâzet aldı.
1995–1996 yılları arasında "Academy School of English" kursunda 300 saat İngilizce eğitim gördü.

Yayınlanmış Çalışmaları:

1. Hicab ve Zina Ayetlerinin Yorumunda Ortaya Çıkan Problemler (Yüksek Lisans Tezi)
2. Sorulu Cevaplı İbadetler Fıkhı Taharet Namaz Oruç
3. Temel Dini Bilgiler Taharet ve Namaz
4. el-Cevahirü'l-Kelamiyye Sorulu Cevaplı İslam Akaidi (Çeviri)
5. İslam İnancının Esasları
6- Üç Merhalede Sarf İlmi
7. "Sebeb-i Nüzûlün Tesbit ve Tercih Kuralları" ŞÜİF, 5/9

İletişim Bilgileri:

Gsm: 0535 414 40 87
abdurrahmamensari@hotmail.com
abdurrahmanensari@gmail.com